

**Бердянський державний педагогічний університет
Науково-дослідний інститут Історичної урбаністики
Громадська організація “Урбаністичні ініціативи”**

Серія

“Історія іноземних консульств на Півдні України”

Випуск 4

Ігор Лиман, Вікторія Константінова

Німецькі консули в Північному Приазов’ї

**Дніпро
2018**

УДК

Л

Рекомендовано до друку Вченою радою Бердянського державного педагогічного університету

Рецензенти:

Франц Босбах (Університет Дуйсбург-Ессен)

Хайді Хайн-Кірхер (Інститут Гердера з історичних досліджень Східної і Центральної Європи, Марбург)

Естер Гантнер (Інститут Гердера з історичних досліджень Східної і Центральної Європи, Марбург)

Л 58 Лиман Ігор, Константінова Вікторія. **Німецькі консули в Північному Приазов'ї**. – Дніпро: ЛІРА, 2018. – 500 с., іл.
ISBN 978-966-981-078-6

У книзі висвітлюється історія німецьких консулів, які діяли у Північному Приазов'ї в період від заснування в регіоні представництв Пруссії та великого герцогства Мекленбург-Шверін після Східної (Кримської) війни і до закриття представництв Німецької імперії на початку Першої світової війни. Біографії і аналіз діяльності консулів подаються в контексті взаємин приазовського регіону і його портових міст із німецькими землями і ролі німців у розвитку цього регіону. Слідуючи історіографічній традиції, автори відрізняють Північне, українське, Приазов'я з портовими містами Бердянськом і Маріуполем від Східного, російського, з його містами-портами Таганрогом і Ростовом-на-Дону. У різні часи під юрисдикцією німецьких консульських установ у Бердянську і Маріуполі знаходились землі на території нинішніх Запорізької, Дніпропетровської, Донецької і Луганської областей України.

ISBN

УДК

Думки, висловлені в книзі, не обов'язково збігаються з позицією Генерального консульства Федеративної Республіки Німеччина в Донецьку / офіс у м. Дніпро.

Підготовка і видання книги здійснені в рамках проекту, фінансованого Генеральним консульством Федеративної Республіки Німеччина в Донецьку / офіс у м. Дніпро.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Генеральне консульство
Федеративної Республіки Німеччина
Донецьк / офіс Дніпро

**Berdyansk State Pedagogical University
Research Institute of Urban History
“Urban Initiatives”**

Series

“History of Foreign Consulates in the South of Ukraine”

Issue 4

German Consuls in the Northern Azov Region

Igor Lyman and Victoria Konstantinova

© Igor Lyman, 2018
© Victoria Konstantinova, 2018

This book is published thanks to the support rendered by the Consulate
General of Germany in Donetsk / Dnipro office

Lyman, Igor,
Konstantinova, Victoria

German Consuls in the Northern Azov Region / Igor Lyman,
Victoria Konstantinova, 2018

The book presents the history of the German consuls carrying out their diplomatic duties in the Northern Azov region in the period from establishing diplomatic representative offices of Prussia and Grand Duchy of Mecklenburg-Schwerin after the Eastern (Crimean) war and to the closure of representative offices of the German Empire at the beginning of the First World War. Biographies and analysis of the consuls' activities are presented in the context of relations of the Northern Azov region and its port cities with the German lands, and in the context of the role of the Germans in the development of the region in question. Following the tradition of historiography, the authors distinguish the Northern (Ukrainian) Azov region with port cities of Berdyansk and Mariupol from the Eastern (Russian) Azov region with its port cities of Taganrog and Rostov-on-Don. The geographical scope of the study, however, is not limited to the two cities above. At different times, the jurisdiction of the German consular offices in Berdyansk and Mariupol included quite extensive lands of modern Zaporizhia, Dnipropetrovsk, Donetsk and Lugansk regions of Ukraine.

ISBN

ЗМІСТ

German Consuls in the Northern Azov region

Переднє слово

Зв'язки Бердянська і Маріуполя з німецькими землями і німецькими колоністами до влаштування консульств

Корнеліус Янцен

Іоганн Фрідріх (Іван Федорович) Геммерле

Карл Оссенкоп

Александр Романович Зуккау

Матіас (Матвій) Ковачевич

Іван Деспот

Евальд (Еван) Карлович Бремер

Післямова

Додаток 1. Списки іноземних консулів у Бердянську в 19 – на початку 20 ст.

Додаток 2. Списки іноземних консулів у Маріуполі в 19 – на початку 20 ст.

Додаток 3. Висвітлення діяльності німців у Північному Приазов'ї в рапортах британських консулів у Бердянську

Додаток 4. Висвітлення діяльності німців у Північному Приазов'ї в рапортах британських консулів про Маріуполь

Додаток 5. Репринти документів німецьких консульських установ у Бердянську і Маріуполі з Politisches Archiv des Auswärtigen Amts

Додаток 6. Репринти документів німецьких консульських установ у Бердянську і Маріуполі з Bundesarchiv

Список ілюстрацій

CONTENTS

German Consuls in the Northern Azov region

Foreword

Connections of Berdyansk and Mariupol with the German lands and German colonists before the establishment of the consulates

Cornelius Jansen

Johann Friedrich Haemmerle

Karl Ossenkop

Alexander Sukkau

Mathias Cowacewitch

Jean Despot

Ewald Bremer

Afterword

Annex 1. Lists of foreign consuls in Berdyansk in the 19th - early 20th centuries

Annex 2. Lists of foreign consuls in Mariupol in the 19th - early 20th centuries

Annex 3. Coverage of activities of the Germans in the Northern Azov region in the reports by the British Consuls in Berdyansk

Annex 4. Coverage of activities of the Germans in the Northern Azov region in the reports by the British Consuls about Mariupol

Annex 5. Reprints of documents of the German representatives in Berdyansk and Mariupol from Politisches Archiv des Auswärtigen Amts

Annex 6. Reprints of documents of the German representatives in Berdyansk and Mariupol from Bundesarchiv

List of illustrations

Німецькі консули в Північному Приазов'ї
German Consuls in the Northern Azov Region

The book presents the history of the German consuls carrying out their diplomatic duties in the Northern Azov region in the period from establishing diplomatic representative offices of Prussia and Grand Duchy of Mecklenburg-Schwerin after the Eastern (Crimean) war and to the closure of representative offices of the German Empire at the beginning of the First World War. At the same time, the chronological framework of the study goes beyond 1859-1914, since we tried to trace the genealogy of the German consuls working in the region and their fate both before establishing German official representative offices in the Northern Azov region and after their closure.

Biographies and analysis of the consuls' activities are presented in the context of relations of the Northern Azov region and its port cities with the German lands, and in the context of the role of the Germans in the development of the region in question.

Following the tradition of historiography, we distinguish the Northern (Ukrainian) Azov region with port cities of Berdyansk and Mariupol from the Eastern (Russian) Azov region with its port cities of Taganrog and Rostov-on-Don. The geographical scope of the study, however, is not limited to the two cities above. The first reason of it is based on the fact that at different times, the jurisdiction of the German consular offices in Berdyansk and Mariupol included quite extensive lands of modern Zaporizhia, Dnipropetrovsk, Donetsk and Lugansk regions of Ukraine; the second reason is the specific features of the ways of life of the German consuls themselves represented in this book: their family ties and communication links, as well as the specific features of the geography the trade relations the Northern Azov region established with the world, which was described in the consular reports.

Therefore, while preparing this monography, we worked not only with German-, Russian- and Ukrainian-language sources, but also with documents compiled in English, French, Italian and other languages. This includes both published sources and documents from the archives of Germany (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Bundesarchiv); the UK (The National Archives), Poland (Archiwum Państwowe we Wrocławiu); Ukraine (the State Archive of Odesa region, the State Archive of the Autonomous Republic of Crimea, the State Archive of Zaporizhia region, the State Archive of Donetsk region,

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

the State Archive of Kyiv region); and Russia (Russian State Historical Archive), the vast majority of which are introduced to the scientific circles for the first time in history.

Directly in Germany, the library and archive heuristics, as well as the discussion of the project were carried out in the course of the activities as follows:

- The summer academy of University of Koblenz-Landau of QUAERE project¹ (July 2016);

- Marburg stage of the double workshop titled “Interurban knowledge exchange. Emerging Cities in Southern and Eastern Europe, 1870-1945”² (May 2017);

- A trip to the conference titled “Friends or Foes of Transformation? Economic Elites in Ukraine from Historical and Comparative Perspective”, which was held in Essen (July 2017);

- Attending the DAAD-organized program titled “Research Stays for University Academics and Scientists”, which was held in Leibniz Institute for the History and Culture of Eastern Europe³ (October-December 2017);

- A special trip co-funded by the Consulate-General of the Federal Republic of Germany in Donetsk / office in Dnipro (July 2018).

Apart from the analytical study, the book includes more than a hundred illustrations and about 170 reprints of documents worked out by the German representatives in Berdyansk and Mariupol, which were found in the funds of Politisches Archiv des Auswärtigen Amts and Bundesarchiv (Berlin), and copied by us. The book also includes the lists of foreign consuls carrying out their diplomatic duties in Berdyansk and Mariupol in the 19th – early 20th centuries (the list was compiled by us specially for this book), which makes it possible to demonstrate not only the general picture of the international relations of the Northern Azov region, but also to define the network connections of each of the German consuls. Finally, the fragments of the reports by the British consuls in Berdyansk and Mariupol in 1858-1912 became an important

¹ Co-funded by the Erasmus+ Programme of the European Union.

² Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung – Institut der Leibniz-Gemeinschaft, Marburg.

³ Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa (GWZO), Leipzig.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

component of the book, with the documents covering the activities of the Germans in the Northern Azov region. These reports are of a particular importance minding (on the one hand) the close contacts of the British and the German consuls in Berdyansk and Mariupol, and (on the other hand) the complex nature of relationship between the British and the German empires: from cooperation to competition and open confrontation.

It is symptomatic that the emergence of the book on the history of the German consuls in the port cities of the Northern Azov region is in line with the trends of both the international and local levels: from the proclamation of 2017/2018 as the Ukrainian-German year of languages (organizers – the Ministry of Foreign Affairs of Germany, the German Embassy in Kiev and Goethe-Institut in Ukraine (project coordination) by agreement with the Ministry of Education and Science of Ukraine and the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine) to the naming of the street in Berdyansk in 2016 (based on our proposal) the Konsuljska (Consul) Street, where the official representative of Prussia and the Grand Duchy of Mecklenburg-Schwerin lived; while naming other streets as the Menonitsjka (Mennonite) Street and the Lutheranjska (Lutheran) Street where the Germans built a Lutheran church in the early 20th century (note that the proposal of the name “the Lutheranjska Street” was the initiative of the German community of Berdyansk itself).

The German colonists were among the first settlers in Berdyansk even before it received the official status of the city. Moreover, the connections of the “young” Berdyansk with the German lands and the Germans per se stretched beyond the Mennonite aspect.

The Germans contributed directly to the population of Mariupol, though unlike the Germans in Berdyansk, the Germans in Mariupol were not very important persons in the history of their communities. One more thing, Mariupol did not have such a powerful and influential Mennonite community as the city on the Berdyansk spit.

In the second half of the 1850s, after the end of the Crimean war, the network of consular offices, which existed in the port cities of the Northern Azov region, began expanding significantly. This trend could not bypass the German lands that later became parts of the German Empire. This is how the official representatives of some of the German lands were established in Berdyansk and Mariupol.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Though unlike, say, Great Britain, the German state institutions did not send to the newly-established consular offices in the ports of the Northern Azov region the people who were not familiar with the specifics of the region. Instead, the Germans relied on merchants and entrepreneurs who had already been living in Berdyansk and Mariupol by that time and were closely integrated into the economic and social life of these cities.

Thus began the history of the German consuls in the Northern Azov region, who carried out their diplomatic duties in the region intermittently until the First World War.

Cornelius Jansen became the first (in chronological order) official representative of the German lands in Berdyansk. He is remembered as one of the brightest and most influential representatives of the Mennonite community not only of Berdyansk, the city on the Azov coast, but also of the entire Russian Empire.

He was born in Tigenhof on 2 July, 1822 (according to Peter Jansen, on 6 July, 1823). When a young man, he traveled from Prussia to the Northern Azov region where he quickly realized the potential prospects of this region (and especially of the port city of Berdyansk) in terms of exporting grain abroad. Therefore, soon after returning home, Jansen began working on resettlement plans.

In 1850, Cornelius Jansen and his family went on a trip to the city on the Azov coast. Upon resettling to a new place, Cornelius (as planned) engaged in the grain trade.

In 1852, the Jansens temporarily left Berdyansk to Schidliz, a suburb of Danzig. There, Jansen organized a special fund designed to accumulate funds collected among his coreligionists on the territory of Prussia, with the funds aimed at constructing the Mennonite Church in Berdyansk.

The Jansens returned to Berdyansk in 1856, after the Crimean war. To expand the business, Jansen combined forces with Abraham Matthies who had a shop in Rudnerweide, a Mennonite colony. In this tandem, Matthies' functions were purchasing grain from local agricultural producers and transporting it to Berdyansk. There, the grain was unloaded into warehouses owned by Cornelius Jansen, where it was expected to be exported by sea abroad, mainly to Great Britain.

As a merchant, Cornelius Jansen took the consular office in Berdyansk representing the interests of Prussia and the Grand Duchy of

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Mecklenburg-Schwerin. Moreover, it was Jansen who was at the origin of the corresponding diplomatic representative offices in the Northern Azov region. On 23 October, 1858, the Germans of Berdyansk signed the levy to Otto Theodor von Manteuffel, the Prime Minister and foreign Minister of Prussia, on the appointment of Jansen as the representative of Prussia in this city on the Azov Sea. In April 1859, Jansen was already listed as a Prussian consular agent in Berdyansk. On 29 October, 1861, he was appointed the Vice-Consul of Mecklenburg-Schwerin, whereas in 1868, there was already the exchange of correspondence about appointing Cornelius Jansen, the merchant, also the Consul of the Kingdom of Württemberg in Berdyansk.

In memory of the consular service, the Jansens preserved a wax seal with the inscription “Vize Consulate Grossherzogth. Mecklenburg Schwerin zu Berdyansk”. One of Jansen’s children later recalled that he and his brothers were happy when they raised the Prussian flag with a black eagle on the occasion of special events, and that the position of the consul provided Cornelius Jansen with a greater respect from the local population.

Given Cornelius’ interest in trade with Great Britain, it becomes clear why he factually helped to arrange the Consulate of Great Britain in Berdyansk. Robert William Cumberbatch, the first (in chronological order) British Consul, settled in one of Jansen’s houses in Berdyansk and became a close friend of Cornelius’ family.

The plans of the military reform threatened the Mennonites of the Russian Empire with the deprivation of privileges, and, in particular, the abolition of exemption from military service, which was in conflict with the Mennonites’ religious beliefs. Cornelius Jansen expressed serious concerns that one of the consequences of these plans would be the assimilation of Mennonites and the loss of their faith. Therefore, soon Cornelius Jansen together with Leonhard Sudermann began actively preparing for the resettlement of their coreligionists to North America. Jansen wrote a number of pamphlets published at his expense in Danzig in 1872. He took the floor at secret meetings of the Mennonite leaders convincing them to leave their homes, which would be a real alternative to loss of faith. When the police found out about it, Cornelius was accused of inciting the Russian subjects to riots. By the decree of the Third Section of his Imperial Majesty’s Own Chancellery (the highest body of police search and investigation in the Russian Empire), Jansen

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

was obliged to leave the territory of the Russian Empire.

On 26 May, 1873, the Jansens left Berdyansk. Already in August 1873, the Jansens arrived in Berlin, Canada. The following year, the Jansens moved to Iowa, USA, and finally settled in Nebraska in 1876. While living in the United States, Cornelius Jansen and his son Peter (who later became a Senator) made efforts to obtain the permission from the U.S. government to settle Mennonites from the Russian Empire in compact groups; Jansen and his son helped the settlers to find homes and arranged a financial support for poor Mennonite migrants. The Jansens (father and son) maintained contacts directly with Berdyansk exchanging an extensive correspondence. Cornelius Jansen died in Beatrice, Nebraska, on 14 December, 1894. Today, the Mennonites compare this former representative of interests of Prussia and the Grand Duchy of Mecklenburg-Schwerin in Berdyansk with Moses because he led his people to “the Promised Land”.

Johann Friedrich Haemmerle, other German Consul in Berdyansk, was born in Odesa in 1824. His fate was in many ways closely connected with the processes of colonization and economic development of modern Southern Ukraine. He started his merchant activity in Odesa and then decided “to accept the challenge of new lands” and continue doing business by moving from Odesa to Berdyansk. Here he focused on the export of grain and wool, one of the most promising areas of business. Already in January 1851, the case titled “Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk” (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz) preserved the correspondence of Johann Friedrich Haemmerle from Berdyansk with the official Berlin.

According to the family legend, which was dictated more than hundred years later by Anatole Alfred Haemmerle (Johann Friedrich's grandson), his grandfather was a lord of very vast lands near Berdyansk, with these lands inherited allegedly from his parents. Haemmerle also exported the grain (grown on these lands) through Berdyansk port. Anatole Alfred was convinced that Johann Friedrich Haemmerle held a fleet in Berdyansk, which was obviously sunk by the British during the Crimean war.

The following is a very interesting fact: Landesarchiv Baden-Württemberg preserved a correspondence of rejecting the submission on establishing the Consulate of the Kingdom of Württemberg in Taganrog,

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

and a correspondence on a motion by Johann Haemmerle regarding his appointment as the Consul of Württemberg.

Johann Haemmerle was mentioned as the Consul of Prussia in Berdyansk already in 1861 both in the lists of foreign consuls in the Russian Empire, and in the documents of Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz. It was under the leadership of Haemmerle when Cornelius Jansen carried out his duties as a consular agent of Prussia. In November 1862, Haemmerle was already awarded with the Prussian order. As the German Consul, Haemmerle simultaneously represented the interests of Belgium in Berdyansk as well (at least in 1867-1869 and 1872). In 1868, the decree of the King of Prussia made Haemmerle, who was the Prussian Consul, the Consul of the North German Confederation in Berdyansk; whereas in 1871, Johann Friedrich Haemmerle became the Consul of the newly established German Empire.

Back in January 1863, Haemmerle was elected the mayor of Berdyansk and occupied this office for a little more than two years, until February 1865. Already on 28 March, 1865, the local community elected Johann Friedrich Haemmerle as one of the six “most honored people” who were included in the Commission on requesting for railway connection to Berdyansk.

Since 1866, Haemmerle became the honorary supervisor of the Berdyansk district school. In 1866-1867 and 1875-1877, Haemmerle was listed as a member of Berdyansk Assembly. In 1867, Johann Friedrich Haemmerle, the honorary citizen, became the mayor of Berdyansk for the second time occupying that office until 1870. On 2 September, 1869, Haemmerle as a member of the deputies of urban communities of the Taurian province was presented to the Russian Emperor in Livadia, the Crimea, and had a conversation with him, in which he called Württemberg as his family’s birthplace.

Haemmerle was a member of the Commission on railway connection to Berdyansk. In 1873, he was the Chairman of the Board of Trustees of the Berdyansk women’s progymnasium. In 1875, he was elected a member of the Commission on developing the building for the men’s gymnasium in Berdyansk. In 1877, Haemmerle was the acting Chairman of the Berdyansk City executive council.

The wife of Johann Friedrich Haemmerle contributed a lot to the establishment of the Berdyansk city women’s primary school in the form of “both the monetary donations and

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

personal participation”. Moreover, she delivered a free-praying course of needlework in this educational establishment.

Johann Friedrich Haemmerle died in 1894, the same year as Cornelius Jansen, his colleague at the consular service.

Dr. Karl Ossenkop, like his predecessors (Cornelius Jansen and Johann Friedrich Haemmerle) at the consular service in Berdyansk, was a trading consul or “Consul honoraire”. The Germans were not the exception in this matter: among the representatives of more than dozen countries in Berdyansk, only the representatives of Great Britain and Italy (even not all of them) were non-trading consuls or “Consul de carriere”.

Karl Ossenkop was born in Wolfenbüttel, Lower Saxony, in 1825; in 1856, he graduated from the Medical Sciences course at the University of Göttingen.

Ossenkop began his medical practice in the Russian Empire probably in late 1863; he worked as a free practicing doctor in Berdyansk.

Ossenkop married the daughter of Stiliyan Gerasimovich Pullo, a foreign merchant who settled in Berdyansk in 1836 and had been living permanently in the city ever since. Pullo was a Greek, the subject of Great Britain, and was engaged in grain trade, and later in brokerage.

In 1865, Dr. Ossenkop rented Berdyansk city garden for a 12-year period to bring it in order.

The papers of the German Consulate in Berdyansk, which are stored in the Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, mention Karl Ossenkop, Doctor of medicine and surgery, for the first time in the report by Consul Johann Haemmerle dated 18 August, 1872.

On 7 April, 1873, the government of the German Empire granted Dr. Karl Ossenkop with a permission to certify the unfit of the German subjects for military service.

On 20 January, 1879, Ossenkop was appointed the German Consul in Berdyansk and took the oath on 13 February. Prior to the oath, there was quite a long procedure of approving the candidacy of the person to occupy the corresponding office.

The State Archive of the Autonomous Republic of Crimea preserved the case “On appointing Dr. Karl Ossenkop the German Consul in Berdyansk”. The jurisdiction of Dr. Ossenkop, the German Consul in Berdyansk, covered a part of the territory as Taurian province

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

(Berdyansk and Melitopol districts) and Ekaterinoslav province (Olexandrivsk, Bakhmut, Slavyanoserbsk and Mariupol districts), and the lands along the Mius river.

On 25 September, 1890, the Odessa Herald posted the report as follows: “Having not found it necessary to keep the Consul in Berdyansk, the German government dismissed... Mr Ossenkop from the position he occupies”.

The report that Consul Dr. Ossenkop in Berdyansk was removed from the German government service was published in Central-Blatt für das Deutsche Reich in the same 1890. This report also specified that the lands, which had previously been under the jurisdiction of the Consulate in Berdyansk, were now distributed among three German consular offices: Olexandrivsk, Bakhmut, Slavyanoserbsk and Mariupol districts of Ekaterinoslav province were now subordinated to the Consulate-General of Germany in Odesa; Berdyansk and Melitopol districts of the Taurian province were now subordinated to the Vice-Consulate in Kerch; while the lands along the Mius river were subordinated to the Consulate in Rostov-on-Don.

Accordingly, in 1890, Dr. Ossenkop was removed from his consular duties and was awarded with the responsibilities of certifying the unfit of the German subjects for military service in the German armed forces.

Ossenkop was last mentioned in the lists of doctors of the Russian Empire in Berdyansk in 1909 when he was already 84 years old.

After a long break in the activities of the German Consulate in Berdyansk, *Alexander Sukkau* became the Vice-Consul of the German Empire, with Sukkau mentioned in the Russian papers only as “Alexander Romanovich”.

Sukkau was born on 27 November, 1850, in Elblag (German as “Elbing” and Old Prussian as “Elbings”). Alexander was born in the family of Hermann Sukkau (a father) and Matilda Sukkau (a mother). The Berlin archive stores data on Hermann Sukkau who was a merchant and worked in Berdyansk already in the late 1850s.

Since age 3, Alexander Sukkau already lived on the territory of the Russian Empire. Besides German, he spoke Russian, French and Italian, belonged to the Evangelical Lutheran denomination and was married to Maria Sukkau (nee Müller).

Alexander Sukkau was much more known to Berdyansk residents as one of the administrators of the city's

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

largest production facilities, and not as the official representative of Germany. We are talking about the plant for the production of John Greaves agricultural machinery. This company began its operations in 1876 when there was an opening of the warehouse of foreign agricultural equipment and a workshop at this warehouse in Berdyansk. Interestingly, John Greaves, a British subject who arranged the warehouse and the workshop as the representative office of Clayton & Shuttleworth (a British firm), moved to Berdyansk from Breslau (the territory of the then Germany), where he lived with his family. It is even more interesting that in December 1877, soon after moving to Berdyansk, John Greaves wrote a letter to the Ministry of Foreign Affairs of Germany, in which he offered his candidacy for the position of the German Vice-Consul in this city of the Northern Azov region.

Already in 1893, Greaves plant was characterized as one of Europe's largest reaper-producing plants; whereas in 1894, the plant passed into the hands of Commercial and Industrial Company that included Alexander Sukkau and Greaves himself with his two relatives.

In 1907, Sukkau together with several other like-minded Germans founded the German society that was engaged in establishing a secondary school with German language of teaching.

On 25 June, 1910, Ohnesseit, the German Consul-General, sent a message from Odesa to Bethmann-Hollweg, the German Chancellor, in which he reported that in the course of his voyage from Yalta to Kerch, he was approached by a German subject who lived in Berdyansk. On behalf of the population of the German colony of the city, the German subject asked the Consul-General to resume the activity in Berdyansk German Vice-Consulate, which was stopped in 1890. The subject also recommended Alexander Sukkau, a landlord, as the person that would be a perfect candidacy for the position of the Vice-Consul.

In June 1911, Ohnesseit wrote to Berlin about Sukkau that he used to be a Mennonite but changed the confession having married a daughter of a Protestant pastor. Sukkau, however, preserved all the Mennonite virtues, including reliability and caution. Moreover, Sukkau was well aware of the economic conditions of the Northern Azov region. Ohnesseit reported that Alexander Sukkau was firstly engaged in grain export as a merchant, and later on was a co-owner of the agricultural machinery production plant for many years, and as of the time of writing the letter was working at his large estate near Berdyansk.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

On 13 March, 1912, the German Ambassador to St. Petersburg informed Bethmann-Hollweg that all the stages of appointment were complete, and all the necessary documents were available, except for one that had not yet been returned by the Russian government. Finally, Ohnesseit reported on 9 April that this document was obtained, and Sukkau was officially notified about his appointment and took the oath.

The year of 1914 drastically changed the status not only of Alexander Sukkau, but of all the other representatives of Germany in the Russian Empire. The break-out of the First World War caused a rupture of diplomatic relations between these countries and the termination of the activities of the German consulates in the port cities of the Azov-Black Sea region.

Soon after the war broke out, the opening of the German-language school and the establishment of a Fund to help the Germans became a pretext for recognizing Sukkau a person causing harm to the interests of the Russian Empire. At first, the Russian authorities limited Sukkau's rights, and was soon threw him in jail. After a 4-week incarceration, the Vice-Consul was sent into exile to Arkhangelsk, in the North of the Russian Empire, and from there to the middle of nowhere.

Only 4 years later, the efforts of the Ministry of Foreign Affairs of Germany and personally of Wilhelm Graf von Mirbach-Harff, the Ambassador of the German Empire to the Russian Soviet Federal Socialist Republic, enabled that Alexander Sukkau was allowed to leave the place of exile. In July 1918, Alexander Sukkau sent correspondence from Königsfeld, Schwarzwald, where he continued to live afterwards.

Interestingly, the name of Sukkau is still preserved in the toponyms of the Northern Azov region: there is a tract called Suk[k]alova Balka on the territory of Dmitrivsjka village council, which is not far from Berdyansk. There you may still find evidences of the economic activities of Sukkau, a German landlord-colonist, namely, a ground wall that served as a dam over the tract to form the pond. In the mid 1950s, gold-bearing sands were discovered on the beach area of the pond, with a prospectors' crew engaged in gold panning even operating for some time there.

Unlike the German representatives in Berdyansk, *Mathias Cowacewitch (Covacevitch)*, the first (in chronology) German Vice-Consul in Mariupol, belonged to the very minority of the German officials in the Azov-Black Sea region who was not German in terms of either ethnical identity or subjecthood.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Mariupol local historians still use the edition titled “Mariupol and its surroundings. A report on educational tours to Mariupol Aleksandrovskaya gymnasium” (published in 1892) as the main source of information on Cowacewitch, or rather the Cowacewitchs, while there were two consuls in Mariupol carrying out their diplomatic duties at the same time, who were brothers. This is the very edition that reported that the first Catholics to appear in Mariupol in the 1820s included (apart from the Italians) the “italized” Slavs (those adopted elements of Italian culture) from the territory of the Austrian provinces on the Adriatic coast (Dalmatia, the Coastline), with Cowacewitch being among them, a “carrier” of “purely Slavic family name”. Though, as both the Italians and these “italized” Slavs spoke Italian, Mariupol residents identified all of them as the Italians. These “Italians”, including Cowacewitch, opened trading companies in Mariupol, which quickly became known not only in the region, but also far beyond. In late 1860s (due to the activity of the Cowacewitches’ trading house), the volumes of wholesale trade through the Mariupol port grew substantially. The Cowacewitches opened the offshoot of their trading house in Genichesk (a town on the Azov coast line to the west of Berdyansk) and began sending there grain from Konstantinograd, Pavlograd and Olexandrivsk districts of Ekaterinoslav province.

M. Cowacewitch, a merchant, was an honorary supervisor of a religious district school wherein the children of Orthodox priests and clergy received education. Cowacewitch was one of the initiators of establishing the Mariupol commercial assembly, whose statute was confirmed by the Minister of Internal Affairs on 12 January, 1870.

The bulletin titled “Annuaire Diplomatique de l’Empire de Russie pour l’année 1861” already identified Cowacewitch (without specifying his name) as the Vice-Consul of Mecklenburg-Schwerin in Mariupol. The list of consuls of Belgium in Mariupol also included Francois Cowacewitch. Francois Cowacewitch was enlisted in the same status in all the annual collections of reports of Belgian consuls for 1861-1868.

In 1868, when the king of Prussia signed the decree with the list of persons appointed the official representatives of the North German Confederation in the cities of the Russian Empire, the corresponding position in Mariupol was taken by Mathias Cowacewitch who had already been the Vice-Consul of Mecklenburg-Schwerin in that very city of the Northern Azov region.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

In July 1868, Mathias Cowacewitch (already as the Vice-Consul of the North German Confederation) wrote to Chancellor Otto von Bismarck. Cowacewitch reported on the steps he had taken when taking his new office, including the receiving of the relevant documents, seals and taking the oath. In this very letter, Cowacewitch also wrote that the archive and correspondence of the Vice-Consulate of Mecklenburg-Schwerin had become a part of the archive of the newly created Vice-Consulate of the North German Confederation in Mariupol.

It is significant that both the above mentioned letter and a number of other letters by Cowacewitch to the government in Berlin were written in French, not in German.

The bulletin titled “Annuaire Diplomatique de l’Empire de Russie” dated 1869 again listed Covacevitch (just like in 1861) as the Vice-Consul of Mecklenburg-Schwerin in Mariupol without specifying his first name, whereas F. Covacevitch was listed as the Consul of Belgium in Taganrog. The same document listed Kovacevicz (without mentioning the first name) as the Prussian Vice-Consul in Mariupol, whereas Kovacevitch was listed as the Vice-Consul of Sweden and Norway. It is significant that in 1869, in addition to the countries listed above, only Austria-Hungary, the Roman state, Italy, and France had their representative offices in Mariupol. Therefore, the name Cowacewitch (Covacevitch, Kovachevich, Kovacevitch) was carried by representatives of half of the consulates of foreign states in Mariupol.

Though, already in early 1870s the family name of Cowacewitch was not found among the official representatives of other countries in Mariupol. The answer to this riddle was found in the French-language letter by Francois Cowacewitch, a brother of Matthias Cowacewitch, to Otto von Bismarck, the Chancellor, dated 9 (21) February, 1869, which stated that it was Francois who had been recently entrusted to carry out duties of the Vice-Consul of the North German Confederation in Mariupol instead of his brother. Now, as Francois Cowacewitch was planning to leave the territory of the Russian Empire, he offered Otto von Bismarck to appoint Friedrich Gamper (a physician working in the Russian Empire who was a German by origin) the Vice-Consul in Mariupol.

Jean Despot (just like Vice-Consul Cowacewitch) was among the very minority of the German consuls, who was not German by origin or a subject of one of the state formations on the territory of the would-be German Empire.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Antonio Despot, a father of Jean Despot, was born in Genoa. Later on, he moved to the Northern Azov region and opened his trading house there in 1837, which was engaged in grain export through the local port. Soon enough, Despot entered Mariupol Top Five trading houses exporting grain to the ports of the Mediterranean.

The Anglo-French squadron reached Mariupol in May 1855 in the course the Crimean war of 1853-1856, with Despot's grain warehouses were among buildings burnt by the squadron.

Jean Despot continued his father's business, with Jean Despot listed in the register as a foreigner and the Austrian subject.

When the office of Vice-Consul of the North German Confederation in Mariupol remained vacant in 1869, and the official Berlin was considering the candidature of Doctor Frederick Gamper, Jean Despot contacted Johann Friedrich Heammerle, the Consul of the North German Confederation in Berdyansk, offering his services. In a French-language letter written in Mariupol on 25 November, 1869, Despot (among others) specified that he had taken steps to acquire the status of a Russian subject since the beginning of that year, which he expected to receive in the near future. Heammerle supported Despot by quickly submitting a letter to the official Berlin. Jean Despot did take the corresponding office and received the seal of the Vice-Consulate of the North German Confederation in Mariupol from Joseph Ivonovich who was temporarily running this governmental institution.

When the German Empire was established in 1871, Jean Despot was appointed its Vice-Consul in Mariupol. Though, the list of the German consuls and consulates in the Russian Empire in "Handbuch für das Deutsche Reich" (dated 1874) contained no information on the German representative office in Mariupol. The explanation is found in the notification dated November 1874, which stated that the Vice-Consulate in Mariupol on the Azov Sea was closed, whereas its consular district joined the consular district of Berdyansk.

Despite the termination of the German representative office, Jean Despot stayed in Mariupol. He married Louise (called "Louise Rafailovna" by the locals), with the couple having two sons and a daughter: Rodio, Anton and Fanny.

Unlike the foreign merchants who cared only about profit while ignoring the arrangement of the city wherein they carried out their duties (there were enough foreign merchants both in Mariupol and

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Berdyansk), Jean Despot and his family made a noticeable contribution to the public and cultural life of the Northern Azov region. In particular, the former German Vice-Consul himself purchased a former grain barn at the Torgova Street in Mariupol, which had already been redesigned by M. K. Popov, one of the previous owners, into the venue for theatrical performances. Jean Despot was the Treasurer of the Society for assistance to students of the Mariupol Mariinska women's gymnasium; he is also remembered for his charity activity. Despot was also the Director of the Mariupol public assembly established in 1845.

Interestingly, despite the interest in Jean Despot as a person, neither professional historians nor local amateur historians nor relatives recall that this merchant was a German Vice-Consul in Mariupol.

Unlike the two previous representatives of German lands in Mariupol, *Ewald Bremer* was both an ethnic German and a German subject. At the same time, just like Matthias Cowacewitch and Jean Despot, the status of Bremer stated that Ewald Bremer was also "Consul honoraire" ("a trading consul"), not "Consul de carriere" ("non-trading consul").

This did not mean at all that Bremer (like Cowacewitch and Despot) was directly engaged in trade and belonged to the class of merchants. He had a degree of an Engineer and combined his duties as a German Vice-Consul with the functions of the owner of the metallurgical products plant in Mariupol.

Ewald Bremer was born in the family of Karl Bremer and Ottilie Bremer (nee Mertin) on 24 February, 1870, in Dortmund, which then belonged to the Prussian province of Westphalia. Bremer was a Catholic, received an education in Charlottenburg, Berlin, and Munich, spoke five languages, and was married to Elizabeth, a daughter of Christoph Bernard Schrulle and Anna (nee Allendorff who was from Beckum, Westphalia).

Ewald Bremer started his activity in Mariupol in 1897; until that, he had worked for F. J. Collin (a firm from Dortmund) for several years.

In 1899, the bulletin titled "Central-Blatt für das Deutsche Reich" reported that Ewald Bremer, an engineer, was appointed by the Emperor as the German Vice-Consul in Mariupol. On 28 June (10 July), 1899, Bremer was sworn in. Thus the German representative office in Mariupol was restored 12 years earlier than in Berdyansk, though, the pause in the activities of the Mariupol-based diplomatic institution lasted 25 years, while in Berdyansk the pause

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

lasted for 22 years.

The birth register of the Catholic Church of Mariupol, which is now preserved in the State Archive of Donetsk region, contains a number of records related to the family of Bremer, the German Vice-Consul and an engineer. In particular, Carola Bernardina Paula Bremer, the daughter of Ewald and Elizabeth (the German subjects), was born on 21 January, 1907, and baptized on 4 February, 1907, with Christoph Bernard Schrulle and Otilie Bremer being her godparents, and with Paula Schrulle attending the baptism. Ewald Wilhelm Bremer, the son of Ewald and Elizabeth Bremer, was born on 9 November, 1909, and baptized on the same day, with Wilhelm Schrulle and Maria Scherer being the godparents of the newborn. Joseph Henry, another son of Ewald and Elizabeth Bremer, was born on 20 February, 1911, and baptized on 6 March, with Henry Schwing and Anna Schrulle being his godparents. The same couple had their son, Wilhelm George, born on 23 February, 1913, and baptized on 17 March, with the above mentioned Wilhelm Schrulle and Maria Scherer being his godparents.

The life of Ewald Bremer, like the life of other German consuls in the Russian Empire, was drastically changed with the break-out of the First World War. When A. Stacklies, some frau from Hamburg, tried to find him in autumn 1914, the Ministry of Foreign Affairs of Germany sent her a reply dated 6 October that the Consul Bremer left the territory of the Russian Empire in the middle of August and stayed in Berlin for some time. However, at the time of preparing a reply to the request, the Ministry of Foreign Affairs did not have information about the place of Bremer's stay and advised Frau A. Stacklies to inquire through a Düsseldorf-based coal company that Bremer had business relationship with.

On 6 March, 1915, the newspaper titled "Mariupol life" published a report on the liquidation of the immovable property of Ewald Karlovich Bremer and Martha Ivanovna Schenwelder, the German subjects. In 1915, the house, which belonged to Bremer, already housed a military hospital for 35 beds.

Later on, from December 1919 to September 1921, Ewald Bremer was exchanging correspondence with the Ministry of Foreign Affairs while already living in Beckum, Westphalia, his wife's hometown.

The house of Bremer in Mariupol has been preserved till now, and is located at #67 Italijska Street.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

This was the history of the German consuls in the Northern Azov region. Studying this history makes it possible to see very interesting aspects of the European vector of the region in the Imperial era. The biographies of the German official representatives in Berdyansk and Mariupol reflected the geopolitical processes determining

- The European and the world history of the 19th – early 20th century;

- Complex trajectories of the relations between the German States (and later the German Empire) and the Russian Empire;

- The colonization processes as a defining trend in the history of the Northern Black Sea and the Azov regions of the 18th – first half of the 19th century, with the German colonization being an important component of these processes;

- Inconsistent and contradictory processes of modernization and urbanization in the Russian Empire in the second half of 19th – early 20th century, in which the South Ukraine and its port cities in particular played quite a significant role...

Переднє слово

Попри все зростаючий інтерес до історії дипломатії та міжнародних відносин, на сьогодні є лише кілька монографій і дисертацій, присвячених діяльності іноземних консулів на теренах України часів Російської імперії⁴.

На розпорошені згадки про німецьких консулів у Бердянську ми натрапляли під час пошукової роботи в архівах і бібліотеках різних країн у ході написання книг з історії міста 19 – початку 20 ст.⁵

⁴ Див., зокрема: Hans Halm, *Johann Rosarowitz, der erste österreichische Generalkonsul in Cherson (geb. 1739, gest. 1789)* (Eisenstadt, 1952), 77 s.; Агстнер Рудольф. *Von Kaisern, Konsuln und Kaufleuten: Österreich und die Ukraine 1785-2010 / Про царів, консулів і купців. Австрія і Україна 1785-2010.* – Wien-Berlin: LIT Verlag GmbH&Co. KG, 2011. – 409 с.; Вовчук Людмила Анатоліївна. *Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.).* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.02 – всесвітня історія. – Миколаїв, 2013. – 200 с.; *Архіви консульських установ іноземних держав як джерело до вивчення української історії XIX – початку XX століть* / Колективна монографія за ред. Вадима Ададунова. – Львів: Видавництво УКУ, 2017. – 152 с. – (Серія “Видання Кафедри світової історії нового і новітнього часу УКУ”, ч. 1).

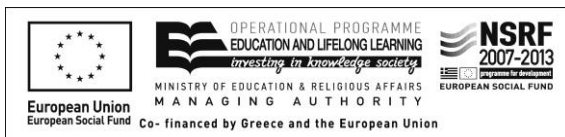
⁵ Бастрыга И., Лыман И. *Начала истории Бердянска.* – Запорожье, б.и., 2002. – 132 с.; Баханов К.А., Лыман И.И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Провіта, 2002. – 218 с., ил.; *Бердянська чоловіча гімназія (остання третина XIX століття)* / Упорядники: В.М. Константинова, І.І. Лиман // *Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том I.* – К.: “Освіта України”, 2006. – 528 с.; “Юне місто”. *Літопис історії Бердянська очима кореспондентів “Одеського Вісника” (1827-1860 рр.)* / Упорядники: І.І. Лиман, А.М. Піменов. – Бердянськ – Ростов-на-Дону: РА “Тандем – У”, 2007. – 358 с.; “Кращий порт Азовського моря”. *Літопис історії Бердянська очима кореспондентів “Одеського Вісника” (1861-1875 рр.)* / Упорядники: І.І. Лиман, В.М. Константинова. – Бердянськ – Таганрог: РА “Тандем – У”, 2007. – 402 с.; “Повітова столиця”. *Літопис історії Бердянська очима кореспондентів “Одеського Вісника” (1876-1893 рр.)* / Упорядники: І.І. Лиман, В.М. Константинова. – Бердянськ – Невинномиськ: РА “Тандем – У”, 2007. – 380 с.; *Бердянська чоловіча*

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Згодом, по слідах міжнародному проекту “Чорне море і його портові міста, 1774-1914. Розвиток, конвергенція та зв'язки зі світовою економікою”⁶, ми започаткували серію “Історія іноземних консульств на Півдні України”, у якій були опубліковані книги “Європейське спрямування Північного Приазов'я в імперську добу: британські консульські рапорти про італійське судноплавство”⁷, “Британський консул і промисловець Джон Грієвз”⁸ і “Британські консули в портовому місті Бердянську”⁹. Всі

гімназія (1901-1919 роки) / Упорядники: І.І. Лиман, В.М. Константінова // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том II. – К.: “Освіта України”, 2007. – 631 с.; “Бердянський літописець” Василь Крижанівський / Упорядники: І.І. Лиман, В.М. Константінова. – Бердянськ – Київ – Едмонтон: РА “Тандем – У”, 2007. – 300 с.; Чоп В.М., Лиман І.І. “Вольний Бердянск”: місто в період анархістського соціального експерименту (1918-1921 роки). – Запоріжжя: РА “Тандем – У”, 2007. – 478 с.; Бердянський державний педагогічний університет. Історія. Сьогодення / Авт.: В.А. Зарва, В.М. Константінова, І.І. Лиман та ін. – Бердянськ: БДПУ, 2012. – 286 с. : іл.; Лиман Ігор, Подколзіна Софія. Поширення імперських практик взаємин держави і церкви: релігійне життя Бердянська першого десятиріччя його існування. – Бердянськ: ФО-П Ткачук О.В., 2015. – 118 с.

⁶ The project “The Black Sea and its port-cities, 1774-1914. Development, convergence and linkages with the global economy” was co-financed by the European Union (European Social Fund – ESF) and Greek national funds through the Operational Program “Education and Lifelong Learning” of the National Strategic Reference Framework (NSRF) – Research Funding Program: THALES. Investing in knowledge society through the European Social Fund.

⁷ Victoria Konstantinova, Igor Lyman, Anastasiya Ignatova, *European Vector of the Northern Azov in the Imperial Period: British Consular Reports about Italian Shipping* (Berdyansk: Tkachuk O.V., 2016), 184 p.

⁸ Лиман Ігор, Константінова Вікторія, Данченко Євген. *Британський консул і промисловець Джон Грієвз*. – Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2017. – 200 с. Текст англ., укр.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

вищеперелічені книги були розміщені у вільному доступі на всіх трьох мовних версіях сайту Науково-дослідного інституту Історичної урбаністики (<http://ti-urbanhistory.org.ua/>).

Паралельно йшла евристична робота щодо джерел з історії німецьких консулів у регіоні. Навесні 2017 р. ми звернулись із своїми напрацюваннями до Генерального консульства Федеративної Республіки Німеччина в Донецьку / офіс м. Дніпро, очільник якого палко підтримав нашу ініціативу. Як наслідок, був розроблений і узгоджений проект, згідно якого і була підготовлена та опублікована ця монографія.

У книзі висвітлюється історія німецьких консулів, які діяли у Північному Приазов'ї в період від заснування в регіоні представництв Пруссії та великого герцогства Мекленбург-Шверін після Східної (Кримської) війни і до закриття представництв Німецької імперії на початку Першої світової війни. При цьому хронологічні рамки дослідження є ширшими за 1859-1914 рр., адже ми намагались простежити і генеалогію представлених у регіоні німецьких консулів, і безпосередньо їхні долі як до появи німецьких офіційних представництв у Північному Приазов'ї, так і після їхнього закриття.

Біографії і аналіз діяльності консулів подаються в контексті взаємин Північного Приазов'я і його портових міст із німецькими землями і ролі німців у розвитку цього регіону.

Слідуючи історіографічній традиції, ми відрізняємо Північне, українське, Приазов'я з портовими містами Бердянськом і Маріуполем від Східного, російського, з його містами-портами Таганрогом і Ростовом-на-Дону. Втім, географічні рамки дослідження аж ніяк не обмежуються двома містами. Це зумовлене, по-перше, тим фактом, що у різні часи під юрисдикцією німецьких консульських установ у Бердянську і Маріуполі знаходились доволі розлогі землі на території нинішніх Запорізької, Дніпропетровської, Донецької і Луганської областей України. А, по-друге, специфікою життєвих шляхів самих представлених тут німецьких консулів, їх родинних та

⁹ Лиман Ігор, Константінова Вікторія. *Український Південь очима консулів Британської імперії 19 - початку 20 ст. Том 1: Британські консули в портовому місті Бердянську.* – Київ, 2018. – 630 с., іл. Текст англ., укр.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

комунікаційних зв'язків, так саме як і віддзеркаленою у консульських рапортах географією торговельних зв'язків Північного Приазов'я.

Тож при підготовці монографії ми мали справу не тільки з німецько-, російсько- та україномовними джерелами, але і з документами, складеними англійською, французькою, італійською та іншими мовами. Йдеться як про опубліковані джерела, так і про документи архівів Німеччини (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Bundesarchiv), Великої Британії (The National Archives), Польщі (Archiwum Państwowe we Wrocławiu), України (Державний архів Одеської області, Державний архів Автономної Республіки Крим, Державний архів Запорізької області, Державний архів Донецької області, Державний архів Київської області) та Росії (Российский государственный исторический архив), абсолютна більшість з яких вперше вводиться до наукового обігу.

Безпосередньо в Німеччині бібліотечна та архівна евристика, обговорення проекту велись під час літньої академії університету Кобленц-Ландау проекту QUAERE програми Еразмус+ (липень 2016 р.), марбурзького етапу подвійного воркшопу “Міжміський обмін знаннями: міста Південної та Східної Європи, що формуються. 1870-1945”¹⁰ (травень 2017 р.), поїздки на конференцію “Друзі або недруги трансформації? Економічні еліти в Україні в історичній і порівняльній перспективі” в Ессені¹¹ (липень 2017 р.), перебування на програмі DAAD “Research Stays for University Academics and Scientists” у Лейбніц-Інституті історії та культури Східної Європи¹² (жовтень-грудень 2017 р.), а також спеціального відрядження, співфінансованого Генеральним консульством Федеративної Республіки Німеччина в Донецьку / офіс у м. Дніпро (липень 2018 р.).

¹⁰ Herder-Institut für historische Ostmitteleuropaforschung – Institut der Leibniz-Gemeinschaft, Marburg.

¹¹ На цій конференції, організованій Kulturwissenschaftliches Institut Essen, Interdisziplinäres Netzwerk “Ukraine: Postsowjetische Gesellschaft im Wandel”, була представлена доповідь “Connecting Ukraine, Great Britain and Germany: Family of British Vice-Consul John Greaves at the Forefront of Modernization at the Southern Ukraine”.

¹² Leibniz-Institut für Geschichte und Kultur des östlichen Europa (GWZO), Leipzig.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Крім аналітичного дослідження, книга включає більше сотні ілюстрацій та близько 170 репринтів документів німецьких представництв у Бердянську і Маріуполі, що виявлені та скопійовані нами у фондах Politisches Archiv des Auswärtigen Amts та Bundesarchiv (Берлін). До видання увійшли і складені нами спеціально для цієї книги зведені списки іноземних консулів, які діяли у Бердянську і Маріуполі в 19 – на початку 20 ст., що дозволяють наочніше віддзеркалити не тільки загальну картину міжнародних зв'язків регіону, але і мережеві зв'язки кожного з німецьких консулів. Нарешті, важливою складовою книги стали фрагменти рапортів британських консулів у Бердянську та Маріуполі за 1858-1912 рр., у яких висвітлюється діяльність німців у Північному Приазов'ї. Ці рапорти набувають особливої ваги зважаючи, з одного боку, на тісні контакти британських і німецьких консулів у Бердянську і Маріуполі, а з іншого, на складність взаємин Британської і Німецької імперій, від співпраці до конкурентної боротьби і відкритої конфронтації.

Симптоматично, що поява книги, присвяченої історії німецьких консулів у портових містах Північного Приазов'я, накладається на тренди як міждержавного, так і місцевого рівнів: від проголошення 2017/2018 року Українсько-німецьким роком мов (організатори – Міністерство закордонних справ Німеччини, Посольство Німеччини у Києві та Goethe-Institut в Україні (координація проекту) за домовленістю з Міністерством освіти і науки України та Міністерством закордонних справ України) до найменування за нашою пропозицією у 2016 р. вулиці Бердянська, де жив офіційний представник Пруссії та великого герцогства Мекленбург-Шверін – Консульською, іншої – Менонітською, а ще однієї, на якій на початку 20 ст. німці збудували лютеранську кірху – Лютеранською (з ініціативою щодо останньої виступила вже сама німецька громада Бердянська).

Відчуваючи потребу віддати моральні борги тим, хто був так чи інакше залучений до реалізації цього проекту, перші слова подяки ми із задоволенням адресуємо Генеральному консулу Федеративної Республіки Німеччина в Донецьку / офіс м. Дніпро Вольфгангу Мьоссінгеру, який із великим ентузіазмом підтримав ідею створення цієї книги.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Хочемо висловити щиру вдячність за підтримку, допомогу матеріалами та (або) консультаціями Віктору Петкау (Дортмунд, Німеччина), Дітлінд Хюхткер (Лейпціг, Німеччина), Естер Гантнер і Хайді Хайн-Кірхер (Марбург, Німеччина), Мартіну Крегеру, Соні Ніколаус, Пауліні Пуппель і Ральфу Енгелю (Берлін, Німеччина), Олександрі та Олександрю Хан (Дрезден, Німеччина), Олені Петренко (Бохум, Німеччина), Оксані Гус (Ессен, Німеччина), Олександрі Криштапович (Дюссельдорф, Німеччина), Тзеліні Харлафтис (Корфу, Греція), Девіду П. Судерману (Нортфілд, США), Джеймсу Уррі (Веллінгтон, Нова Зеландія), Юлії Маліцькій (Стокгольм, Швеція), Оліверу Хочаделу (Барселона, Іспанія), Маріусу-Тіберію Алексіану та Роксані-Габріелі Курке (Ясси, Румунія), Константіну Арделеану (Галац, Румунія), Маріушу Мазуркевичу (Вроцлав, Польща), Володимиру Романцову, Вадиму Коробці, Світлані Новіковій, Вірі Волониць і Раїсі Божко (Маріуполь), Лілії Білоусовій (Одеса), Олександрю Тедєєву (Запоріжжя), Валентині Шандрі (Київ), Катерині Астішиній, Анні Володіній і Олександрю Харлану (Дніпро), Володимиру Кулікову (Харків), Ользі Драчук (Вінниця), Ользі Осередчук (Львів), Ігорю Богданову, Євгену Денисову, Віктору Михайличенку, Володимиру Карпенку (Бердянськ).

Окрема подяка Юлії Мусенко, чий педагогічний талант і заповзятість підштовхнули нас до занурення в німецькомовні джерела.

Надзвичайно вдячні Яні Савченко за участь у обробці ілюстрацій і за технічну допомогу в підготовці цього видання.

Зв'язки Бердянська і Маріуполя з німецькими землями і німецькими колоністами до влаштування консульств

Німецькі колоністи¹³ були серед тих перших переселенців, які почали перебиратись до Бердянська ще до одержання ним офіційного статусу міста.

¹³ Юлія Маліцька вживає щодо колоністів словосполучення “people from German lands”, “German people”, “German-speaking migrants”, при цьому відзначаючи, що в імперському дискурсі і законодавстві 18-19 ст. вони фігурували саме як “німецькі колоністи” (Julia Malitska, *Negotiating Imperial Rule. Colonists and Marriage in the Nineteenth-century Black Sea Steppe* (Stockholm: Elanders, 2017), p. 37, 39, 41).

Терміном “німці” українці та росіяни краю традиційно ідентифікували вельми строкатий у етнічному, мовному, конфесійному відношеннях конгломерат католиків, лютеран, кальвіністів, менонітів, швабів, гессенців... Причому таке “монолітне” сприйняття вельми “різношерстої” маси переселенців властиве не лише їхнім сучасникам, переважно – селянам, для яких яскраво виражені відмінності від їхніх власних чужомовних, іновірних сусідів із незвичною матеріальною культурою та традиціями господарювання “затуляли” внутрішню неоднорідність “німців”.

Що ж стосується самих німецьких переселенців, то цілком зрозуміло, що вони-то чудово усвідомлювали свою неоднорідність. Як доводить Катерина Лях, на перших етапах колонізації надзвичайно важливою була етнічна самоідентифікація цих колоністів. Іншим критерієм, за яким вони вибудовували шкалу “свій-чужий”, була конфесійна приналежність. І тільки значно пізніше, через десятки років після переселення на Південь України, серед німецьких колоністів поступово формується нова ідентичність, що базувалась на спільному проживанні в одній колонії чи окрузі, із збереженням при цьому значущості конфесійного чинника. І знову ж таки, нова ідентичність має підґрунтям протиставлення “свій-чужий”, “ми-вони”. Але тоді як раніше “чужі” і “вони” прикладались по відношенню як до росіян та українців, так і до частини тих, кого останні однозначно сприймали як гомогенних німців, тепер група “чужих” переформатувалась (Лиман Ігор. “Південний казан”, *Український тиждень*. – № 50. – 2010, грудень. – С. 46-47; Лях Катерина. *Німецькомовні колоністи Півдня України в мультикультурному оточенні: проблема взаємодії культур (XIX – поч. XX ст.)*. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеню кандидата історичних наук. – Донецьк, 2005. – 20 с.; Лях Катерина. “Синдром Робінзона Крузо: парадокси

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Леонард Абрамович Судерман (1821-1900), який сам переїхав до Бердянська на початку 1840-х рр., а згодом став одним із лідерів переселення менонітів із Російської імперії на Американський континент, описав епопею із менонітським заселенням нововлаштованого порту на березі Азовського моря. Згідно з ним, впродовж 1830-х рр. Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор Михайло Семенович Воронцов заохочував менонітів Хортиці і колоній на річці Молочній¹⁴ до переселення до тільки-но влаштованого Бердянська. Воронцов висловлював бажання, аби до цього порту переселились заможні родини, що займались бізнесом, садівництвом і торгівлею. У 1839-1840 рр. низка родин з

інтеграції німецькомовних колоністів в мультиетнічне середовище Південної України (XIX – початок XX ст.)”, *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. – Запоріжжя: ЗНУ, 2006. – Вип. XX. – С. 94-101). Про економічні, соціальні та демографічні аспекти розвитку сільськогосподарських німецьких колоній регіону див.: Мешков Дмитро. *Життєвий світ причорноморських німців (1781-1871)* / Пер. з нім. А. Косара. – К.: ТОВ “Видавництво “Кліо””, 2017. – 464 с.

¹⁴ Наприкінці правління імператриці Катерини II, з 1787 по 1796 рр. основну частку іноземних мігрантів до земель Південної України, включно із Північним Приазов'ям, становили саме меноніти. Пріоритетом була землеробська колонізація, і тому меноніти навіть грошової допомоги та землі отримували спочатку вдвічі більше ніж, наприклад, лютерани. На території майбутніх Бердянського та Мелітопольського повітів колоністи отримали 214 тис. дес. землі. У 1789-1815 рр. їх колонії утворили два менонітських осередки: Молочанський (близько 40 колоній) і Хортицький (18 колоній). У 1804-1805 рр. були засновані перші 17 колоній біля р. Молочні Води (Молочна). За даними С. Бобильової, у 1822 р. на Молочних Водах вже існували 33 менонітські колонії. Вони належали до двох різних напрямків менонітства – фрізького та фламандського, однак у 1820 р. обидва старости Молочанської колонії, Якоб Фаст та Франц Герц Перший, вирішили об'єднатися, оскільки відмінності між двома напрямками носили виключно зовнішній характер. На р. Берда в 1822 р. було засновано три німецькі колонії – Нейгофнунг, Нейгофнунгсталь та Нойштутгарт. Засновниками двох перших були пієтисти-сепаратисти (Авдєєва Олена Сергіївна. *Міжконфесійні відносини у Північному Приазов'ї (кінець XVIII – початок XX ст.)*. – Дис. кандидата історичних наук. – Запоріжжя, 2016; *Очерки истории немцев и меннонитов Юга Украины (конец XVIII - первая половина XIX в.)* / С.И. Бобылева, Н.В. Бочарова, О.В. Безносова [и др.]; под ред.: С.И. Бобылева. – Днепропетровск: АРТ-ПРЕСС, 1999. – С. 27, 49, 130).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Хортицької колонії і колоній на річці Молочній скористались цим запрошенням¹⁵. Вони зайнялись, поміж іншим, влаштуванням на новому місці вітряків і розбивкою садів. А оскільки борошномельний бізнес виявився вельми багатообіцяючим, то потік менонітів, що потягнулись до Бердянська, все зростав. Йоганн Корніс, якого Леонард Судерман називав очільником менонітського сільськогосподарського об'єднання на Молочній, визнав за потрібне призначити регіонального представника для нагляду за облаштуванням менонітів у Бердянську¹⁶.

Уже в 1841 р. преса повідомляла, що меноніти почали зводити будинки і заводять городи в спеціально відведеному їм кварталі, який називається Німецька колонія (цей мікрорайон існує в Бердянську донині). У 1842 р. “Одесский Вестник” писав: “Чудова пристрасть у добрих наших громадян до садівництва. Багато хто вже не задовольняється тими красивими і, можна сказати, чепурних садами, які у кожного з них майже в самому дворі [...]. Помилуйтеся дивовижними успіхами садів Німецьких колоній. 1-го березня був ще там голий степ, а тепер сади і найкрасивіші городи”¹⁷. Ще через 3 роки “бердянський літописець”

¹⁵ У дещо іншій інтерпретації події з переселенням менонітів до Бердянська розгортались так: при влаштуванні населеного пункту частина його земель була відведена для розведення садів. Близько 50 таких ділянок площею по $\frac{3}{4}$ десятини виявились незатребуваними українськими і російськими переселенцями, і тоді-то М.С. Воронцов і запропонував місту передати ці ділянки молочанським і хортицьким менонітам. Таким чином невдовзі до Бердянська перебрались 24 родини з Молочної і 8 з Хортицької колоній (Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 2 [Електронний ресурс] // URL: <http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf> (Дата звернення: 30.08.2017); Бобылева С.И. “Бердянск”, *Немцы Украины: Материалы к энциклопедии.* – М.: МСНК-пресс, 2002. – С. 21-23; Венгер Н.В. *Меннонитское предпринимательство в условиях модернизации Юга России: между конгрегацией, кланом и российским обществом (1789-1920).* – Днепропетровск, 2009. – С. 223-226).

¹⁶ Leonhard Sudermann, “Building a Mennonite Church in Berdyansk”, Translated by John V. Toews, *Mennonite Life* (June, 1998), p. 18.

¹⁷ Крыжановский Василий. “Письмо из Бердянска”, *Одесский Вестник.* – № 28. – 8.IV.1842. – С. 130.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

В.К. Крижановській¹⁸ повідомляв: “Сади поширюються; Німецька колонія, що біля казенного саду, будується хорошими фасадними

¹⁸ Крижанівський Василь Костянтинівич (1808, Гадяцький пов. Полтавської губ.-24.07.1883, Бердянськ) – дворянин, “бердянський літописець”. Закінчивши в 1821 р. Роменське повітове училище, поступив на службу до Феодосійського комерційного суду, в 1822 г. – до Феодосійського повітового суду. З 1823 р. служив писарем, пізніше – помічником секретаря при Керченській портовій митниці. У 1828 р. переміщений до канцелярії Одеського градоначальника. У 1831 р. призначений до Департаменту Зовнішньої торгівлі. У 1833 р. призначений надзирателем Маріупольської митної застави. У 1836 р. в чині титулярного радника відряджений до Бердянська для відкриття митної застави. Тоді ж за його ініціативою в Бердянську засновано богадільню. 18.06.1840 за клопотанням Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора М.С. Воронцова переміщений на посаду надзирателя Бердянської митної застави. Став членом комісії зі спорудження соборної церкви. У 1842 р. призначений попечителем за приписанням у Бердянськ купців і міщан. 24.12.1846 за ініціативою М.С. Воронцова переміщений до Маріупольської митної застави надзирателем і знаходився на цій посаді до 1850 р. У 1851 р. повернувся до Бердянська. У 1853 р. звільнений зі служби. У січні 1856 р. призначений помічником письмоводителя Одеського сирітського суду, в лютому того ж року – письмоводителем Одеської лікарської управи. У 1857 р. звільнений зі служби за власним клопотанням. У 1859 р. призначений депутатом від дворян до Бердянської квартирної комісії. У наступному році призначений надзирателем Бердянського парафіяльного училища. З 1841 по 1883 р. опублікував у газеті “Одесский Вестник” більше сотні статей про Бердянськ і був визнаний одним з найактивніших співробітників цієї газети за весь період її існування. Вів щоденники, частина яких збереглась і є одним із найцінніших документальних комплексів з історії Бердянська. Не маючи дітей, заповідав свій сад Бердянській чоловічій гімназії, а будинок – Павлівській богадільні. Щоденники В.К. Крижанівського були сховані у тайнику дерев'яного столу, придбаного нащадком відомого у Бердянську дворянського роду Туржанським, і були випадково знайдені, коли старий стіл зробився непридатним для використання. Туржанські віддали свою знахідку до бібліотеки Бердянського державного педагогічного інституту, за що їм було виплачено 200 карбованців. У бібліотеці щоденники зареєстровані 12 лютого 1959 р. Утім, ця дата вельми умовна, оскільки на записах є штампи 1947, 1953 рр. У 2001 р. ректор Бердянського державного педагогічного інституту передав щоденники В.К. Крижанівського за 1865, 1866 і 1870 рр. Бердянському краєзнавчому

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

спорудами”¹⁹. Про чергові успіхи бердянських німців той же кореспондент через кілька років писав: “Роботи в тутешніх міських садах теж почалися; Німецька слобідка старанно займається обробітком землі, і багато хто з тамтешніх господарів розібрали насіння тютюну і шовковиці, від посіву яких можна очікувати безсумнівного успіху, тому що воду, яку так люблять рослини, знаходять тут на піваршина від землі”²⁰. Дещо згодом, повідомляючи читачам газети про успіхи бердянських німців у виноградарстві, В.К. Крижановській згадував, що Німецька слобідка почала заселятись у 1838 р. на околиці Бердянська “на неозорій рівнині, що утворилася століттями з викинутого морем піску з морськими мушлями”, і саме такий ґрунт надзвичайно підходив для вирощування винограду. Тут же кореспондент фактично звернувся із запрошенням до інших колоністів переселитися до Бердянська: “Залишається побажати, щоб колоністи, яким тісно жити в своїх колоніях, зважилися переселитися в Бердянськ на цю неосяжну рівнину, де тутові дерева і виноград можуть збагатити тисячі родин”²¹.

Важливою умовою облаштування менонітських переселенців на новому місці було забезпечення їх можливістю відправляти релігійні треби. Тут став у нагоді церковний учитель Леонард Судерман, який раніше служив у менонітській конгрегації в Хойбудені поблизу Марієнбурга (Мальборка), що у Східній Пруссії. Перебравшись до Бердянська і звівши ту вітряк, завдяки якому забезпечив себе матеріально, він став проводити у власному будинку недільні служби. До Бердянська прибувало все більше заможних менонітів, і один із них, Авраам Вібе, який переселився з колонії Руднервайде на Молочній, другий поверх свого великого новозведеного будинку надав для проведення менонітських

музею, а в 2002 р. щоденники В.К. Крижанівського були опубліковані науковцями БДПУ.

¹⁹ Крыжановский Василий [В. Кр.]. “5-го июля”, *Одесский Вестник*. – № 58. – 21.VII.1845. – С. 284.

²⁰ Крыжановский Василий [В. Кр.]. “19-го марта”, *Одесский Вестник*. – № 25. – 27.III.1846. – С. 126.

²¹ Крыжановский Василий. “Первый опыт разведения винограда на Бердянских песках”, *Одесский Вестник*. – № 64. – 15.VIII.1851. – [С. 2].

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

недільних зібрань. Невдовзі бердянські меноніти облаштували школу для своїх дітей, приміщення якої теж стали використовувати для недільних служб. При цьому меноніти Бердянська тісно спілкувались зі своїми родичами, що залишились на їхніх попередніх місцях проживання і час від часу приїздили до Бердянська. Один із них, старший церкви у Порденау Генрих Тевз, у 1848 р. ініціював проведення у Бердянську так званих “міністерських виборів”, аби забезпечити кращі умови нагляду і виховання місцевих менонітів. Тоді конгрегаційним вчителем був обраний Ізбранд Фрізен, який походив з міста Тігенхоф у Пруссії, а до Бердянська переїхав вже з Молочанської колонії Розенорд. Тоді ж Давід Фаст, який переселився до Бердянська з Руднервайде, був обраний проповідником²².

Втім, зрозуміло, що зв'язки юного Бердянська із німецькими землями і німцями аж ніяк не обмежувалися менонітським аспектом²³.

Місто влаштувалось як порт вивізної торгівлі, і великою мірою – для вивозу сільськогосподарської продукції саме німецьких поселень регіону.

Починаючи з 1844 р. судна деяких німецьких міст брали участь у торгівлі через Бердянський порт, хоча і їхня абсолютна чисельність, і спільна частка серед всіх суден, що прибували і виходили з Бердянська, довго залишались доволі скромними.

За даними, систематизованими на підставі публікацій “Одесского Вестника”, у перший період існування порту біля Бердянської коси, тобто до початку Кримської війни, мала місце наступна статистика його відвідання німецькими торговельними суднами:

Рік	1837	1838	1839	1840	1841	1842	1843	1844
Прибуло з баластом	0	0	0	0	0	0	0	5 ²⁴

²² Leonhard Sudermann, “Building a Mennonite Church in Berdyansk”, Translated by John B. Toews, *Mennonite Life* (June, 1998), p. 18-19.

²³ Обставини іміграції до північного Причорномор'я і Приазов'я і облаштування тут німецьких колоністів, які не були менонітами, див., зокрема, у нещодавно виданій монографії Юлії Маліцької (Julia Malitska, *Negotiating Imperial Rule. Colonists and Marriage in the Nineteenth-century Black Sea Steppe* (Stockholm: Elanders, 2017), 398 p.). У цій же книзі є й інформація безпосередньо щодо історії Бердянського колоністського округу (p. 207).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Відійшло з товаром	0 ²⁵	0 ²⁶	0 ²⁷	0 ²⁸	0 ²⁹	0 ³⁰	0 ³¹	5 ³²
Рік	1845	1846	1847	1848	1849	1850	1851	1852
Прибуло з баластом	1 ³³	0	1 ³⁴	2 ³⁵	1 ³⁶	3 ³⁷	1 ³⁸	9 ³⁹
Відійшло з товаром	1 ⁴⁰	1 ⁴¹	1 ⁴²	2 ⁴³	1 ⁴⁴	3 ⁴⁵	1 ⁴⁶	10 ⁴⁷

²⁴ З них 1 ганноверське, 1 мекленбурзьке і 3 пруських.

²⁵ “О торговле Бердянского порта в 1837-м году”, *Одесский Вестник*. – № 42. – 25.V.1838. – Кол. 511-512.

²⁶ “О торговле портов Азовского моря за 1838-й и 1839-й годы”, *Одесский Вестник*. – № 88. – 2.XI.1840. – Кол. 390-391.

²⁷ “О торговле портов Азовского моря за 1838-й и 1839-й годы”, *Одесский Вестник*. – № 88. – 2.XI.1840. – Кол. 390-391.

²⁸ “О торговле Азовских портов за 1840-й год”, *Одесский Вестник*. – № 90. – 8.XI.1841. – С. 419.

²⁹ “О торговле Азовских портов за 1841 год. IV. Бердянский порт”, *Одесский Вестник*. – № 83. – 17.X.1842. – С. 391-392.

³⁰ “О торговле Азовских портов за 1842-й год. 4. Бердянский порт”, *Одесский Вестник*. – № 91. – 13.XI.1843. – С. 441.

³¹ “О торговле Азовских портов за 1843-й год. 4. Бердянский порт”, *Одесский Вестник*. – № 29. – 8.IV.1844. – С. 155.

³² З них 1 ганноверське, 1 мекленбурзьке і 3 пруських (“О торговле Азовских портов за 1844 год. 4. Бердянский порт”, *Одесский Вестник*. – № 81. – 10.X.1845. – С. 408).

³³ Ганноверське.

³⁴ Пруське.

³⁵ Бременське.

³⁶ Мекленбурзьке.

³⁷ З них 1 ганноверське і 2 пруських.

³⁸ Пруське.

³⁹ З них 5 пруських, 3 мекленбурзьких і 1 гамбурзьке.

⁴⁰ Ганноверське (“О торговле Азовских портов за 1845-й год. 4. Бердянский порт”, *Одесский Вестник*. – № 95. – 27.XI.1846. – С. 486-487).

⁴¹ Бременське (“О торговле Азовских портов в 1846-м году. 4. Бердянский порт”, *Одесский Вестник*. – № 79. – 1.X.1847. – С. 420).

⁴² Пруське (“О торговле Азовских портов в 1847 году. 3. Бердянский порт”, *Одесский Вестник*. – № 93. – 20.XI.1848. – С. 493).

⁴³ Бременське (“О торговли Азовских портов в 1848-м году. III. Бердянский порт”, *Одесский Вестник*. – № 85. – 22.X.1849).

⁴⁴ Мекленбурзьке (“О торговле Азовских портов в 1849-м году. 4. Бердянский порт”, *Одесский Вестник*. – № 39. – 17.V.1850. – [С. 2]).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Дані “Одесского Вестника” можна співвіднести з більш докладною статистикою, поданою до Берліна пруським консульством у вигляді таблиці “Перелік суден, що увійшли до Бердянська та вийшли з нього впродовж 10 років”, виявленої нами у Секретному Державному Архіві Фонду Пруської Культурної Спадщини (Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz)⁴⁸:

Рік	1841		1842		1843		1844		1845	
Позначення	№	Вага	№	Вага	№	Вага	№	Вага	№	Вага
кораблів										
Російські	15	2,918	9	2,217	10	2,483	11	3,360	21	5,230
Австрійські	10	2,535	13	3,735	5	1,472	14	3,985	31	8,649
Англійські	2	451	6	1,423	5	944	3	728	6	1,804
Бременські										
Бельгійські										
Дацькі							1	150		
Французькі										
Грецькі	20	5,694	22	5,805	8	2,837	10	3,069	18	5,520
Ганноверські							1	145	1	180
Голандські							2	236		
Єрусалимські										
Іонійські	1	157	3	780	4	694	5	1,308	8	2,092
Мекленбурзькі							1	161		
Молдавські										
Неаполітанські			1	270					1	316
Норвезькі									3	538
Пруські							3	520		
Римські										
Сардинські	9	1,728	12	2,888	13	2,460	10	1,859	9	1,604
Самоські			1	74						
Шведські							1	201		
Тосканські									3	600
Турецькі							3	788		
Волоські										
Загалом	57	13,483	67	17,192	45	10,890	65	16,510	101	26,523

⁴⁵ З них 1 ганноверське і 2 пруських (“О торговле в Азовских портах в 1850-м году. Бердянский порт”, *Одесский Вестник*. – № 50. – 27.VI.1851. – [С. 2]).

⁴⁶ Пруське (“[О торговле в Азовских портах в 1851-м году.] 4. Бердянский порт”, *Одесский Вестник*. – № 74. – 17.IX.1852 – [С. 2]).

⁴⁷ З них 6 пруських, 3 мекленбурзьких і 1 гамбурзьке (“О торговле Азовских портов в 1852-м году. 4. Бердянский порт”, *Одесский Вестник*. – № 83. – 23.VII.1853. – С. 1-2).

⁴⁸ GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 62-61.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Каботажні судна	211	212	234	287	216
Рік	1846	1847	1848	1849	1850
Позначення	№ Вага	№ Вага	№ Вага	№ Вага	№ Вага
кораблів					
Російські	20 4,050	27 7,528	17 4,310	10 3,646	16 2,713 ½
Австрійські	17 4,617	59 16,177	20 5,819	4 1,152	8 1,060
Англійські	4 450	31 8,636	34 9,356	11 2,781	10 1,329
Бременські	1 300		2 380		
Бельгійські		1 280			
Дацькі					
Французькі		24 3,160		3 429	
Грецькі	45 12,070	68 19,764	29 8,380	22 7,413	20 3,068 ½
Ганноверські					1 98
Голандські			1 169		
Єрусалимські			1 120		
Іонійські	11 1,852	12 2,586	3 729	3 644	5 499
Мекленбурзькі				1 254	
Молдавські			1 244		
Неаполітанські		28 7,180			
Норвезькі			1 206		
Прусські		1 252			2 263
Римські		2 266			
Сардинські	18 2844	52 9,918	16 3,238	13 2,834	9 774
Самоські					1 70
Шведські		3 728			
Тосканські		2 290	2 334	9 2,052	6 534
Турецькі	12 2,564	6 1,126	3 686	1 270	7 803 ½
Волоські		1 138			1 80 ½
Загалом	129 28,747	317 78,029	130 34,071	77	
Каботажні судна	280	308	270	200 21,475	86 11,293

В цей період Бердянськ знаходився у складі пруського консульського округу, центром якого була Керч⁴⁹.

Що стосується Маріуполя, тут тут ситуація складалась дещо інакше, ніж у Бердянську.

Тривалий час він залишався “грецьким містом”. Греки ж, маючи пільги, домінували і в сільській місцевості Маріупольщини. Тільки в 1820-х рр., тобто майже через півстоліття після офіційного

⁴⁹ GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 29, 39, 49.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

заснування Маріуполя⁵⁰, до навколишніх місцевостей стали активно переселятись представники інших етносів. Так, слідом за тим, як частина не зайнятих греками земель у 1821 р. була надана так званим “ізраїльським християнам”, у 1822 і 1824 рр. землі тут були виділені і для менонітів, а також пруських і баденських вихідців⁵¹, які одержали при переченні низку пільг. Сформований хортицькими переселенцями в середині 1830-х рр. як дочірній Маріупольський менонітський округ включив у себе 5 поселень: Бергталь (який був адміністративним центром округу), Шенфельд, Гейбуден, Шенталь і Фридріхсталь⁵².

Поповнювали німці і населення безпосередньо Маріуполя.

Як і в Бердянську, і в цілому в регіоні німці Маріуполя належали переважно до трьох деномінацій: католицької, лютеранської та менонітської. Відомо, що саме священики німецьких католицьких колоній запрошувались до Маріуполя для задоволення релігійних потреб їхніх одновірців (у тому числі й італійців) у місті до зведення там католицької церкви⁵³.

Втім, маріупольські німці не були такими знаковими персонами в історії своїх деномінацій, як німці бердянські. І, зокрема, Маріуполь не мав такої потужної і впливової менонітської громади, як місто у Бердянської коси.

Це певною мірою відбилось і в матеріалах німецькомовної періодики, що виходила на півдні України в другій половині 19 – на початку 20 ст.: тоді як події в житті німців Бердянська там висвітлювались доволі часто, про німців Маріуполя йшлося лише в поодиноких кореспонденціях⁵⁴. В цьому ж контексті навіть

⁵⁰ Стосовно самої дати, від якої слід відраховувати історію Маріуполя, на сьогодні продовжують точитись палкі дебати.

⁵¹ *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: типолитография А.А. Франтова, 1892. – С. 41.

⁵² *A Mennonite in Russia: The Diaries of Jacob D. Epp, 1851-1880* (University of Toronto Press, 2013); William Schroeder, *The Bergthal Colony*, rev. ed. (Winnipeg, Man., 1986).

⁵³ *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: типолитография А.А. Франтова, 1892. – С. 144.

⁵⁴ Йдеться, зокрема, про “*Odessaer Zeitung*”, що була заснована в Одесі у 1861 р.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

показово і символічно, що на веб-сайті великого міжнародного проекту “Чорне море і його портові міста, 1774-1914. Розвиток, конвергенція та зв’язки зі світовою економікою”, де акумульовані дані по основних аспектах життєдіяльності міст узбережжя як Чорного, так і Азовського морів, серед шаблонів по Маріуполю в підгрупі “Громади” присутній і обов’язкий до заповнення шаблон “Німецька громада”, але при ознайомленні з ним з’ясовується, що там подана інформація щодо не німецької, а італійської громади Маріуполя⁵⁵. Та й у виданні 2002 р. “Немцы Украины. Пилотный сборник. Материалы к энциклопедии “Немцы России”” вміщено статтю про Бердянськ, тоді як стаття про Маріуполь відсутня⁵⁶.

Після того, як був заснований Бердянськ, який в пресі 19 ст. іменували сином Маріуполя і онуком Таганрога⁵⁷, “син” ставав все більшим конкурентом свого “батька”.

Звичайно, не всі були готові погоджуватись з втратою Маріуполем своїх позицій, і в регіональній пресі розгорнулася гостра дискусія щодо переваг Бердянська над своїм більш старшим сусідом. У ході цієї дискусії у 1847 р. маріуполець Г. Калері як один із аргументів називав саме близькість до його міста німецьких колоній. Калері писав, що відпускна ціна зерна в Маріуполі на 2 карбованці нижча за ціну в Бердянську через те, що околиці Маріуполя були щільно заселені хліборобами: крім 24 грецьких поселень безпосередньо Маріупольського округу, “в останні роки виникла ще дуже велика кількість нових поселень, розташованих ближче до Маріуполя, ніж до Бердянська. Всі майже німецькі колонії через меншу відстань також доставляють свої хліби більше в Маріуполь”. Це, згідно Калері, давало маріупольським купцям можливість заготовляти потрібні для них партії хліба фактично сидячи вдома, на відміну від бердянців, яким доводилось направляти прикащиків і маклерів на далекі відстані, сплачуючи їм

⁵⁵ Новикова Светлана. *Мариуполь. Немецкая община* // Black Sea Port-cities, 1780s-1910 [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/3-2-1-6/> (Дата звернення: 31.08.2017).

⁵⁶ Бобылева С. “Бердянск”, *Немцы Украины. Пилотный сборник. Материалы к энциклопедии “Немцы России”*. – Вып. 7. – М., 2002. – С. 21-23.

⁵⁷ “15-го Ноября”, *Одесский Вестник*. – № 97. – 4.XII.1840. – Кол. 428-430.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

комісію. “Торгові дома тут мають власні свої капітали і відправляють пшеницю більше на власний кошт, ніж по комісії, а відомо, що там, де все засноване на комісії, ціни завжди більше нестабільні”⁵⁸.

Втім, тут висловлювалась заангажована думка, і у читачів газети були серйозні сумніви в коректності тверднень про те, що німецькі колонії віддають перевагу Маріуполю і розташовані ближче до нього, а не до Бердянська (тут головне питання, яка сама кількість колоній малась на увазі). Як викликало сумніви і твердження про переваги торгових домів, які вели бізнес на власні кошти. Скажімо, діаметально протилежна думка містилась у виданні “Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии”, яке з відстані 1892 р. саме в тому, що торгові дома Маріуполя займались експортною торгівлею виключно на власних суднах, вбачало причини відставання Маріуполя від Бердянська і переключення в середині 19 ст. значної кількості іноземних купців на порт у Бердянської коси⁵⁹.

Взагалі ж конкуренція між Маріуполем і Бердянськом розгорталась великою мірою саме за “*hinterland*” – внутрішній регіон, звідки товари, і в першу чергу зерно, спрямовувались до їхніх портів для відправки морем⁶⁰. І заможні німецькі колонії з їхніми багатими врожаями і пшеницею високої якості були ласим шматком для кожного з конкурентів⁶¹. Приазовські степи, що

⁵⁸ Калери Г. “Ответ г-ну Бухтееву на “Письмо его к Редактору “Одесского Вестника””, *Одесский Вестник*. – № 68. – 23.VIII.1847. – С. 361-362.

⁵⁹ *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии*. – Мариуполь: типо-литография А.А. Франтова, 1892. – С. 312.

⁶⁰ Докладніше про це див. у розділі авторстава І. Лимана та В. Константінової в книзі “*Between Grain and Oil from the Azov to Caucasus: The port-cities of the eastern coast of the Black Sea, late 18th – early 20th centuries. History of the Black Sea. Eastern shore*”, що готується до видання в рамках проекту “The Black Sea and its port-cities, 1774-1914. Development, convergence and linkages with the global economy”.

⁶¹ Деяке уявлення про те, із яким захватом місцеве населення дивилось на успіхи німців регіону, можна скласти вже ознайомившись із наступною кореспонденцією “Одесского Вестника” за 1850 р.: “13-го мая, при прекрасной весенней поре, случилось мне выехать из Бердянска в одну из дальних околных немецких колоний Пришиб (Мелитопольскаго уезда),

на противоположной стороне которой красиво расположена колония Гальбштадт, принадлежащая Бердянскому уезду. Известно, что река Молочная служит гранью, разделяющею поселения меннонитов, что на западном ее берегу, от лютеран и некоторой части католиков, занимающих восточный берег. Удаляясь несколько от колон. Штутгардт, невольно изумляешься поразительной перемене: чудное устройство и добрый порядок громко прославляют копотливость и неослабное трудолюбие немцев, составляющая прочное основание их незыблемаго благосостояния. И в самом деле, вспомните прежнее состояние пространства, ныне удобренного и улучшеннаго этим народом: вы убедитесь, что таким приобретением, каковы немцы-колонисты, надобно гордиться и в то же время с чувством признательности благоговеть пред памятью Екатерины Великой. Царствование ея, быв дальнейшим развитием царствования Петрова, не только осуществило с блестящими результатами мысли и гениальныя начинания Великаго Преобразователя, но и породило новыя, сообразныя с современным духом. На разстоянии семидесяти пяти верст от города открываются пять селений: Мариенталь, Порденау, Шардау, Александерталь и Елизабетталь. Они образуют как бы длинный и очаровательный сад, разливающий на уютные мазаные, редко каменные, дома приятный запах и прохладу. Неподалеку от названных селений лежит поместье Штейнбах, существующее уже более сорока пяти лет. Нельзя не отдать полной справедливости владельцу его, г-ну Шмидту, который, совместно с своими наследниками, тридцать с лишним лет неутомимо трудится над его усовершенствованием. И за то тысячи неудобств, представлявшихся им на каждом шагу в пустыре, каким было первоначально описываемое место, теперь побеждены. Благодаря почтенному, истинно гостеприимному старику мне предоставлено было все осмотреть, и везде нашел я доказательства разумной и естественной последовательности! Особенное внимание сосредотачивается на частном училище, учрежденном г-м Шмидтом, на собственном его иждивении, с истинно-благодетельным и полезным намерением; в этом училище получают достаточныя приуготовительныя знания до 50-ти воспитанников, считая в то число и приезжих. Предметы, преподаваемыя в училище, суть следующие: закон Божий, арифметика, география и поверхностное изучение истории; языки: русский и немецкий, и, кроме того, пение и рисовальное искусство. Таким образом дети, находясь под непосредственным надзором молодаго учителя, уроженца соседней слободы (он обязан настоящим своим положением виновнику всего мною излагаемаго), и будучи удалены от примеров порока, неощутительно для них самих направляются к подробнейшему ознакомлению с делами христианской добродетели. Все развлечения сливаются у них в одно –

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

давали можливість швидкого збагачення, стрімко перетворювалися в “свою Каліфорнію”⁶².

Динаміка цієї конкуренції відбивається у наступній статистиці вартості вантажів закордонної торгівлі, перевалених через порти Бердянська і Маріуполя:

Рік	Бердянськ		Маріуполь	
	Привіз	Відпуск	Привіз	Відпуск
1838 ⁶³	—	848.979	86	1.186.489
1839	—	1.173.611	282	1.945.293
1840	—	1.223.506	107	1.154.930
1841	—	876.471	—	994.599
1842	774	978.359	325	903.488
1844	—	1.109.198	4.590	1.122.202
1845	1.673	1.360.855	2.397	1.041.225
1851	25.909	1.382.967	153	544.992
1852	34.307	3.800.130	1.805	1.581.405

Каботажна ж торгівля обох портів у ці роки виглядала таким чином:

Рік	Бердянськ		Маріуполь	
	Привіз	Відпуск	Привіз	Відпуск
1838 ⁶⁴	18.259	36.573	233.904	34.487
1839	13.113	17.317	200.326	43.787
1840	28.783	46.146	409.991	33.442

невинні ігри, которія, укрєпля телєснїя их спосібности, рєшитєльно не вредят постєпєнному раскрытію душевнїх. Кажєтся, что важнєйшїй закон воспитанїя, по которому все, исходящєє от сєрдца, возвращаєтся к сєрдцу, здєсь понятї и имєєт значитєльное влїянїє” (Митрович М. “Письмо из Бердянска”, *Одесский Вестник*. – № 50. – 24.VI.1850. – [С. 1-2]).

Цїлком звичними для місцевих читачів були і такі формулювання “Хлібороби наші, а особливо німці і ногайці, вивезли вже звідси понад півмільйона карбованців за свої продукти, користуючись першою ціною” (“23-го Августа”, *Одесский Вестник*. – № 73. – 15.IX.1851. – [С. 2]).

⁶² Крыжановский В. “20-го Июля”, *Одесский Вестник*. – № 59. – 26.VII.1852. – [С. 2-3].

⁶³ Дані подаються в перерахунку з карбованців асигнаціями в карбованці сріблом.

⁶⁴ Дані подаються в перерахунку з карбованців асигнаціями в карбованці сріблом.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

1841	32.374	46.084	298.022	35.619
1842	140.514	48.765	294.508	35.612
1844	72.026	34.858	163.158	22.164
1845	55.412	48.044	197.414	37.398
1851	59.862	87.494	248.918	88.726
1852	152.308	106.182	273.308	188.528

У другій половині 1850-х рр., після завершення Кримської війни мережа консульських установ, що існувала у портових містах регіону, почала суттєво розширюватись. Цей тренд не оминув і німецькі землі, які згодом увійшли до складу єдиної імперії. Так з'явилися і офіційні представництва деяких із них у Бердянську та Маріуполі. Але, на відміну, скажімо, від Великої Британії, німецькі державні утворення не стали направляти до нововлаштованих у портах Північного Приазов'я консульських установ осіб, не знайомих зі специфікою регіону. Натомість німці зробили ставку на купців і підприємців, які на той час вже мешкали у Бердянську і Маріуполі і були тісно інтегровані в економічне та соціальне життя цих міст.

Так розпочалася історія німецьких консулів⁶⁵ у Північному Приазов'ї, які діяли у регіоні із перервами аж до Першої світової війни. Цим консулам і присвячена ця книга.

⁶⁵ Маються на увазі представники кількох класів консулів: безпосередньо консули, віце-консули та консульські агенти. Консули входили і входять до переліку посад дипломатичних представників (Базицька Н. "Дипломатичний персонал", *Український дипломатичний словник*. – К.: Знання, 2011. – С. 135-136).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї **Корнеліус Янцен**

Першим за хронологією офіційним представником німецьких земель у Бердянську став Корнеліус Янцен (Cornelius Jansen), який залишився в історії як один із найяскравіших і найвпливовіших представників менонітів не тільки міста на узбережжі Азовського моря, але і всієї Російської імперії.

Він народився у Тігенхофі (*Ілюстрація Тігенхоф. Ринок*) 2 липня 1822 р. (за даними Петера Янцена – 6 липня 1823 р.). Його батьками були Даніель Янцен, народжений близько 1795 р., і Анна Янцен (у дівочтві – Булер), народжена 20 липня 1797 р. У віці 10 років Корнеліус втратив матір, і з того часу жив у будинку свого дядька Герхарда Пеннера, старшини Хойбуденської конгрегації. Дядько допоміг племіннику робити перші кроки в комерції⁶⁶.

Згідно з описом його сина, Корнеліус Янцен (*Ілюстрація Корнеліус Янцен. 1873 р.*) був людиною середнього зросту, струнким, з виразними рисами живого обличчя, із доволі великим носом, високим чолом, блакитними сяючими очима. Корнеліус мав добре почуття гумору. Він отримав добру освіту і дуже любив читати. При цьому він знаходив задоволення в дебатах, під час яких вражав залізною логікою не тільки своїх опонентів, але і всіх присутніх. Корнеліус Янцен полюбляв грати в шахи, чудово співав і грав на флейті. У молодомі віці Корнеліус дуже любив ще й танцювати, і принаймні в цьому аспекті користався великою популярністю серед дівчат. Крім того, за словами його сина, Корнеліус Янцен любив дітей, коней і собак. Єдиною ж річчу, до якої він відчував справжню відразу, була брехня. На додачу до всього вищепереліченого, Янцен був великим акуратистом по відношенню до свого одягу⁶⁷.

Будучи ще молодою людиною, він з Пруссії здійснив подорож по Північного Приазов'я, де швидко зрозумів потенційні перспективи цього краю і особливо – міста-порту Бердянськ у

⁶⁶ *Jansen, Cornelius (1822-1894)* // Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online [Електронний ресурс] // URL: [http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Cornelius_\(1822-1894\)](http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Cornelius_(1822-1894)) (Дата звернення: 3.09.2017).

⁶⁷ Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 16-17.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

експорті зерна за кордон. Тож невдовзі повернувшись верхи на батьківщину, Янцен став виношувати плани переселення.

4 травня 1848 р. Корнеліус Янцен одружився з Хеленою фон Різен (Helena von Riesen) – народженою 1 грудня 1822 р. донькою Петера фон Різена, купця, члена магістрату і відомого громадянина вільного міста Данцига (нині – Гданськ на території Польщі). За родинними переказами, предки дружини Корнеліуса Янцена перебрались до німецьких земель із Швеції під час Тридцятирічної війни 1618-1648 рр.

За спогадами сина, Хелена була високою і вже у молодому віці схильною до огрядності, але при цьому вельми привабливою жінкою. Вона була щедро наділена природою здоровим глуздом і перевищувала свого чоловіка у здібностях до ведення бізнесу і заощадження грошей. Їй вдавалось без створення напруги гнути свою лінію і рухатись власним шляхом навіть у стосунках із її чоловіком. При цьому вона була завжди готова допомогти нужденним, віддавши їм останні гроші. Надзвичайно добре вивчивши Біблію, вона іноді інтерпретувала її згідно свого розуміння, яке часом розходилося із прийнятим теологічним трактуванням⁶⁸.

Молода родина Янценів прийняла остаточне рішення перебраться до Бердянська. Погодитись на це дружині Корнеліуса Янцена було доволі легко, оскільки в колоніях Північного Приазов'я на той момент вже жило чимало її родичів: дядьки, двоюрідні брати та сестри тощо.

Тож взявши свого первістка, доньку Маргарету (всього від цього шлюбу народилось шестеро дітей: Маргарета, Петер, Анна, Йоханнес, Хелена та Генрі Корнеліус) і молодшу сестру Хелени Анну, вони вирушили у подорож до міста на Азовському узбережжі.

Ця подорож відбулась у 1850 р. На новому місці Корнеліус, як і планував, зайнявся торгівлею зерном.

21 березня 1852 р. у Бердянську ж народився син Корнеліуса і Хелен Янценів Петер. Але того ж року Янцени тимчасово виїхали з Бердянська до околиці Данцига Шидліц. Про цю подорож

⁶⁸ Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 17.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Корнеліус Янцен через багато років розповідав, що перетнувши кордон Пруссії він був вражений вперше у житті побаченим ним потягом, і став переконувати дружину та її сестру продовжити поїздку саме цим дивом науково-технічного прогресу, а не гужовим транспортом. Але жінки були перелякані виглядом потягу і не ризикнули скористатись ним, віддавши перевагу традиційним засобам пересування. Тож замість кількох годин вони добирались до місця призначення ще кілька днів⁶⁹.

Як згадував Леонард Судерман (*Ілюстрація Леонард Судерман (1821-1900) з дружиною*), вже виїхавши з Бердянська, Корнеліус Янцен багато сприяв місцевим менонітам у наближенні до реалізації їхнього прагнення до облаштування в місті на узбережжя Азовського моря церкви: використання для спільних зібрань приміщення школи ставало все більш незручним через зростаючу кількість вірян, незручність (особливо для жінок) наявних там шкільних лав і необхідність їх переставляти кожної неділі. Корнеліус Янцен організував спеціальний фонд, що мав акумулювати кошти, зібрані серед одновірців на території Пруссії на зведення менонітської церкви в Бердянську⁷⁰.

Невдовзі після від'їзду Янценів із Бердянська спалахнула Кримська війна. В її ході один із складів, які Корнеліус Янцен залишив у Бердянську, постраждав від обстрілу англо-французької ескадри.

Леонард Судерман так описував своє сприйняття подій тієї війни і їх впливу на Бердянськ та його мешканців: “У 1855 р. Кримська війна, вельми важлива для російської історії, привела англо-французькі флоти в Азовське море. Оскільки вони загрожували портовим містам, мешканці міста Бердянська були в серйозній небезпеці. Щоб врятувати життя своїх сімей, вони втекли до степу, залишаючи свої володіння. Наші люди шукали притулку у своїх родичів у колоніях⁷¹. Раптове припинення бізнесу [і

⁶⁹ Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 19.

⁷⁰ Leonhard Sudermann, “Building a Mennonite Church in Berdyansk”, Translated by John V. Toews, *Mennonite Life* (June, 1998), p. 19.

⁷¹ Частина бердянських менонітів під час війни переховувалась у Гнаденфельді (*Ілюстрації Експозиція приватного музею “Менонітська садиба” в с. Богданівка (у минулому – Гнаденфельд)*). Там деякі з них відвідували братські зібрання, що організовувались Едуардом Вюстом,

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

торгівлі] призвело до значних втрат. [...] Коли між Росією та її ворогами в 1856 році був укладений мир, це дозволило мешканцям портових міст на Азовському морі повернути свої володіння. Пройшов майже рік, перш ніж повністю зруйноване місто возз'єдналось з його колишніми мешканцями. Рани, нанесені майну та володінням, поступово загоїлися, в деяких випадках раніше, в інших пізніше. Люди повернулись до своїх домогосподарств і до своїх [колишніх] професій”⁷². Цікаво, що у 1882 р. Леонард Судерман опублікував у “Familienkalender” свої спогади про події висадки англо-французьких військ у Бердянську. Ці спогади переказані близько до тексту Гельмутом Т. Хубертом⁷³.

У 1856 р. до міста у Бердянської коси із Пруссії повернулась і родина Янценів. Перші дитячі спогади Петера Янцена саме і були пов'язані з підготовкою до цього переселення його родини з під Данцига і з самою кількатижневою подорожжю до Бердянська, яка знов була здійснена не потягом, а двома приватними транспортними засобами, які тягли поштові коні. Корнеліус Янцен взяв у цю далеку подорож і свого улюбленця, мисливського пса Гектора⁷⁴.

Повернувшись до узбережжя Азовського моря, Корнеліус Янцен енергійно взявся відновлювати і розширювати своє господарство, занепале за роки відсутності родини у місті. Янцен зайнявся і будинком для своєї родини⁷⁵, що, хоча і в перебудованому вигляді,

інші зійшлися зі штундистами. Сам Леонард Судерман став вважатись бердянським прибічником Вюста (John B. Toews, *Perilous Journey: The Mennonite Brethren in Russia, 1860-1910* (Winnipeg: Kindred Press, 1988), p. 33-34).

⁷² Leonhard Sudermann, “Building a Mennonite Church in Berdyansk”, Translated by John B. Toews, *Mennonite Life* (June, 1998), p. 19.

⁷³ Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), p. 68-70.

⁷⁴ Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 19.

⁷⁵ Amy E. Greaves Sudermann Enss, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899-1915*. Editors: David P. Sudermann and Mary R. Blocksma (Privately Published Northfield, MN; Corrected Unpublished 2nd Edition, 2001), p. 56.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

вцілів у Бердянську донині (*Ілюстрація Будинок Джона Грієвза, перебудований з будинку Корнеліуса Янцена*).

Янцени мали ділянку у кілька акрів⁷⁶ за своїми будинками на схилі так званої бердянської Гори. Саме на цій ділянці Корнеліус розбив виноградники. На гребні ж Гори, звідки відкривався чудовий вид на Бердянську затоку, яка була на відстані близько милі, Янцен побудував літній будинок, і відтоді його родина там часто проводила недільні та інші вихідні дні, насолоджуючись кавою. Зрозуміло, що Янцен не робив все це виключно власними руками: як згадував його син, робоча сила в Бердянську тоді була дуже дешевою (чоловіки заробляли 50, а жінки – 25 копійок на день), а кількість робітників, що пропонували свої послуги, великою. Але на цих працівників не можна було покладатись і треба було за ними постійно наглядати. Чим і займався Корнеліус Янцен⁷⁷.

Аби розширити свій бізнес, Янцен скооперувався з Абрахамом Матіасом (Abraham Matthies), який мав крамницю у менонітській колонії Руднервайде. Функціями Матіаса в цьому тандемі були закупівля зерна у місцевих сільськогосподарських виробників і транспортування його до Бердянська. Там зерно розвантажували у склади, що належали Корнеліусу Янцену, де воно чекало на вивезення морем за кордон, переважно до Великої Британії⁷⁸.

У Бердянську Янцен дбав не тільки про відновлення і розширення своїх нерухомоті та бізнесу.

До грошей, зібраних до створеного Янценом фонду пруськими менонітами, були додані кошти, одержані від менонітів Молочанських і Хортицької колоній, а також безпосередньо Бердянська. На них у 1858 р. був закладений фундамент, а в 1863 р. на свято П'ятидесятниці у новозведеної і ще не до кінця облаштованій капітальній цегляній церкві відбулась перша

⁷⁶ 1 акр дорівнює близько 0,4 гектари.

⁷⁷ Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 19.

⁷⁸ Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 23.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

служба⁷⁹. Дещо згодом менонітська церква в Бердянську отримала самостійність⁸⁰.

Будучи купцем, Корнеліус Янцен зайняв тут консульську посаду, представляючи інтереси Пруссії та великого герцогства Мекленбург-Шверін. Більше того, саме Янцен стояв у витоків відповідних представництв у Північному Приазов'ї. Тож у “Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia”, хоч і не зовсім коректно, сформульовано, що Корнеліус Янцен “був засновником і впродовж багатьох років представником Пруського та Мекленбурзького консульства у Бердянську”⁸¹.

23 жовтня 1858 р. німці Бердянська підписали звернення на ім'я прем'єр-міністра і міністра іноземних справ Пруссії Отто Теодора фон Мантейфеля про призначення Янцена представником Пруссії у цьому приазовському місті⁸². Втім, саме тоді Мантейфель пішов у відставку, і звернення бердянців розглянути не встиг.

Тим не менш, таке звернення було на часі: королівство Пруссія традиційно домінувало серед всіх Німецьких держав, а в період 1848-1871 рр. вело так звані “Німецькі війни об'єднання”. Цілком природно, що економічно і політично потужна Пруссія дбала про розширення мережі своїх консульських установ за кордоном. Тож у 1859 р. справа про призначення Янцена продовжилась⁸³. Вже у квітні того ж року він значився як прусський консульський агент у Бердянську⁸⁴.

⁷⁹ Leonhard Sudermann, “Building a Mennonite Church in Berdyansk”, Translated by John B. Toews, *Mennonite Life* (June, 1998), p. 20.

⁸⁰ Leonhard Sudermann, “Building a Mennonite Church in Berdyansk”, Translated by John B. Toews, *Mennonite Life* (June, 1998), p. 21-23.

⁸¹ *Jansen, Cornelius (1822-1894)* // Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online [Електронний ресурс] // URL: [http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Cornelius_\(1822-1894\)](http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Cornelius_(1822-1894)) (Дата звернення: 3.09.2017).

⁸² GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 113-114.

⁸³ GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 119, 120, 123.

⁸⁴ GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 124-125.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

А у 1861 р. у списках іноземних консулів у Російській імперії Янцен фігурував як віце-консул Мекленбург-Шверіна і консульський агент Пруссії у Бердянську⁸⁵. Як зафіксовано у виданні “Regierungs-Blatt für das Großherzogthum Mecklenburg-Schwerin”, купець К. Янцен був призначений віце-консулом Мекленбург-Шверіна 29 жовтня 1861 р.⁸⁶ (*Ілюстрація Фрагмент карти із зображенням Мекленбург-Шверіна*)

На той час Мекленбург-Шверін вже 46 років, за результатами Віденського конгресу 1815 р., мав статус великого герцогства⁸⁷. Хоча Мекленбург-Шверін і належав до найбільш розвинених в економічному і політичному аспектах німецьких держав⁸⁸, він вів доволі активну зовнішньо-економічну діяльність, спираючись на розлогу мережу консульських установ у приморських містах зарубіжжя. Цьому сприяло географічне розташування великого герцогства на півночі Німецької низовини, біля Балтійського моря. Причому морський берег майже на всій своїй протяжності низинний і плоский, із численними бухтами, затоками і гирлами річок, що створювало чудові природні умови для зручних гаваней⁸⁹.

⁸⁵ Крім Янцена, на початку 1860-х рр. офіційними іноземними представниками у Бердянську були британський консул Роберт Вільям Камбербетч (Robert William Cumberbatch), австрійський консульський агент і одночасно віце-консул Швеції та Норвегії Ян Гаспар Іванчич (Jean Gaspar Ivancitsch), бельгійський консул і французький віце-консул Франсуа Бонне (François Bonnet), віце-консул Данії Ніколас Лучич (Nicolas Lucich), віце-консул Сицилії Луї Граффані (Louis Graffagni), віце-консул Нідерландів Пайкос (Paicos), консул Пруссії Іван Геммерле (Jean Haemmerle), віце-консул Сардинії Тубіно (Tubino) та віце-консул Тоскани Сандріні (Ch. Sandrini) (*Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), р. 49, 51, 53, 54, 56, 58, 64, 65, 67).

⁸⁶ *Regierungs-Blatt für das Großherzogthum Mecklenburg-Schwerin* (Schwerin, 1861), S. XX.

⁸⁷ “Mecklenburg-Schwerin”, *Landeskundlich-historisches Lexikon Mecklenburg-Vorpommern* (Rostock: Hinstorff Verlag GmbH, 2007), S. 425-426.

⁸⁸ “Мекленбург”, *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. – Т. XIX: Мекенен – Мифу-Баня (СПб., 1896). – С. 2-5.

⁸⁹ “Мекленбург”, *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. – Т. XIX: Мекенен – Мифу-Баня (СПб., 1896). – С. 2-5.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

В пам'ять про консульську службу родина Янценів зберегла восковий відтиск печатки з написом “Vize Consulate Grossherzogth. Mecklenburg Schwerin zu Berdyansk”⁹⁰. Один із дітей Янцена згодом згадував, що в дитинстві він та його брати тішились, коли з нагоди особливих подій над будинком підіймали прусський прапор із чорним орлом, і що консульська посада забезпечувала його батькові більшу повагу з боку місцевого населення⁹¹.

Напевно, десь в цей період, будучи в середньому віці, Корнеліус Янцен спромігся кинути палити і став боротись, хоча і не фанатично, проти цієї шкідливої звички в своєму оточенні. Коли його син Петер неохоче таки пообіцяв теж відмовитись від паління, але поступово, Корнеліус Янцен з властивим йому почуттям гумору зауважив: “Ти нагадуєш мені панянку, яка мала кімнатну собачку, і коли пішла мода купірувати собакам хвости, вона сказала своєму кучеру: “Джеймс, візьми Фідо і відріж йому хвіст, але роби це поступово, по дюйму за день, аби це не завдало йому занадто сильного болю””⁹². Цікаво, що раніше, у віці 11-12 років, Петер Янцен мав розмову про паління із своєю матір'ю, яка застосовувала зовсім інші “методи переконання”, ніж її чоловік. Запідозривши сина у тому, що він почав палити, Хелена Янцен наказали йому дихнути їй в обличчя, і хоча він перед тим їв лише смажене соняшникове насіння, яке називав “великими ласощами для росіян”, Петер Янцен був добряче побитий матір'ю. І після цього таки став палити⁹³.

В цілому подружжя Янценів приділяло вельми велику увагу вихованню своїх дітей. Хелена Янцен методично примушувала їх читати Біблію. Це стало одним із її улюблених методів покарання за будь які дитячі провини. Причому кількість і розмір розділів, які слід було прочитати, були прямо пропорційні серйозності провини

⁹⁰ Gustav Eduard Reimer and Gustave Raymond Gaeddert, *Exiled by the Czar: Cornelius Jansen and the Great Mennonite Migration, 1874* (Newton: Mennonite Publication Office, 1956), p. 19.

⁹¹ Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 25.

⁹² Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 17.

⁹³ Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 17.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

дитини. Петер Янцен зізнався, що іноді він віддав би перевагу добрячому прочухану, а не цьому читанню. Загалом діти Янценів побоювались більше матері, аніж батька⁹⁴. Аби допомагала виховувати дітей, Янцени виписали гувернантку Софію з розташованого неподалік Дюссельдорфа інституту, що готував вчителів і няньок. Цікаво, що Софія була не меноніткою, а лютеранкою.

Янцени чудово призвичаїлись до реалій Російської імперії і безпосередньо Бердянська, але це зовсім не означало, що вони ці реалії позитивно оцінювали.

Так, німецький кучер, який приїхав із Янценами із-за кордону, згодом був змушений залишити цю родину, і відтоді Янцени винаймали для виконання цих обов'язків місцевих російських слуг. Про останніх Петер Янцен згадував так: “Як правило, вони були дуже схожі на перерослих дітей; ледачі, некомпетентні; і як чоловіки, так і жінки залежні від “водки” – національного напою і прокляття. Втім, як правило, ці слуги були віддані своїм хазяям і готові битись за них і їхню власність”.

Іншою примітною реалією життя Російської імперії, з якою постійно мали справу Янцени, було хабарництво, яке чиновники розглядали як чи не обов'язкову складову своїх заробітків і яке практикували відкрито і не соромлячись. Як купець Корнеліус Янцен щороку був зобов'язаний отримувати торгове свідоцтво. Коли підріс його син Петер, Корнеліус став доручати отримання цих дозвільних документів йому. Петер описав стандартну процедуру, яку він з тих пір став проходити: щороку він приїжджав на дροжках до бердянського казначейства, тривалий час очікував прийому, після чого врешті-решт удостоювався аудієнції чиновника, функцією якого і була видача купецьких свідоцтв. Вислухавши, з якою метою Янцен завітав до казначейства, чиновник хитав головою і промовляв: “Мені страшенно шкода, П'ютр Корнєєвич [саме так на місцевий манер йменувався син Корнеліуса Янцена], але ми жадливо зайняті. Приходьте знову через тиждень”. Тоді Янцен пропонував цьому “жадливо зайнятому” чиновнику 10 карбованців для прискорення справи. У відповідь на це той сміявся і писав цифру “50”. Коли, нарешті,

⁹⁴ Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 18.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

досягався компроміс на сумі 25 карбованців, чиновник витягав зі свого столу потрібні папери, які, як, виявлялось, вже були готові і тільки й чекали, коли Янцен їх “викупить”⁹⁵.

Зважаючи на зацікавленість Корнеліуса Янцена у торгівлі з Великою Британією, стає зрозумілішим, чому він фактично допоміг облаштуванню у Бердянську консульства цієї держави.

Річ у тім, що, як вже згадувалось, роки після завершення Кримської війни стали часом розширення наявної у Бердянську мережі консульських представництв, покликаних сприяти розвитку торгівлі. У цей же час у цьому ж ракурсі на Бердянськ звернула увагу і Велика Британія. Поки ж 2 червня 1856 р. Вайтхол оприлюднив список датських консулів у містах Російської імперії, яким уряд Данії доручив надавати допомогу підданам Великої Британії, поки остання не призначить своїх офіційних представників до цих міст. Згідно з цим списком, справами британських підданих у Бердянську тимчасово мав опікуватись віце-консул Данії Ніколас Лучіч⁹⁶. І ось 12 січня 1858 р. королева Вікторія призначила на посаду британського консула у Бердянську Роберта Вільяма Камбербетча⁹⁷ – між іншим, прапрадіда сучасного знаменитого британського актора Бенедикта Тімоті Карлтона Камбербетча⁹⁸.

На новому місці призначення Роберт Вільям Камбербетч став шукати гідну будівлю для облаштування консульства і для

⁹⁵ Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 21.

⁹⁶ *The Edinburgh Gazette* (June 6, 1856), p. 511. Крім Бердянська, у цьому ж документі йшлося ще про 23 міста, включно з Петербургом, Москвою, Одесою, Таганрогом, Ригою, Архангельським та іншими.

⁹⁷ Edward Hertslet (compiler), *The Foreign Office List, Forming a Complete British Diplomatic and Consular Handbook. January 1865* (London: Harrison, 1865), p. 75.

⁹⁸ Актор, який зіграв, серед безлічі інших ролей, і в серіалі BBC “Шерлок”, фільмах “Стартрек: Відплата”, “12 років рабства”, “П’ята влада”, “Гра в імітацію”, “Доктор Стрендж”; лауреат премії “Еммі”, номінант на “Оскар”, дворазовий номінант на премію “Золотий глобус”, який у 2014 р. за версією журналу “Time” увійшов до сотні найвпливовіших у світі осіб, а в 2015 р. став командором Ордена Британської імперії.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

проживання своєї сім'ї (*Ілюстрація Луїза Грейс Камбербетч, дружина британського консула в Бердянську*). Тут то він і зійшовся з Корнеліусом Янценом, і між їхніми родинами зав'язались досить тісні стосунки. Британське консульство в Бердянську розташувалось в одному з будинків, які належали Корнеліусу Янцену: коли останній повернувся до міста після завершення Кримської війни, то впродовж кількох років його родина витрачала чималі кошти на ремонт своєї нерухомості та на зведення нового будинку. Втім, дружина Корнеліуса Янцена Хелена не була готова перебраться до новозведеної будівлі, оскільки вважала її несумісною з менонітським простим способом життя (*Ілюстрація Корнеліус Янцен з родиною на ганку свого будинку в Бердянську*). Тож будівля і здавалась в оренду Камбербетчу⁹⁹.

Саме граючись зі своїми майже однолітками з родини Роберта Вільяма Камбербетча старші діти Корнеліуса Янцена (у тому числі – і майбутній сенатор Небраски) вивчили перші слова англійською мовою, що згодом їм знадобилася на Американському континенті. Син Янцена Петер ходив із Робертом Вільямом Камбербетчем на перші у своєму житті полювання, згадуючи на схилі років, що тут було багато такої дичини, як зайці, куріпки і качки. Саме Камбербетч, якого Петер Янцен характеризував як великого мисливця, прищепив майбутньому сенаторові Небраски любов до полювання, яке багатьма роками пізніше, в перші часи перебування Янценів у преріях Небраски, допомагало годувати всю родину¹⁰⁰.

Корнеліус Янцен допоміг у Бердянську не тільки Камбербетчам. Добрим словом згадував його й інший британець – військово-морський інженер Джордж Юм (George Hume), який прибув на південь Російської імперії невдовзі після Кримської війни і залишився тут аж до 1892 р., встигнувши поспівпрацювати зі своїм співвітчизником, засновником Юзівки (тепер – місто Донецьк)

⁹⁹ Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), p. 184-185.

¹⁰⁰ Gustav Eduard Reimer and Gustave Raymond Gaeddert, *Exiled by the Czar: Cornelius Jansen and the Great Mennonite Migration, 1874* (Newton: Mennonite Publication Office, 1956), p. 20; Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Jansen, 1921), p. 25.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Джоном Юзом, а також представляючи інтереси Великої Британії в Києві та Харкові (*Ілюстрація Джордж Юм у своєму саду*). Джордж Юм залишив докладні мемуари, у яких знайшлося чимало місця і для опису його перебування в Бердянську, включаючи спілкування тут із Корнеліусом Янценом. Юм прибув до Бердянська, маючи намір просувати серед місцевих менонітських колоній британські жнивarki. З собою Юм мав рекомендаційні листи від генерального агента Британського та Американського Біблійного товариства в Російській імперії Мелвілла¹⁰¹, адресовані якраз двом бердянським консулам, Камбербетчу і Янцену. Першому – оскільки він був співвітчизником, другому – як представнику менонітів. З'ясувалось, що обидва консули вже були попереджені про приїзд Юма і підшукали йому в Бердянську комфортабельне житло.

У 1861 р., дочекавшись очищення Азовського моря від льоду і прибуття до Бердянська на суднах сільськогосподарських машин з Англії, Джордж Юм разом із Корнеліусом Янценом відправився до менонітських колоній регіону. Янцен був Юму конче потрібен у цій подорожі, адже він, користуючись беззаперечним авторитетом серед менонітів, вже самим представленням Юма останнім служив гарантом успішного бізнесу британця. Так Юм розпочав свою

¹⁰¹ Вільям Мелвілл (William Melville) час від часу навідувався з Одеси до Бердянська (між іншим, у державному архіві Одеської області відкладалась справа за 1867 р. “О великобританском подд[анном] Мельвеле, возвратившемся из-за границы в Одессу, который привез с собою 5 ящиков книг” (Державний архів Одеської області. – Ф. 2 (Канцелярия Одесского градоначальника). – Оп. 2. – Спр. 1156 (О великобританском подд[анном] Мельвеле, возвратившемся из-за границы в Одессу, который привез с собою 5 ящиков книг, 3 сентября 1867 г.). – 7 арк.). Шотландец Вільям Мелвілл, якій трохи розмовляв німецькою і жахливо – російською, вельми забавляв бердянських хлопців. Він залучив Корнеліуса Янцена до справи поширення в Бердянську та повіті Нового Заповіту та Псалмів, опублікованих російською мовою. Подарувавши дорослим членам родини Янценів Новий Заповіт німецькою та англійською мовами, Вільям Мелвілл практикував читання цих текстів з дітьми, завдяки чому ті, за спогадами Петра Янцена, отримали чудову практику в англійській (Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 25-26).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

діяльність серед менонітів регіону, яких згодом докладно описав у своїх мемуарах¹⁰².

¹⁰² Зокрема, Юм писав про менонітів наступне: “On my preliminary journey, I found that the colonies consisted of a large number of villages inhabited by the followers of Menno, a sect of Bible Christians who had emigrated from Prussia on the introduction of obligatory military service in that country. The bearing of arms was contrary to their religion, and, under special Charter, exemption from military service had been granted them by the Empress Catherine of Russia.

The villages of this section of the colonies, with a population of 60,000 inhabitants, embraced the whole district from Berdiansk to the River Malotchnaya, and certain colonies beyond the Dnieper. They are models of arrangement and construction, and were planned under the supervision of a special Government inspector. Each farmstead is provided with barn and stables attached at right angles to the dwelling-houses, all being substantially built and tiled with Dutch tiles.

Their gable ends are whitewashed and face the street, presenting a very neat appearance, and this with the trim fences and gates gives one a justifiable impression of industrial prosperity. Another pleasant feature is the large number of storks, whose nests are perched upon the ridges of the houses. I consider this bird one of the most chivalrous of his kind, seeing that the male always arrives first and prepares the home nest for his mate.

At the time of my arrival, a conspicuous feature of each village throughout the colonies was the number of windmills used for grinding corn. These followed the mediaeval practice of turning the sails (which were covered with sail-cloth) to the wind by a pole. The grain was thrashed out by being trodden under foot by oxen or horses, though I noticed, among the larger landowners, a large granite stone cut into wide teeth was also used. The winnowing was done by throwing the corn into the air. In fact, the whole operation was biblical and primitive, and of course under such conditions the quantity of land sown was very small. The only attempt at mechanical working I found to be grinding the corn by treadmill worked by the weight of the horses on a plane table.

The principal village, or town as they call it, was Halbstadt, which contains the municipal buildings, educational high schools, etc. It is with a deep sense of gratitude that I record the fact that I received the ungrudging hospitality of these good people and was invited to all their social gatherings, more especially to those called in America “Bees,” which are organized in every village. In the autumn the pigs, which form the chief meat food during the winter months, are killed and dressed. Sometimes, however, it is proposed to kill an ox or a calf, but this is only done when the principal joints thereof are previously ordered. I have been present at festivals where sixteen pigs have been killed and dressed in one day, the hams being put into brine, and all other joints made ready for

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

У бутність Корнеліуса Янцена консулом у Бердянську, 20 січня 1863 р. Юм ще встиг одружитися, завести тут дитину¹⁰³, і вже після цього залишив місто на березі Азовського моря в пошуках більших прибутків, до чого британця підштовхнули неврожаї, що спіткали Бердянський повіт впродовж двох років. Причому перед від'їздом з Північного Приазов'я Юм, знову заручившись рекомендаціями Корнеліуса Янцена, об'їхав багато місцевих німецьких колоній, отримавши там привітний прийом¹⁰⁴.

Згодом у своїх мемуарах він писав про родину Янценів як про своїх дорогих друзів, з якими від підтримував зв'язки навіть після їхнього від'їзду на Американський континент¹⁰⁵.

Близько 1866 р. родина Корнеліуса Янцена, залишаючи за собою будинок у Бердянську, придбала ще й хутір у 30 милях від міста. Там Корнеліус Янцен звів комфортабельний будинок, а для нагляду за господарством найняв Луку Петровича, дуже чесного управляючого із місцевих, який і пропрацював на Янценів вірою і правдою багато років. На цьому хуторі Янцени стали проводити чимало часу. Між іншим, там Корнеліус Янцен гостинно прийняв двох британських квакерів, Томаса Харві з Лідса та Ісаака Робсона з Худерсфілду. Квакери, як і меноніти, були пацифістами і мали з

curing or prepared for sausages of various kinds, besides which a dinner has been provided and cooked for the occasion. In my time it was always roast goose stuffed with chestnuts.

The division of the sexes prevails at the festivals, the women sitting at one side of the table and the men at the other. From place to place, in due course, the "Bees" fly; the same ceremonies are performed, until the last village in the circuit has stored its winter provisions.

The inhabitants of these villages are farmers possessing about 120 acres of land, and in the larger ones there are so-called "Beisitzers," who have no land, but are the artisans of the districts, such as blacksmiths, carpenters, etc. It was in such a village as this that I first tried the mower" (George Hume, *Thirty-Five Years in Russia* (London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., LTD, 1914), p. 55-57).

¹⁰³ *Gloucester Journal*, (January 30, 1864), p. 5.

¹⁰⁴ George Hume, *Thirty-Five Years in Russia* (London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., LTD, 1914), p. 109.

¹⁰⁵ George Hume, *Thirty-Five Years in Russia* (London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., LTD, 1914), p. 64.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

одновірцями Янцена низку інших спільних релігійних принципів. До Північного Приазов'я Харві і Робсон прибули для релігійних розмов із населенням менонітських колоній. Корнеліус Янцен надав цим двом британцям послугу не тільки дозволивши облаштувати у своєму будинку їхню тимчасову штаб-квартиру, але і кілька тижнів супроводжуючи їх в поїздах по регіону в якості перекладача¹⁰⁶.

Показово, що у рапортах до Лондона британських колег Корнеліуса Янцена, починаючи з Камбербетча, знайшли висвітлення і успіхи німецьких колоністів в Північному Приазов'ї.

Тематика досягнень цих німців періодично висвітлювалась і британським консулом у Бердянську Джеймсом Ернестом Наполеоном Зорабом. Так, у рапорті від 24 січня 1868 р. він повідомляв про те, як німецькі колоністи експериментували з розведенням шовкопряда та виготовленням шовку¹⁰⁷.

Вельми цікаво, що у тому ж 1868 р. велось листування про призначення купця Корнеліуса Янцена ще й консулом королівства Вюртембергу в Бердянську¹⁰⁸.

Станом на 1869 р. Корнеліус Янцен продовжував представляючи інтереси великого герцогства Мекленбург-Шверіна¹⁰⁹.

А вже невдовзі Янцен починає серйозно розглядати варіанти менонітської еміграції з Російської імперії.

Вже на момент, коли менонітські лідери зібрались у грудні 1870 р. у колонії Александрволь Молочанського округу, Корнеліус Янцен і його добрий друг Судерман замовили і отримали з

¹⁰⁶ Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 28.

¹⁰⁷ *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1868), p. 125-129.

¹⁰⁸ Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. 7. Hauptstaatsarchiv Stuttgart. Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten betr. Württembergische Konsulate im Ausland. E 50/60 Bü 30: Errichtung eines württembergischen Konsulats in Berdiansk; Bewerbung des Kaufmanns C. Jansen. 12. Okt. 1868.

¹⁰⁹ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 83.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Америку значну кількість невеличких книжечок, які вони поширили серед своїх одновірців¹¹⁰.

Через плани військової реформи над менонітами Російській імперії нависла загроза позбавлення пільг, і, зокрема, скасування звільнення від військової служби, що суперечила їхнім релігійним переконанням. Корнеліус Янцен висловлював серйозні побоювання, що одним із наслідком реалізації цих планів стане асиміляція менонітів і втрата ними віри¹¹¹.

Як згодом стверджував Петер Янцен, плани російського уряду запровадити поширення військового обов'язку на народжених за кордоном Російської імперії і їх нащадків стурбували не тільки пацифістів-менонітів, але й тих іноземців, які в принципі не були проти військової служби. Адже вони знали, що таке в російських реаліях було служити 7-10 років: "З російським солдатом його командири поводитись як із собакою, а його раціон навряд чи годився собаці для їжі". Крім того, загальною практикою російського уряду було направлення призовників із південних губерній на північ імперії і навпаки, аби в разі народних заворушень їм не довелось стояти перед моральною дилемою вбивати своїх родичів і друзів або ж не виконати наказ. Тому родина, відправляючи юнака на службу, прощалась із ним як назавжди, із досить слабкою надією побачити його знов¹¹².

Тож Корнеліус Янцен разом із Судерманом (*Ілюстрація Обкладинка книги Леонарда Судермана*) взявся активно готувати підґрунтя для переселення своїх одновірців до Північної Америки.

¹¹⁰ G. Wiebe, *Ursachen und Geschichte der Auswanderung der Mennoniten aus Russland nach Amerika* (Winnipeg, Manitoba: Nordwesten, n.d.), p. 21; Leonhard Sudermann, "Building a Mennonite Church in Berdyansk", Translated by John B. Toews, *Mennonite Life* (June, 1998), p. 23.

¹¹¹ James Urry, *Mennonites, politics, and peoplehood: Europe, Russia, Canada, 1525-1980* (University of Manitoba Press, 2006), p. 97; Gustav Eduard Reimer and Gustave Raymond Gaeddert, *Exiled by the Czar: Cornelius Jansen and the Great Mennonite Migration, 1874* (Newton: Mennonite Publication Office, 1956), p. 193-196; Delbert Plett, *Saints and Sinners: The Kleine Gemeinde in Imperial Russia 1812-1875* (Steinbach: Crossway Publications, 1999), p. 253-255.

¹¹² Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 29.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Янцен написав низку памфлетів, які були опубліковані за його кошти у 1872 р. в Данцигу. Він виступав на таємних нарадах менонітських очільників, переконуючи їх при реальній альтернативі втратити віру чи залишити насиджені місця обрати саме другий шлях.

Все йшло добре, доки на одне із цих зібрань не потрапив “доброзичливець”, який доповів про Корнеліуса Янцена поліції як про підбурювача менонітів до залишення Російської імперії. Янцена не заарештували лише через те, що він ніколи не був російським підданим, а мав статус “іноземного гостя”. Але розгляд його справи дійшов до Петербурга. Як наслідок, одним квітневим днем 1873 р., коли Янцени обідали, до їхнього будинку прийшов добре знайомий із головою родини офіцер у супроводі двох поліцейських, і, після вибачень за необхідність виконувати такий неприємний обов'язок, зачитав указ Третього відділення власної Його Імператорської Величності канцелярії – вищого органу поліцейського розшуку і слідства Російської імперії. У цьому зачитаному голосно, аби чули всі члени родини Янценів, документі Корнеліус звинувачувався у підбуренні російських підданих до заворушень. Тож указ передбачав зобов'язання Янцена залишити територію Російської імперії впродовж тижня, під загрозою в разі не виконання бути видвореним примусово. Корнеліуса Янцена навіть спеціально відвезли до фотографа. Той зробив знімок, який був розісланий на прикордонні пункти Російської імперії, аби попередити можливе повернення Янцена до цієї країни¹¹³.

Ясно, що тиждень – нереальний термін для владнання справ і підготовки до залишення назавжди своєї домівки: не організувавши розпродаж майна, родина Янценів ризикувала залишитись у надзвичайно скрутному матеріальному становищі.

Тут то й стали в нагоді зв'язки Корнеліуса Янцена на консульській посаді в Бердянську. Будучи пруським представником і підданим, він свого часу тісно спілкувався з пруським послом у Петербурзі, а саме не з ким іншим, як із Отто фон Бісмарком (*Ілюстрація Отто фон Бісмарк у період, коли з ним тісно спілкувався Корнеліус Янцен*). Станом на 1873 р. Бісмарк вже був Райхсканцлером Німецької імперії. І саме йому Корнеліус

¹¹³ Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 29.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Янцен відіслав розлогу телеграму з проханням допомоги. І Отто фон Бісмарк не відмовив. Як наслідок, замість тижня Янцени отримали на збори два місяці.

Звичайно, розпродавати деяке майно довелося дешевше реальної вартості, адже покупці знали, що у Янцена була безвихідна ситуація. Друзі, побоюючись поліції, не ризикували відкрито відвідувати Янценів, аби попроситись із ними, і робили це вночі. Нарешті, коли майнові справи були так-сяк владнані, 26 травня 1873 р. Янцени залишили Бердянськ. Разом із Корнеліусом Янценом та його дружиною, які на той час обидва були у віці близько 50 років, місто залишили все та ж молодша сестра Хелени Анна, а також діти: 23-річна Маргарета, 21-річний Петер, 18-річна Анна, 17-річний Йоханнес, 13-річна Хелена та 9-річний Генрі Корнеліус.

З палуби пароплава, що відпливав із Бердянська до Одеси, вони помахали кільком друзям, що ризикнули вийти попрощатись із ними. Серед цих кількох відданих товаришів був і вірний управляючий хутором Янценів Лука Петрович¹¹⁴.

Події навколо ймовірної еміграції менонітів і деяких дій безпосередньо Корнеліуса Янцена докладно висвітлювались британським консулом у Бердянську Зорабом. Так, у рапорті до Лондона від 27 лютого 1872 р. він попереджав про значні втрати, яких регіон може зазнати через еміграцію менонітів¹¹⁵. Британський консул зазначав, що еміграційні настрої були спричинені законодавчими новаціями Російської імперії, що скасовували надані німцям раніше привілеї, і тепер планувалося, що вони будуть призиватись на військову службу. Німецькі школи будуть передані під нагляд російських інспекторів, а вивчення російської мови в них буде зроблене обов'язковим. Зораб наголошував, що німецьке населення, у порівнянні із росіянами,

¹¹⁴ Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 30.

¹¹⁵ З інших джерел відомо, що незадовго до складання цього рапорту, у січні 1872 р. британському консулу Леонардом Судерманом була вручена петиція, яка стосувалась саме запиту щодо менонітської еміграції (Cornelius Krahn, *From the Steppes to the Prairies, 1874-1949* (Mennonite Publication Office, 1949), p. 70).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

було більш ефективним у веденні сільського господарства, вирощувало більші врожаї кращої якості, і хоча німці у регіоні зовсім не спромоглися поширити свої моральні принципи та сільськогосподарські вміння на російських селян, вина за це повністю лежить на вадах законодавства, яке сепарувало німців від інших. Якщо уряд не перегляне закони, констатував Зораб, регіон втратить більше 10 тисяч ощадливих, працьовитих мешканців, що боляче вдарить по стану місцевого сільського господарства. І ці втрати будуть відчуватись ще довгий час. Зораб порівнював ситуацію із втратами регіону через еміграцію татар і ногайців, які пішли 16 років тому і яких так і не змогли замінити росіяни, що переселились сюди у такій же, а то й більшій, кількості¹¹⁶.

Важливо, що Зораб не лише повідомив керівництво про настрої місцевих менонітів, але і передав до Лондона запит менонітів щодо можливостей еміграції до Канади. Як зазначає новозеландець Джеймс Уррі, відповідний документ був скопійований і переданий до Міністерства у справах колоній (Colonial Office) для подальшої відсилки до Канади (закордонні справи останньої тоді знаходились у руках саме британців). Вже в наслідок цього агент з імміграції Вільям Хеспелер (William Hespeler), якого зазвичай і прийнято вважати зачинником менонітської еміграції до Канади, був направлений до Бердянська і справа отримала розвиток. Більше того, Вільям Хеспелер пропонував, аби Зораб супроводжував делегацію менонітів до Манітоби (Канада), але британський уряд не пристав на цю пропозицію, побоюючись загострення стосунків із Російською імперією¹¹⁷. Таким чином, Джейм Зораб безпосередньо стояв у витоків менонітської еміграції на Американський континент.

Тему менонітської еміграції британський консул продовжив висвітлювати у рапорті за наступний рік, складеному 19 лютого 1873 р. Показово, що Зораб перш за все відмітив увагу російської преси до характеристик стану справ із еміграцією, даних ним у

¹¹⁶ *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1872), p. 490.

¹¹⁷ James Urry, *Myth and History: The Story of William Hespeler's Independent Role in the Immigration of Mennonites to Manitoba in the 1870s* // Plett Historical Research Foundation [Електронний ресурс] // URL: <http://www.plettfoundation.org/articles/myth-and-history/> (Дата звернення: 17.05.2015).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

попередньому рапорті. Далі британський консул проінформував офіційний Лондон про літній візит чотирьох менонітів до Канади та США з метою обстеження потенційних місць для переселення їхніх одновірців. При цьому, як повідомляв Зораб, хоча питання залишення Російської імперії відкрито обговорювалось лише менонітами, німці інших деномінацій уважно спостерігали за діями останніх, вочевидь маючи намір у разі чого наслідувати їхній приклад. Знов повторивши свої побоювання щодо можливих негативних наслідків еміграції менонітів для стану сільського господарства регіону і відповідно для експортної торгівлі, Джеймс Зораб припустив, що спорожнілими після від'їзду менонітів землями скористаються спекулянти, ці землі будуть швидко виснажені і потім кинуті, що також вдарить по економіці¹¹⁸.

Хроніка переселення менонітів із Бердянська та інших населених пунктів регіону висвітлювалась і в американській пресі¹¹⁹.

Що ж до родини Корнеліуса Янцена, то прибувши з Бердянська пароплавом до Одеси, вже наступного дня вона вирушила далі на захід – тепер вже потягом (і це була перша родинна подорож цим видом транспорту) через Австро-Угорщину і Польщу до Данцигу – малої батьківщини Хелени Янцен. Біля Данцигу Янцени на шість тижнів зупинились на фермі брата Хелени, Йоханнеса фон Різена. “Вигнанці з похмурої Росії” були гостинно прийняті родичами і старими знайомими¹²⁰.

А вже у серпні 1873 р. родина Янценів прибула до Берліна, що у Канаді. Тільки-но там облаштувавшись, Корнеліус із сином Петером з'їздив до Нью-Йорку, аби там зустрітись із делегацією їхніх друзів з Північного Приазов'я, які прибули туди раніше і підшукували у США місця для переселення менонітських колоній. На чолі цієї делегації стояв ніхто інший, як Леонард

¹¹⁸ *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1873), p. 1004-1008.

¹¹⁹ “Proposed Emigration of a Colony of 40,000 to the United States” *The Somerset Herald* (June 12, 1872), p. 1; “The disciples of Menno Simon”, *The Cecil Whig* (December 5, 1874), p. 1.

¹²⁰ Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 31.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Судерман із Бердянська, якого Петер Янцен називав “наш любий друг”¹²¹.

Наступного року Янцени перебрались до Айови (США). У 1875 р. “Chicago Daily Tribune” опублікувала переклад листа Корнеліуса Янцена, в якому той викладав причини і обставини переселення менонітів до Америки¹²².

Нарешті, в 1876 р. Янцени остаточно осіли в Небрасці. Там Петер Янцен оселився на ранчо і у 1886 р. заснував місто, яке було назване на його честь (Jansen)¹²³. У 1909 р. Петер продав це ранчо і перебрался до міста Біатріс у тій же Небрасці (*Ілюстрація Будинок Петера Янцена у Беатріс (Небраска)*). Наступного року він був обраний сенатором цього штату¹²⁴. Ще 4 травня 1877 р. він одружився з Гертрудою Пеннер (Gertrude Penner), з якою завів сімох дітей. Син Корнеліуса Янцена залишився в історії як американський піонер, фермер, мандрівник, політик і дипломат.

Проживаючи у США, Корнеліус Янцен і його син Петер (*Ілюстрація Петер Янцен*) докладали зусиль для одержання від уряду США дозволу на оселення тут менонітів з Російської імперії компактними групами, допомагали їм знайти собі помешкання, знаходили фінансову підтримку для бідних менонітських емігрантів. Батько і син Янцени підтримували контакти і безпосередньо з Бердянськом, ведучи жваве листування. Спочатку листи перехоплювались і не доходили до адресатів, але Янцени змогли обійти цю перепону, спрямовуючи листування через друзів у Німеччині і Великій Британії¹²⁵.

¹²¹ Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 34.

¹²² “The Mennonites”, *Chicago Daily Tribune* (January 5, 1875), p. 2.

¹²³ Royden Loewen, *Family, Church, and Market: A Mennonite Community in the Old and New Worlds, 1850-1930* (University of Illinois Press, 1993), p. 163.

¹²⁴ *Jansen, Peter (1852-1923)* // Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online [Електронний ресурс] // URL: [http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Peter_\(1852-1923\)](http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Peter_(1852-1923)) (Дата звернення: 1.09.2017).

¹²⁵ Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 35.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Помер Корнеліус Янцен (*Ілюстрація Корнеліус Янцен на схилі років*) у місті Біатріс¹²⁶ 14 грудня 1894 р. Наступного дня газета “Omaha Daily Bee” повідомила про смерть цього “одного з найвідоміших мешканців міста”, що вона настала від апоплексичного удару, причому ще напередодні Янцен проскакав на коні п'ять миль сільською місцевістю і почував себе як звичайно¹²⁷.

Через 3 роки, 2 грудня 1897 р., у тому ж місті Біатріс померла дружина Корнеліуса Хелена¹²⁸.

Донька Корнеліуса Янцена Маргарета вела щоденники, частина який опублікована. Там часто згадується Бердянськ¹²⁹. Померла Маргарета невдовзі після переїзду Янценів на Американський континент, у січні 1875 р.¹³⁰

Син Корнеліуса Янцена Петер востаннє побував у Російській імперії у 1900 р., відвідавши Одесу, південне узбережжя Криму, Москву (“the old Tartar city”), Оренбург, а вже звідти приїхавши і до Бердянська. Описуючи цей короткий візит до приазовського міста, у якому він народився¹³¹ (*Ілюстрація “Абрахам Судерман і*

¹²⁶ Jansen, Cornelius (1822-1894) // Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online [Електронний ресурс] // URL: [http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Cornelius_\(1822-1894\)](http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Cornelius_(1822-1894)) (Дата звернення: 3.09.2017).

¹²⁷ “Two gage County Citizens Dead”, *Omaha Daily Bee* (December 15, 1894), p. 5.

¹²⁸ Jansen, Cornelius (1822-1894) // Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online [Електронний ресурс] // URL: [http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Cornelius_\(1822-1894\)](http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Cornelius_(1822-1894)) (Дата звернення: 3.09.2017).

¹²⁹ Royden Loewen, *From the Inside Out. The Rural Worlds of Mennonite Diaries, 1863 to 1929* (Winnipeg: The University of Manitoba Press, 1999), p. 41-69.

¹³⁰ Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 42.

¹³¹ Враження від цього відвідання Бердянська Янцен виклав так: “I reached Berjansk on the Sea of Azov, the place where I was born, late one evening and went to the hotel for the night, not wanting to disturb my friends. Early next morning, after the customary tea, I started out on a walk through the place where I had first seen the light of day forty-eight years before. It was a peculiar sensation to be back after nearly twenty-nine years. I first went to the market

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

його дружина, Бердянськ”), Петер Янцен, поміж іншим, відзначив, що він зустрівся тут з багатьма старими друзями – росіянами, греками, євреями. І всі вони пам’ятали добре серце Корнеліуса Янцена.

Написані ним на схилі років (*Люстрація Петер Янцен на схилі років*) мемуари¹³² Петер Янцен присвятив пам’яті його батька та матері. Помер цей син Корнеліуса Янцена через 2 роки після публікації мемуарів, 6 червня 1923 р.

place, where women were selling fish, vegetables and all kinds of produce. Everything seemed just as I had left it, and I felt very much at home. One thing, however, seemed peculiar. In my memory and imagination I had depicted buildings much larger and streets much wider; in reality I found them small and narrow. I sauntered down to the Worontso[v]skaja Ulitsa (Street) and soon found myself standing before the house formerly owned by my father. This also seemed much smaller than I had imagined. The property is now owned by an Englishman. I walked on three houses farther, where lived Mrs. Sudermann, an old friend and neighbor, with her son. The old lady was sitting at breakfast, and as I said “Good morning” she called my name, saying she remembered my voice! These dear friends could not do enough for me and kept me on the jump all the time. I visited our church and sat in the same seat and saw the marks I had made on it with my first pocket knife. I met a great many of my old friends, Russians, Greeks and Jews. All seemed glad to see me. They all remembered my father and his sterling worth and kind heart. I came to realize the truth of the old Scripture text: “The memory of the just is blessed.” Only too soon the parting hour came, and I found myself alone on the express train for St. Petersburg” (Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 76-77).

Як зазначає Ройден Лоуен, важливо, що Янцен вивчив англійську ще до прибуття до Америки, що допомогло йому швидко асимілюватись на новому місці. Пишучи на схилі років передмову до своїх мемуарів, Петер Янцен зауважив, що після роздумів він вирішив писати свої спогади саме англійською мовою, оскільки усвідомив, що вже невдовзі більшість його нащадків не буде розуміти німецької. При цьому, підкреслював Янцен, хоча він і став американським патріотом, знання двох або більше мов є значною перевагою, і він відчував жаль, що молоде покоління не користувалось німецькою.

¹³² У передмові до цих мемуарів С. Сміт звернув спеціальну увагу на те, що батько їх автора, Корнеліус Янцен, певний час був пруським консулом у Бердянську і видатним купцем цього порту на Азовському морі (Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 10).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

На сьогодні Корнеліус Янцен має чисельних нащадків.

Згідно з базою даних “Datenbank Grandma”, що нам надав Віктор Петкау з Дортмунду, вже в другій половині 20 ст. у США народились праправнуки Петера Янцена і, відповідно, прапраправнуки представника інтересів Пруссії та великого герцогства Мекленбург-Шверін у Бердянську Корнеліуса Янцена Ніколь Елізабет Махер (5.09.1951, Грінвіч, Коннектікут), Міхаель Скотт Махер (11.12.1952, Грінвіч, Коннектікут), Кендас Енн Махер (9.10.1954, Дойлстаун, Пенсільванія), Крейг Сахлін (29.12.1954, Дойлстаун, Пенсільванія), Крістін Сахлін (Дойлстаун, Пенсільванія), Захарі Марк Вібе (12.07.1977, Детройт, Мічиган), Мейсон Олександр Вібе (20.02.1979), Стівен Вільям Беккер (8.07.1969, Міннеаполіс, Міннесота), Томас Лоуренс Беккер (5.11.1971, Міннеаполіс, Міннесота) і Нейса Луїза Фурбер (7.05.1973, Фейрмонт, Міннесота).

По лінії народженої в Бердянську 23 березня 1854 р. доньки Анни у Корнеліуса Янцена з'явилися на світ прапраправнуки Колін Скотт Орендорф (4.09.1973), Керрі Рене Клаассен (22.12.1968), Шеріл Енн Клаассен (28.02.1971), Чандра Доун Клаассен (5.07.1976), Моніка Клаассен, Джейсон Кларк Філдер (5.02.1970), Трой Лінн Бетка (10.10.1969), Мінді Марі Бетка (29.05.1973), Крістін Елізабет Кауфман (7.02.1974), Мара Катарина Кауфман (18.05.1976), Олександр Клаассен, Келлі Клаассен, Ентоні Клаассен, Ендрю Клаассен, Девід Георг Дік (22.11.1968), Чарльз Аарон Дік (22.06.1970), Джоді Лінн Дік (15.09.1971), Кімберлі Елізабет Дік (26.08.1973), Роберт Юджин Дік (26.12.1968), Аарон Ліншід (15.05.1984), Джоел Стефен Ліншід (19.08.1985), Курт Петер Нойфельд (6.01.1988), Ян Артур Хант-Ісаак (8.04.1995), Ной Кушман Хант-Ісаак (25.11.1997), Анна Роуз Хант-Ісаак (12.11.2003), Ліза Роуз Міллер (10.01.1982), Лейн Елізабет Міллер (6.10.1993), Роберт Оскар Міллер (27.09.1996) і Ліза Міллер (близько 1981).

По цій же лінії народилися і прапрапраправнуки Корнеліуса Янцена Ліам Джон Граап (18.05.2003), Мередит Дагні Уілсон (2008), Адам Лі Ліншід (21.10.2011) і Коен Девід Ліншід (7.05.2013).

По лінії ж народженого у Бердянську 16 жовтня 1857 р. сина Йоханнеса у Корнеліуса Янцена у другій половині 20 ст.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

народились праправнуки Пол Філдінг Сміт (31.05.1951), Філіп Янцен Сміт (17.07.1953), Вільям Ендрю Сміт (17.06.1958), Джулія Хелен Сміт (1.12.1960), Кеннет Хаакенсон (24.09.1961), Гретхен Хаакенсон (26.06.1963), Лаура Марі Зеллнер (19.07.1962), Шон Майкл Зеллнер (5.07.1966), Катріна Марселіна Зеллнер (31.05.1967), Марі Анна Зеллнер (26.04.1968), Метью Леон Зеллнер (30.08.1969), Сара Луїза Зеллнер (29.10.1970), Джеффри Найджел Джон Девід Палмер-Стоун (5.07.1952), Пол Арлен Уйткомб (24.11.1953), Річард Лайл Янцен (7.05.1951), Роберт Корнеліус Янцен (8.03.1954), Джоел Девід Янцен (8.05.1957), Тімоті Лі Янцен (14.08.1959), Карен Джанет Янцен (27.01.1964), Ребекка Енн Янцен (5.03.1952), Дейл Кальвін Янцен (27.07.1953), Джудіт Лінн Янцен (20.08.1956), Кейт Кендалл Янцен (13.06.1958), Глен Алан Янцен (14.03.1962), Марібет Марі Янцен (9.08.1964), Брюс Фрейзер Саймінгтон (8.08.1952), Ендрю Джон Саймінгтон (11.06.1954), Джордж Олександр Саймінгтон (21.09.1955), Девід Джеймс Саймінгтон (8.12.1956), Мюррей Х'ю Саймінгтон (13.12.1957), Дункан Кемпбелл Саймінгтон (12.04.1960), Крейг Оуен Саймінгтон (15.11.1963), Пол Трейсі Саймінгтон (30.11.1954), Сара Кірстен Саймінгтон (28.01.1957), Таван Гертруда Саймінгтон (7.08.1960), Ангус Фрейзер Саймінгтон (15.05.1964), Доун Джой Постієр (28.05.1952), Стівен Данієл Постієр (7.10.1959), Бетті Жан Постієр (19.08.1951), Дін Річард Постієр (3.11.1954), Рональд Л. Зайн (23.06.1955), Брайан Петер Маккуїллан (21.05.1951), Кевін Джон Маккуїллан (14.07.1953), Роберт Артур Маккуїллан (22.01.1955), Колін Джеймс Маккуїллан (7.01.1957), Сара Енн Маккуїллан (27.12.1957), Едвард Вільям Маккуїллан (5.11.1960), Рошель Джейн Толлесон (1.01.1961), Катерина Хізер Толлесон (31.05.1962), Джон Чарльз Толлесон (30.05.1964) і Тавія Жанна Толлесон (11.04.1969).

По цій же лінії у Корнеліуса Янцена народились прапраправнуки Дженніфер Еллісон Мардон (20.04.1964), Грегорі Скотт Мардон (15.01.1966), Ендрю Тодд Мардон (24.11.1968), Андреа Хізер Мардон (12.10.1970), Корі Уокер Уйткомб (20.09.1973), Алісон Рене Постієр (5.06.1970), Амбер Луїза Постієр (8.12.1972), Тоня С. Постієр (27.11.1969), Тамера Л. Постієр (8.10.1971), Сара Ніколь Овербі (5.04.1970), Крістін Енн Овербі (8.03.1973), Бріджит Енн Кроудер (3.07.1971), Капріс Альбертіна Касемент (30.01.1965), Елізабет Енн Касемент (3.01.1967), Роджер Лі Касемент (22.03.1968), Стівен

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Вільям Чадвік (22.07.1968) і Крістін Марі Чадвік (5.05.1970).

Сам же представник інтересів Пруссії та великого герцогства Мекленбург-Шверін у Бердянську Корнеліус Янцен нині порівнюється менонітами з Мойсеєм, оскільки вивів свій народ до “землі обіцяної”.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї
Іоганн Фрідріх (Іван Федорович) Геммерле

За деякими даними, голандсько-ельзаські пращури німецького консула у Бердянську Геммерле були вигнані із Франції під час Великої французької революції¹³³ (1789-1799) і перебравались до тільки-но завойованої Російською імперією частини Чорноморського узбережжя, де на місці турецької фортеці Хаджибей почала розбудовуватись імперська Одеса. Геммерле стали учасниками грандіозних колонізаційних процесів, що були одних із наріжних каменів політики російської імператриці Катерини II. Слід згадати, що на політику народженої у Пруссії Софії Августи Фредеріки Ангальт-Цербст-Дорнбург¹³⁴ (Софії Ангальт-Цербстської), яка посіла престол у Петербурзі, значний вплив мало захоплення імператриці ідеями фізіократів, квінтесенція яких була досить простою: оскільки силу держави становлять люди, а не гроші, правитель повинен дбати про розмноження народу, щоб велика кількість людей була в державі¹³⁵. Влада чудово усвідомлювала, що саме колонізація має служити передумовою для розвитку обширного краю, який за часів перебування у складі Османської імперії мав досить нечисленне населення. Н. Полонська-Василенко, яка переконливо висвітлила вплив реалізації кредо фізіократів на процеси на Півдні, писала, що головних шляхів для досягнення мети збільшення чисельності населення вбачалось два: охорона наявної людності і притягнення іноземних колоністів¹³⁶. Але існував і третій шлях – приєднання до держави нових територій. Наскільки успішно Катерина II його використовувала свідчить те, що територіальні придбання імперії за Катерини II перевищили ті, що були зроблені завдяки

¹³³ *The Haemmerle Family Fonds, 1868-1986* [Електронний ресурс] // URL: http://www.archives.mcgill.ca/resources/guide/update/guideupdate.htm#THE_HAEMMERLE_FAMILY_FONDS (Дата звернення: 17.08.2017).

¹³⁴ Sophie Auguste Friederike von Anhalt-Zerbst-Dornburg.

¹³⁵ Полонська-Василенко Н. *Запоріжжя XVIII століття та його спадщина*. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1965. – Т. I. – С. 171.

¹³⁶ Полонська-Василенко Н. *Запоріжжя XVIII століття та його спадщина*. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1965. – Т. I. – С. 169.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

завоюванням Петра I¹³⁷. До 1820-х рр. саме колонізація виступала основним джерелом поповнення населення Південної України.

Проводячи колонізаційну політику, Петербург розглядав Південну Україну не лише як стратегічно важливу територію, яка служила плацдармом для реалізації політичних планів, але і як регіон із могутніми економічними потенціями. Причому тоді як військово-стратегічне значення краю поступово втрачало свій безумовний пріоритет, акцент все більше робився саме на розвитку економіки. Поступово Південь перетворювався на край процвітаючого підприємництва і торгівлі, розвиненого сільського господарства¹³⁸. І Геммерле чудово вписались у цей тренд.

І Іоганн Карл (у франкомовній інтерпретації – Жан Шарль) Геммерле, який прибув на Південь України наприкінці 18 століття, і Фрідріх Геммерле¹³⁹, що прибув сюди у 1803 р. із іншими переселенцями з німецьких князівств, осівши в Одесі, стали безпосередніми учасниками вражаючих уяву процесів перетворення цього міста не тільки на беззаперечного лідера в економічному розвитку безпосередньо Південної України, але і на одне з найуспішніших міст всієї Російської імперії.

Саме у Одесі у 1824 р. народився онук Іоганна Карла – майбутній німецький консул у Бердянську. Подальша доля Іоганна Фрідріха Геммерле багато в чому була тісно пов'язана все з тими ж процесами колонізації та господарського освоєння просторів Південної України.

Народження Іоганна Фрідріха співпало по хронології з початком активних пошуків зручного місця на узбережжі Азовського моря, де можна було б облаштувати новий порт. Головним рушієм цих пошуків був ніхто інший, як тільки-но призначений у 1823 р. на посаду Новоросійського генерал-губернатора і Бессарабського намісника Михайло Семенович Воронцов. Показово, що

¹³⁷ Геллер М. *История Российской империи*: в 2 т. – М.: МИК, 2001. – Т. 2. – С. 111.

¹³⁸ Лиман І.І. *Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття*. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2004. – С. 61-63.

¹³⁹ У 1830-х рр. Фрідріх Геммерле став купцем 3-ї гільдії, відомим у Одесі виробником меблів.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

резиденцією цього можновладця була саме Одеса. Новопризначений очільник мав ефективно забезпечувати імперські інтереси у підвідомчому йому регіоні, а ці інтереси мали одним із пріоритетів масштабне господарське освоєння Причорномор'я і Приазов'я із створенням умов для експорту морем сільськогосподарської продукції (як місцевої, так і більш віддалених від узбережжя земель). Так і було покладено початок місту-порту Бердянську. І саме Одеса на певний час стала “головним постачальником” цього нововлаштованого порту як адміністративними кадрами, так і підприємцями. До числа цих сміливців, які повірили в чудові перспективи нового приазовського міста і до середини 19 ст. перебрались до нього із вже насиджених місць у розкішній Одесі, увійшов і Іоганн Фрідріх Геммерле.

Свою купецьку діяльність він почав саме в Одесі, при цьому співпрацюючи з Аристом (Ернстом) Масом і Францем (Франсуа) Бонне. Перший, будучи бароном, згодом став власником відомого одеського торгово-банківського дому. Другий же разом із Іоганном Фрідріхом вирішив “прийняти виклик нових земель” і продовжити ведення бізнесу, перебравшись із Одеси до Бердянська.

Вже за січень 1851 р. у справі “Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk” Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz зберіглося листування Іоганна Фрідріха Геммерле з Бердянська із офіційним Берліном¹⁴⁰.

Зовсім не дивно, що у місті на Азовському узбережжі Іоганн Фрідріх був членом торгового дому Бонне и К¹⁴¹. Тут він зосередився на одних із самих перспективних напрямків ведення бізнесу – експорті зерна та вовни. У архівних джерелах знаходимо цілу низку підтверджень співпраці Геммерле і Бонне в Бердянську. Між іншим, серед них – і справа 1862 р. фонду управління Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора “За скаргю австрійськопідданого Івана Мілашевича за невиконання указу Правлячого Сенату про очищення проїзного місця, яке

¹⁴⁰ GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 58-60.

¹⁴¹ GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 167, 168.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

забудоване іноземцями Боне і Гемерле в м. Бердянську¹⁴² (Ілюстрація *Опис архівної справи “За скаргою австрійськопідданого Івана Мілашевича за невиконання указу Правлячого Сенату про очищення проїзного місця, яке забудоване іноземцями Боне і Гемерле в м. Бердянську”*).

Згідно з родинними переказами, надиктованими більш ніж через сто років онуком Іоганна Фрідріха, Анатолем Альфредом Геммерле, його дід також мав надзвичайно розлогі земельні ділянки неподалік від Бердянська, причому ці землі він нібито успадкував від своїх батьків. Вирощуване тут зерно Геммерле також експортував через Бердянський порт. На переконання Анатолія Альфреда, Іоганн Фрідріх Геммерле тримав у Бердянську флот, який, очевидно, був весь затоплений британцями під час Кримської війни. Через цю втрату Іоганн Фрідріх почав шукати якого-небудь надійного власника суден, хто міг би вивозити його сільськогосподарську продукцію наступного сезону. В процесі цього пошуку Геммерле почув ім'я датчанина, капітана Клітгаарда. Разом вони попливли до Норвегії, шукаючи там додаткові кораблі та капітанів. Вони відвідали і норвезьке місто Арендал¹⁴³. Там

¹⁴² Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 42. – Спр. 103 (1862 р.) (По жалобе австрийскоподданного Ивана Милашевича за неисполнение указа Правительствующего Сената об очистке проездного места, застроенного иностранцами Боне и Гемерле в г. Бердянске). – 29 арк.

¹⁴³ Наприкінці 19 ст. “Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона” вмістив наступну статтю про це місто: “Арендаль – город в Неденеском Христианзандском округе, на юго-восточном берегу Норвегии, при устье Нид-Эльфа, с 4132 жит. (1876), построен в высшей степени неправильно, частью на островах и скалах, частью на сваях, над самым морем; некоторые из его улиц не что иное, как мосты, перекинутые между двумя рядами домов. А., вновь отстроенный после пожаров, называемый по своему местоположению Малой Венецией, имеет весьма живописный вид. Гавань, защищенная лежащим перед нею лесистым островом Тремё, – превосходна и благоприятствует торговле, весьма значительной; в конце 1877 г. А. имел 393 собственных судна вместимостью в 150415 т., с 4714 чел. экипажа. Оттуда вывозят, главным образом, лес (1879 г. – 46039 т.) и железо, добываемое в окрестных рудниках. Жители занимаются также судостроением; меньшую статью дохода составляют табачные фабрики,

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Геммерле познайомився з капітаном Ларссеном – лоцманом місцевої гавані, який влаштував свій будинок на острові Мердо при вході в цю гавань. Цікаво, що Елізабет Шапіро називає Ларссена не норвежцем, а датчанином¹⁴⁴. Капітан Ларссен був батьком кількох гарненьких доньок, і гість із далекого Бердянська закохався в одну з них, Агату (*Ілюстрація Острів Мердо (Норвегія), на якому народилась дружина німецького консула у Бердянську Геммерле Агата*). Його ж напарник по подорожі, капітан Клітгаард, одружився з іншою донькою Ларссена, Софією¹⁴⁵.

Таким чином, згідно із родинними переказами, майбутній німецький консул у Бердянську Іоганн Фрідріх Геммерле знайшов свою долю у норвезькому місті Арендал, взявши собі за дружину ту саму Агату, доньку капітана Ларссена.

Цікаво, що згідно чи з самим Анатолем Альфредом Геммерле, чи то з авторкою коментарів до його спогадів Елізабет Шапіро влаштований на острові Мердо капітаном Ларссеном будинок, в

винокуренные и пивоваренные заводы. Луи Филипп, впоследствии король Франции, еще герцогом Орлеанским жил в этом городе во время своего путешествия в северные страны, в эпоху французской революции” (“Арендаль”, *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. – Т. II: Араго-Аутка. – 1890. – С. 56-57).

¹⁴⁴ Elisabeth Shapiro, “Notes and Comments. The Haemmerle Archive”, in *Fontanus: from the collections of McGill University*, Vol. 5 (1992), p. 217-218.

¹⁴⁵ “The story of how Grandfather Haemmerle met Grandmother is worth a mention. Grandfather’s estate was in the south of Russia bordering on the Sea of Azov. The nearest town was Berdiansk. He was a very large land owner having inherited the land from his parents and was engaged in growing and exporting grain. I believe he had a fleet of barges. Apparently the whole fleet was sunk by the British during the Crimean War. Grandfather began to look around for somebody with ships who could transport his crops the next season. He was given the name of a Danish Captain Klitgaard. Together they went about Norway seeking additional ships and Captains. They went to the city of Arundel. There he met Captain Larssen whose chief occupation was Pilot of the harbor of Arundel and who made his home on the island of Merdo situated at the entrance to the harbour [This house is now a museum] ... Captain Larssen had several very good looking daughters and my grandfather became enAMOURED (sic) and eventually married Agathe. [Her sister, Sophie, married Captain Klitgaard]” (Elisabeth Shapiro, “Notes and Comments. The Haemmerle Archive”, in *Fontanus: from the collections of McGill University*, Vol. 5 (1992), p. 217-218).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

якому зростала дружина німецького консула у Бердянську Агата, наприкінці 20 ст. вже був музеєм¹⁴⁶ (*Будинок, у якому, за сімейними переказами, зростала майбутня дружина Іоганна Фрідріха Геммерле*). На острові Мердо дійсно і нині діє музей. Щоправда, згідно з відповідним туристичним сайтом, цей музей являє собою невелику прибережну ферму з головною будівлею, зведеною у 1736 р., яка зберігається у тому вигляді, який вона мала близько 1800 р.¹⁴⁷ Тож якщо це той самий будинок, в якому зростала майбутня дружина Іоганна Фрідріха Геммерле, то її батько, капітан Ларссен, його не збудував.

У переказаному вище уривку з мемуарів Анатолія Альфреда Геммерле присутні й кілька інших пасажів, цього разу пов'язаних вже безпосередньо з Бердянськом, документальних підтверджень

¹⁴⁶ Щодо самого острова Мердо і його музею сучасний туристичний сайт пише так: “Здійсніть коротку подорож уздовж південних дерев'яних будинків та вузьких доріжок, пройдіться піщаними пляжами та гальковим пляжем, побачите вид на маяки.

На острові Мердо, вільному від автомобілів, розташованому неподалік від міста Арендал у південній частині Норвегії, є старі південні дерев'яні будинки та вузькі доріжки, які ведуть вас від музею до піщаних пляжів, а також до валунного і скального пляжу у південній частині острова. Принесіть кошик для пікніка або купіть їжу в літньому відкритому кафе та насолоджуйтеся в красивій та спокійній обстановці – недалеко від центру міста Арендал. Музей відкритий у сезон літніх канікул, є тури щогодини, починаючи з середини дня. Останній тур починається о 15:00. Історія Мердо зафіксована у документах ще 1300-х років, завдяки його ролі як порту в епоху вітрильників. Кораблі проходили та пришвартувалися на Мердо до кінця 1800-х років, коли судноплавна промисловість змінила характер і ця місцевість дещо втратила свої позиції в цій торгівлі. Багато людей жило на острові, і на ньому були готель, митниця, верфі, лоцманський пост і магазин. Кургани залізного віку були знайдені в двох місцях острова” (*Southern Norway / Arendal. Visit on Merdo Island* [Електронний ресурс] // URL: <https://www.visitnorway.com/places-to-go/southern-norway/arendal/listings-arendal/visit-on-merd%C3%B8-island/5146/> (Дата звернення: 16.08.2017).

¹⁴⁷ *Southern Norway / Arendal. Merdøgaard Museum* [Електронний ресурс] // URL: <https://www.visitnorway.com/places-to-go/southern-norway/arendal/listings-arendal/merd%C3%B8gaard-museum/4383/> (Дата звернення: 16.08.2017).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

яким, принаймні поки що, не знайдено. Йдеться, зокрема, про те, що Іоганн Фрідріх Геммерле успадкував від батьків земельні маєтності під Бердянськом і що весь його флот був пущений на дно британцями.

Що стосується останнього з цих сюжетів, то під час Кримської війни бердянські судновласники дійсно постраждали від англо-французької ескадри, яка кілька разів підходила до міста¹⁴⁸ і спалювала судна місцевих негоціантів. Збереглися, зокрема, вельми колоритні щоденники¹⁴⁹ британського офіцера Георга Тейлора, який так змалював своє разом із союзницькою ескадрою відвідання Бердянська¹⁵⁰, що видання “The Spectator”, вже у березні 1856 р. навівши цитату з Георга Тейлора¹⁵¹, висловило здивування і

¹⁴⁸ Див., зокрема: “Крымская война 1853-1856 гг.”, *Энциклопедия Бердянска*: в 2 т. – Мелитополь: ООО “Издательский дом Мелитопольской городской типографии”, 2013. – Т. 1: А-Л. – С. 762-767.

¹⁴⁹ Ці щоденники були дещо опрацьовані їх автором і видані двотомником у 1856 р.

¹⁵⁰ Між іншим, вже самі ці описи дають підстави поставити під сумнів твердження Є.Денисова про те, що “ніколи на британській землі не було й не буде військових трофеїв із Бердянська...” (Денисов Е.С. *Оживают голоса истории. Краеведческие очерки*. – Мелитополь: Издательский дом МГТ, 2015. – С. 141).

¹⁵¹ “There is a fine church in the middle of the town – as usual, with a green roof. I should have had great pleasure in depriving some of the old saints of the offerings made to them, if plundering had not been prohibited. We next went to the house of the Scotch merchant. The marines were left to guard the approaches, and we went in. It was a very nice house, and was in the care of some servants and an old housekeeper. In the first room we entered, a man was at breakfast. He had before him a cold fowl, some salad, and fresh bread. As we entered, he rose. I felt very hungry, having had nothing to eat since yesterday; accordingly I took his place, and finished his breakfast for him. The salad was excellent, and it is a thing for which I have a peculiar weakness. I dare say he thought me a ‘cool fish’; but it was the fortune of war. I then went to the old housekeeper, and by pantomimic action endeavoured to explain that I wanted her to go and cut some more salad to take on board with me, and handed her a knife for the purpose. The old lady must have thought I wanted to murder her, for she ran in great alarm into the corner of the room. Otho, however, came up and explained my meaning; upon which she appeared greatly relieved. She started off to the garden, and brought me back a good handful. She was greatly pleased at my subsequent attentions, and I think, wanted to kiss me, but I did

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

чудернацькими діями, і висловлюваннями людини, яка носила уніформу королівських збройних сил.

Георг Тейлор описав події травня 1855 р., коли до Бердянська підійшла союзницька флотилія у складі 14 британських (“Miranda”, “Curlew”, “Swallow”, “Stromboli”, “Vesuvius”, “Medina”, “Ardent”, “Recruit”, “Wrangler”, Beagle”, “Viper”, “Snake”, “Arrow” і “Lynx”) (Ілюстрація Кораблі британського військового флоту “Lynx”, “Beagle”, “Arrow” і “Viper”, які у травні 1855 р. разом із французами потопили близько 70 бердянських суден), а також чотирьох французьких (“Megère”, “Lucifer”, “Brandon” і “Fulton”) військових кораблів. Згідно з Георгом Тейлором, у суботу 26 травня ескадра кинула якорі неподалік маяка на оголовці Бердянської коси. У чисельних бухтах і лагунах цієї коси союзники знайшли і спалили багато невеликих каботажних і рибачьких суден, вже залишених їхніми командами (загалом за день британці та французи тут знищили близько 70 водних транспортних засобів)¹⁵².

Цікаво, що серед інших тоді були затоплені і судна одного з найвпливовіших купців міста, Бердянського міського голови Миколи Степановича Кобозева.

Показово, що згідно з описом британця, значну частину населення Бердянська становили німецькі та італійські колоністи.

Коли вранці наступного дня, 27 травня, ескадра знялася з якорів і підійшла на максимально близьку відстань до міста, саме Кобозев вийшов на перемовини. Британці та французи направились до берега на човнах, на одному з яких був піднятий парламентарський прапор. Городяни з’юрбилися на березі та пірсі. Там же Тейлор побачив і керівника міста, над яким майорів білий прапор, який, за словами оповідача, означав здачу, оскільки міський голова не мав засобів для спротиву. Союзники виставили стандартні для таких випадків вимоги: місто мало здати приналежні державі будинки, судна, зернові склади і все інше, що могло б бути використане для

not give her any encouragement to do so” (“Taylor’s Adventures with the British Army”, *The Spectator*, (March 22, 1856), p. 319).

¹⁵² George Cavendish Taylor, *Journal of Adventures with the British Army, from the Commencement of the War to the Taking of Sebastopol*. Volume II (London: Hurst and Blackett, 1856), p. 8-20.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

продовольства російської армії, а в обмін на це британці та французи не чіпали б приватну власність. У разі незгоди ескадра б піддала місто гарматному обстрілу.

Невдовзі, коли інформація про колабораціонізм по відношенню до британців і французів дійшла до відома російської влади, вже у тому ж 1855 р. у канцелярії Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора була заведена секретна справа про зносини ряду бердянців, у тому числі і міського голови Миколи Степановича Кобозева, з ворогом під час його перебування в місті¹⁵³.

По завершенню Кримської війни влада завела чисельні справи про відшкодування державою збитків, яких зазнали бердянці від британців і французів. Мова йшла переважно саме про спалені союзниками судна¹⁵⁴. Але принаймні в тих справах, які збереглись,

¹⁵³ Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 203. – Арк. 5: Спр. 41 (1855 р.) (О лицах, имевших сношение с неприятелем во время пребывания его в Бердянске, как то: о градском главе Кобызеве, маклере Косте, иностранце Дедоменико, негоцианте Бонне, купцах Кожевникове и Ананове и лекаре Кромиде). – [Справа не збереглась].

¹⁵⁴ Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 230. – Спр. 7 (По прошению вдовы и душеприкащиков по имению умершего Бердянского купца Прасковьи Марлаковой о вознаграждении ее за затопленные в минувшую войну судна ее. Кончено 30 мая 1861 г.). – 2 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 25 (О вознаграждении Бердянского купца Либорио Гроффани за затопленное судно его с пшеницею в предупредение, чтобы не осталось в руках англо-французов. Кончено 7 июня 1857 г.). – 3 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 30 (О вознаграждении Бердянской купчихи Сифии Маркопуловой за сожженные в минувшую войну судна ее мужа. Кончено 12 июня 1865 г.). – 6 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 44 (О вознаграждении поверенного Бердянского купца Ивановича, Бердянского же купца Дмитрия Джурасовича за сожженные во время войны суда, принадлежащие его верителю. Кончено 5 июня 1861 г.). – 1 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 82 (О вознаграждении Бердянского иностранного гостя Николая Лучича за мореходную лодку, сожженную неприятелем в минувшую войну. Кончено 15 сентября 1859 г.). – 1 арк.; Державний архів Одеської області.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

а також в описах архівних справ прізвище Геммерле серед таких постраждалих нами не віднайдене.

Натомість ми відшукали в описах фондів Державного архіву Одеської області назву втраченої на сьогодні справи 1856 р. “На прохання Бердянського 1-ї гільдії купця І. Геммерле про дозвіл його пароплаву буксирувати каботажні судна по Азовському морю і р. Дону”¹⁵⁵. Отже, станом на кінець Кримської війни Іоганн Фрідріх Геммерле таки втратив не весь свій флот.

– Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 89 (О вознаграждении Бердянского иностранного гостя Ивашковича за сожженные неприятелем в минувшую войну шесть его суден. Кончено 15 сентября 1859 г.). – 1 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 90 (О вознаграждении Бердянского купца Дженшиле за сожженные неприятелем в минувшую войну два судна. Кончено 15 сентября 1859 г.). – 1 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 93 (По прошению поверенного Бердянского иностранного гостя Герасима Куппы купца Ставра Куппы о вознаграждении верителя его за сожженное неприятелем судно. Кончено 8 февраля 1858 г.). – 4 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 124 (О вознаграждении Бердянского купца Феолога за убытки, понесенные им в минувшую войну. Кончено 12 декабря 1857 г.). – 17 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Д. 197 (О рассмотрении и утверждении определений Бердянского комитета по потерям жителей в минувшую войну. Кончено 12 декабря 1858 г.). – 27 л.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Арк. 24 зв.: Спр. 212 (О пособии почетному гражданину Кобозеву за потерю в минувшую войну 14 рыболовных заводов, 6 судов и одного брига. Кончено 13 января 1859 г.). – 11 арк. [Справа не збереглась]; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 398 (Относительно предоставления льгот Бердянскому купцу Леонтию Кокули в видах восполнения за потери от минувшей войны. Кончено 5 октября 1860 г.). – 14 арк.; Державний архів Одеської області. – Ф. 1. – Оп. 230. – Спр. 928 (О рассмотрении потерь, понесенных в минувшую войну Бердянским 1-й гильдии купцом Иваном Деллапортом. Здесь переписка и о дворянине Константинове. Кончено 5 мая 1862 г.). – 24 арк.

¹⁵⁵ Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 230. – Арк. 6 зв.: Спр. 28 (1856 р.) (По просьбе Бердянского 1-й гильдии купца И. Геммерле о дозволении его пароходу буксировать каботажные суда по Азовскому морю и р. Дону). – [Справа не збереглась].

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Тож від сімейних переказів перейдемо до більш надійних джерел, що стосуються біографії цього німецького консула.

У списках суден торгового флоту Російської імперії на 1 січня 1858 р. знаходимо дані про цілу низку суден, що належали “бердянському купцеві І. Гамерле” (інший варіант – “І. Гомерлі”). Це приписана до Таганрозького порту требака “Доктор”, що була побудована в Трієсті у 1855 р. із сосни і дубу (43 ½ ластів, шкіпер І. Додич, екіпаж 4 матроси); приписані до Бердянського порту шхуна “Амалія”, побудована в Аксайській станиці у 1845 р. (45 ¼ ластів, шкіпер П. Белоучич, екіпаж 4 матроси), бот “Св. Николай”, побудований в Азові у 1847 р. (32 ½ ластів, шкіпер М. Шустенко, екіпаж 3 матроси), требака “Меркурий”, побудований в Ростові-на-Дону в 1856 р. (37 1/6 ластів, шкіпер І. Свешніков, екіпаж 6 матросів)¹⁵⁶.

Вельми цікаво, що у Landesarchiv Baden-Württemberg збереглось листування про відхилення подання щодо створення консульства королівства Вюртембергу в Таганрозі і про клопотання Іоганна Геммерле щодо призначення його консулом Вюртембергу¹⁵⁷.

Вже у 1861 р. і у списках іноземних консулів у Російській імперії, і в документах Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz Іоганн Геммерле фігурував як консул Пруссії у Бердянську, і саме під його керівництвом тоді перебував Корнеліус Янцен як консульський агент Пруссії¹⁵⁸. Натомість у списку, що подається у виданні 1862 р. “Preussischen Handelsarchiv”, з цих двох присутній тільки Геммерле, який знов значиться як прусський консул у Бердянську¹⁵⁹. Будучи консулом Пруссії, принаймні у

¹⁵⁶ Мельницький Всеволод Петрович. *Русский коммерческий флот по 1-е января 1858 года (По офиц. источникам)*. – СПб.: типографія Морского ведомства, 1859. – С. 21, 23, 24.

¹⁵⁷ Landesarchiv Baden-Württemberg, Abt. 7. Hauptstaatsarchiv Stuttgart. Ministerium der auswärtigen Angelegenheiten betr. Württembergische Konsulate im Ausland. E 50/60 Bü 222: Abgelehnte Errichtung eines Konsulats in Taganrog (Russland), Bitte des Jean Haemmerleund des Carl Deisenhammer um Ernennung zum Konsul. 1858, 1866.

¹⁵⁸ GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 132, 133; *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 49, 51, 53, 54, 56, 58, 64, 65.

¹⁵⁹ *Preussischen Handelsarchiv*, № 3 (17 Januar 1862), Beilage, S. 5.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

1867¹⁶⁰, 1868¹⁶¹, 1869¹⁶² і 1872¹⁶³ рр. Геммерле одночасно представляв у Бердянську і інтереси Бельгії (*Ілюстрація Репорт консула Бельгії у Бердянську І. Геммерле 1872 р.*).

Консульська посада давала статус. Тож публікуючи на початку жовтня 1862 р. список найбільш поважних гостей австрійської столиці, газета “*Wiener Tagesbericht*” включила до нього і запис “Геммерле Іоганн, пр. консул в Бердянську”¹⁶⁴. А у листопаді того ж 1862 р. преса повідомила, що консул у Бердянську Геммерле був нагороджений пруським орденом¹⁶⁵.

У російськомовних же джерелах Іоганн Фрідріх Геммерле йменувався на місцевий манер – Іван Федорович.

У січні 1863 р. Геммерле був обраний міським головою Бердянська. Цьому передувала досить брудна і нервова епопея з виборами. Ще 30 листопада 1862 р. у Бердянській ратуші відбулось голосування, яким міським головою був обраний купець Константінов. Втім, ці вибори одразу були опротестовані як неправильно проведені. Тож нове голосування призначили на 4 січня 1863 р.¹⁶⁶ 10 січня 1863 р. бердянський кореспондент “Одесского Вестника” написав, що при виборах попередній міський голова, Микола Степанович Кобозев, отримав майже 140 чорних, тобто голосів “проти”, і новим очільником міста заслужено був обраний Константінов. Але через опротестування справа про вибори була передана на розгляд губернського керівництва, тобто до Сімферополя¹⁶⁷. Справа тоді закінчилась тим, що новим Бердянським міським головою став саме Іоганн Фрідріх Геммерле. Як згодом писала регіональна преса, цей вибір став свідченням

¹⁶⁰ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1867), Tome XIII, p. 13.

¹⁶¹ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1868), Tome XIV, p. 13.

¹⁶² *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1869), p. 75.

¹⁶³ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1872), Tome XVIII, p. 754.

¹⁶⁴ “*Angekommene*”, *Wiener Tagesbericht*, № 228 (3.10.1862), S. 1356.

¹⁶⁵ *Königlich Preussischer Staats-Anzeigen* № 273, (November 21, 1862), S. 2007.

¹⁶⁶ М-р. “[Бердянск]”, *Одесский Вестник*. – № 3. – 8.I.1863. – С. 14.

¹⁶⁷ М. “[Бердянск]”, *Одесский Вестник*. – № 10. – 24.I.1863. – С. 45.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

того, що “в Бердянську вже почали серйозніше дивитись на посаду і призначення міського голови”¹⁶⁸.

Саме у цьому статусі міського очільника Геммерле 14-15 серпня 1863 р. організував урочисту зустріч в Бердянську наслідника російського престолу¹⁶⁹ Великого Князя Миколи Олександровича (1843-1865) (*Ілюстрація Наслідник російського престолу, Великий Князь Микола Олександрович, урочисту зустріч якого в Бердянську в серпні 1863 р. організував Йоганн Фрідріх Геммерле*). Цій неординарній події в історії приазовського міста була присвячена доволі розлога кореспонденція в “Одесском Вестнике”¹⁷⁰.

¹⁶⁸ Р. “[Бердянск]”, *Одесский Вестник*. – № 41. – 22.ІІ.1864. – С. 164-165.

¹⁶⁹ Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 42: Спр. 172 (1863 р.) (О расходе, произведенном из 5-ти коп. сбора на иллюминирование и украшение пристани и волнореза к приезду Государя Наследника в г. Бердянск). — [Справа не збереглась].

¹⁷⁰ “С тех пор как пронеслась весть о путешествии Его Императорского Высочества Государя Наследника Цесаревича, мы с нетерпением ожидали минуты Его прибытия. И в городе, и в уезде деятельно происходили приготовления к приему Высокого Путешественника. Немецкие колонисты, которым в свое время возведено было о посещении Государя Великого Князя, приготовились принять Его с небывалым торжеством в колониях. И, наконец, настала ожидаемая минута. Его Высочество 14-го числа этого месяца в 9-м часу вечера на общественном пароходе “Волга” прибыл в Бердянск. Подплыв на шлюпке к оконечности пристани, Наследник Цесаревич взшел на нарочно устроенный трап и здесь был встречен городским головою г. Геммерле и другими представителями нашего общества, которые поднесли Великому Князю хлеб-соль. При этом г. Геммерле произнес приветственную речь следующего содержания: “Ваше Императорское Высочество! Да благословит Вас Господь Бог, что Вы изволили осчастливить нас высоким посещением Вашим. Сблагovolите принять хлеб-соль от города Бердянска”. Поблагодарив за краткое приветствие, исполненное искреннейшей радости, Его Высочество, в сопровождении своих приближенных и наставников, в числе которых находились известный экономист г. Бабст и г. Боголюбов, пошел в павильон, на пристани, и как бы не чувствуя усталости от совершенного Им пути, изволил милостиво разговаривать с иностранными консулами и несколько раз обращался с отдельными вопросами к городскому голове г. Геммерле. Через несколько минут, когда единодушные крики “ура!” несколько затихли, Государь Наследник пожелал посмотреть на волнорез, освещенный во всю его длину, т. е. на

260 сажень. Насмотревшись на волнорез, Великий Князь отправился в дом, назначенный для помещения Его Высочества), и на всем пути был провожаем восторженными заявлениями преданности огромного стечения народа. К сожалению, иллюминация, приготовленная на пристани и еще не виданная в Бердянске, не вполне удалась в этот вечер, по случаю ветряной погоды. При входе Его Высочества в дом, где Он имел ночлег, выборные от мещанского, безпоповщинского, еврейского и караимского обществ удостоились поднести Государю Наследнику хлеб-соль, а хлебники – братья Соколовы – огромный крендель с вензелевым изображением Государя Императора, Государыни Императрицы и Наследника Цесаревича. За все эти выражения верноподданнической преданности Его Высочество изволил выразить свою благодарность. Весь этот вечер изображал совершенно праздничную картину: оживление города было такое, какого никто не запомнит. Я забыл, впрочем, сказать, что в городе и в общественном саду была иллюминация, не смотря на неблагоприятную погоду. Еврейская синагога вся горела огнями: так и казалось, что она станет жертвою пожара. В полночь шумная деятельность исподволь улеглась. На другой день, 15 числа, Государь Наследник утром был у божественной литургии в соборе. По окончании обедни Его Высочество изволил принимать просьбы, которых подано было довольно много и которыя Он читал с большим участием.

В тот же день, в праздник Успения Богородицы, Государь Наследник Цесаревич, ровно в 12 часов дня, удостоил Своим присутствием завтрак, данный городским головою г. Геммерле, от имени котораго и были приглашены некоторые из наших граждан. На завтраке, который продолжался час, присутствовало 26 гостей. Государь Великий Князь был весел во все время завтрака, который заключился тостом за здравие Государя Императора, Государыни Императрицы и Государя Наследника Цесаревича, Высокаго посетителя Бердянска. Этот заздравный тост провозглашен был г. Геммерле, которому Его Высочество изволил отвечать тостом: “За здоровье нашего радушнаго хозяина и за процветание города Бердянска”. У выхода удостоился поднести Его Высочеству корзину с фруктами, украшенную цветами, немец Изебрандт Фризен. Затем Его высочество отправился в ближайшую болгарскую колонию Ивановку, устроенную на месте бывшего Ногайского аула Куца-Бердынка (на уч. Котур-Оглу), в разстоянии 12-ти верст от города. Оттуда Он возвратился в город в 5-м часу п. п. и прямо направился к пристани для отплытия на пароходе, где был изготовлен обед, при котором присутствовали и посторонния лица. Прежде чем отправиться на пароход, Его Высочество изволил сесть в ялик и направиться к русскому судну “Травоза” (Gravozza), принадлежащему торговому дому Бонне и К⁰,

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Ці ж урочистості, щоправда, дещо по-іншому, але знову ж таки зі згадками про Бердянського міського голову, були описані і в опублікованих у 1864 р. “Письмах о путешествии государя

под управлением шкипера Марко Гергич. С этого судна сделано было несколько салютов. Находясь на судне, Его Высочество, переходя от предмета к предмету, собственноручно сплел конец каната, который шкипер Гергич хранит теперь как драгоценность. При этом памятном случае г. Геммерле, как член торгового дома Бонне и К⁰, выразил сожаление, что в эту редкую минуту не может быть снят портрет с Его Высочества для хранения на судне как драгоценное воспоминание. На прощанье Государь Наследник, обратясь к г. Геммерле, сказал: “Вы, кажется, изъявили желание иметь мой портрет? Извольте его на память. Благодарю вас; будьте счастливы, будьте здоровы”. В тот же день, в 12-м часу вечера, Государь Наследник отправился на пароходе “Волга” в Керчь. Вечером, при тихой погоде, наша пристань была великолепно иллюминирована, и гулянье многочисленной публики длилось до самого отплытия парохода, унесшаго от нас Августейшаго Гостя. Четырнадцать яликов, на которых помещались негодья и иностранные матросы, были иллюминированы разноцветными огнями, и в таком виде, соединясь мгновенно в одну группу, почти целый час плавали вокруг парохода “Волга”, на котором находился Высокий Посетитель, оглашая воздух итальянскими ариями и радостными криками “ура!” Великий Князь удостоил Своим вниманием заявление иностранцев, которые, можно сказать, соперничали с русскими жителями города в приеме Высокого Гостя.

В заключение мне остается сказать, что наше общество приложило все старание для того, чтобы лучше встретить и принять дорогого Посетителя. К этому много содействовал своею распорядительностью представитель общества г. Геммерле. Очень жаль, если справедливы слухи, будто г. Геммерле намерен оставить настоящий свой пост городского головы. Благодаря ему наше общество достойным образом совершило переход к лучшему порядку вещей. По крайней мере, в такой роли нам представлялся до сих пор г. Геммерле. Во всяком случае, нам тяжело примириться с мыслию, что прежний грустный порядок вещей может еще раз повториться” (М-р. “[Бердянск]”, *Одесский Вестник*. – № 95. – 27.VIII.1863. – С. 414-415).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

наследника цесаревича по Росии от Петербурга до Крыма”¹⁷¹, а в 1907 р. коротко – у 21-й книзі “Жизнь и труды М.П. Погодина”¹⁷².

Що стосується вищезгаданої кореспонденції “Одесского Вестника”, то в ній, крім безперечно надзвичайно цікавих подробиць щодо спілкування Іоганна Фрідріха Геммерле з наслідником російського престолу і кількох згадок про участь у цих урочистостях німецьких колоністів, звернемо увагу на ще один аспект – прозорий натяк на те, що впродовж нетривалого перебування Геммерле на посаді міського голови бердянська громада побачила в його особі рятівника від тих порядків, які панували у місті раніше, і що ходили чутки про намір Іоганна Фрідріха залишити посаду.

Втім, тоді Геммерле пропрацював міським головою трохи більше двох років, до лютого 1865. Причому вже у 1863 р. він був нагороджений золотою медаллю для носіння на шії на Станіславській стрічці.

Що являв собою Бердянськ часів керівництва містом Геммерле, німці Південної України мали можливість дізнатись із кореспонденцій німецькомовної газети “Odessaer Zeitung”¹⁷³ за грудень 1863 р. В листах із Бердянська повідомлялось, що населення міста вже дорівнювало близько 10 тисяч осіб, для задоволення релігійних потреб яких діяли 4 православні, 1 католицька, 1 лютеранська і 1 менонітська церкви, а також синагога. $\frac{3}{4}$ населення були росіянами і українцями, $\frac{1}{5}$ – німцями та італійцями, $\frac{1}{5}$ – євреями, решта – греками та представниками інших, крім росіян і українців, слов'ян. Тут працювали театр, повітове училище, церковно-парафіяльна школа. В іншому листі повідомлялись подробиці про місцевих менонітів, причому писалось, що вони, на відміну від консервативних одновірців у

¹⁷¹ *Письма о путешествии государя наследника цесаревича по Росии от Петербурга до Крыма.* – Москва: типография Грачева и комп., 1864. – С. 557-558.

¹⁷² “В Бердянске, после обедни в соборе, великий князь завтракал в доме городского головы Геммерле...” (Барсуков Николай. *Жизнь и труды М.П. Погодина.* – СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1907. Книга двадцать первая. – С. 67).

¹⁷³ “Odessaer Zeitung” видавалась у Одесі з 1861 р.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

інших населених пунктах, мали орган¹⁷⁴. Втім, невдовзі та ж газета опублікувала відповідь на цю кореспонденцію із запереченням деякої з наведеної там інформації¹⁷⁵.

Збереглися відомості, що як Бердянський міський голова Геммерле у 1863 р. звернувся до влади із клопотанням про звільнення від військового обов'язку Якіма Пірожкова¹⁷⁶. Здавалось би, це подія, яка навряд чи заслуговує на увагу. Втім, персона Якіма Пірожкова була вельми колоритною. Цей механік-самоука народився в Бердянську близько 1836 р., тобто незабаром після заснування цього міста. Народився у великій родині хліборобів. З раннього віку відчував тягу до суднобудування. Вже до 1853 р., тобто до початку Кримської війни, Пірожков виготовив велику колекцію моделей кораблів. На рубежі 1850-х – 1860-х рр. він влаштував у себе у дворі майстерню, “домігся на те згоди своїх рідних, які спочатку сердилися на нього як на ледачого працівника, а потім сміялися із його витівок”, склав креслення і почав будувати невеликий пароплав. Будівництво тривало близько року, і на початку квітня 1861 р. “Одесский Вестник” повідомив, що вже були готові паровий котел і колеса, і пароплав через місяць може бути закінчено, якщо тільки для цього знайдеться достатньо коштів. Згідно з розрахунками Пірожкова, пароплав, який Яким планував назвати “Неубоящий”, мав вміщати 8 пасажирів і ходити зі швидкістю до 10 верст на годину. Пароплав створювався спеціально для того, щоб здійснювати морські прогулянки по Бердянському затоці. У вже згаданій вище статті кореспондент “Одесского Вестника” писав, що 25-річний “Пірожков неписьменний, але у нього є добре бажання вчитися і бути прийнятим в якусь спеціальну школу. “Дружина, – говорив, – не завадить мені””. Тут же кореспондентом висловлювався жаль, що Бердянський міський голова, тобто Кобозев, досі не звернув увагу

¹⁷⁴ *Odessaer Zeitung*, № 141 (6.12.1863), S. 1130-1131; *Odessaer Zeitung*, № 146 (18.12.1863), S. 1166-1167.

¹⁷⁵ “Erwiderung”, *Odessaer Zeitung*, № 5 (13.01.1864), S. 34.

¹⁷⁶ Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 60. – Спр. 99 (1863 р.) (По ходатайству Бердянского городского головы об освобождении механика-самоучки мещанина Акіма Пірожкова от рекрутской повинности). – 16 арк.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

на Пірожкова¹⁷⁷. Тому й показово, що Геммерле вже на початку своєї конденції міського голови став опікуватись “місцевим Кулібіним” Пірожковим, і в цьому плані наголуджуючи незроблене його попередником на цій посаді.

Тільки но склавши повноваження міського голови, вже 28 березня 1865 р. Іоганн Фрідріх Геммерле був обраний місцевою громадою до шістки “найпочесніших осіб”, які увійшли до складу комісії з клопотання про проведення до Бердянська залізниці¹⁷⁸.

Вже невдовзі, 2 травня 1865 р. Геммерле був запрошений зустрітись із генералом, який прибув з Одеси за дорученням Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора Коцебу з питання про чумацький шлях¹⁷⁹ до Бердянська¹⁸⁰. Наступного ж дня Іоганн Фрідріх у статусі неогоціанта їздив разом із цим генералом, начальником міста і порту Бердянська, міським головою і купцем Г. Дуковичем обстежувати місце, де слід було нарізати землю для вільного проходу бердянської худоби до річки Берда¹⁸¹ для водопою¹⁸².

¹⁷⁷ “1-го апреля”, *Одесский Вестник*. – № 49. – 4.V.1861. – С. 215-216.

¹⁷⁸ “Сегодня в ратуше было собрание общества, которое собрало Комиссию ходатайствовать у начальства о проведении к Бердянску железной дороги; о чем и подписало общество сегодня же приговор. Членов в Комиссию эту шесть человек почетнейших лиц: Геммерле, Дукович, Пайко, Кобозев, Фон Дезин и генерал майор Григорий Никитич Черняев” (Баханов К.А., Лыман И.И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники*. – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 80).

¹⁷⁹ Відповідні питання розглядались ще з 1861 р. (Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 27 (Таврическое губернское правление). – Оп. 1. – Спр. 6998 (По предложению губернатора о проложении чумацкой дороги к Бердянскому порту. – 9.03-9.05.1861. – 37 арк.); Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 60. – Спр. 72 (По просьбе бердянских неогоціантов о нарезке земли для чумацкой дороги к г. Бердянску). – 1862. – 2 арк.).

¹⁸⁰ Баханов К.А., Лыман И.И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники*. – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 84.

¹⁸¹ Це питання було для бердянців вельми актуальним. Ще у 1862 р. в управлінні Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора була

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Наприкінці того ж місяця вже сам народжений у Берліні Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор Павло Євстафійович (Пауль Деметріус) Коцебу¹⁸³ прибув до Бердянська, причому одразу з пристані направився на призначену йому квартиру Іоганна Фрідріха Геммерле. Там він 6 годин поспіль приймав відвідувачів, після чого пообідав і відбув із Бердянська до Маріуполя (*Ілюстрація Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор Павло Євстафійович (Пауль Деметріус) Коцебу, який у травні 1865 р. проводив прийом на квартирі Іоганна Фрідріха Геммерле*). За час перебування в будинку Геммерле Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор встиг прийняти клопотання бердянських купців про найкорішу нарізку чумацького шляху до Бердянська, вкрай необхідного в першу чергу для вивізної торгівлі через Бердянський порт, а також ще 5-6 прохань бердянської громади. Серед них було і клопотання про прокладення залізниці до Бердянська, але з відповіді Коцебу стало зрозуміло, що він більше впевнений у перемозі в цьому питанні Таганрога¹⁸⁴.

Цілком очевидно, що у сприянні Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора вирішенню на користь Бердянська принаймні частини перелічених вище питань Іоганн Фрідріх Геммерле був кровно зацікавлений особисто. Адже головним джерелом його прибутків залишалась експортна торгівля через місцевий порт. 21 листопада, наприкінці навігації того самого 1865 р. В.К. Крижанівський занотував у своєму щоденнику, що в

заведена справа “О нарезке г. Бердянску земли от дач Котур-Оглу и сел. Кенегез для свободного прогона принадлежащего жителям Бердянска скота на водопой из речек Берды и Куцобердянки” (Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 42. – Спр. 12. – 1862. – 114 арк.).

¹⁸² Баханов К.А., Лыман И.И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 84.

¹⁸³ Граф Пауль Деметріус Коцебу (нім. Paul Demetrius Kotzebue) народився 10 серпня 1801 р. у сім'ї відомого німецького романіста Августа фон Коцебу.

¹⁸⁴ Баханов К.А., Лыман И.И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 87.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

цей день до Бердянська з Керчі прибуло судно, аби одержати від Геммерле вантаж для відправки за кордон¹⁸⁵. А 2 липня 1866 р. Крижанівський зафіксував, що Геммерле придбав у менонітів пшеницю нового врожаю по 9 карбованців 30 копійок за чверть¹⁸⁶. У “Відомості про російське торговельне суднобудування і мореплавство при Бердянському порту за 1866 р.” знаходимо записи про те, що бердянський купець Іван Геммерле купив у “бердянського іноземного гостя” Франца Бонне шхуну в 39 $\frac{3}{4}$ ластів, шхуну в 23 $\frac{1}{2}$ ластів, барк в 105 ластів, трамбак в 19 ластів і трамбак в 21 $\frac{1}{2}$ ласт¹⁸⁷. (*Ілюстрація Дані про купівлю бердянським купцем І. Геммерле суден у “бердянського іноземного гостя” Франца Бонне*).

За статистичними даними, на той час населення Бердянська становило 6369 чоловіків і 5747 жінок, із них колоністами були 321 чоловік і 252 жінки, а іноземцями – 237 чоловіків і 194 жінки; серед бердянців до лютеранської церкви належали 161 чоловік і 156 жінок, до католиків – 963 чоловіка і 252 жінки, до “реформатського сповідання” – 107 чоловіків і 109 жінок. Менонітами були 273 чоловіка і 251 жінка¹⁸⁸.

Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор був далеко не останнім за хронологією “високим гостем” будинку Геммерле. Вже 1 червня 1866 р. до Бердянська прибув директор Департаменту мануфактур і внутрішньої торгівлі Міністерства фінансів таємний

¹⁸⁵ Баханов К.А., Лыман И.И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 107.

¹⁸⁶ Баханов К.А., Лыман И.И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 133.

¹⁸⁷ *Памятная книга Таврической губернии, изданная Таврическим губернским статистическим комитетом* / Сост. под ред. секр. стат. ком. К.В. Ханацкого. Вып. 1. – Симферополь: Типография Губернского Правления, 1867. – С. 494.

¹⁸⁸ *Памятная книга Таврической губернии, изданная Таврическим губернским статистическим комитетом* / Сост. под ред. секр. стат. ком. К.В. Ханацкого. Вып. 1. – Симферополь: Типография Губернского Правления, 1867. – С. 326-327.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

радник Олександр Іванович Бутовський¹⁸⁹, який теж зупинився в будинку Іоганна Фрідріха. Метою цього візиту було вивчення питань, пов'язаних із Бердянською бухтою, хвилерізом і портом. Через два дні не чисельні представники бердянської громади, у тому числі і Геммерле, влаштували урочистий обід на честь Бутовського¹⁹⁰.

У жовтні 1866 р. Іоганн Фрідріх Геммерле став першим за хронологією почесним наглядцем Бердянського повітового училища. Причому дозвіл на це призначення дав не хто інший як російський імператор, і однією з підстав для цього було те, що Геммерле був купцем, а не дворянином¹⁹¹. Геммерле залишався почесним наглядцем цього училища до самого моменту його ліквідації¹⁹².

¹⁸⁹ Відомий економіст і державний діяч Олександр Іванович Бутовський брав участь у розробці банківської та податкової реформ, активно працював над розвитком промисловості Донецького басейну і в цілому південноукраїнських губерній.

¹⁹⁰ “3-го Іюня Пятница, день ясный; сегодня негоцианты и русские купцы наши дали обед Директору Бутовскому. На обеде был: Градской Глава Саханев; Начальник города и некоторыя чиновники; негоциантов почти незаметно, а именно Геммерле, Лупи; три маклера: то есть Буштаб, Цвибак и Коста; а из русских купцов К. Приходько только; поэтому можете судить, как смотрят русские наши купцы и негоцианты на таких вельмож, от коих зависит репутация нашего города. Верьте, что это одно невоспитание причиною такой безпечности. А при всем том, что 30 человек обещал сделать для Бердянска” (Баханов К.А., Лыман И.И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 130).

¹⁹¹ Баханов К.А., Лыман И.И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 146.

¹⁹² У “Новороссийском календаре” на 1873 рік штати Бердянського повітового училища подані так: почесний наглядач потомствений почесний громадянин Іван Федорович Геммерле; штатний наглядач Іван Олександрович Говоров; законоучитель протоіерей Андрій Жежеленко; викладачі: колезький асесор Тимофій Іванович Шеренчиш [так у тексті], титулярний радник Хрисанф Миколайович Абазалі, колезький реєстратор Володимир Єгорович Гаврилиця, титулярний радник Фридрих

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

У 1866-1867 рр. Геммерле значився в числі депутатів (гласних) Бердянського повітового земського зібрання¹⁹³. Причому на надзвичайній сесії цього земського зібрання, що проходила 4-12 березня 1867 р., Геммерле вже був присутній в статусі члена управи¹⁹⁴.

Христофорович Кеттерлінг, Ернест Францович Яковчич, Марк Севастьянович Качуров; лікар, титулярний радник Савелій Якович Грідін.¹⁹³ У виданні “Сборник постановлений Бердянского Уездного Земского Собрания с 1866 г. по 1908 г.” наводиться, зокрема, перелік учасників сесії, що тривала з 10 по 20 жовтня 1866 р. У ньому зустрічаємо прізвище не тільки майбутнього німецького консула в Бердянську, але і кількох інших німців. Головою зібрання був повітовий суддя колезький секретар Дмитро Миколайович Ставракі; гласними від землевласників виступали: колезький асесор Олександр Павлович Товб'іч, священник села Єлїсіївки Федор Васильович Синицький, державний селянин села Астраханки Антон Якович Мамонтов, меноніт Петро Петрович Шмідт; гласними від міст Бердянська, Ногайська та Оріхова були: потомствений почесний громадянин Іван Якович Літягін, чиновник Василь Степанович Латишев, купець Абрам Васильович Дунаєвський, купець Іван Пилипович Матіас, потомствений почесний громадянин Іван Федорович Геммерле, титулярний радник Василь Іванович Саханьов, купець Ізебрандт Германович Фрізен, ротмістр Олександр Михайлович Іваненко, потомствений почесний громадянин Михайло Єгорович Пайкос, штабс-капітан Яків Станіславович Пунінський; гласними від сільських громад виступали: державний селянин села Миколаївки Іван Антонович Калюжний, державний селянин села Берестового Яків Андрійович Коваль, державний селянин села Новозеленого Мирон Іванович Оникієнко, державний селянин міста Оріхова Максим Іванович Павленко, меноніт колонії Шензе Михайло Андрійович Янцен, Преславський колоніст Микола Трохимович Влахов, чиновник палати державного майна надвірний радник Антон Адамович Конковський (*Сборник постановлений Бердянского Уездного Земского Собрания с 1866 г. по 1908 г.* – М.: тип. Казецкого, 1910.– Т. I. – С. II).

¹⁹⁴ У цій сесії брали участь: голова С.Х. Лампсі (повітовий предводитель дворянства, гласний); гласні від землевласників: О.П. Товб'іч (член управи), Ф.В. Синицький, Г.Т. Волков; гласні від міст: І.Я. Літягін, В.І. Ган, А.В. Дунаєвський, І.Ф. Геммерле (член управи), В.І. Саханьов (член управи), І.Г. Фрізен (член управи), М.Є. Пайкос, Я.С. Пунінський (член управи); гласні від сільських громад: І.А. Калюжний, Я.А. Коваль, М.І. Оникієнко (член управи), М.І. Павленко; гласні від колоній:

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

У тому ж 1867 р. почесний громадянин Іоганн Фрідріх Геммерле вдруге стає міським головою Бердянська, залишаючись на цій посаді до 1870 р.

2 вересня 1869 р. Геммерле у складі депутатів від міських громад Таврійської губернії був представлений у Лівадії (Крим) російському імператору. Як писали тоді “Таврические губернские ведомости”, Олександр II підійшов до бердянського міського голови, увішаного різними відзнаками і ланцюгом мирового судді, і запитав: “Звідки Ви?”. Геммерле відповів, що з Одеси. “Звідки Ви родом?” “Із Віртембергу, Ваша Величність”. “Я був, – сказав імператор, – в Бердянську в 1837 році і, як тепер пам'ятаю, в неділю рано вранці і тільки був в церкві”¹⁹⁵. Звернемо увагу, що російський імператор Олександр II відчував особливі сентименти по відношенню до Німеччини. Цей син Фредеріки Луїзи Шарлотти Вільгельміни Пруської (нім. Friederike Luise Charlotte Wilhelmine von Preußen) і чоловік доньки великого герцога Людвіга II Гессенського, яка до прийняття православ'я іменувалася принцесою Максиміліаною Вільгельміною Августою Софією Марією Гессен-Дармштадтською, у зовнішній політиці дотримувався німецької орієнтації, багато часу волів проводити на німецьких бальнеологічних курортах, зокрема, в Бад Емсі, де згодом був встановлений його бюст (*Ілюстрація Бюст російського імператора Олександра II у Бад Емсі (Німеччина)*).

Цікавим є не тільки сам факт наведеної вище розмови імператора з Геммерле, зафіксований регіональною пресою, але і те, що міський голова Бердянська через багато років проживання в цьому місті у відповідь на запитання “Звідки Ви?” назвав Одесу, і, що ще важливіше, назвав батьківщиною своєї родини Віртемберг. Ймовірно, йшлося про Вюртемберг — історичну область на південно-заході Німеччини, частина регіону Швабія, центральним містом якої довго лишалось місто Штутгарт. На момент розмови Геммерле з російським імператором Вюртемберг мав статус королівства. І, як вже зазначалось, свого часу розглядалось питання про призначення Геммерле консулом цього королівства у Бердянську.

М.А. Янцен, М.Т. Влахов (*Сборник постановлений Бердянского Уездного Земского Собрания с 1866 г. по 1908 г.* – Б. м. и г. – Т. I. – 932 с.).

¹⁹⁵ *Таврические губернские ведомости*, № 72. – 1869. – С. 293.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Саме на цей період перебування Геммерле на посаді міського голови припало створення Північнонімецького союзу (нім. Norddeutscher Bund) — першої федеральної німецької держави в історії Німеччини. Створений у 1866 р. військово-політичний блок німецьких держав, із прийняттям Конституції 1867 р. перетворився на федерацію. В цьому новому утворенні домінуючу роль відігравала Пруссія, яка мала чотири п'ятих його площі і населення. І вже у документах 1868 р. було зафіксовано: “Його Величність король Пруссії зволів призначити від імені Північнонімецького союзу консулів Північнонімецького союзу, а саме [...] пруського консула Іоганна Геммерле в Бердянськ”¹⁹⁶.

У щоденниковому запису В.К. Крижанівського за 24 квітня 1870 р. значиться, що “на тижні” у міського голови І.Ф. Геммерле народився перший син¹⁹⁷. У запису від 25 квітня 1870 р. повідомлялося, що І.Ф. Геммерле отримав другу золоту медаль¹⁹⁸.

Вже 2 травня того ж року в щоденнику Крижанівського з'явився ще один запис стосовно Геммерле. Тут мова йшла про справу Яши Ковалевського. Коли Таврійський губернатор надіслав Іоганну Фрідріху Геммерле як Бердянському міському голові розпорядження про направлення від міста вихованця у відкритий при Сімферопольській гімназії пансіон, бердянська громада постановила зупинити вибір на кандидатурі Яши Ковалевського, який був сином відставного квартирмейстера, що більше 15 років прослужив у органах міського управління. Всі витрати на утримання Ковалевського в пансіоні і його дорожні кошти бердянці постановили покривати за рахунок прибутків місцевого банку. Відповідне рішення було підписане самим Іоганном

¹⁹⁶ *Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes Band*, Nr. 19 (Juni 1868), S. 341-342.

¹⁹⁷ Баханов К.А., Лыман И.И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* — Запорожье: Просвіта, 2002. — С. 172.

¹⁹⁸ Баханов К.А., Лыман И.И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* — Запорожье: Просвіта, 2002. — С. 172.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Фрідріхом Геммерле і ще 77 городянами¹⁹⁹. На той момент Яша Ковалевський навчався у 5-му класі Керченської гімназії за кошти якихось приватних осіб. Втім, коли у червні Яша приїхав до Бердянська на канікули, він зайшов до Крижанівського і пояснив, що не бажає переводитись до Сімферопольської гімназії, оскільки йому в Керчі “дуже добре” і тамтешня гімназія вважається кращою за Сімферопільську. Тож Крижанівський записав у щоденнику: “Теперь остается передать это Градскому Главе города Бердянска Г-ну Геммерле”²⁰⁰.

18 липня того ж року вже сам В.К. Крижанівський прийшов до Геммерле просити умовити бердянську громаду призначити третього вчителя до підготовчого класу Бердянського повітового училища. Така потреба дійсно була нагальною, оскільки двом вчителям доводилось навчати 150-170 дітей²⁰¹.

При цьому Геммерле продовжував активно займатись експортною торгівлею через Бердянський порт. Підбиваючи підсумки 1871 р., бердянський кореспондент “Одесского Вестника” зафіксував, що участь у відпускній торгівлі в найбільш великих масштабах брали, крім Герасима Куппи, комерційні дома Абанопуло, Луппі, Тубіно, Порро, Гардало, Бонне, Жулі, Геммерле, Паремблі, Островського “та інших”²⁰².

Саме у 1871 р. Іоганн Фрідріх Геммерле став консулом новоутвореної²⁰³ Німецької імперії²⁰⁴. Його перебування на цій

¹⁹⁹ Баханов К.А., Лыман И.И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 173.

²⁰⁰ Баханов К.А., Лыман И.И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 182.

²⁰¹ Баханов К.А., Лыман И.И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 185.

²⁰² Крыжановский В. “[Бердянск]”, *Одесский Вестник.* – № 25. – 1.ІІ.1872. – С. 98-99.

²⁰³ *Imperial Germany 1871-1918* / Ed. by James Retallack (Oxford, 2008), p. 18-23.

²⁰⁴ *Deutsches Reichsgesetzblatt Band, Nr. 39 (1871), S. 338-339; Berlin - Da Archiv: Preußisches Geheimes Staatsarchiv Berlin-Dahlem Rep. XI, Rußland*

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

посади у Бердянську вже у 1872 р. було відбито в “Новороссийском календаре”²⁰⁵ та “Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preussischer Staats-Anzeiger”²⁰⁶, а також у виданнях “Handbuch für das Deutsche Reich” 1874 р.²⁰⁷, “Berliner Adreß-Buch” 1876 р.²⁰⁸.

У 1873 р. Геммерле стає головою опікунської ради Бердянської жіночої прогімназії.

При всіх своїх активностях у місті Геммерле продовжував подорожувати: у серпні 1874 р. видання “Neues Fremden-Blatt” подало його в списку гостей віденського готелю “Франкфурт”²⁰⁹.

19 жовтня 1875 р. Геммерле був обраний членом комісії з влаштування будівлі для чоловічої гімназії в Бердянську²¹⁰. А в

D: Intercessionalia 1817 I. AA II Rep. 6, Preuß. Consuln Rußl. 8 II Rep. 96 Rußl. 56 L. Rep. XI, Rußland D: Intercessionalia 1770-74.

²⁰⁵ *Новороссийский календарь на 1873 г.* / Под ред. В. Михневича. – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97.

²⁰⁶ *Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preussischer Staats-Anzeiger*, № 27 (Berlin, 31 Januar 1872.), S. 595.

²⁰⁷ *Handbuch für das Deutsche Reich* (Berlin, 1874), S. 72.

²⁰⁸ *Berliner Adreß-Buch für das Jahr 1876* (Berlin, 1876), S. 19.

²⁰⁹ *Neues Fremden-Blatt*, № 219 (11.08.1874), S. 10.

²¹⁰ *Сборник постановлений Бердянского Уездного Земского Собрания с 1866 г. по 1908 г.* – М.: тип. Казецкого, 1910.– Т. I. – С. 51. В журналі цієї Комісії, у складі якої Геммерле працював разом із відомим менонітом Судерманом, було, зокрема, записано: “1876 года Октября 24 дня в Комиссию прибыли: Председатель Товбич, Члены: Хардалло, Вороной, Геммерле, Зудерман, Островский, Дженатто и Инженер Ельский.

Предметом обсуждения был вопрос о необходимых средствах для продолжения постройки здания мужской Гимназии в г. Бердянске по представленным в Комиссию Инженером Ельским соображениям.

Разсмотрев представленные по предложению Комиссии Инженером Ельским соображения о том, что кроме уже израсходованных 120 т. руб. потребуются еще приблизительно сорок пять тысяч рублей и убедившись, что очень может быть эта сумма и нужна будет для окончательной достройки сказанного здания, определили: Ходатайствовать пред Земским Собранием и Городскою Думою об ассигновании означенной суммы 45 тыс. руб. сер.” (*Постановления Бердянского уездного земского собрания очередной сессии созыва с 20 по 28 Октября 1876 года и чрезвычайной сессии созыва 9-го Января 1877 года с приложением*

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

переліку коштів на утримання цієї гімназії у 1876 р. натрапляємо на таку графу: “Залишок від пожертвування колишнього почесного наглядача Бердянського повітового училища І.Ф.Геммерле – 107 крб. 49 к.”²¹¹. Варто мати на увазі, що йшлося не просто про чергову будівлю у Бердянську: німецький консул брав участь у влаштуванні споруди, що вражала мешканців як своїми розмірами (в одній із публікацій “Одесского Вестника” зазначено, що в місті не було ні громадського, ні приватного будинку, який би міг умістити всіх бажаючих навчатись у гімназії), так і грошовою сумою, що витрачалась на неї. Епітети, яких заслужила гімназійна споруда в регіональній пресі, були досить різноманітними, починаючи від стриманого “досить капітальна будівля” до “будівля розкішна”, “квітка нашого міста”, “велична чоловіча гімназія”, “зразкова будівля..., [яка] нагадує замок середньовічного стилю з баштами, барельєфами, зубчатими стінами і служить кращою прикрасою міста”. До схвальних слів бердянців додався і голос Міністра народної освіти Д.Толстого, який під час огляду недобудованої споруди в серпні 1875 р. “знайшов її настільки красивою і задовільною”, що дякував інженерові К.Єльському, який склав план будівлі й керував проведенням робіт. Нова споруда гімназії дійсно була гордістю міста²¹². Напевно, багато бердянців були б готові підписатись під словами, сказаними директором Ф.Вороним під час урочистостей з нагоди офіційного відкриття цієї споруди 3 лютого 1877 р.: “Це величний пам’ятник, поставлений старанням гарячих сердець. Він і в майбутні часи буде голосно казати про заслуги покоління тутешньої громади, яке діє нині. Нашадки цього покоління, більш освічені і багаті, будуть з повагою згадувати про своїх батьків і дідів: “Ось ми, – скажуть вони, – краще навчені, ніж наші батьки і діди, ми багатші, ми матеріально і морально сильніші, наше життя гладкіше, рівніше і

докладов уездной управы. – Бердянск: типография. Э. Килиус и К°, 1877. – С. 592).

²¹¹ *Постановления Бердянского уездного земского собрания чрезвычайной сессии созыва 29-го Июня 1877 года и очередной сессии созыва с 22 по 26 Октября 1877 г. с приложением докладов уездной управы.* – Симферополь: типография Спиро, 1878. – С. 366.

²¹² Лиман Ігор, Константінова Вікторія. *Історія Бердянського державного педагогічного університету.* Навчальний посібник + CD. – Бердянськ: БДПУ, 2015. – С. 19.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

повніше. Кому ми цим зобов'язані? Тим, хто був у лабетах у нужди всякого роду!”²¹³

Споруда Бердянської чоловічої гімназії (*Ілюстрація Будівля Бердянської чоловічої гімназії, членом комісії з влаштування якої був І. Геммерле (19 століття)*) діє донині і є єдиною пам'яткою національного значення у місті. Весь час свого існування вона була храмом освіти і науки²¹⁴ – нині в ній розташовується головний корпус Бердянського державного педагогічного університету (*Ілюстрація Будівля колишньої чоловічої гімназії, нині – БДПУ (поч. 21 століття)*). Зважаючи на роль німецького консула у зведенні цієї споруди, біографія Геммерле подана нами до ювілейного видання “Історія Бердянського державного педагогічного університету в іменах”²¹⁵.

²¹³ Недерица Е. “Письмо в редакцию”, *Одесский Вестник*. – № 50. – 6.ІІІ.1877. – С. 4.

²¹⁴ *Бердянська чоловіча гімназія (остання третина ХІХ століття)* / Упорядники: В.М. Константинова, І.І. Лиман // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том І. – К.: Освіта України, 2006. – 528 с.; *Бердянська чоловіча гімназія (1901-1919 роки)* / Упорядники: І.І. Лиман, В.М. Константинова // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том ІІ. – К.: Освіта України, 2007. – 631 с.; *Бердянські педагогічні курси та педагогічний технікум (1920-1935 роки)* / Упорядники: І.І. Лиман, В.М. Константинова // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том ІІІ. – К.: Освіта України, 2008. – 569 с.; *Бердянський інститут соціального виховання. Педагогічний інститут. Учительський інститут (1932-1953 роки)* / Упорядники: В.М. Константинова, І.І. Лиман // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том ІV. – К.: Освіта України, 2009. – 782 с.; *Бердянський (Осипенківський) державний педагогічний інститут (1953-1991 роки)* / Упорядники: В.М. Константинова, І.І. Лиман // Матеріали з історії Бердянського державного педагогічного університету. Том V. – Донецьк: ЛАНДОН-ХХІ, 2012. – 638 с.

²¹⁵ Константинова В. “Геммерле Іван Федорович”, *Історія Бердянського державного педагогічного університету в іменах* / під заг. ред. І.Т. Богданова. – К.: Освіта України, 2017. – С. 47-48.

Там же вміщені і біографії цілого ряду ушанованих німців, які навчалися чи працювали у Бердянській чоловічій гімназії.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

У 1875-1877 рр. Геммерле знов значився в числі гласних повітового земського зібрання²¹⁶.

Серед них – Микола Іванович Кефер (24.01.1864, колонія Ноймонталь Мелітопольського повіту – 28.12.1944, Одеса) – професор, відомий вчений медик, один з піонерів ортопедії.

У Бердянській чоловічій гімназії навчався у 1875-1883 рр. Був однокласником Абрахама Нейфельда, товаришував із ним, разом із ним поступив у 1883 р. до Новоросійського університету. Навчався на відділенні природничих наук фізико-математичного факультету. У 1885 р. перевівся до Дерптського університету, де зосередився на вивченні медицини. У 1890 р. отримав диплом лікаря. Захистив дисертацію “До методики вимірювання еластичності стінок судин”. У 1891 р. в статусі доктора медицини був прийнятий на посаду асистента одеської євангелістської лікарні. У 1896 р. перейшов на роботу до лікарні Касперівської общини сестер милосердя Російського товариства Червоного Хреста, через 2 роки очолив цю лікарню. У тому ж 1898 р. став головним лікарем лікарні Червоного Хреста для фабрично-заводських робітників Одеського градоначальства. Залишався на цій посаді 20 років. Після встановлення більшовицької влади відійшов від адміністративних справ і зосередився на науково-педагогічній діяльності. У 1920 р. обраний професором хірургії Одеського клінічного інституту. Одночасно працював у Одеському медичному інституті, створивши там у 1921 р. кафедру ортопедичної хірургії. Очолюючи цю кафедру, з 1932 р. паралельно був завідувачем кафедри ортопедії та травматології Одеського інституту вдосконалення лікарів, створеного на основі Одеського клінічного інституту. Напружено працював під час оборони Одеси у 1941 р. Після звільнення Одеси у 1944 р. був заарештований і невдовзі помер.

Автор більше 50 наукових праць, включно із кількома підручниками.

Був дійсним членом товариства Одеських лікарів, одним із засновників і головою Одеського хірургічного товариства, головою Одеського єдиного науково-медичного товариства, членом правління Всесоюзної асоціації хірургів, членом вченої ради Народного комісаріату охорони здоров'я УСРР (УРСР), членом ортопедичної ради Народного комісаріату охорони здоров'я СРСР, членом Німецького хірургічного товариства, членом-кореспондентом Німецького ортопедичного товариства (Константінова В. “Кефер Микола Іванович”, *Історія Бердянського державного педагогічного університету в іменах* / під заг. ред. І.Т. Богданова. – К.: Освіта України, 2017. – С. 100-101).

²¹⁶ Зокрема, у черговій сесії 1875 р. (16-20 жовтня) брали участь: голова О.Ф. Ессен (майор, предводитель дворянства Бердянського повіту); гласні від землевласників: О.П. Товбіч, Г.Г. Реймер, Г.П. Левін; гласні від міст:

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

В цей час німці Північного Приазов'я і безпосередньо Бердянського повіту, проблемами якого також мало опікуватись повітове земське зібрання, продовжували стояти перед важким вибором. Ще у датованому 11 лютим 1874 р. рапорті за 1873 р. британський консул Джеймс Зораб²¹⁷, знов звернувшись до теми еміграції, повідомляв, що велика кількість менонітів Бердянського та сусідніх повітів, а також Криму вже зібралась і планує вирушити за кордон навесні. За переконанням Зораба, хоча імператор і дав менонітам шестирічний термін на вирішення, чи підкоритись

І.А. Островський, К.В. Ган, К.С. Аргіропуло, М.В. Баточенко, Я.А. Дерксен, І.М. Ротгольц, П.В. Ященко, І.Є. Казанджиєв, І.Ф. Геммерле, А.А. Едігер; гласні від сільських громад: Г.М. Карастоянов, І.Є. Енц, І.М. Плеш, Я.К. Курц, З.Д. Захаров, Є.Г. Дем'яненко; гласні від казенних управлінь: Ф.К. Зелінський (акцизне відомство), П.П. Фаст (управління державного майна). У черговій сесії Бердянського повітового земського зібрання 1876 р. (20-28 жовтня) брали участь: голова О.С. Копейчиков (виконуючий обов'язки предводителя дворянства Бердянського повіту, засідатель Мелітопольської дворянської опіки); гласні від землевласників: О.П. Товбіч, Г.Г. Реймер, Г.П. Левін, В. Архангельський (священик); гласні від міст: І.А. Островський, К.В. Ган, М.В. Баточенко, І.М. Ротгольц, П.В. Ященко, І.Ф. Геммерле, І.О. Казанджиєв, С.А. Пономарьов, К.С. Аргіропуло, Я.А. Дерксен; гласні від сільських громад: Г.М. Карастоянов, І.Є. Енц, Я.К. Курц, І.М. Плеш, З.Д. Захаров, Є.Г. Дем'яненко; гласні від казенних управлінь: М.І. Сучков (надвірний радник, акцизне відомство), О.С. Пермський (колезький секретар, від управління державного майна). У надзвичайній сесії 1877 р. (29 червня) брали участь: голова О.С. Копейчиков (виконуючий обов'язки предводителя дворянства Бердянського повіту, засідатель Мелітопольської дворянської опіки); гласні від землевласників: О.П. Товбіч, Г.Г. Реймер, Г.П. Левін, В. Архангельський (священик); гласні від міст: І.А. Островський, К.В. Ган, М.В. Баточенко, І.М. Ротгольц, П.В. Ященко, І.Ф. Геммерле, І.Є. Казанджиєв, С.А. Пономарьов; гласні від сільських громад: Г.М. Карастоянов, І.Є. Енц, Я.К. Курц, І.М. Плеш, З.Д. Захаров, Є.Г. Дем'яненко; гласні від казенних управлінь: І.М. Савенко (старший помічник акцизного наглядача), О.С. Пермський (колезький секретар, від управління державного майна).

²¹⁷ Працюючи в одному місті, Іоганн Фрідріх Геммерле і Джеймс Зораб часто перетинались по справах служби, що відбилось, зокрема, і в документах німецького консульства в Бердянську (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115, S. 27, 38).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

новим законам і залишитись, або ж покинути межі Російської імперії, це лише зробить еміграцію не поспішною, а планомірною, і до кінця 1879 р. регіон таки втратить більшість менонітів²¹⁸.

Цікаво, що описи та інші документи, складені Джеймсом Зорабом щодо менонітів Бердянська та Бердянського повіту, були використані Геральдом Дірksom у монографії “Canada’s Refugee Policy: Indifference or Opportunism?”²¹⁹, а також Адольфом Енсом у книзі “Subjects or Citizens?: The Mennonite Experience in Canada, 1870-1925” при висвітленні передісторії менонітів Канади²²⁰.

Продовжуючи тему менонітської еміграції, яка у попередні роки висвітлювалась Джеймсом Зорабом, його наступник на консульській посаді в Бердянську Вільям Георг Вагстаф 1 лютого 1875 р. повідомляв, що впродовж року до США звідси виїхало близько 380 менонітських родин. Але при цьому була надія, що багато хто все ж залишиться. Адже, по-перше, російський уряд запропонував менонітам компромісні умови, по-друге, ті меноніти, що вже перебрались за океан, писали у листах про труднощі, з якими вони зіткнулися, і, по-третє, останній рік у Приазов'ї видався врожайним. Тож, на думку Вагстафа, тоді як заможні меноніти, не дивлячись на ризик втратити третину а то й половини вартості їхнього майна, все ж наважаться вирушити до Америки, інші, скоріш за все, залишаться²²¹.

Що ж стосується самого Геммерле, то у 1877 р. він був виконуючим обов'язки голови Бердянської земської управи. Саме в

²¹⁸ *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1874), p. 853-860; Лиман Ігор, Константінова Вікторія. *Український Південь очима консулів Британської імперії 19 - початку 20 ст. Том 1: Британські консули в портовому місті Бердянську*. – Київ, 2018. – С. 92.

²¹⁹ Gerald E. Dirks, *Canada's Refugee Policy: Indifference or Opportunism?* (McGill-Queen's University Press, 1977), p. 27.

²²⁰ Adolf Ens, *Subjects or Citizens?: The Mennonite Experience in Canada, 1870-1925* (Ottawa: University of Ottawa Press, 1994), ix+236 p.

²²¹ *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1875), p. 1293-1295; Лиман Ігор, Константінова Вікторія. *Український Південь очима консулів Британської імперії 19 - початку 20 ст. Том 1: Британські консули в портовому місті Бердянську*. – Київ, 2018. – С. 63.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

цьому статусі 3 лютого 1877 р. він брав участь в урочистостях з нагоди відкриття церкви Бердянської чоловічої гімназії²²².

Дружина Іоганна Фрідріха Геммерле чимало сприяла “як грошовим пожертвуванням, так і особистою участю” створенню Бердянського міського жіночого початкового училища. Більше того, вона взялася безкоштовно викладати у цьому навчальному закладі рукоділля²²³.

Подружжя Геммерле опікувалось і Бердянською жіночою прогімназією. У “Новороссийском календаре” на 1873 рік штатні одиниці цього навчального закладу були подані так: начальниця

²²² “3-го февраля город наш праздновал. В этот день начальник города и порта П.П. Шмидт, предводитель дворянства, представители земства и града нашего, все власти военныя и гражданския, более тысячи почтеннейших граждан и все молодое поколение, теперешние гимназисты со своими наставниками, по совершении крестнаго хода из собора, молились в новой церкви мужской гимназии, по случаю освящения ее, которое совершил протоиерей о. А. Щербаков с духовенством всех церквей, при пении двух хоров: гимназической и соборной церкви, под управлением регентов: Пескова и Гординскаго. Благодаря распорядительности г. гор. головы И.И. Хардало, и. д. председателя земск. управы И.Ф. Геммерле, директора гимназии Ф.Я. Вороного, после обедни были приглашены на завтрак в дом гимназии все духовенство и вся почетная публика, не менее трехсот человек” (Абазали Х.Н. “15-го февраля”, *Одесский Вестник*. – № 42. – 22.ІІ.1869. – С. 140).

“По окончании богослужения и выслушании проповеди, с которой испр. должность законоучителя свящ. Смирнов обратился к учащим, учащимся и прихожанам, предложен был завтрак.

К концу его предводитель дв. А.Ф. Эссен встал и провозгласил первый и дорогой для сердца русскаго тост – за здоровье Государя Императора, после чего последовало долгое восторженное неумолкаемое ура! Второй тост предложил и. д. председателя земской управы И.Ф. Геммерли за здоровье министра народнаго просвещения гр. Д.А. Толстаго. Но вот поднял бокал директор г. Вороной и произнес следующую речь [...] По окончании г. Вороным речи, принятой всеми весьма одобрительно, последовавший тост был предложен исп. д. пред. зем. управы г. Геммерли за попечителя од. уч. округа С.П. Голубцова” (Недерица Е. “Письмо в редакцию”, *Одесский Вестник*. – № 50. – 6.ІІІ.1877. – С. 4).

²²³ Крыжановский В. “6-го февраля”, *Одесский Вестник*. – № 37. – 17.ІІ.1877. – С. 2.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

прогімназії Серафима Андріївна Корчевська; опікунської ради голова Іван Федорович Геммерле; почесна наглядачка Агата Яківна Геммерле; члени ради: Іван Олександрович Говоров, Ан. Як. Бонне, Олександр Єфимович Хардало, Костянтин Пантелеймонович Константинов, Кузьма Спиридонович Аргіропуло; викладачі: законоучитель протоієрей Андрій Жежеленко, колезький асесор Тимофій Іванович Шереншич, титулярний радник Хрисанф Миколайович Абазалі, колезький реєстратор Володимир Єгорович Гаврилиця, Марк Севастьянович Качуров.

Коли на сесії новообраної Бердянської міської думи, яка проходила 31 липня – 4 серпня 1876 р., розглядалось питання про необхідність скорочення чисельності членів опікунської ради місцевої жіночої гімназії з 22 до 10 осіб (5 чоловік і 5 жінок), дружина Геммерле таємним голосуванням була обрана до складу зазначеної жіночої п'ятірки, тоді як сам Іоганн Фрідріх Геммерле був обраний до складу чоловічої п'ятірки. Причому до нового складу опікунської ради Бердянської жіночої гімназії за результатами цього ж голосування увійшли ще кілька місцевих німців²²⁴.

Цікаво, що тим самим указом, яким король Пруссії зволів у 1868 р. призначити прусського консула Іоганна Геммерле консулом Північнійнімецького союзу в Бердянську, на відповідну посаду, але в іншому місті-порту на Азовському морі, Таганрозі, був призначений прусський і ольденбурзький віце-консул у цьому місті Олександр Геммерле²²⁵. Так само одночасно із тим, як у 1871 р. Іоганн Геммерле став німецьким консулом у Бердянську, Олександр Геммерле був призначений німецьким консулом у Таганрозі²²⁶. Більше того, тоді як Іоганн Геммерле йменувався місцевими Іваном Федоровичем, то Олександр Геммерле –

²²⁴ “После выборов, произведенных по запискам, оказались избранными: М-ме Шмидт, М-ме Хардало, М-ме Геммерле, М-ме Зограф и М-ме Боне; из мужчин: Геммерле, Хардало, Гаевский, Ротгальц и Фризен” (Z. “Бълое и настоящее г. Бердянска”, *Одесский Вестник*. – № 216. – 3.X.1876. – С. 3-4).

²²⁵ *Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes Band*, Nr. 19 (Juni 1868), S. 341-342.

²²⁶ “...Alexander Haemmerlé zu Taganrog” (*Deutsches Reichsgesetzblatt Band*, Nr. 39 (1871), S. 339).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Олександром Федоровичем, що прозоро відбиває ступінь кровної спорідненості двох німецьких консулів. До сьогоднішнього дня у Таганрозі зберігся будинок Александра Геммерле. Колись його адреса значилась як вул. Миколаївська, 60, квартал 78, а нині – вул. Фрунзе, 70 (*Ілюстрація Будинок німецького консула Александра Геммерле у Таганрозі*). Ця двоповерхова цегляна споруда була зведена в 1860-х рр. і саме з того часу належала Александру Геммерле²²⁷, який попервах був ольденбурзьким і французьким консульським агентом, згодом – пруським і ольденбурзьким віце-консулом, консулом Північнонімецького союзу, консулом Німеччини у Таганрозі.

Деякі з Геммерле у цей же час продовжували мешкати в Одесі. Скажімо, відомо про інженера А.І. Геммерле, який походив із родини німців-колоністів, що перебрались до “Південної Пальміри” на початку 19 ст. Цей Геммерле довго працював на заснованому в 1854 р. заводі сільськогосподарських машин іншого німця – Іоганна Іоганновича (Івана Івановича) Гена. Нещодавно була введена до наукового обігу колекційна віньєтка, виготовлена близько 1904 р. на замовлення співробітників заводу з нагоди п'ятдесятиріччя фірми Гена. На ній вміщено 120 портретів заводчан. Найбільшим, розміщеним у центрі, є зображення самого І.І. Гена, навколо нього – 8 збільшених фотографій його інженерів,

²²⁷ Наприкінці 1870-х рр. будівля перейшла у володіння великого землевласника, купця 1-ї гільдії, потомственного почесного громадянина Михайла Ілліча Жеребцова, і з того часу стала фігурувати як “будинок Жеребцова”. Згодом там жили спадкоємці Михайла Ілліча. Взимку 1917-1918 рр. там були розташовані збройні склади, у січні-квітні 1918 р. міський комітет РКП(б), а в 1923 р. там була відкрита перша в Таганрозі безкоштовна поліклініка. У 1925 р. в цьому будинку розташувався кожно-венерологічний диспансер, який там діє до сьогоднішнього дня. З 1992 р. будівля є об'єктом культурної спадщини регіонального значення (Гаврюшкін О.П. *Мари Вальяно и другие (хроника обывательской жизни)*. – Таганрог: Изд-во МИКМ, 2001. – С. 145-148; *Таганрог. Дом Александра Фёдоровича Геммерле* [Електронний ресурс] // URL: <http://www.panoramio.com/photo/133521293> (Дата звернення: 18.08.2017); Лыман И.И., Константинова В.Н. *Таганрог. Описание зданий* // Black Sea Port-cities, 1780s-1910 [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/taganrog/2-1-2-1/> (Дата звернення: 18.08.2017)).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

більшість із яких, до речі, теж були німцями. Серед цих восьми, безпосередньо над зображенням власника заводу, розміщене і збільшене фото А.І. Геммерле, який, ймовірно, був правою рукою І.І. Гена на виробництві²²⁸. (*Ілюстрація Віньєтка заводу І.І. Гена із фотографією А.І. Геммерле над портретом директора заводу*)

Стосовно ж безпосередньо німецького консула у Бердянську Йоганна Фрідріха Геммерле, то у 1875 р. дружина Агата народила йому в цьому приазовському місті сина Альфреда Ральфа (Рольфа). Він спочатку навчався на місці, а потім продовжив отримувати освіту у Франції та Німеччині. Згодом повернувся до Російської імперії, де став працювати у комерційних банках, а через 5 років зайнявся власною справою. Тут він до певної міри йшов стопами батька, адже ця справа теж стосувалась експортних і імпорتنих операцій. До того ж, Альфред Геммерле також став скуповувати землі. У 1907 р. він став одним із засновників Центрального банку Товариства взаємного кредиту в Санкт-Петербурзі. Впродовж 1909-1916 рр. Геммерле обіймав посаду заступника керуючого цього столичного банку. У 1916 р. він був обраний головою правління Хабаровського товариства взаємного кредиту, при цьому одночасно будучи представником Східного Сибіру в постійному Комітеті Ради з торгівлі, обміну та сільського господарства в Росії. Більшу частину своїх капіталів він сколотив на операціях із дорогоцінними металами. Напевно, місцем проживання Геммерле в цей час залишалась столиця Російської імперії. Він мав молодшу за нього на 12 років дружину Емі (Amy Waht Haemmerle) (1887-1957), яка народила йому синів (а, відповідно, онуків німецького консула у Бердянську) Анатолія Альфреда (1908-1986)²²⁹ і Євгена (1912-1917). Останній прожив лише 5 років: нянька дала йому і Анатолію немиті яблука, через що обидва хлопці підхопили дизентерію. Євген від цього помер, а Анатоль прохворів кілька місяців.

Щодо Анатолія, то до певного часу він жив у розкоші, йому винаймали кращих німецьких і французьких виховательок, він

²²⁸ Краснова Ева, Дроздовский Анатолий. “Новые” новости фотографической коллекции. С. 80-83 [Електронний ресурс] // URL: https://www.odessitclub.org/publications/almanac/alm_58/alm_58-75-88.pdf (Дата звернення: 18.08.2017).

²²⁹ *The Haemmerle Family Fonds, 1868-1986* [Електронний ресурс] // URL: http://www.archives.mcgill.ca/resources/guide/update/guideupdate.htm#THE_HAEMMERLE_FAMILY_FONDS (Дата звернення: 17.08.2017).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

часто виїжджав із міста на відпочинок із батьками або нянькою, а літні канікули проводив із своєю бабусею, Агатою Геммерле на її малій батьківщині, у норвезькому Арендалі. Чоловік Агати, Йоганн Фрідріх Геммерле на той час вже давно (у 1894 р.) помер.

На схилі років онук німецького консула у Бердянську так згадував своє безтурботне дитинство в імперській столиці: “День мав починатись зі сніданку в гостинній кімнаті. По його завершенню батько мав йти до банку... Я повертався до дитячої кімнати, там чекаючи на прибуття моїх учителів, якими могли бути або німецька “бонна”, або ж французька “мадемуазель” [...]. Приблизно опівдні мене виводили на прогулянку у парк... Мене супроводжувала або нянька, або ж мати, якщо вона була вільна... Похід з моїм батьком завжди був пригодною... Наш кучер в його чорному циліндрі невдовзі прибув до парадних воріт у нашому екіпажі... Ми заїхали на Ісакіївську площу. Ми зупинилися перед великим собором і вийшли. Я трохи відволікся на велику статую Миколи I біля собору. Але куполи Святого Ісакія здавалися такими величезними і такими високими, що я відхилився назад, щоб подивитися на них. При вході я був вражений величезною кількістю мозаїки в інтер'єрі. Батько сказав, що Святий Ісакій був третім за величиною собором у світі і був побудований в 19 столітті 400000 кріпаків... Батько вважав складовою частиною моєї освіти, щоб я побачив цей великий і знаменитий собор”²³⁰.

Але невдовзі Російську імперію сколихнули карколомні зрушення. У 1917 р., ще не оговтавшись від смерті молодшого сина, родина Геммерле стала свідком драматичних подій у Петрограді. Родина (*Ілюстрація Син Йоганна Геммерле Альфред із сином Анатолем і дружиною Емі. Близько 1917 р.*) залишалась у столиці значну частину року, поки страх перед майбутнім цього міста і країни, чиєю столицею воно було, не примусив Геммерле нашвидкоруч зібратись і поїхати на залізничний вокзал. Там вже панував хаос. Платформи були перекриті солдатами з примкнутими до гвинтівок багнетами, які не підпустили до потягу Альфреда Геммерле, його дружину Емі із її незаміжньою сестрою Діною, і Анатолія.

²³⁰ Elisabeth Shapiro, “Notes and Comments. The Haemmerle Archive”, in *Fontanus: from the collections of McGill University*, Vol. 5 (1992), p. 218.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

У цій екстремальній ситуації Альфред Геммерле вирішив скористатись тим приватним залізничним вагоном, яким він багато років колесив Російською імперією по банківських справах. Ясно, що вагон без паровозу пересуватись не міг. Тож Геммерле дав добрячого хабара якимсь чиновникам і солдатам, які за це причепили його вагон до потягу, що мав прямувати з Петрограда до Сибіру. Альфред забрався до рятівного вагону із переліченими вище родичами, а також із якимись своїми друзями. Геммерле пощастило, що вагон супроводжував у якості охоронця симпатизуючий йому швейцарець, інженер “Сіе Wagon-Lits”.

Поїздка через всю країну на 6000 миль тривала 2 тижні і була надзвичайно небезпечною: чи не на кожній станції до вагона намагались увірватись бунтівні солдати, які були готові грабувати і вбивати. І тільки надзвичайні зусилля супроводжуючого швейцарця, а згодом – і деяких дружньо налаштованих китайських чиновників вберегли Геммерле.

Спочатку родина колишнього німецького консула у Бердянську осіла у Владивостоці, але події в Петрограді мали карколомні наслідки і там. Тож вже за рік Геммерле були змушені залишити і це місто, звідки перебрались до Токіо. Там Альфред зазнав невдачу в своїх спробах відновити міжнародну банківську діяльність, і родина рушила в пошуках кращої долі ще далі, цього разу – вже в Канаду: у 1920 р. Геммерле прибули до Монреалю.

У 1917 р. з тепер вже колишньої Російської імперії втекли не тільки син, невістка і онук колишнього німецького консула в Бердянську. Його вдова Агата перебралась до Антверпена, а двоє дітей, і, відповідно, сестри Альфреда Геммерле близнючки Альма та Ірма уїхали до Англії (*Ілюстрація Доньки німецького консула у Бердянську Іоганна Геммерле, близнючки Альма та Ірма. Англія, 1960-ті рр.*). Кузина і кузен Альфреда, Катерина і Микола (Ніколас) Куліченко (Koolichenko), деякий час переховувались у петроградському будинку Геммерле, але теж були змушені тікати і згодом, нарешті, осіли в Югославії. Що стосується кровних родичів дружини Альфреда Геммерле Емі, то її сестра Анна втекла до Парижу, а сестра Мері – до Сполучених Штатів Америки.

Альфреду Геммерле із дружиною і сином довелось адаптуватись на канадських реалій, які для колишніх представників бізнес еліти Російської імперії були доволі незвичними.

Певний

час

єдиним

джерелом

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

одержання готівки для родини залишався продаж речей, які Геммерле привезли із собою. Згодом Емі Геммерле потоваришувала з деякими сусідками, які навчили колишню панянку куварити і вести господарство. Разом із тим, попри всі намагання, невістці колишнього німецького консула у Бердянську так і не вдалося належним чином вивчити англійську мову.

Анатоль Геммерле, який звик до приватних вчителів, у Монреалі потрапив до звичайного класу в католицькій парафіяльній школі. Більшість учнів тут були ірландцями, чия французька мова вельми різнилась від французької, якою розмовляв Анатоль. Через це з онука колишнього німецького консула у Бердянську глузували, і до нього причепилось прізвисько ““ла де да” акцент” (““la de da” accent”).

При цьому головним, що утримувало Геммерле від відчаю, залишалась саме родина. Значно пізніше, у 1947 р. Анатоль Геммерле написав батькові листа, в якому читаємо: “Дві речі або слова, які означають для мене все – Мати і Батько”. Така любов була взаємною: Анатоль як єдина дитина був для Альфреда та Емі Геммерле головним об’єктом уваги, з яким вони пов’язували всі свої надії на щасливе життя на новій батьківщині²³¹.

Із навчанням у Анатолія Геммерле не заладилось, хоча він і був прийнятий до найстарішого канадського Університету Макгілла. Перед чим його батькові довелося позичати гроші, аби син зміг завершити одержання середньої освіти в приватному коледжі. Натомість онук німецького консула у Бердянську проявляв неабияке зацікавлення в інших сферах. Він захопився боксом, плаванням, аматорським театром, танцями, верховою їздою, а в 1926-1927 рр. взяв участь у формуванні Клубу легких аеропланів Макгілла (*Ілюстрація Анатоль Геммерле, онук німецького консула у Бердянську. Близько 1926 р.*), будучи у 1927-1928 рр. президентом цього Клубу. Тож закінчити університет йому так і не вдалося. У 1929 р. він вступив до військового підрозділу Королівських канадських гусарів, там швидко дослужився до майора, а згодом приєднався до новоствореного Громадянського військового

²³¹ Elisabeth Shapiro, “Notes and Comments. The Haemmerle Archive”, in *Fontanus: from the collections of McGill University*, Vol. 5 (1992), p. 218-222.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

корпусу. (*Ілюстрація Значок Королівських канадських гусарів, до яких належав Анатоль Геммерле у 1929-1939 рр.*)

В збройних силах Анатоль Геммерле був, поміж іншим, “кваліфікованим армійським перекладачем з російської” (*Ілюстрація Матеріали про Анатоля Геммерле в архіві Університету Макгілла (Канада)*). Після початку Другої світової війни він у складі канадських збройних сил був направлений до Англії, де, між іншим, зустрівся із деякими членами родини Геммерле, зокрема, із доньками німецького консула у Бердянську Альмою та Ірмою. Після війни він оселився в Бостоні, Массачусетс, де став успішним у сфері страхування.

У 1951 р. помер батько Анатоля. Він, набувши ще у 1928 р. канадське громадянство, так і не зміг наблизитись до того соціального та матеріального рівня, який мав у Російській імперії. Відомо, що в роки Другої світової він працював у Оттаві, використовуючи свої знання мов у сфері поштової перлюстрації.

Онук німецького консула у Бердянську Анатоль Геммерле продовжував підтримувати стосунками із своїми родичами, що були розкиданими по світу: збереглися його кореспонденція 1940-х – 1950-х рр. з тіткою Мері, яка осіла у Буффало, Нью-Йорк; листування 1950-х – початку 1960-х рр. із тітками Альмою та Ірмою Геммерле, що продовжували мешкати в Англії, а також листування 1960-х – початку 1970х рр. із осілою в Японії тіткою Діною Ват – тією самою сестрою матері Анатоля, з якою родина Геммерле в буремному 1917 р. втекла з Петрограда.

Більше того, Анатоль не тільки листувався із своїми родичками, але і підтримував їх матеріально. Зокрема, доньок-близнючок німецького консула у Бердянську, які багато десятиліть присвятили навчанню дітей англійської знаті, але самі так і залишились старими дівами. Анатоль доволі часто відвідував своїх тіток у Англії, а після смерті його батька у 1951 р. став їздити до Великої Британії вже із своєю матір'ю.

Анатоль допомагав грошима і порадами також тітці Діні, яка працювала у Токіо в магазині. І саме Анатоль допоміг возз'єднатись двом сестрам його матері, організувавши переїзд Мері з США до Японії, аби та жила разом із Діною.

Як і Альма та Ірма Геммерле, Діна Ват так і залишилась старою дівою і не обзавелась власними дітьми. Але вона взяла прийомного сина-японця, якого Анатоль Геммерле

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

продовжував фінансово підтримувати після смерті його двох тіток. Мері ж, хоча свого часу і вийшла заміж, власних дітей теж не мала.

Листувався Анатоль Геммерле і з представниками материнської датської гілки його родини. Будучи заможними, ці родичі не потребували матеріальної допомоги Анатолія.

Як бачимо, онук Іоганна Фрідріха Геммерле цілеспрямовано і методично докладав чималі зусилля, аби підтримувати зв'язки між розкиданими по різних континентах родичами. Втім, як влучно підмітила Елізабет Шапіро, за іронією долі, всі ці старання щодо англійської і японської рідні не мали продовження, адже всі чотири тітки Анатолія були бездітними.

Як був бездітним і сам Анатоль. Втім, одружившись у 1961 р. із канадійкою Елізабет Ватт Харріс (Elizabeth Watt Harris), яка мешкала в Бостоні, він знаходив розраду у вихованні її дітей, а згодом – і онуків, аж до самої своєї смерті у 1986 р.²³²

Архівний фонд родини Геммерле нині зберігається в Університету Макгілла (Канада)²³³. Ми плекаємо надію, що нам

²³² Elisabeth Shapiro, "Notes and Comments. The Haemmerle Archive", in *Fontanus: from the collections of McGill University*, Vol. 5 (1992), p. 221-223.

²³³ "The Haemmerle Family Fonds, 1868-1986. Alfred R. Haemmerle was a Russian citizen. His ancestors, Dutch-Alsatians by origin were driven out of France during the French Revolution and settled on the shores of the Black Sea. His great-grandfather, Jean-Charles Haemmerle, was the pioneer builder of the port and City of Odessa. Alfred's father, Jean Haemmerle (1824-1894), a wealthy exporter of grain and wool built the Port in Berdiansk, South Russia and became the Lord Mayor of the City. Alfred R. Haemmerle was born in 1875 in Berdiansk, graduated with B.Sc. from the Russian college, and was also educated in France and Germany. He started his career in Russian commercial banks and five years later he opened his own import-export business. He accumulated land and was the Director of the largest Farm Implement Plant in Russia. In 1907 Alfred was one of the organizers of the Central Bank of Mutual Credit Societies in St. Petersburg, and from 1909 to 1916 he acted as assistant manager. He became president of the Credit Bank in Habarofsk, Eastern Siberia, and represented Eastern Siberia in the Standing Committee of the Council of Russian Trade, Exchanges and Agriculture. The largest part of his capital was made as a broker in precious metals. The Russian Revolution of 1917 forced him to leave the country with his wife Amy (1887-1957) and son Anatole (1908-1986). After travelling through Vladivostok and Tokyo he finally settled in Montreal in 1920. He became Canadian citizen in

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

колись таки вдасться опрацювати цей надзвичайно розлогий архівний фонд методом суцільної евристики, відшукавши там досі невідомі подробиці біографії німецького консула у Бердянську Йоганна Фрідріха Геммерле.

1928. Throughout the Second World War he served the Postal Censorship Board in Ottawa using his language skills. Anatole was briefly at McGill, where he helped to establish the McGill Light Aeroplane Club in 1926. After serving the Army in the war he moved to Massachussets, where he was employed in insurance.

The Haemmerle family fonds reflects the life of Russian emigres in Canada and consists mainly of correspondence in Russian (1919-1960) to and from Alfred Haemmerle, his wife Amy Waht, and other family members, particularly their son Anatole. The fonds contain numerous photographs of family members and events (1904-1960), photo negatives, a small number of family documents from the 19th century, genealogical notes, newspaper clippings, postcards mainly from Japan, maps and correspondence from the 19th century in Russian dealing with Haemmerle family as well as the Larssen family in Denmark, who were Alfred's maternal relatives. There are also letters to Anatole from his aunts in England and Japan. Included are also lectures and writings by Alfred Haemmerle on cooperative banking and related subjects, financial notes, diaries, receipts, wills, deeds and newspaper clippings also in English. Aside from the photographs, the non textual records include an ink sketch, a pastel sketch *Enid* signed by A. Dickson Patterson, a sketch of St. Lawrence River signed by C.B.K., a small still life painting of pots, one leather pouch and one small box" (*The Haemmerle Family Fonds, 1868-1986* [Електронний ресурс]

// URL:
[http://www.archives.mcgill.ca/resources/guide/update/guideupdate.htm#THE HAEMMERLE FAMILY FONDS](http://www.archives.mcgill.ca/resources/guide/update/guideupdate.htm#THE_HAEMMERLE_FAMILY_FONDS) (Дата звернення: 17.08.2017)).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї **Карл Оссенкоп**

За однією з класифікацій, яку, між іншим, докладно описав у своєму рапорті офіційний представник Великої Британії у Бердянську Джеймс Ернест Наполеон Зораб, іноземні консули у містах Російській імперії поділялися на не торгуючих і торгуючих (“non-trading and trading”), причому і влада, і місцеве населення ставилось до представників цих двох категорій по-різному. За твердженням Зораба, не торгуючий консул, який французькою ще йменувався “Consul de carriere”, сприймався російськими імперськими чиновниками як державний службовець і колега, до звернень якого слід ставитись із увагою. Цього не обов’язково було робити у взаєминах із торгуючим консулом (“Consul honoraire”). Державні чиновники зазвичай не любили мати справу з цими особами: торгуючі консули сприймалися як такі, що займали статусний пост, який вони не заслужили, але з яким слід було рахуватись²³⁴. Доктор Оссенкоп, як і його попередники на консульській службі в Бердянську Корнеліус Янцен та Іоганн Фрідріх Геммерле, за цією класифікацією був торгуючим консулом або ж “Consul honoraire”. У цьому німці виключенням не були: з поміж представників більш ніж десятка країн у Бердянську не торгуючими, або “Consul de carriere” були тільки представники Великої Британії та Італії, і то не всі.

Показово, що в абсолютній більшості виявлених нами друкованих документів ім’я Оссенкопа не вказується, натомість там позначається, що він є доктором. Серед виключень – видані в столиці Російської імперії французькою мовою “Annuaire Diplomatique de l’Empire de Russie pour l’année 1885”²³⁵ і “Annuaire

²³⁴ *Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872*, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 74-75; Лиман Ігор, Константінова Вікторія, Данченко Євген. *Британський консул і промисловець Джон Грієвз*. – Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2017. – С. 10.

²³⁵ *Annuaire Diplomatique de l’Empire de Russie pour l’année 1885* (Saint-Petersbourg, 1885), p. 71.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1889”²³⁶, де щодо німецького консула в Бердянську уточнено: “Dr. Charles Ossenkop”.

Напевно, Оссенкоп розпочав медичну практику в Російській імперії наприкінці 1863 р. Свідченням тому – “Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1864 год”, де у списках лікарів, ветеринарів, зубних лікарів, фармацевтів і аптек імперії Оссенкоп не вказується, але після всіх цих списків зазначено: “Доповнення до медичного списку на 1864 рік, зроблене на підставі Височайшого звеління, яке послідувало в 13 день грудня 1863 р., по закінченню складання списку: Оссенкоп Карл, лік.”²³⁷. У цьому ж виданні за наступний, 1865 р. знаходимо більш розлогий варіант іменування: “Осенкоп Карл Христофор., лік.”²³⁸. Те ж саме читаємо у цьому виданні 1866²³⁹ і 1867²⁴⁰ рр. У 1868²⁴¹, 1869²⁴², 1870²⁴³,

²³⁶ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1889* (Saint-Petersbourg, 1889), p. 145.

²³⁷ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1864 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1864. – С. 261.

²³⁸ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1865 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1865. – С. 166.

²³⁹ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1866 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1866. – С. 171.

²⁴⁰ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1867 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1867. – С. 172.

²⁴¹ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1868 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1868. – С. 173.

²⁴² *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1869 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1869. – С. 174.

²⁴³ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1870 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1870. – С. 177.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

1871²⁴⁴, 1872²⁴⁵, 1873²⁴⁶, 1874²⁴⁷, 1876²⁴⁸, 1877²⁴⁹, 1878²⁵⁰, 1879²⁵¹, 1880²⁵², 1881²⁵³, 1882²⁵⁴, 1883²⁵⁵ рр. він названий на російський манер: “Ос[с]енков” (у списках за низку років перед Оссенкопом окремо значиться і доктор Карл Осенков). Причому в 1872-1880 рр.

²⁴⁴ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1871 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1871. – С. 181.

²⁴⁵ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1872 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1872. – С. 184.

²⁴⁶ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1873 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1873. – С. 185.

²⁴⁷ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1874 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1874. – С. 189.

²⁴⁸ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1876 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1876. – С. 198.

²⁴⁹ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1877 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1877. – С. 204.

²⁵⁰ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1878 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1878. – С. 216.

²⁵¹ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1879 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1879. – С. 223.

²⁵² *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1880 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1880. – С. 224.

²⁵³ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1881 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1881. – С. 236.

²⁵⁴ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1882 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1882. – С. 249.

²⁵⁵ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1883 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1883. – С. 261.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Оссенкоп фігурує вже не як лікар, а як доктор, але починаючи з 1881 р. – знов як лікар. У виданні ж 1886 р. натрапляємо на таке: “Осенков Карл Христофоров., лік. 1881”, а наступною строчкою: “Осенкоп Карл Христіанов., лік.”²⁵⁶. Наступного року ці ж дві строчки були повторені, тільки до другої додана дата: “1885”²⁵⁷. Це ж було повторено в 1889 р.²⁵⁸ У 1890 р. все було лаконічніше – тільки “Осенков К.Х.; Осенкоп К.Х.”²⁵⁹. У виданні за 1891-1893 рр. потрібні нам дані відсутні, але за 1894 р. натрапляємо на строчку, яка додає дещо нове до відомої раніше інформації: “Оссенкоп Карл Христоф. 25 Л. 56 впр. Бердянск, Тавр.”²⁶⁰. Тобто тут дізнаємось, що Карл Оссенкоп, який продовжував працювати у Бердянську вільнопрактикуючим лікарем, народився у 1825 році, а у 1856 р. закінчив курс медичних наук. У виданні за 1895 і 1896 рр. ця інформація повторюється і доповнюється уточненням, що вищу освіту Оссенкоп отримав у “Геттінг. ун.”²⁶¹. Йдеться про Геттінгенський університет, який сьогодні вважається одним із найпрестижніших закладів вищої освіти Німеччини²⁶². Ще у 1734 р.

²⁵⁶ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1886 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1886. – С. 292.

²⁵⁷ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1887 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1887. – С. 307.

²⁵⁸ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1889 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1889. – С. 337.

²⁵⁹ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел, на 1890 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1890. – С. 276.

²⁶⁰ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1894 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1894. – С. 186.

²⁶¹ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1895 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1895. – С. 189; *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1896 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1896. – С. 198.

²⁶² Серед його викладачів і студентів були казкарі брати Грімм, поет Генріх Гейне, фізики Роберт Опенгеймер і Макс Планк, математик Карл

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

король Великої Британії та курфюрст Ганновера Георг II видав наказ його прем'єр-міністрові Герлахові Адольфу фон Мюнхгаузену заснувати в Геттінгені університет, аби в епоху європейського Просвітництва завдяки йому впроваджувати ідеї академічної свободи. Університет відкрився вже у 1737 р. і з самого початку мав у своєму складі факультет медицини, на якому згодом і навчався Карл Оссенкоп.

В списках лікарів Російської імперії 1897-1900 рр. Оссенкоп вже не значився, але у 1901²⁶³, 1902²⁶⁴, 1904²⁶⁵, 1906²⁶⁶, 1907²⁶⁷, 1908²⁶⁸, 1909²⁶⁹ рр. дані про нього знов наводились. Нарешті, починаючи з 1910 р. у цих списках Оссенкоп вже не згадувався. Тож на час появи останньої такої згадки йому мало виповнитись вже 84 роки.

Жодного разу не наводиться імені Оссенкопа в щоденниках В.К. Крижанівського, хоча там він і згадується доволі часто.

Гаус, медики Ілля Мечников і Микола Пирогов, філософ Артур Шопенгауер, соціологи Макс Вебер і Юрген Габермас, канцлери Німеччини Отто фон Бісмарк і Герхард Шредер.

²⁶³ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1901 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1901. – С. 233.

²⁶⁴ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1902 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1902. – С. 242.

²⁶⁵ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1904 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1904. – С. 253.

²⁶⁶ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1906 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1906. – С. 270.

²⁶⁷ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1907 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1907. – С. 285.

²⁶⁸ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1908 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1908. – С. 295.

²⁶⁹ *Российский медицинский список, изданный Медицинским департаментом Министерства внутренних дел на 1909 год.* – СПб.: типография Министерства внутренних дел, 1909. – С. 296.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Причому у щоденниках за період раніший, ніж Оссенкоп зайняв посаду німецького консула в Бердянську.

Зокрема, вже 23 січня 1865 р., тобто на перших сторінках найстарішого із його щоденників, що збереглися, Василь Костянтинович занотував, що одержав від оріхівського поштмейстера Медведєва листа, в якому той просить спитати доктора Оссенкопа (чиє прізвище Крижанівській всі рази записав із однією “с”), чи може той зробити операцію його дружині²⁷⁰. З цього уривку місцевий краєзнавець Євген Денисов робить висновок, що доктор Оссенкоп за фахом був лікарем-хірургом²⁷¹. Щоправда, вже наступного дня Крижанівський записав, що дав Медведєву відповідь: Оссенкоп “не оператор і ні за що не береться за операцію”²⁷².

У запису від 4 вересня 1866 р. Крижанівський зафіксував, що відвідав із дружиною міський сад, який вільно практикуючий доктор Оссенкоп минулого 1865 р. взяв у оренду на 12 років для приведення в порядок. Причому, як уточнив автор щоденників, мова йшла про той самий сад, який ще на самій зорі утворення Бердянська, у 1828 р. тут заклав особисто Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор Михайло Воронцов. Згодом садом по черзі так чи інакше опікувались всі начальники міста і порту, поки він у 1856 р. остаточно не перейшов у власність міста. Але саме це поклато початок запустінню саду, через що у 1865 р. керівництво Таврійської губернії і було змушене дозволити віддати його “в оброчне утримання” Оссенкопу. При цьому місто ще й сплачувало доктору за “виправлення” саду і дозволяло йому залишати собі всі прибутки від використання цієї території. За рік Оссенкопу вдалось зробити чимало, хоча й не все: були проріджені зелені насадження, і, зокрема, викопана значна кількість диких дерев і майже всі тополі – як через старість, так і через те, що завдяки ним плодилися гусениці (ці гусениці в минулі роки

²⁷⁰ Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 71.

²⁷¹ Денисов Е.С. *Оживают голоса истории. Краеведческие очерки.* – Мелитополь: Издательский дом МГТ, 2015. – С. 174.

²⁷² Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 71.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

пооб'їдали й значну кількість плодкових дерев). Крім того, Оссенкоп зробив новий міст для входу до саду і нові кам'яні ворота, а також порозчищав аллеї і насадив більше винограду. На шляху до саду Тальяферо Оссенкоп збудував у міському саду цегляний будиночок. Разом із тим, як відзначив Крижанівський, “квітник ще не завидний”. Загалом, відвідавши сад, Василь Костянтинович прийшов до такого висновку: “Словом, П[ан] Осенкоп сумлінний утримувач на перший раз”²⁷³. Тим не менш, згодом більшу частину міського саду розпродали²⁷⁴. Для адекватнішого сприйняття наведеного вище опису варто мати на увазі, що В.К. Крижанівський, сам будучи завзятим садівником, як в кореспонденціях в “Одесском Вестнике”, так і в своїх щоденниках велику увагу приділяв опису бердянських садів. Він і сам тримав у зразковому порядку власний сад, який йменував не інакше як “Гефсеманський”.

25 листопада того ж 1866 р. Крижанівський зробив щоденниковий запис про смерть Стиліяна Герасимовича Пулло – іноземного купця, який оселився в Бердянську ще в 1836 р.²⁷⁵ і з того часу постійно мешкав у цьому місті. Василь Костянтинович відзначив, що свого часу Пулло відігравав далеко не останню роль серед місцевих греків, займався торгівлею зерном, а останнім часом – маклерством, і тривалий час “жив добре”, але помер у великій бідності. Син цього грека навчався “по медичній частині” у

²⁷³ Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 139.

²⁷⁴ Михайличенко Виктор, Денисов Евгений, Тишаков Николай. *Бердянск. Взгляд через столетия.* – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 159-160.

²⁷⁵ Щоправда, в іншому місці щоденника Крижанівський пише, що це відбулось у 1837 р. (Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 106), а в “Одесском Вестнике” за 1842 р. вказувалось, що “Керченский 1-й гильдии иностранный гость Стелиано Пулло” вів тут торгівлю з 1841 р. (“Список купцам, производящим торговлю в Бердянске”, *Одесский Вестник.* – № 88. – 4.XI.1842. – С. 413).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Московському університеті²⁷⁶, а старша донька була дружиною нікого іншого як доктора Оссенкопа²⁷⁷.

Щодо тестя Оссенкопа в Державному архіві Автономної Республіки Крим, у фонді Канцелярії Таврического губернатора відклалась справа 1843 р. “По рапорту портового начальника г. Бердянска о исходатайствовании награды английскоподданому греку Пулло за спасение шести человек, могущих утонуть без помощи Пулло”²⁷⁸. У Державному ж архіві Одеської області свого часу відклалась справа “За скаргою тимчасовозобов’язаного селянина Федора Голубятнікова про неправильну до нього претензію іноземного гостя Пулло”²⁷⁹.

В паперах німецького консульства у Бердянську, які зберігаються у Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, доктор медицини і хірургії Карл Оссенкоп вперше згадується у рапорті консула Іоганна Геммерле від 18 серпня 1872 р.²⁸⁰

7 квітня 1873 р. доктор Карл Оссенкоп із Бердянська отримав від влади Німецької імперії дозвіл засвідчувати непридатність до військової служби німецьких підданих²⁸¹. У відповідному

²⁷⁶ У Державному архіві Одеської області відкладає справа 1862 р. “По доносу Бердянського повітового судді Куклярського на студентів Пулло і Лагарію за невіру в Бога” (Державний архів Одеської області. – Ф. 324 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 95. – Спр. 220. – 1862 р.).

²⁷⁷ Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 148.

²⁷⁸ Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 13298 (По рапорту портового начальника г. Бердянска о исходатайствовании награды английскоподданому греку Пулло за спасение шести человек, могущих утонуть без помощи Пулло. 1843 г.).

²⁷⁹ Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 111. – Спр. 293 (1863 р.) (По жалобе временнообязанного крестьянина Федора Голубятникова о неправильной к нему претензии иностранного гостя Пулло).

²⁸⁰ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115, S. 32, 33.

²⁸¹ “Die Ausstellung von ärztlichen Zeugnissen über die Diensttauglichkeit der in Rußland lebenden Deutschen Reichsangehörigen betreffend.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

повідомленні важливо, що вказується місто, з якого походив Оссенкоп – Вольфенбюттель, що у Нижній Саксонії.

У тому ж контексті на початку січня 1876 р. у відповідності до розпорядження по німецькому військовому відомству Берліном був оприлюднений список з шести лікарів, які мали право видавати свідоцтва про неможливість проходити військову службу тим, хто проживав за кордоном. У цьому списку значився і доктор Оссенкоп у Бердянську²⁸². Невдовзі цей список лікарів із прізвищем Оссенкопа з'явився і в американській німецькомовній пресі²⁸³.

26 листопада (8 грудня) 1874 р. між Російською імперією і Німеччиною була укладена Консульська конвенція, згідно положень якої і Оссенкоп, і інші німецькі консули згодом діяли у регіоні.

Тож варто зупинитись на змісті цієї конвенції докладніше. Документ обумовлював, що як Російська, так і Німецька імперії мали право призначати генеральних консулів, консулів, віце-консулів і консульських агентів до портових і торговельних міст на території одна одної; при цьому кожна із сторін зберігала право

Unter Bezug auf die diesseitige Bekanntmachung vom 1. Juni v. J. (Staatsanzeiger Nr. XXII. Seite 219) wird hiermit zur öffentlichen Kenntniß gebracht, daß zur Ausstellung der dort bezeichneten Zeugnisse für den Bezirk des Asowschen Meeres der in Berdiansk wohnhafte Dr. Karl Ossenkop aus Wolfenbüttel ermächtigt worden ist.

Karlsruhe, den 7. April 1873" (*Staatsanzeiger für das Großherzogtum Baden*, 1873), S. 101).

²⁸² "Militär-Wesen. Unter Bezugnahme auf §. 41, 2 des ersten Theils der Wehrordnung vom. 28. September 1875 (Centr. Bl. f. d. Deutsche Reich, S. 535) wird hierdurch zur öffentlichen Kenntniß gebracht, daß zur Ausstellung der im §. 41, 1 a. und b. daselbst bezeichneten Zeugnisse über die Untauglichkeit beziehungsweise bedingte Tauglichkeit Militairpflichtiger, welche ihren dauernden Aufenthalt im Auslande haben, folgende Aerzte ermächtigt worden sind: 1) Dr. Lehweß zu St. Petersburg, 2) Dr. Neimann zu Kieff, 3) Dr. Wagner zu Odessa, 4) Dr. Ossenkop zu Berdiansk (für das innere beziehungsweise südliche Rußland) 5) Dr. Glück zu Bukarest, für Rumänien, 6) Dr. Tellkampf zu New-York, für die Vereinigten Staaten von Amerika. Berlin, den 6. Januar 1876" (*Central-Blatt für das Deutsche Reich*, № 1 (Berlin, 7 Januar 1876), S. 4).

²⁸³ "Europäische Berichte", *Der Deutsche Correspondent* (Baltimore, Md., 4 February 1876), p. 2.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

визначати місцевості, в яких не допускається створення консульських установ, але з такою умовою, щоб це обмеження однаково застосовувалось по відношенню до всіх іноземних держав. Генеральні консули, консули, віце-консули і консульські агенти допускались до виконання своїх повноважень тільки у відповідності до порядку, визначеного урядом країни перебування.

Всі перелічені вище посадовці, а також консульські секретарі, які були підданими країни, яка їх призначила, звільнялися від військового постю і несення військової повинності, від прямих і особистих податків, а також від податків на нерухомість і розкіш, якщо тільки вони не володіли нерухомістю і не займались торгівлею чи іншими “промислами” (в таких випадках ці іноземці обкладались податками і сплачували збори нарівні з іншими приватними особами).

Іноземні представники не могли бути заарештовані та ув'язнені, окрім як за ті дії, що підлягали розгляду судом присяжних. Ті ж консули, які займались торгівлею, могли бути піддані затриманню за торговими справами, але не за цивільними позовами.

Якщо місцеві судові установи визнавали за потрібне, генеральні консули, консули, віце-консули, їх правителі справ і консульські агенти були зобов'язані давати показання свідка.

Генеральні консули, консули, віце-консули і консульські агенти мали право виставляти над вхідними дверима консульства або віце-консульства щит із державним гербом своєї країни і назвою консульської установи. Тим із них, хто працював у портових містах, ще й дозволялось піднімати прапор своєї країни над консульською будівлею і на суднах, на яких вони виходили в порт для виконання своїх обов'язків. При цьому ці “зовнішні знаки” не мали вважатись такими, що дають право прихисту, але служили переважно для того, аби мореплавці та інші співвітчизники могли легше знайти місце перебування консула і консульства.

Спеціально обумовлювалось право недоторканості консульських архівів: місцевій владі заборонялось під будь яким приводом оглядати чи забирати наявні там документи. Ці папери повинні були зберігатись окремо від книг і документів, що мали відношення до передбачених цією Конвенцією торговельних і промислових справ консулів, віце-консулів і консульських агентів.

У випадках тимчасової відсутності або смерті генеральних консулів, консулів чи віце-консулів консульські

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

обов'язки могли деякий час виконуватись їхніми секретарями і правителями справ, але тільки після попереднього представлення їх у відповідному званні властям країни перебування. В таких випадках на виконуючих консульські обов'язки поширювались ті пільги і переваги, які давала консульська посада.

Генеральні консули і консули мали право призначати віце-консулів і консульських агентів у населені пункти в межах своїх консульських округів, але тільки за згоди місцевого керівництва. Причому ці консульські агенти могли бути підданими будь-якої держави, а не тільки Російської чи Німецької імперії. Вони отримували спеціальний патент від консула, який їх призначав і якому вони мали підпорядковуватись. Якщо віце-консули чи консульські агенти були підданими країни перебування, вони продовжували повністю підпорядковуватись законам цієї держави нарівні із іншими її підданими. Але це не мало перешкоджати виконанню ними консульських обов'язків і не повинно було порушувати недоторканість консульських архівів.

Генеральні консули, консули, віце-консули і консульські агенти Російської та Німецької імперій при виконанні своїх обов'язків мали право звертатися до органів влади їхнього консульського округу із заявами про порушення існуючих трактатів і конвенцій, а також із скаргами. Якщо такі звернення залишались би без уваги, то за відсутності дипломатичного агента своєї країни вони мали право звертатись до уряду країни перебування.

Генеральні консули, консули, віце-консули і консульські агенти і правителі справ мали право здійснювати прийом як у їхніх канцеляріях, так і в місцях свого проживання та на суднах своєї країни будь-яких її підданих, включно із шкіперами, членами екіпажів, пасажирами і торговцями. Вони мали виконувати у відповідності до законів своєї країни функції нотаріусів, заслідчуючи заповіти, договори та інші документи співвітчизників. Вони мали право особисто або через повірених відвідувати судна своєї країни; опитувати їх шкіперів і екіпажі; перевіряти корабельні папери; приймати заяви, які стосувались будь-який подій, пов'язаних із цими суднами; складати декларації і сприяти відправленню суден. Вони ж могли супроводжувати шкіперів і членів екіпажів до місцевих судових та інших владних установ, служачи їм перекладачами і клопочучи по їх справах.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

У тих портах, де були консули чи консульські агенти, ні місцеві судові органи, ані митники не мали права проводити обшуки та огляди (за виключенням звичайного митного огляду) на торговельних суднах без попередження перед цим консула або консульського агента, аби той міг бути присутній при проведенні таких дій. Щоправда, якщо консул або консульський агент не з'являвся в призначений час, обшук або огляд проводився без нього. До того ж, без участі консула чи консульського агента, як і раніше, місцева влада мала право проводити дії, передбачені митними та санітарними постановами. *(Ілюстрація Фрагмент карти митних закладів Російської імперії)*

В питаннях портової поліції, розвантаження і завантаження суден, зберігання, охорони товарів і речей мали діяти правила тієї держави, на території якої знаходився порт. Консули, віце-консули і консульські агенти при цьому мали право лише спостерігати за дотриманням “внутрішнього порядку” на суднах їхньої країни. Зокрема, вони могли самі розглядати суперечки, що виникали між членами команди, і, перш за все, суперечки стосовно жалування і виконання взаємних зобов'язань шкіперів, судових чинів і матросів. Місцева влада могла втрутитись у ці суперечки лише коли вони супроводжувались порушенням громадського спокою і порядку на березі або в порту, або ж коли в них брали участь піддані інших держав або особи, що не належали до складу екіпажу. В інших же випадках місцева влада мала обмежитись сприянням консулам, віце-консулам і консульським агентам в арешті і відправці назад на судно тих членів екіпажу, на яких вкажуть ці офіційні представники іншої держави.

Генеральні консули, консули, віце-консули і консульські агенти мали право давати розпорядження про арешт і відправку на батьківщину тих співвітчизників-членів екіпажів суден, які вчинили втечу на території іншої країни.

Якщо між судновласниками, вантажовідправниками і страхувальниками не були укладені особливі угоди, генеральні консули, консули, віце-консули і консульські агенти мали робити “розрахунок і визначення” аварій, які потерпіли судна їхньої держави. Якщо ж ці аварії стосувались підданих держави перебування консульства або ж підданих третьої країни, чи коли всі зацікавлені сторони не находили згоди, “розрахунок і

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

визначення” аварій мали робитись місцевою владою.

Якщо судно зазнавало аварію або сідало на міліну у берегів держави перебування консульської установи, місцева влада була зобов'язана якомога скоріше повідомити про це найближчого генерального консула, консула, віце-консула чи консульського агента. Всі дії із рятування німецьких суден в територіальних водах Російської імперії мали проводитись згідно із законодавством останньої і навпаки. При цьому представники консульської установи мали лише спостерігати за діями із ремонту, забезпечення провіантом і можливого продажу як самих потерпілих суден, так і врятованих з них товарів або вантажів.

Спеціально обумовлювалось, що генеральні консули, консули, їхні правителі справ і секретарі, віце-консули, консульські агенти Російської та Німецької імперій мали користатись “всіма виключеннями, правами, перевагами та пільгами, які будуть надані агентам того ж розряду нації, що має найбільше сприяння”.

Зазначена Консульська конвенція між Російською імперією і Німеччиною вступила в дію через місяць після обміну ратифікаціями і мала залишатись чинною впродовж десяти років. Якщо жодна зі сторін за рік до завершення цього терміну не заявила б про намір припинити дію конвенції, документ мав зберігатись чинність і надалі²⁸⁴.

Офіційно діяти згідно із цією конвенцією Карл Оссенкоп почав у 1879 р., коли він був призначений на посаду німецького консула в Бердянську (20 січня)²⁸⁵ і склав присягу (13 лютого)²⁸⁶. До цього доволі довго тривала процедура узгодження кандидатури особи, яка мала зайняти відповідний пост.

²⁸⁴ *Собрание важнейших трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностранными державами (1774-1906)*. С введением и примечаниями проф. В.Н. Александренко. – Варшава: типография Варшавского учебного округа, 1906. – С. 351-358.

²⁸⁵ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115, S. 109-111.

²⁸⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115, S. 126.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

У Державному архіві Автономної Республіки Крим зберіглась справа “О назначении в г. Бердянск германским консулом доктора Карла Осенкопа”²⁸⁷.

Доктор Осенкоп фігурує як німецький консул у Бердянську у виданні 1879 р. “Handbuch für die deutsche Handels-Marine”, згідно з яким під його юрисдикцією тоді знаходилась частина території як Таврійської, так і Катеринославської губернії і земель Області Війська Донського²⁸⁸. Решта частина Таврійської губернії, включно із Кримом, знаходилась у цей час під юрисдикцією віце-консула у Керчі Густава Шиллера²⁸⁹.

Осенкоп як особа, яка мала відповідні повноваження у Бердянську, називається і у виданнях 1884²⁹⁰, 1885²⁹¹ і 1889²⁹² рр. Причому у “Handbuch für das Deutsche Reich” за той самий 1889 р. фіксується, що під юрисдикцією німецького консула у Бердянську доктора Осенкопа знаходиться частина території як Таврійської (Бердянський і Мелітопольський повіти), так і Катеринославської (Олександрівський, Бахмутський, Слов’яносербський, Маріупольський повіти) губерній, та землі вздовж річки Міус. Інша частина Таврійської губернії, включно із Кримом, як і 10 років тому залишалась під юрисдикцією віце-консула у Керчі Шиллера²⁹³. Відповідна інформація була вміщена і в “Handbuch für das Deutsche Reich” за 1890 р.²⁹⁴

Вже коли доктор Осенкоп виконував у Бердянську відповідні функції, продовжувала розгортатись епопея із менонітською

²⁸⁷ Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 26994 (О назначении в г. Бердянск германским консулом доктора Карла Осенкопа).

²⁸⁸ *Handbuch für die deutsche Handels-Marine* (Berlin, 1879), S. 84.

²⁸⁹ *Handbuch für die deutsche Handels-Marine* (Berlin, 1879), S. 85.

²⁹⁰ *Die Reform des Konsulatswesens aus dem volkswirtschaftlichen Gesichtspunkte* (R. von Deckers verlag, 1884), S. 198.

²⁹¹ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1885* (Saint-Petersbourg, 1885), p. 71.

²⁹² *Der Einjährig-Freiwillige im deutschen Heere und in Der marine: Ein Handbuch zunächst für Einjährig* (Liebelsche buchhandlung, 1889), S. 48; *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1889* (Saint-Petersbourg, 1889), p. 145.

²⁹³ *Handbuch für das Deutsche Reich* (Berlin, 1889), S. 77.

²⁹⁴ *Handbuch für das Deutsche Reich* (Berlin, 1890), S. 82.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

еміграцією. Показово, що цим подіям знайшлося місце у вельми лаконічному річному рапорті, складеному нещодавно призначеному до Бердянська британським віце-консулом Харві Робертом Лоу 2 лютого 1877 р. Зокрема, тут писалось про виїзд з Бердянського повіту до США 190 менонітських родин, які по приїзду на нове місце у листах своїм одновірцям змалювали обнадійливі перспективи²⁹⁵. Проміжні підсумки епопеї з еміграцією менонітів Лоу підбив у складеному 4 лютого 1881 р. річному звіті за 1880 р. Адже саме на початок звітнього року припало завершення шестирічного терміну, коли місцеві представники цієї деномінації повинні були прийняти рішення щодо своєї подальшої долі. За даними Лоу, загальна кількість менонітів у Бердянському та Маріупольському повітах дорівнювала близько 26000 осіб, і близько 10000 емігрувало впродовж останніх 5 років.

Тут же віце-консул виклав деякі з'ясовані ним подробиці щодо умов, в яких тепер мали жити ті меноніти, які прийняли рішення залишитись у Північному Приазов'ї. Ці умови були викладені представниками російської влади, які впродовж літа відвідували головні менонітські поселення регіону і скликали на загальні збори тамтешніх мешканців. Отже, до відома останніх доводилось, що тепер меноніти мали нести службу чотири роки, але при цьому звільнялись від тримання в руках зброї або муштри для ведення бойових дій. Найбільша менонітська колонія, Гальбштадт, була обрана "штаб-квартирою", де колоністи мали облаштувати казарми (бараки). Уряд мав призначити інспекторів, які повинні були стежити, аби колоністи сумлінно обробляли відведені для цього земельні угіддя і займались насадженням дерев. Прибутки від цього мали направлятись до фонду, що управлявся виключно самими представниками місцевих менонітських колоній. Після закінчення чотирьох років служби меноніт ставав повністю вільним від відповідного обов'язку і не міг бути включеним до будь-якого військового резерву. На переконання віце-консула, очевидним наслідком таких нововведень стане зростання цінності земель після того, як там з'являться насадження дерев. За спостереженням британця, для місцевих менонітів такі легкі умови,

²⁹⁵ *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1877), p. 825-828.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

на які врешті-решт зголосився уряд, були величезним сюрпризом, і всі вони відчували превеликий жаль, що ці умови не були доведені до їхнього відома раніше, до того, як багато менонітів залишили регіон, де вони процвітали і жили щасливо. При цьому новини, що меноніти Північного Приазов'я отримували від їхніх друзів і родичів, які емігрували до Америки, аж ніяк не були обнадійливими, через що ходили чутки, що багато хто з переселенців ризикне повернутись. Втім, як писав віце-консул, відчувався острах, що російський уряд може не поширити на таких ре-іммігрантів ті правила, які погодився застосовувати щодо менонітів, які залишились на насиджених місцях у Північному Приазов'ї²⁹⁶.

Про життя менонітів Бердянська цього періоду іноді писала німецькомовна "Odessaer Zeitung"²⁹⁷.

У той же час, чисельність суден під прапором Німеччини, які у 1880-х рр. відвідували Бердянський порт, була доволі скромною у порівнянні із конкурентами, в першу чергу британцями, італійцями і греками: у 1884 р. в Бердянську зафіксована присутність тільки 1

²⁹⁶ *Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London: Harrison and Sons, 1881), p. 1042-1043.

²⁹⁷ Neufeld A. "Session der Kreislandschafts Versammlung in Berdjansk", *Odessaer Zeitung*, № 234 (19.10.1888); Neufeld A. "Herbsetzung der Kreislandschafts=Versammlung in Berdjansk", *Odessaer Zeitung*, № 243 (29.10.1888), S. 1-2; Neufeld A. "Herbsetzung der Kreislandschafts=Versammlung in Berdjansk", *Odessaer Zeitung*, № 245 (1.11.1888), S. 1-2.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

німецького судна²⁹⁸, у 1885 – 4²⁹⁹, 1886 – 0³⁰⁰, 1887 – 3³⁰¹, 1888 – 3³⁰², 1889 – 9³⁰³, 1890 – 0³⁰⁴.

Тож вже 25 вересня 1890 р. “Одесский Вестник” розмістив наступне повідомлення: “Німецький уряд, не знаходячи за необхідне утримувати надалі консула в м. Бердянську, звільнив, за словами “Кр. В.”, п[ана] Оссенкопа від посади, що він займає”³⁰⁵.

Про те, що консул доктор Оссенкоп в Бердянську був звільнений з рейхсслужби, у тому ж 1890 р. повідомило і видання “Central-Blatt für das Deutsche Reich”. Тут же уточнювалось, що землі, які до цього знаходились під юрисдикцією консульства у Бердянську, тепер розподілялись між трьома німецькими консульськими установами. Олександрівський, Бахмутський, Слов’яносербський і Маріупольський повіти Катеринославської губернії тепер підпорядковувались генеральному консульству Німеччини в Одесі, Бердянський і Мелітопольський повіти

²⁹⁸ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1884 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типография В. Киршбаума, 1886. – С. 29.

²⁹⁹ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1885 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типография В. Киршбаума, 1886. – С. 32.

³⁰⁰ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1886 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типография В. Киршбаума, 1887. – С. 35-37.

³⁰¹ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1887 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типография В. Киршбаума, 1888. – С. 36.

³⁰² *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1888 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типография В. Киршбаума, 1889. – С. 38.

³⁰³ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1889 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типография В. Киршбаума, 1890. – С. 40.

³⁰⁴ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1890 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типография В. Киршбаума, 1891. – С. 39-40.

³⁰⁵ *Одесский Вестник.* – № 252. – 25.IX.1890. – С. 3.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Таврійської губернії – віце-консульству в Керчі, а землі вздовж Міуса – консульству в Ростові-на-Дону³⁰⁶.

Відповідно у 1890 р. з доктора Оссенкопа були зняті і покладені на нього обов'язки засвідчення непридатності до військової служби у збройних силах Німеччини³⁰⁷.

У 1890-х рр. обсяги товарообігу Бердянська із Німеччиною дійсно були далекими від вражаючих (*Глюстрація Дані про Бердянську зернову торгівлю у 1894 р. із статистикою товарообігу з Німеччиною*). Що ж стосується представництва німців у населенні Бердянська, то, за даними Першого загального перепису населення Російської імперії, станом на 1897 р. за цим показником місто у Бердянської коси залишалось одним лідерів серед всіх міст Південної України: більшим відсоток німців був серед населення тільки Ногайська (4,37%) і Оріхова (3,25%), тоді як мешке німців було серед мешканців Одеського градоначальства (2,54%), Олександрівська (1,96%), Старого Криму (1,86%), Севастополя (1,69%), Сімферополя (1,44%), Ялти (1,44%) і всіх інших міст південноукраїнського регіону³⁰⁸.

Згідно з переписом, загальна кількість населення Бердянська становила 26496 осіб. Серед всіх бердянців-підданих Російської імперії, які народились за межами останньої, перепис зафіксував, що народженими в Пруссії був 21 городянин чоловічої статі, “в Німеччині загалом” – 17, Саксонії – 1. Щодо інших держав, то в Австро-Угорщині народився 21 мешканець Бердянська чоловічої статі, в Болгарії – 8, Великобританії – 5, Голландії – 1, Греції – 120, Італії – 36, Румунії – 4, Сербії – 7, Туреччині – 84, Франції – 4, Чорногорії – 9, “інших європейських державах” – 1. Крім того,

³⁰⁶ “Dem bisherigen Konsul Dr. Ossenkop in Berdjansk ist die nachgesuchte Entlassung aus dem Reichsdienste ertheilt worden. 2. Das Kaiserliche Konsulat in Berdjansk (Rußland) ist bis auf weiteres zur Einziehung gelangt...” (*Central-Blatt für das Deutsche Reich* (Berlin, 1890), S. 347).

³⁰⁷ *Central-Blatt für das Deutsche Reich* (Berlin, 1890), S. 5.

³⁰⁸ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897 г. XLI. Таврическая губерния* / Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. – СПб.: Паровая скоропечатня П.О. Яблонского, 1904. – С. 2-3, 94; Константінова Вікторія. *Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861-1904 роки)*. – Запоріжжя: АА Тандем, 2010. – С. 422, 569.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

бердянці були народжені в Персії, не уточнених державах Азії і Центральної Америки.

З вищезазначеною категорією не слід ототожнювати підданих інших держав. Серед населення Бердянська станом на 1897 р. підданими Німеччини були 95 чоловіків і 132 жінки. Більше в місті було тільки підданих Греції (191 і 134) і Туреччини (149 і 92). Крім того, тут були піддані Італії (52 і 54), Австро-Угорщини (23 і 35), Великої Британії (12 і 22), Сербії (14 і 14), Франції (12 і 9), Румунії (9 і 10), , Чорногорії (10 і 8), Персії (14 чоловіків і жодної жінки), Болгарії (4 і 3), Швейцарії (2 і 4), “держав Центральної Америки” (1 чоловік і 1 жінка).

При абсолютному домінуванні росіян і українців, за мовною ознакою перепис зафіксував у Бердянську 733 німця, 2771 єврея, 418 греків, 290 татар, 130 болгар, 105 поляків, 74 вірменина, 50 турків, 11 чехів, 6 естонців і 4 молдован.

За конфесійною приналежністю населення міста римокатоликами були 532 особи, протестантами — 624, тоді як православними з єдиновірцями — 20785, старообрядцями і такими, що ухиляються від православ'я — 1153, вірмено-григоріанами та вірмено-католиками — 64, мусульманами — 24, іудеями — 3048, караїмами — 258³⁰⁹.

Німецьке офіційне представництво у Бердянську було відсутнє і станом на 1908 р.: у місті тоді діяли лише французький консул і виконуючий обов'язки датського віце-консула Іван Францович Бонне, грецький віце-консул Георгій Іванович Пападакі, шведсько-норвезький віце-консул Андроник Михайлович Пайкос, іспанський віце-консул Андрій Йосипович Сангвінетті, австро-угорський віце-консул Ромелло Лаврентійович Тубіно та італійський консульський агент Енріко Михайлович Даллорсо³¹⁰. Але за той же 1908 р. зустрічаємо інформацію, що син колишнього німецького консула у

³⁰⁹ Константінова Вікторія. “Чиновники, інтелігенція, міщани...: населення Бердянська кінця ХІХ ст. за статистичними джерелами”, *Інтелігенція і влада: громадсько-політ. наук. збір.* – Вип. 19 / М-во освіти і науки України; Одес. нац. політех. ун-т; [редкол.: Г.І. Гончарук (гол. ред.) та ін.]. – Одеса: Астропринт, 2010. – С. 24-30.

³¹⁰ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. На 1908 год.* – Симферополь: 1908. – С. 146.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Бердянську, Адольф Карлович Оссенкоп був біржовим старшиною Бердянського біржового комітету³¹¹: біржа в місті була відкрита в 1906 р.

Згідно з “Отчетом о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1909 год”, тут діяли контори Габріелі та Оссенкопа, які займались постачанням їстівних припасів на іноземні судна, несли відповідальність за забезпечення завантаження пароплавів робочими, а також виконували “митні та інші дії”³¹².

Втім, вже станом на 1911 р. Оссенкопи були відсутні в списках і домовласників Бердянська, і членів Бердянського біржового комітету, і власників місцевих контор.

На старому ж бердянському кладовищі збереглося поховання Катерини Дмитрівни Оссенкоп, померлої в 1901 р.³¹³

³¹¹ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. На 1908 год.* – Симферополь: 1908. – С. 142.

³¹² *Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1909 год.* – Бердянск: типография К.Н.Безсонова, 1910. – С. 25.

³¹³ Денисов Е.С. *Оживают голоса истории. Краеведческие очерки.* – Мелитополь: Издательский дом МГТ, 2015. – С. 182.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї **Александр Зуккау**

Після тривалої перерви у діяльності німецького консульства в Бердянську віце-консулом Німецької імперії тут став Зуккау, який у російськомовних документах йменувався не інакше як “Александр Романович”.

Зуккау народився 27 листопада 1850 р. в Ельблонзі³¹⁴ (німецькою: Elbing; старопрусською: Elbings). Нині це місто на півночі Польщі, але воно веде свій початок від заснованих лицарями Тевтонського ордену у 1237 р. фортифікаційних укріплень; у 15 ст. ця територія була анексована Польщею, але при першому поділі Речі Посполитої у 1772 р. була передана до складу Пруссії. У складі Польщі місто, в якому народився Александр Зуккау, знов опинилось тільки після Другої світової війни.

Батьком Александра був Герман, матір'ю – Матильда Зуккау. У берлінському архіві зберігаються дані про Германа Зуккау (Hermann Sukkau), який був купцем і вже наприкінці 1850-х рр. працював у Бердянську. Герман Зуккау, німець за національністю, народився, як і Александр Зуккау, у місті Ельблонг³¹⁵. Саме Герман 23 жовтня 1858 р. поставив свій підпис на вже згаданому зверненні німців Бердянська про призначення Корнеліуса Янца представником Пруссії у цьому місті³¹⁶.

З трьохрічного віку Александр Зуккау вже мешкав на території Російської імперії. Крім німецької, він володів російською, французькою та італійською мовами, належав до євангельсько-лютеранської конфесії, був одружений із Марією Зуккау (у дівочтві – Мюллер)³¹⁷.

Для бердянців Александр Зуккау був значно відоміший не як офіційний представник Німеччини, але як один з керівників найбільшого в місті виробництва.

³¹⁴ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

³¹⁵ Berlin - Da Archiv: Preußisches Geheimes Staatsarchiv Berlin-Dahlem Rep. XI, Rußland D: Intercessionalia 1817 I. AA II Rep. 6, Preuß. Consuln Rußl. 24.

³¹⁶ GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 113-114.

³¹⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Йдеться про завод з виготовлення сільськогосподарських машин Джона Грієвза (*Ілюстрація Джон Грієвз*). Це підприємство вело початок з 1876 р., коли у Бердянську були відкриті склад іноземного сільськогосподарського знаряддя і майстерня при цьому складі³¹⁸.

Цікаво, що британський підданий Джон Грієвз, який влаштував ці склад і майстерню в статусі представника британської фірми “Clayton & Shuttleworth”, до Бердянська перебрався саме з території тодішньої Німеччини, де він мешкав із родиною у Бреслау (нині – польський Вроцлав), займаючись там просуванням британських сільськогосподарських машин³¹⁹.

Ще більш цікаво, що вже невдовзі після переїзду до Бердянська, у грудні 1877 р. Джон Грієвз написав листа до Міністерства закордонних справ Німеччини, яким пропонував свою кандидатуру на пост німецького віце-консула у цьому місті Північного Приазов'я. Аби мати більше шансів одержати посаду, 32-річний британець заручився підтримкою трьох поважних осіб: співвласника фірми “Clayton & Shuttleworth” Джона Шаттлорта, британського консула в Бердянську Харві Роберта Лоу та італійського віце-консула в цьому ж місті Палумбо³²⁰.

Втім, офіційним представником Німеччини Грієвзу стати не судилося, натомість майде через 30 років він посів посаду віце-консула Великої Британії у Бердянську.

Джон Грієвз, не обмежуючись лише продажем іноземних машин, у 1883 р. відкрив у Бердянську невеличкий завод на

³¹⁸ *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 29.

³¹⁹ *Adreß und Geschäfts-Handbuch der Königlichen Haupt- und Residenzstadt Breslau für das Jahr 1875* (Breslau, 1875), S. 111.

³²⁰ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115, S. 81. Коли ми надіслали цього листа Джона Грієвза Девіду П. Судерману з проханням прокоментувати його, той висловив здивування, що англієць планував стати віце-консулом Німеччини. Крім того, Судерман звернув увагу, що в німецькомовному листі, написаному лише з кількома граматичними помилками, Грієвз подає імена в їхньому англійському варіанті. Орфографія трохи старомодна (Theil замість Teil); Грієвз використовує “канцелярські” формули, що вживались німецьким МЗС.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Воронцовській вулиці³²¹, який став стрімко нарощувати виробництво. У рапорті до Лондона за 1893 р. виконуючий обов'язки британського віце-консула Грін написав про завод із виготовлення жниварок у Бердянську, який, за його характеристикою, був найбільшим у Європі³²². Не дивно, що ця інформація з рапорту Гріна привернула увагу і була повторена “The Investor’s Monthly Manual” у 1894 р., і виданням “The Economist” за 9 червня 1894 р. Саме останню публікацію з посиланням на Гріна цитує теоретик анархізму Петро Олексійович Кропоткін у роботі “Fields, Factories, and Workshops”. Якщо характеристика заводу, до керівництва якого належав Александр Зуккау (“самый крупный завод в Европе...”), що приписується Володимирі Ульянову (Леніну)³²³, за радянських часів була широко розтиражована³²⁴, то

³²¹ *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 29. Разом із тим, Л.Б. Кафенгауз, посилаючись на анкету, заповнену на його прохання самим Джоном Грієвзом, писав, що той почав виробництво жниварок із самоскидним механізмом ще у 1882 р. (Кафенгауз Л.Б. *Развитие русского сельскохозяйственного машиностроения. К вопросу о пошлинах на сельскохозяйственные машины.* – Харьков: типолитогр. Ю.М. Беркман, 1910. – С. 21-22).

³²² *Foreign Office. 1894. Annual Series. № 1375. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1893 on the Trade & c. of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1894), p. 24-26.

³²³ “В работе “Развитие капитализма в России” В.И. Ленин писал: “Таможенные пошлины высоки, прибыли необъятны – вот иностранный капитал и переселяется внутрь России. Американский трест – союз миллионеров-капиталистов – построил, например, громадный завод с.-х. машин под Москвой, в Люберцах. А в Харькове капиталист Мельгозе, в Бердянске капиталист Джон Гривез строят сельскохозяйственные машины...”... В упомянутой выше работе В.И. Ленин отмечал, что “самый крупный завод в Европе изготовил за год 4464 жнейки” (Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н. “Самый крупный в Европе”, *Бердянск. Взгляд через столетия.* – Бердянск: Південна зоря; Запорожжє: Дикое Поле, 2010. – С. 125-126). Втім, насправді характеристика “самый крупный завод в Европе” належала не В. Леніну: той лише навів цитату з журналу Міністерства фінансів Російської імперії “Вестник финансов, промышленности и торговли”. Та й перша з наведених у краєзнавчій книзі

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

подібна характеристика Кропоткіна залишалась поза увагою бердянців і широкого радянського загалу. Між іншим, “Fields, Factories, and Workshops” була вперше опублікована у Великій Британії в 1898 р., тобто з'явилась раніше, ніж “Развитие капитализма в России” В. Леніна. Кропоткін писав, що з кількох британських консульських рапортів відомо: жнивarki та плуги, які виготовляються у Російській імперії, успішно конкурують з тими, що випускаються як у США, так і у Великій Британії. У 1880-1890 рр. ця галузь промисловості набула потужного розвитку на півдні Уралу і особливо на заводах Приазов'я. Кропоткін уточнив, що стосовно останнього регіону віце-консул Грін повідомив: за виключенням 8-10 більш крупних заводів, вся територія, стосовно якої складено звіт, вкрита маленькими механічними майстернями, які зайняті переважно виготовленням сільськогосподарських машин та знарядь, причому більшість з них має свої ливарні; але, як цитує Кропоткін віце-консула Гріна, “місто Бердянськ може тепер похвалитись найбільшим виробництвом жниварок у Європі,

цитат міститься не у “Развитии капитализма в России”, а у статті “Капитализм и “парламент”” (*Невская Звезда*. – № 13. – 17.VI.1912).

Наведення цитати Леніна про “самый крупный завод в Европе” без наявного в ній посилання на “Вестник финансов, промышленности и торговли” в цілому було загальним місцем радянської і пострадянської історіографії. Досить типовим в цьому плані є формулювання колишнього директора Бердянського краєзнавчого музею Л.Ф. Баханової: “В.И. Ленин в своем произведении “Развитие капитализма в России” писал так: “В 1895 г., например, Дж. Гривза в г. Бердянске Таврической губернии – самый крупный завод в Европе по этому производству... произвел 4464 жнейки”” (Баханова Л.Ф. *Странички желтые листая...: краеведческие очерки*. – Донецк: Юго-Восток, 2009. – С. 59).

³²⁴ Досить цікаво, як відповідні “хрестоматійні” цитати з творів Леніна іноді інтерпретувались у мемуарах про Бердянськ. Скажімо, Анна Порецька (Комаровцева) згадувала: “Бельгийцам принадлежал знаменитый завод Джона Гривза, снабжавший жнейками и прочей сельскохозяйственной техникой всю Россию. История завода Гривза послужила основанием для работы Ленина “Развитие капитализма в России”” (Штерн Людмила. “Анна”, *Звезда*. – 2010. – № 9, Журнальный зал [Електронний ресурс] // URL: <http://magazines.russ.ru/zvezda/2010/9/sh13.html> (Дата звернення: 8.08.2015).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

здатним випускати 3000 машин щорічно”³²⁵. Цікаво, що цитований рапорт Гріна був опублікований у 1894 р., тобто на 2 роки раніше за цитований В. Леніним номер журналу Міністерства фінансів “Вестник финансов, промышленности и торговли”.

У 1894 р. завод Грієвза перейшов до рук Торговельно-Промислового Товариства, але це аж ніяк не означало, що засновник втратив над ним контроль: він увійшов до складу цього Товариства. Крім Джона Едуардовича, сюди входили два його близькі родичі (А.Л. Грієвз та Г.І. Грієвз) та А.Р. Зуккау³²⁶.

Вже у 1895 р. прокурор Київського окружного суду завів справу “по звинуваченню купця Разевського в порушенні прав власників заводу сільськогосподарських машин в м. Бердянську – іноземних підданих Грієвза і Зуккау на удосконалення жниварних машин і в підробці фабричної марки”³²⁷.

У 1896 р. у рамках Загальноросійської виставки завод в якості нагороди одержав право використовувати на своїй рекламі та продукції державний герб Російської імперії (*Ілюстрації Завод “Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К^о в Бердянську”; Реклама заводу “Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К^о в Бердянську”*).

Того ж року у колоністській газеті “Odessaer Zeitung” Александр Зуккау опублікував статтю “Zur Zollfrage auf landwirtschaftliche

³²⁵ “The town of Berdyansk,” he added, “can now boast of the largest reaper manufactory in Europe, capable of turning out three thousand machines annually” (Peter Kropotkin, *Fields, Factories and Workshops* (New Brunswick and London: Transaction Publishers, 1993), p. 37-38).

³²⁶ *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 30.

³²⁷ Державний архів Київської області. – Ф. 183 (Прокурор Киевского окружного суда). – Оп. 1. – Спр. 652 (Дело по обвинению купца Разевского в нарушении прав владельцев завода сельскохозяйственных машин в г. Бердянске – иностранных подданных Гривеца и Зуккау на усовершенствование жатвенных машин и в подделке фабричной марки. 1895 р.). – 162 арк.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Maschinen”³²⁸, у якій розглядалось питання розмірів мита на сільськогосподарську техніку.

Зберігся лист від “Джон Грієвз и Ко”, відправлений 26 лютого 1897 р. до редакції газети “Курский листок”. На бланку цього листа угорі надруковані прізвища чотирьох очільників підприємства: Джона Грієвза, Александра Зуккау, Анни Грієвз і Георгія Грієвза. У листі повідомлялось, що газета мала отримати з головної контори “Санкт-Петербургского Гарольда” 1250 преїскурантів “Джон Грієвз и Ко”. Їх слід було негайно розіслати всім передплатникам як додаток до “Курского листка”. До Бердянська ж треба було надіслати один “доказательный” примірник газети, на першій сторінці якого слід було помістити наступний текст: “ До цього номеру додається всім передплатникам преїскурант машин і знарядь “Ластівка” фабрики Торгово-промислового товариства Джон Грієвз і Ко”. За це з Бердянська до Курська мали бути перераховані 12 карбованців 50 копійок (*Ілюстрація Лист від “Джон Грієвз и Ко” до редакції газети “Курский листок” (26 лютого 1897 р.)*).

Цікаво, що в опублікованому в 1899 р. в Петербурзі адрес-календарі в рубриці “Машины и орудия земледельческие” в даних по Таврійській губернії саме завод Грієвза поставлений першим у списку (хоча прізвище англійця і переплутане з неправильно написаним ім'ям). У цьому ж списку присутній цілий ряд прізвищ німців, яки були конкурентами британця у регіоні³²⁹ (*Ілюстрація Дані про завод Грієвза в рубриці “Машины и орудия земледельческие” по Таврійській губернії*).

У тому ж 1899 р. завод купило Бельгійське анонімне товариство³³⁰ (Фред В. Карстенсен інтерпретував відповідні зміни власника заводу дещо по-іншому: у 1899 р. Джон Грієвз реорганізував свою компанію згідно бельгійського законодавства, у

³²⁸ Alexander Sukkau. “Zur Zollfrage auf landwirtschaftliche Maschinen” *Odessaer Zeitung*, № 93 (23.04.1896), S. 3-4.

³²⁹ *Вся Россия: Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации: Адрес-календарь Российской империи.* – СПб.: А.С. Суворин, 1899. – Т. 1. – С. 494.

³³⁰ *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: типо-лит. Звенигородского П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 30.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

тому числі – аби обійти існуючі у Російській імперії корпоративні податки на прибуток)³³¹.

Про ці ж події у своєму рапорті за 1899 р. повідомляв британський віце-консул у Бердянську Лоу, згідно з яким бельгійський капітал вже почав своє проникнення до міста, придбавши значну частку заводу сільськогосподарських машин і металургійного виробництва, що належали англійській фірмі (щоправда, ні імені Грієвза, ні назви виробництва Лоу тут не подає)³³².

21 січня 1900 р. імператор Микола II затвердив умови діяльності в Російській імперії Бельгійського акціонерного товариства, що йменувалось “Торгово-промислове анонімне товариство Джон Грієвз і К^о в Бердянську” (французькою: “Etablissements industriels de Berdiansk John Greaves et Co, Société anonyme”)³³³ (*Ілюстрації Умови діяльності в Російській імперії Бельгійського акціонерного товариства, що йменувалось “Торгово-промислове анонімне товариство Джон Грієвз і К^о в Бердянську” (21 січня 1900 р.)*).

Як повідомляв “Указатель действующих в империи акционерных предприятий” (*Ілюстрація Сторінка “Указателя действующих в империи акционерных предприятий” 1903 р. з даними про “Торгово-промислове анонімне товариство Джон Грієвз і К^о в Бердянську”*), цим товариством було випущено 4000

³³¹ “John Greaves, whose firm ranked fifth in Russia, began in that country with just a trading house. In 1883 he established his own factory in Berdiansk to provide some of his own goods. In 1899 he reorganized his company under Belgian law, in part apparently to avoid some Russian corporate profits tax” (Fred V. Carstensen, “Foreign Participation in Russian Economic Life: Notes of British Enterprise, 1865-1914”, in Gregory Guroff, Fred V. Carstensen (editors), *Entrepreneurship in Imperial Russia and the Soviet Union* (Princeton: Princeton University Press, 1983), p. 156).

³³² № 2447. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1900), p. 23-24.

³³³ *Полное собрание законов Российской империи.* – СПб.: Государственная Типография, 1902. – Собр. III. – Т. XX. – Отд. I. – С. 36-37.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

акцій по 500 франків кожна і 8000 акцій без визначення вартості³³⁴ (*Ілюстрації Акція “Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К^о в Бердянську”*; *Фрагмент акції “Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К^о в Бердянську”*).

Того ж 1900 р. інформація про акціонерне товариство була розміщена в “Вестнике финансов, промышленности и торговли”. Тут Александр Романович Зуккау разом із Джоном Едуардовичем Грієвзом був вказаний як директор-розпорядник (Джон Грієвз одночасно виступав головою правління), а Георгій Іоаннович Грієвз – як технічний директор³³⁵.

Показово, що в “Отчете о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1909 год” саме сільськогосподарські знаряддя були названі першими в списку товарів, що вивозились із Бердянська до інших портів Російської імперії³³⁶.

Разом із тим, Торгово-промислове анонімне товариство займалось не тільки експортом, але й імпортом: у фондах Російського державного історичного архіву відклався “Дозвіл торгово-промислового товариству “Джон Грієвз і К^о” в Бердянську безмитного привозу з-за кордону 5000 панцирних відвалів”³³⁷.

У 1910 р. завод був представлений окремим павільйоном на обласній сільськогосподарській, промисловій і кустарній виставці у Катеринославі (*Ілюстрації Обласна сільськогосподарська, промислова і кустарна виставка у Катеринославі. Павільйон “Джон Грієвз і К^о” у центрі фотографії; Павільйон “Джон Грієвз і К^о”; Плуг сакківського типу заводу Джона Грієвза і К^о; Сінокошарка “Ластівка” заводу Джона Грієвза і К^о; Самоскидна жнивварка “Ластівка ідеал” заводу Джона Грієвза і К^о; Жнивварка “Ластівка” з ручним скидачем заводу Джона Грієвза і К^о;*

³³⁴ Указатель действующих в империи акционерных предприятий. Издание А.И. Дмитриева-Мамонова. – СПб.: тип. И.Гольдберга, 1903. – С. 1751.

³³⁵ Вестнике финансов, промышленности и торговли. – СПб., 1900. – С. 1247.

³³⁶ Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1909 год. – Бердянск: типография К.Н. Безсонова, 1910. – С. 25.

³³⁷ Российский государственный исторический архив. – Ф. 1276 (Совет Министров (1905-1917)). – Оп. 25. – Д. 17. – Л. 47.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Підйомний буккер заводу Джона Грієвза і К^о). На цій виставці продукція заводу отримала велику та малу золоті медалі, велику та малу срібні медалі в номінації “Сільськогосподарські машини та знаряддя”³³⁸.

У тому ж 1910 р. Л.Б. Кафенгауз, пишучи про підприємство Грієвза як про “самого крупного и серьезного” виробника жниварок із самоскидним механізмом, навів дані щодо динаміки виробництва цих машин:

<i>Рік</i>	<i>Кількість</i>
1901	25
1902	300
1903	250
1904	300
1905	400
1906	500
1907	750
1908	1000
1909	1075
1910	1000 ³³⁹

Згідно з цим же джерелом, завод Грієвза виготовляв точні копії жниварок Дирінга, оскільки саме їх замовляв головний покупець – Переселенське Управління. Щоправда, оцінка якості цих жниварок, виготовлених у Бердянську, у порівнянні з американськими оригіналами, не була однозначною: тоді як В.Ю. Ган у своєму звіті вказував на деякі технічні переваги бердянської продукції, завідуючий вченим бюро Вченого комітету головного управління землеустрою та землеробства С. Ленін писав, що ці жниварки не виправдали сподівань Переселенського Управління³⁴⁰.

³³⁸ *Южно-Русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе. Издание Екатеринославского губернского земства под общей редакцией инженер-технолога А.Ф. Родзевича-Белевича. – Екатеринослав: Густав Берс, 1912. – С. 260, 280.*

³³⁹ Заплановано.

³⁴⁰ Кафенгауз Л.Б. *Развитие русского сельскохозяйственного машиностроения. К вопросу о пошлинах на сельскохозяйственные машины.* – Харьков: типолитогр. Ю.М. Беркман, 1910. – С. 56-57.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

У 1911 р. завод у Бердянську мав 7 цехів, 1500 робітників, 330 великих станків і пресів, 125 формувальних машин, власну електростанцію і виготовляв широкий асортимент продукції, включно із плугами німецького типу³⁴¹. (*Ілюстрації Плуг сакківського типу заводу Джона Грієвза і Ко; Реклама продукції заводу Джона Грієвза і Ко*)

Щоправда, серед представників адміністрації заводу прізвище Зуккау у виданні 1911 р. вже не називалось.

Того ж року павільйон Бельгійського товариства “Джон Грієвз і К^о в Бердянську” був представлений на Першій Західно-Сибірській сільськогосподарській, лісовій і торгово-промисловій виставці в Омську (*Ілюстрація Павільйон Бельгійського товариства “Джон Грієвз і К^о в Бердянську” на Першій Західно-Сибірській сільськогосподарській, лісовій і торгово-промисловій виставці в Омську. 1911 р.*). Про цей павільйон і його експонати розповідав кореспондент “The British Trade Journal” в Омську в статті “A Western Siberian Exhibition”³⁴².

³⁴¹ “Ежегодное производство завода в настоящее время выражается в следующих цифрах: плугов немецкого типа (по Сакку) 7000, буккеров (запашников) 8000, сеялок 6500, сенокосилок 500, жней с ручным сбрасыванием (лобогреек) 4000, жней с автоматическим сбрасыванием 2000, и, кроме того, по заказам других заводов на заводе О-ва ежегодно отливается 49000 пудов ковкого чугуна. Завод организован по лучшим заграничным образцам, с которыми он и конкурирует теперь главным образом жнеями с автоматическим сбрасыванием, и во многих местах уже вполне завоевал себе рынок, что доказывается его ежегодно возрастающим производством [...]. Завод имеет массу патентов на введенные им усовершенствования в с.-х. орудиях и машинах, и на всех выставках, где он принимал участие, ему присуждались высшие награды, которых теперь имеется уже свыше сорока, не считая пяти медалей и дипломов заграничных” (*Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 30).

³⁴² “The firm of John Greaves & Co., of Berdiansk, also a firm run, I believe, by Englishmen, had a pavilion devoted to their ploughs, seed drills and other implements, their finest exhibit being one of their latest type of self-raking reapers, which in design, construction and lightness is equal to the best of the American...” (“A Western Siberian Exhibition”, *The British Trade Journal* (November 1, 1911), p. 415).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Показово, що в Омську товариство “Джон Грієвз і К^о в Бердянську” мало контору і центральний склад, при цьому воно там було одним із перших, які ще у 1905 р. вступили у торговельні стосунки із сибірськими закладами дрібного кредиту. На середину 1912 р. з “Джон Грієвз і К^о в Бердянську” були зв’язані вже півсотні кредитних товариств³⁴³.

Про те, що склади товариства знаходились в Омську, Маріуполі та Семипалатинську, у тому ж 1912 р. повідомлялось у “Справочной книге по торгово-промышленной части для императорских российских консулов”³⁴⁴.

У виданні 1914 р. “Фабрично-заводские предприятия Российской Империи (исключая Финляндию)” зазначалось, що торговельно-промислове акціонерне товариство “Джон Грієвз і К^о в Бердянську” із заводом сільськогосподарських машин і знарядь та чавунно-сталеливарним заводом мало основний капітал у 3 мільйони франків, запасний капітал – у 123082 франки. Чисельність робітників становила 1500 осіб. Тут виготовлялись самоскидні жнивирні машини, сівалки рядові і розкидні, сінокосарки, букери з сівалками, плуги культурні, фасонне лиття з ковкого чавуну та литої сталі. Товариство мало склади у Харкові, Челябінську, Семипалатинську та Омську.

Коли того ж 1914 р. почалась Перша світова війна і німецькі війська увійшли до Брюсселя, розташоване там анонімне товариство “Etablissements industriels de Berdiansk John Greaves et Co” продовжувало існувати. У офіційному бюлетені “Gesetz- und Verordnungsblatt für die okkupierten Gebiete Belgiens” (“Закони та постанови для окупованих територій Бельгії”) 8 січня 1916 р. було надруковане оголошення про те, що акціонери “Etablissements industriels de Berdiansk John Greaves et Co” скликались на чергові загальні збори. Уточнювалось, що збори мали відбутися в Брюсселі, в зареєстрованому офісі товариства за адресою: Rue

³⁴³ Чедурова Е.М. *Кооперация Западной Сибири и ее роль в развитии аграрных технологий, 1906-1917 гг.* Диссертация... кандидата исторических наук: 07.00.02. – Барнаул, 2000. – С. 86.

³⁴⁴ *Справочная книга по торгово-промышленной части для императорских российских консулов.* – СПб.: тип. В.Ф.Киршбаума, 1912. – С. 701.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Royale, будинок 71³⁴⁵ 27 січня 1916 р.³⁴⁶ (*Ілюстрація Місце в Брюсселі, де розташовувався офіс “Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К^о в Бердянську”*) о 12.00 за німецьким часом. Порядок денний цих зборів було сформульовано лаконічно: “1) Communications diverses; 2) Elections statutaires”³⁴⁷ (*Ілюстрація Оголошення в “Gesetz- und Verordnungsblatt für die okkupierten Gebiete Belgiens”*).

Але на той час Зуккау вже не був присутній серед очільників торговельно-промислового акціонерного товариства “Джон Грієвз і К^о в Бердянську”: видання “Фабрично-заводские предприятия Российской Империи (исключая Финляндию)” повідомляло, що директорами-розпорядниками тут були Д.Е. Грієвз і Г.І. Грієвз, управляючим – Г.І. Грієвз, комерційною частиною завідував П.І. Судерман (*Ілюстрація Метричний запис про вінчання Клеопатри Грієвз і Олександра Рудого, свідком при якому був Петро Судерман*).

Як бачимо, як і наприкінці 19 ст., керівництво компанії, за одним виключенням, складалось із самих носіїв прізвища Грієвз. Тільки раніше цим виключенням був А.Р. Зуккау, а тепер – П.І. Судерман. Показово, що обидва були німцями. Чому ж так сталося?

У пошуках відповіді на це питання слід докладніше зупинитись на персоні керівника Александра Зуккау (*Ілюстрації Будівля*

³⁴⁵ За даними 1903 р., правління анонімного товариства “Etablissements industriels de Berdiansk John Greaves et Co” знаходилось за адресою Bruxelles, 6, Rue du Gouvernement provisoire (*Указатель действующих в империи акционерных предприятий*. Издание А.И. Дмитриева-Мамонова. – СПб.: тип. И.Гольдберга, 1903. – С. 2092-2093). Це буквальню в двох хвилинах ходи, на відстані 160 метрів від будинку з адресою Rue Royale, будинок 71.

³⁴⁶ Те, що загальні збори товариства мали скликатися щороку саме у січні, в останній четвер місяця, уточнювалось і у виданні 1903 р. (*Указатель действующих в империи акционерных предприятий*. Издание А.И. Дмитриева-Мамонова. – СПб.: тип. И.Гольдберга, 1903. – С. 2092-2093). Хоча при заснуванні товариства і передбачалось, що такі зібрання мають проходити у листопаді, але згодом з дозволу міністра фінансів цей місяць був змінений на січень.

³⁴⁷ *Gesetz- und Verordnungsblatt für die okkupierten Gebiete Belgiens*, № 163 (Januar 8, 1916), S. 1495.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

заводоуправління, в якому працював Александр Зуккау; Колишня будівля заводууправління, в якій працював Александр Зуккау) в питаннях управління підприємством, Джона Едварда Грієвза, і на історії його стосунків із німцями.

Народжений у Шеффільді близько 1845 р. Джон Едвард Грієвз вже у молодому віці перебрався до Російської імперії, і згідно з виданням “The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book” за 1908 р., з 15 липня 1880 р. перебував на консульській посаді у Бердянську³⁴⁸ Відповідне ж видання за 1917 р. повідомляє, що Грієвз з 1880 по 1907 рр. був британським про-консулом, а 10 грудня 1907 р. його призначено віце-консулом у Бердянську³⁴⁹.

Символічно, що родина Грієвзів придбала і оселилась у будинку, в якому раніше мешкав представник Пруссії та великого герцогства Мекленбург-Шверін у Бердянську Корнеліус Янцен із родиною³⁵⁰.

Цікава деталь щодо імені дружини Джона Грієвза (*Ілюстрація Джон Грієвз із дружиною, німкеню Джейн Грієвз*). Тоді як у місцевих джерелах та літературі вона йменується як Анна Людвігівна, Віктор Петкау, спираючись на базу даних “Datenbank Grandma”, подає її ім'я як “Джинні” (“Jinny”), але при цьому ставить поруч знак питання, так саме як знаки питання стоять щодо дат її народження і смерті³⁵¹. А у виписаному у 1908 р. паспорті Джона Грієвза, який зберігається у Національному архіві (Велика

³⁴⁸ Godfrey Edward Proctor Hartslet, *The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book, 1908* (Harrison and Sons, 1908), p. 141.

³⁴⁹ *The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book, 1917* (London: Harrison and Sons, 1917), p. 295.

³⁵⁰ Amy E. Greaves Sudermann Enss, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899-1915*. Editors: David P. Sudermann and Mary R. Blocksma (Privately Published Northfield, MN; Corrected Unpublished 2nd Edition, 2001), p. 56.

³⁵¹ Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 14 [Електронний ресурс] // URL: <http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf> (Дата звернення: 19.05.2018).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Британія), ім'я дружини британського віце-консула в Бердянську Джона Грієвза подано як “Jane”³⁵².

Коли Грієвз померла і була похована 21 грудня 1916 р.³⁵³ у Бердянську, шеффілдська газета “Sheffield Daily Telegraph” 8 січня 1917 р. опублікувала некролог, де уло написано: “Greaves Jane W.”³⁵⁴. У надрукованій наступного дня в “Sheffield Independent” статті “Жертви ворожій ненависті. Дружина колишнього шеффілдського джентльмена померла в Росії” мова йде про Jane Wilhemenia Greaves³⁵⁵.

Обидва варіанти імені дружини Джона Грієвза присутні на монументі, встановленому на її могилі (*Ілюстрації Могила Джейн Грієвз (уродженої Спенгрубер) у Бердянську; Напис на могилі Джейн Грієвз (уродженої Спенгрубер) у Бердянську, із зазначенням Мюнхена як місця народження*). Адже напис там зроблений як англійською, так і російською: “Sacred to the memory of Jane Greaves the beloved wife of John E. Greaves engineer British Vice-Consul. B. Munich Jan. 1845 D. Berdiansk Dec. 1916. Her children arise up and call her blessed. Her husband he praiseth her. Prov. XXXI. V. 28. Анна Людвиговна Грієвз. Встают дети и ублажают ее, муж и хвалит ее: “Много было жен добродетельных, но ты превзошла всех их” Притч. Соломонов. XXXI СІЛ”. Мюнхен як місце народження, по-батькові – Людвигівна, поховання на не православній (лютеранській і католицькій) частині бердянського кладовища – все вказує на те, що дружина англійця Джона Грієвза була німкенню.

Після тривалих пошуків нам вдалось з'ясувати, що жінка, яку в Бердянську називали Анна Людвігівна Грієвз, при народженні мала прізвище Спенгрубер. Вона дійсно була баваркою, народилась у Мюнхені, де залишилась решта її родини.

³⁵² The National Archives, FO 655 (Foreign Office: Chief Clerk's Department and Passport Office: Collection of Passports), FO 655/269 “Place of Issue: ROSTOV. Name: John Edward Greaves, with wife Jane”, p. 1.

³⁵³ *Бердянские новости*. – № 1855. – 12.1916.

³⁵⁴ Peter Harvey, *Sheffield Libraries Archives and Information. Sheffield Local Studies Library. Sheffield Telegraph Obituaries 1850 - c. 1970. Surnames F – J*, p. 32.

³⁵⁵ “Victims of Enemy Hate. Wife of former Sheffield Gentleman Dies in Russia”, *Sheffield Independent* (January 9, 1917), p. 2.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

На тодішній території Німеччини, у Бреслау 29 грудня 1874 р. народилась старша донька Джона Грієвза і Джейн Вільгеміни, Клеопатра Грієвз (*Ілюстрація Сторінка реєстру народжень м. Бреслау за 1874 р. з даними про Клеопатру Грієвз*).

Втім, не тільки дружина та родичі по її лінії зв'язували керівника Александра Зуккау із німцями.

Донька Грієвза Емілія (*Ілюстрація Джон Грієвз із донькою, меноніткою Емілі Судерман і онуком, Йоханом Судерманом*) (у сім'ї її називали прізвиськом “Мімі”³⁵⁶), яка народилась 8 жовтня 1878 р.³⁵⁷ у Шеффільді³⁵⁸ (згідно ж із “Canadian Mennonite Board of Colonization” – у Бердянську)³⁵⁹, 8 вересня 1899 р. вийшла заміж за німця-меноніта Петра Ісааковича Судермана – того самого, який згодом значився як управляючий комерційною частиною заводу “Джон Грієвз и К^о”.

Шлюб між менонітом і англіканкою був укладений в місцевій лютеранській кірсі, оскільки англіканського храму тут просто не існувало. До певної міри цей шлюб був проти традиції, згідно з якою меноніти вступали в подружні зв'язки тільки зі своїми одновірцями³⁶⁰. Наставали нові часи – чиси змін. Наважитись на

³⁵⁶ Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 13, 14 [Електронний ресурс] // URL: <http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf> (Дата звернення: 19.05.2018).

³⁵⁷ Гельмут Т. Хуберт називає датою народження Емілії Грієвз 25 грудня 1878 р. (Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), p. 138).

³⁵⁸ Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 13 [Електронний ресурс] // URL: <http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf> (Дата звернення: 19.05.2018).

³⁵⁹ *Canadian Mennonite Board of Colonization* [Електронний ресурс] // URL: http://www.mennonitechurch.ca/programs/archives/holdings/organizations/CMBoC_Forms/1800s/cmboc1801a.jpg (Дата звернення: 26.07.2015). Відповідне посилання, як і дані про Грієвзів із бази даних “Datenbank Grandma”, нам люб'язно надав сам Віктор Петкау.

³⁶⁰ Amy E. Greaves Sudermann Enss, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899-1915.* Editors: David P. Sudermann and

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

допущення в свою родину не-менонітки Судерманам суттєво допоміг той факт, що батько нареченої був найзаможнішою і однією з найвпливовіших персон у місті.

Через кілька років після цього шлюбу німцями була зведена нова лютеранська кірха в Бердянську (*Ілюстрації Проект лютеранської кірхи у Бердянську, Будівля лютеранської кірхи у Бердянську*), яка стала окрасою міста і будівля якої зберіглася, хоча при цьому і втратила частину архітектурних елементів (*Ілюстрація Будівля лютеранської кірхи у Бердянську. Сучасний вигляд*).

Зять Джона Грієвза Петро Ісаакович Судерман народився у Бердянську 21 січня 1874 р. у родині Ісаака Яковича Судермана³⁶¹, навчався на юридичному факультеті Харківського університету³⁶², під час Першої світової війни, включно із 1917 р., був гласним

Mary R. Blocksma (Privately Publiised Northfield, MN; Corrected Unpublished 2nd Edition, 2001), p. 31.

³⁶¹ Судерман Ісаак Якович народився у Бердянську 1 грудня 1845 р. 10 січня 1867 р. він одружився з Анною Дік (14 листопада 1847 р. – 29 жовтня 1920 р.). У подружжя народилося шестеро дітей: Яків, Анна, Марія, Петро, Луїза та Еммі. Принаймні у 1878-1880 рр. Ісаак Якович Судерман значився гласним Бердянського повітового земського зібрання. Ісаак Якович продовжив справу свого батька, займаючись у Бердянську зерноторгівлею, але до 1894 р. розорився. Від повного краху його з родиною врятувало отримання дружиною у спадок хутору Торецький на річці Кривий Торець біля станції Костянтинівка (тепер це вже територія самої Костянтинівки). Саме до хутору Торецький родина і переїхала на деякий час. Там вони побудували цегляний завод із паровою машиною, стали виробляти цеглу та черепицю. У 1897 р. Ісаак Якович із колегами та бердянськими родичами організував акціонерне товариство “Торецкого Общества Огнеупорных Изделий”. Ісаак Якович входив до його правління і був директором-розпорядником. Втім, згодом Судермани були відсунуті від керівництва, а на чалі товариства стали підприємці з Москви і Харкова. Помер Ісаак Якович 28 березня 1918 р. у Бердянську (Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 7, 15-20 [Електронний ресурс] // URL: <http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf> (Дата звернення: 19.05.2018)).

³⁶² Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 13 [Електронний ресурс] // URL: <http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf> (Дата звернення: 19.05.2018).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Бердянської міської думи³⁶³, фігуруючи як “бердянський купец”³⁶⁴. У тому ж 1917 р. Петро Ісаакович Судерман був казначеєм Бердянського благодійного товариства, головою якого фігурував Джон Грієвз³⁶⁵. У Петра Ісааковича Судермана та доньки Джона Грієвза народилось четверо дітей, з яких одна донька (Емілія) померла через 2 місяці після народження, а син (Іоганн) загинув у Краснодарі, будучи у лавах Білої армії. Сам Петро Ісаакович був заарештований більшовиками в якості заручника та після фіктивного суду розстріляний у Керчі 24 грудня 1920 р. Його ж дружина разом із двома дітьми (Іоганна та Петер) у 1925 р.³⁶⁶ емігрувала до Канади (*Ілюстрація Картка із даними про Емілі Судерман і її дітей*), де і померла у Віндзорі, Онтаріо у 1974 р.³⁶⁷

Старшим братом зятя Джона Грієвза Петра Ісааковича Судермана був Яків Ісаакович Судерман, який народився у Бердянську 4 вересня 1867 р. 16 квітня 1900 р. він одружився із Амі Евелін Грієвз (Amy Evelyn Greaves) (*Ілюстрація Донька Джона*

³⁶³ Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 42 (Таврическое губернское по земским и городским делам присутствие). – Оп. 1. – Спр. 933 (Постановления Бердянской городской думы (и материалы к ним)). – Арк. 202, 206 зв.; *Памятная книжка Таврической губернии, 1917 / Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г.Н. Часовникова.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 83.

³⁶⁴ *Торгово-промышленный указатель и путеводитель по городу Бердянску.* Издание первое, 1915 года. – Бердянск: типография М. Дорошенко, 1915. – С. 18-19.

³⁶⁵ *Памятная книжка Таврической губернии, 1917 / Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г.Н. Часовникова.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 96.

³⁶⁶ Згідно з “Canadian Mennonite Board of Colonization”, це відбулось у 1924 р. (*Canadian Mennonite Board of Colonization* [Електронний ресурс] // URL:

http://www.mennonitechurch.ca/programs/archives/holdings/organizations/CMVoC_Forms/1800s/cmboc1801b.jpg (Дата звернення: 26.07.2015)).

³⁶⁷ Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 13 [Електронний ресурс] // URL: <http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf> (Дата звернення: 19.05.2018); Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), p. 138.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Грієвза, менонітка Амі Евелін), народженою у Шеффілді 1³⁶⁸ (14)³⁶⁹ січня 1878 р. Амі Евелін Грієвз, у свою чергу, була племінницею Джона Грієвза – донькою його рідного брата Георга Туртона Грієвза, який мав у Шеффілді фірму “Greaves & Son”.

Коли Амі Евелін виповнилось 9 років, померла її мати³⁷⁰. У 15 років Амі Евелін поступила до школи для дівчат – Mrs. Shrubsole’s School, у якій провчилася близько п’яти років. У 21-річному віці дівчина вважала себе вже достатньо добре підготовленою до життя. А невдовзі Джон Грієвз запросив свою племінницю приїхати із Шеффілду до Бердянська. Як раз тоді мало відбутись весілля доньки британського віце-консула у Бердянську Емілії Грієвз із Петром Ісааковичем Судерманом. І Амі Евелін Грієвз мала бути дружкою на цьому весіллі своєї кузини. Там-то вона і познайомилася із старшим братом Петра Ісааковича, і попри його неідеальне володіння англійською та її ще гіршу німецьку³⁷¹, молоді люди невдовзі зійшлися і Яків Ісаакович зробив пропозицію

³⁶⁸ Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Судермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 7 [Електронний ресурс] // URL: <http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf> (Дата звернення: 19.05.2018).

³⁶⁹ Amy Evelyn Greaves Enns [Електронний ресурс] // URL: <http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=30890342> (Дата звернення: 16.06.2015).

³⁷⁰ “Deaths”, *Sheffield Daily Telegraph* (November 22, 1887), p. 3.

³⁷¹ Мовне середовище в родині Судерманів було вельми показовим. За спостереженням Амі Евелін, представники старшого покоління розмовляли російською, німецькою і Plattdeutsch (нижньонімецькою) – своєрідним фламандсько-німецько-голландським діалектом. Більш молодші використовували тільки німецьку і російську. Першу – оскільки саме нею велось навчання у менонітських школах, другу – оскільки вона використовувалась у бізнесі і при складанні офіційних паперів. Plattdeutsch володіли родичі по лінії матері Якова Ісааковича, тоді як родичі по лінії його батька спілкувались верхньонімецькою мовою, до якої відносяться південнонімецькі і середньонімецькі діалекти. Сам Яків Ісаакович використовував їх обидві, і, до того ж, чудово розмовляв російською, при цьому використовуючи велику кількість українських виразів (Amy E. Greaves Sudermann Enns, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899-1915*. Editors: David P. Sudermann and Mary R. Blocksma (Privately Published Northfield, MN; Corrected Unpublished 2nd Edition, 2001), p. 34).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

вийти за нього заміж (*Ілюстрація Метричний запис про шлюб Амі Евелін Грієвз і Якова Судермана*). Тож дівчина із Шеффілдлу залишилась на Півдні України, не знаючи ні російської чи української мови, ні традицій і звичаїв менонітів, до чиєї родини вона приєдналась. Амі Евелін ризикнула перебратись до країни, яка, за її оцінкою, на 50 років відставала від цивілізованої Англії. Дівчина була готова до нових викликів.

Клан Судерманів був представлений не лише у Бердянську, а і в чисельних менонітських поселеннях регіону. Невдовзі після весілля, яке мало місце 17 квітня 1900 р., молоде подружжя поїхало із визитами до цих родичів. Вельми знаково, що на обіді, якій влаштував на честь молодят дядька Якова Ісааковича, серед інших гостей був присутній син колишнього офіційного представника Мекленбург-Шверіна і Пруссії в Бердянську Петер Янцен. Він якраз відвідував місце свого дитинства, завітавши із США. Амі Евелін Грієвз Судерман і Петер Янцен провели у спілкуванні кілька днів. Саме тоді вони і з'ясували, що жили в різні часи в тому самому будинку, який колись належав родині Корнеліуса Янцена і який згодом придбав Джон Грієвз. Крім того, виявилось, що Петер Янцен і Яків Судерман були друзями дитинства, а їхні батьки – сусідами. Син колишнього офіційного представника Мекленбург-Шверіна і Пруссії в Бердянську розповів племінниці невдалого претендента на посаду віце-консула Німеччини в цьому місті, як на початку 1870-х рр. Корнеліус Янцен спонукав менонітів залишити їхні міцні господарства на українському півдні і переселитись у США, аби уникнути призову на військову службу, і як за це йому “було запропоновано” залишити територію Російської імперії. При цьому Петер Янцен висловив жаль, що багато менонітів не емігрували, і зізнався, що він дуже побоюється за їхнє майбутнє³⁷². Як згадувала Амі Евелін через півстоліття, саме ці розмови з Петером Янценом дозволили їй значно більше дізнатись про менонітів і посилили її повагу до них.

³⁷² Amy E. Greaves Sudermann Enss, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899-1915*. Editors: David P. Sudermann and Mary R. Blocksma (Privately Published Northfield, MN; Corrected Unpublished 2nd Edition, 2001), p. 56-57.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Цікаво, що відвідавши Бердянськ у 1900 р., син колишнього представника Мекленбург-Шверіна і Пруссії в цьому місті завітав на чаювання до бердянського німця Генріха Едігера, де були присутні і Судермани, і батько Амі Евелін Джон Грієвз із дружиною-баваркою (*Ілюстрація “Чаювання у Бердянську” 1900*).

Амі Евелін із чоловіком оселились на хуторі клану Судерманів на річці Кривий Торець біля Костянтинівки (*Ілюстрація “Група працівників хутору Якова Судермана”*). Спочатку справи йшли чудово, родина мала прислугу. Але у 1904 р. хутір збанкрутував і був ліквідований, так що родина Амі Евелін і Якова Ісааковича змушена була переїхати до невеличкого будинку в сусідньому населеному пункті. Великою мірою їх врятував саме Джон Грієвз: він найняв Якова Ісааковича комівояжером з продажу продукції свого заводу, що з дозволу уряду випускалась під маркою “Ластівка” (*Ілюстрації Реклама жнивальної машини “Нова ластівка” заводу Джона Грієвза і К^о; Реклама складу в Миколаєві з жнивальними машинами “Нова ластівка” заводу Джона Грієвза і К^о; Сівалка “Ластівка” заводу Джона Грієвза і К^о; 11-рядна сівалка “Ластівка” зі спрощеним передком заводу Джона Грієвза і К^о; Сівалка “Ластівка” заводу Джона Грієвза і К^о; Фрагмент сівалки з написом “Джон Грієвз и К^о. Бердянск”; Прейскурант машин и орудий “Ласточка”*). Завдяки цьому Судермани змогли знову стати на ноги, хоча тепер сімейний бюджет і був скромнішим, ніж раніше. Амі Евелін згадувала, що то були найщасливіші роки в її житті³⁷³ (*Ілюстрація Меноніти Амі Евелін і Яків Ісаакович Судермани із дітьми Мері Евелін, Георгом Туртоном і Джоанною*). Що ж до рішення Джона Грієвза про винайм Судермана для виконання функцій комівояжера, то тут, напевно, крім прагнення допомогти племінниці та її родині, зіграла роль і проблема пошуку посередників у продажу продукції, на яких би можна було покладатись і бути в них впевненим.

³⁷³ “These next years were the happiest that I had experienced” (David P. Sudermann, “Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss”, *Mennonite Life*, Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 21).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Від шлюбу Якова Ісааковича Судермана та Амі Евелін Грієвз народилося четверо дітей: Георг Туртон, Мері Евелін, Джоанна³⁷⁴ та Яків. Після того, як Яків Ісаакович помер від тифу 12 березня 1909 р., Амі Евелін у червні 1912 р. вийшла заміж другим шлюбом за іншого німця, молодшого від неї на 7 років тоді ще студента Густава Генріха Енса (1885-1965), від якого народила шестеро дітей. Невдовзі родина переїхала до Берліна (*Ілюстрації Сидять: Джоанна Судерман, Амі Евелін Грієвз-Судерман-Енс, Джустін Еліза Енс, Яків Судерман, Георг Туртон Грієвз; стоять: Георг Туртон Судерман, Дороті Гертруда Грієвз, Густав Генріх Енс, Етель Мері Грієвз, Мері Евелін Судерман (Берлін, 1913); Вулиця Розенхаймер у Берліні, на якій кілька років мешкала Амі Евелін Грієвз-Судерман-Енс із родиною*), де Густав навчався в євангельсько-біблійній школі та слухав лекції в університеті Гумбольдта. Родина мала твердий намір повернутись до Російської імперії, де Густав планував влаштувати менонітську школу. Та планам завадила Перша світова війна. Коли родина зрозуміла, що дорога до Російської імперії для неї закрита, то було швидко прийняте рішення їхати до Англії. Там у Шеффільді Грієвзи – родичі Амі Евелін – тепло зустріли її багаточисельну родину. Але Амі Евелін і її чоловік не хотіли бути тягарем для англійських родичів. Тож доволі швидко вони почали шукати варіанти. І саме батько Амі Евелін Георг Туртон запропонував звернути погляд на інший бік Атлантичного океану: “Чи ви знаєте хоч когось у Америці? Я так розумію, що там, у Штатах, мешкає багато менонітів”³⁷⁵. Густав пригадав, що колись до якоїсь там американської місцевості із назвою “Beatrice” емігрував із Західною Пруссії зведений брат його батька. Знайшовши таки за допомогою туристичного агента на докладній карті США населений пункт із такою назвою на далекому Заході, Густав написав листа з адресою: “Uncle Wiebe, Beatrice, U.S.A.”. І за кілька тижнів у Шеффільді одержали відповідь від Герхарда Віба (Gerhard

³⁷⁴ Народжена 6 грудня 1903 р., вона згодом стала вчителькою, письменницею та волонтеркою.

³⁷⁵ David P. Sudermann, “Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss”, *Menonite Life*, Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 23.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Wiebe), у якій той запрошував Густава з родиною до себе. Наприкінці жовтня 1914 р. Амі Евелін, Густав і діти відплили з Ліверпуля до міста Квебек, порт Гурон, а вже звідти перебралась до Біатріс (Небраска)³⁷⁶. Цікаво, що вже в перший ранок її перебування в Небрасці до Амі Евелін завітав її старий знайомий, син колишнього офіційного представника Мекленбург-Шверіна і Пруссії в Бердянську...³⁷⁷

У США, у Ньютоні (Канзас) Амі Евелін померла аж 2 листопада 1975 р.³⁷⁸ Частина її мемуарів була опублікована у 1993 р. під потрійним прізвиськом (Amy E. Greaves Sudermann Enss) і з промовистою назвою “Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond”³⁷⁹.

Зважаючи на такі родинні зв'язки британського віце-консула у Бердянську із німцями, а також на тісні ділові контакти його компанії із німецькими колоніями (*Люстрації Німецька лютеранська колонія Ейгенфельд; Німецька колонія в Північному Приазов'ї*) стає більш зрозумілою та увага, яку британський колега Александра Зуккау приділяв “німецькому питанню” у рапортах до Лондона. Вже у першому з них, що стосувався 1908 р., Грієвз підкреслював, що в плані обробки землі “фермери” саме Бердянського повіту йшли попереду не тільки інших регіонів Російської імперії, але і багатьох складових “сільськогосподарської Європи”. Адже тут дуже широко використовувались вдосконалені сільськогосподарські машини, і, як писав Грієвз, навіть самий бідний селянин мав свої власні плуг, сівалку, жнивварку, віялку

³⁷⁶ David P. Sudermann, “Sound and Silence: The Autobiographical Writings of Amy Sudermann Enss”, *Mennonite Life*, Volume 52 / No. 3 (September, 1997), p. 24.

³⁷⁷ Amy E. Greaves Sudermann Enss, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899-1915*. Editors: David P. Sudermann and Mary R. Blocksma (Privately Published Northfield, MN; Corrected Unpublished 2nd Edition, 2001), p. 232.

³⁷⁸ Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 7 [Електронний ресурс] // URL: <http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf> (Дата звернення: 19.05.2018).

³⁷⁹ Amy E. Greaves Sudermann Enss, *Winding Trails: From Sheffield to the Steppes and Beyond: a Memoir 1899-1915*. Editors: David P. Sudermann and Mary R. Blocksma (Northfield, MN: Small World Press, 1993), 230 p.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

тощо. І це при тій специфіці повіту, що тут домінували невеликі, від 20 до 175 акрів, землеволодіння, і нараховувалось 96 “російських” поселень, 61 німецька колонія та 31 болгарське поселення.. Причому, за твердженням Грієвза, досвід німецьких колоністів впливав на інше населення, яке переймало від них методи культивуації землі і певною мірою навіть німецькі звичаї. Самі ж німці, згідно Грієвзу, чи не всі були ще й справними ремісниками, тож довгі зимові місяці вони також не сиділи без діла. Тут же знаходимо і низку інших схвальних характеристик німців.

Далі Грієвз, що зовсім не дивно, докладно зупинився на описі виробництва найсучасніших сільськогосподарських машин, зауваживши, що воно є основною індустрією Бердянська і його повіту. Між іншим, Джон Грієвз повідомив і про те, що безпосередньо у Бердянську діяли два заводи цієї галузі: один – під британським менеджментом (зрозуміло, тут мався на увазі сам завод Грієвза) із 800 працівниками, а другий – під менеджментом німецьких колоністів із 250 робітниками. Самі ці два заводи за звітній рік виготовили продукції на 1,5 мільйони карбованців: 5 тисяч жниварок і двигунів, 6 тисяч сівалок і 12 тисяч плугів³⁸⁰.

Стан сільськогосподарського машинобудування, умов і результатів продажу його продукції Джон Грієвз продовжив докладно висвітлювати у своєму рапорті за наступний рік. Причому тут він в узагальненнях пішов ще далі і подав починаючи з 1886 р. статистичні дані щодо імпорту сільськогосподарських машин до Бердянська, із позначенням частки у ньому британських та інших закордонних виробників. Докладно аналізуючи успіхи німців на цьому ринку, Грієвз зауважив, що вони зумовлені зовсім не якістю пропонованої продукції, а методами ведення торгівлі, у яких Велика Британія, за зізнанням Грієвза, дійсно дуже відстала. Британські фірми, як і раніше, майже не вступали в прямі контакти з покупцями в регіоні. Натомість це активно робили німці, які пропонували тут товар чи не зі всього світу. І навіть якщо їм замовляли саме британську продукцію, ці німці відмовлялись її

³⁸⁰ № 4295. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1909), p. 68-75.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

доставляти або ж натякали, що їхні вироби можуть бути придбані на значно кращих умовах. Як результат, продукція Шеффільду та Бірмінгему поступово була витіснена товарами з Вестфалії³⁸¹.

У рапорті за 1912 р. Грієвз додав штрихів до намальованих їм у попередніх рапортах картин успішного просування німців на місцевому ринку і ситуації із бердянським сільськогосподарським машинобудуванням³⁸².

Після початку так званої Першої російської революції в Таврійській губернії почали виходити німецькомовні газети. Прикметою часою став друк газет і безпосередньо в Бердянську (до того власної преси тут не було, хоча кореспонденції з міста у підніжжя Бердянської коси регулярно публікувались у регіональній пресі). Серед них – і німецькомовний щотижневик “Der Botschafter” (“Вісник”), який виходив з 1905 р. у Бердянську, а до того 2 роки друкувався в Катеринославі. Часопис “Friedensstimme” (“Голос миру”), який з 1905 р. щотижнево видавався менонітами у Бердянському повіті, час від часу вмщував повідомлення про події в Бердянську і публікації тамтешніх менонітів³⁸³.

³⁸¹ № 4537. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1909 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1910), p. 47-49.

³⁸² № 5114. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1912 on the Trade of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1913), p. 37-41.

³⁸³ Neufeld A. “Realschule in Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 23 (10.07.1906), S. 242; “Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 38 (23.09.1906), S. 421; “Aus deutschen Ansiedlungen. Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 44 (04.11.1906), S. 490-491; “Aus deutschen Ansiedlungen. Prediger A. Janzen in Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 45 (11.11.1906), S. 502-504; Sudermann L. “Einladung zur Gemeinschaftskonferenz in Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 33 (16.08.1908), S. 517-518; Sudermann L. “Einladung zur Gemeinschaftskonferenz in Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 35 (30.08.1908), S. 549-550; Balichin H. “Russische Versammlungen in Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 10 (7.03.1909), S. 3; “Aus deutschen Ansiedlungen. Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 20 (16.05.1909), S. 9-10; Ediger I. “Was machen wir mit unsern Forstein?”, *Friedensstimme*, № 30 (25.07.1909), S. 4-6; Töws J. “Aus deutschen Ansiedlungen. Unglücksfall”, *Friedensstimme*, № 33 (15.08.1909), S. 8-9; Sudermann L. “Aus deutschen Ansiedlungen. Einladung zur Gemeinschaftskonferenz in Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 35 (29.08.1909), S. 7-8; Sudermann L. “Aus deutschen Ansiedlungen. Einladung zur

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Про життя бердянських німців цих часів, і в першу чергу – про реальне училище Нейфельда іноді писала і “*Odessaer Zeitung*”³⁸⁴.

Повертаючись безпосередньо до біографії Александра Зуккау, звернемо увагу, що в Університеті Південної Кароліни зберігається фотографія 1904 р. (*Ілюстрація Віце-консул Александр Зуккау з родиною*)³⁸⁵. У описі до неї читаємо: “Стоїть: віце-консул у

Gemeinschaftskonferenz in Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 36 (5.09.1909), S. 9; Riediger P. “Kurzer Bericht über die Gemeinschafts-konferenz in Berdjansk. (Schluss folgt.)”, *Friedensstimme*, № 41 (10.10.1909), S. 5-7; Riediger P. “Kurzer Bericht über die Gemeinschafts-konferenz in Berdjansk. (Schluss.)”, *Friedensstimme*, № 42 (17.10.1909), S. 3; “Aus deutschen Ansiedlungen. Aus der Landschafts-Versammlung in Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 43 (24.10.1909), S. 7-8; A. K. “Aus deutschen Ansiedlungen. Die Cholera in Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 56 (21.07.1910), S. 7-8; “Aus deutschen Ansiedlungen. Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 7 (26.01.1911), S. 7-9; “Aus deutschen Ansiedlungen. Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 51 (5.07.1911), S. 8-10; “A. Neufeld in Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 80 (15.10.1911), S. 8; J. W. “Aus deutschen Ansiedlungen. Der Spagat rus. Fabrikation in Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 63 (15.08.1912), S. 7-9; “Aus deutschen Ansiedlungen. Spagat der Fabrik Günther-Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 91 (21.11.1912), S. 8-10; Aus deutschen Ansiedlungen. Kochkurse in Berdjansk”, *Friedensstimme*, № 70 (7.09.1913), S. 5-6.

³⁸⁴ “Ein neue Realschule”, *Odessaer Zeitung*, № 143 (25.06.1905), S. 2; “Eine Mittleschule mit deutscher Unterrichtssprache vestaetigt”, *Odessaer Zeitung*, № 22 (28.01.1909), S. 3; KW[ilhelm]. “Gedanken aualaesslich des Todes von A.A. Neufeld in Berdjansk”, *Odessaer Zeitung*, № 33 (11.02.1909), S. 2; “Reglement fuer das Stipendiam auf den Namen A.A. Neufelds, weiland Direktors der Realschule in Berdjansk und leitenden Lehrers der Chortitzer Zentralschule”, *Odessaer Zeitung*, № 92 (24.04.1909), S. 3; “Berdjansk”, *Odessaer Zeitung*, № 120 (29.05.1909), S. 3; “Bestaetigung”, *Odessaer Zeitung*, № 160 (16.07.1909), S. 3; Fast P. “Berdjansker Realschule”, *Odessaer Zeitung*, № 156 (11.07.1910), S. 2-3.

³⁸⁵ *Stehend der Vizekonsul in Berdjansk Alexander Sukkau (Schwiegervater meines Bruders). Sitzend seine Frau Anna Maria geb. Müller mit Baby Alexander. Im Vordergrund das Ehepaar Müller. Vier weitere Töchter der Müllers vermutlich. Nach dem alter des Babys im Sommer 1904* (Standing: the Vice-Consul in Berdjansk, Alexander Sukkau (the brother-in-law of my brother). Seated you see Mrs Anna Maria, née Müller, with the baby, Alexander. In the foreground [sic] [Mr & Mrs] Müller. Four further Müller

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Бердянську Александр Зуккау (тесть мого брата). Сидячих ви бачите місіс Анну Марію, у дівочтві Мюллер, з дитиною Александром. На передньому плані [sic] [містер і місіс] Мюллер. Напевно, четверо інших – дочки Мюллера. Судячи з віку дитини, це фото було знято влітку 1904”. Це фото, яке було передане бібліотеці Університету Південної Кароліни у складі колекції історичних фотографій з Базельської місії³⁸⁶ у 1991 р. доктором Клаусом Стеллінгом разом із уточнюючою інформацією, що на фото сидять у темному вбранні місіс Сузанна, у дівочтві Хубер, і пастор Маркус Мюллер, який був вбитий у Тіфлісі в 1905 р.³⁸⁷

Втім, за всіма даними, станом на 1904 р. Александр Зуккау ще не був німецьким віце-консулом.

25 червня 1910 р. генеральний консул Німеччини Онессайт направив із Одеси послання на ім'я канцлера Німеччини Бетмана-Гольвега, в якому повідомляв, що під час подорожі кораблем із Ялти до Керчі до нього звернувся німецький підданий, що мешкав у Бердянську. Від імені населення Німецької колонії міста він попросив відновити дію в Бердянську німецького віце-консульства, зупинену ще в 1890 р. Він же рекомендував землевласника Александра Зуккау як людину, що ідеально підходить на посаду віце-консула. Генеральний консул Онессайт навів довідки про кандидатуру Зуккау і переконався, що той дійсно мав всі необхідні для відповідної посади якості.

17 січня наступного, 1911 р. Онессайт повернувся до теми відновлення віце-консульства у Бердянську. Він зазначив, що йому невідомо, з яких причин 20 роками раніше ця установа припинила існування, але наразі німецькі інтереси в Бердянську є досить суттєвими. Тож кілька сторінок своєї доповідної Онессайт присвятив конкретизації цих інтересів і характеристиці економічного потенціалу Бердянська. І знов було повторено, що

daughters probably. Juding by the age of the baby this photo was taken in the summer of 1904 // USC Libraires [Електронний ресурс] URL: <http://digitallibrary.usc.edu/cdm/ref/collection/p15799coll123/id/38432> (Дата звернення: 26.08.2017)

³⁸⁶ Historical Photographs from the Basel Mission.

³⁸⁷ “Mitgeteilt und Fotos geschickt von Dr. Klaus Stelling (Arch/3622) Okt. 1991. P[ersonen] f[aszikel]. 799” [Ergänzungen zu dunkel gekleideten sitzenden Personen:] Frau Susanne, geb. Huber (Bruder B.V. 1203) (Vater B.V. 224), Pfr. Markus Müller, B.V. 799, ermordet in Tiflis 1905”.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Александр Зуккау є чудовим кандидатом на посаду віце-консула. Причому цього разу Онессайт згадав, що однією з осіб, що рекомендували кандидатуру Зуккау, був євангельський пастор Дерінгер.

Вже 31 січня з подачі Онессайта про питання відновлення німецького віце-консульства в Бердянську писав вже німецький посол у Петербурзі.

23 лютого 1911 р. Онессайт писав на ім'я Бетмана-Гольвега, що Александр Зуккау письмово зголосився взяти на себе виконання обов'язків німецького віце-консула в Бердянську. Генеральний консул в Одесі при цьому додав, що не має жодних заперечень проти цієї кандидатури. У травні остання погоджувалась вже вищими чиновниками в самій Німеччині³⁸⁸.

У червні 1911 р. Онессайт, писав про Зуккау до Берліна, що той спочатку був менонітом, але змінив конфесію, одружившись із донькою протестантського пастора. Тим не менш, у Зуккау збереглися всі менонітські чесноти, включаючи надійність і обачність. До того ж, він добре знав економічні умови регіону. Онессайт повідомляв, що Александр Зуккау спочатку як купець займався експортом зерна, згодом впродовж багатьох років був співвласником заводу сільськогосподарської техніки, а тепер працював у своєму великому маєтку неподалік Бердянська³⁸⁹.

13 березня 1912 р. німецький посол у Петербурзі повідомив Бетману-Гольвегу, що вже пройдені всі етапи призначення і наявні всі необхідні документи, за винятком одного, ще не повернутого російським урядом.

Нарешті, 9 квітня Онессайт звітував, що і цей документ отриманий, а Зуккау був офіційно проінформований про призначення і склав присягу³⁹⁰.

У "Central-Blatt für das Deutsche Reich" за 1912 р. було вміщено повідомлення, що кайзер Німеччини призначив поміщика Александра Зуккау на посаду віце-консула в Бердянську³⁹¹.

³⁸⁸ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

³⁸⁹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141226.

³⁹⁰ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Вже 24 червня 1912 р. віце-консул Александр Зуккау просив німецького генерального консула в Одесі дозволити йому на час відряджень із Бердянська передавати виконання віце-консульських обов'язків такому собі Возідло. Онессайт не мав заперечень проти цієї кандидатури³⁹².

У Bundesarchiv (Берлін) нами були виявлені та скопійовані звіти Зуккау з Бердянська, складені у 1912-1914 рр.³⁹³ Як німецький віце-консул у Бердянську Александр Романович Зуккау фігурує і у виданні “Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год”³⁹⁴.

Втім, той самий 1914 р. кардинально змінив статус не тільки Александра Зуккау, але і всіх інших представників Німеччини в Російській імперії. Як зазначає Людмила Вовчук, початок Першої світової війни потяг за собою розірвання дипломатичних стосунків між цима країнами і припинення діяльності німецьких консульств у портових містах Азовсько-Чорноморського регіону: консульські архіви і кореспонденція були конфісковані російською владою³⁹⁵, а німецькі консули із родинами були змушені залишити територію держави³⁹⁶.

Як вдалось з'ясувати при вивченні матеріалів Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, у випадку із Александром Зуккау події

³⁹¹ “Seine Majestät der Kaiser haben im Namen des Reichs den Gutsbesitzer Alexander Sukkau zum Vizekonsul in Berdiansk (Rußland) zu ernennen geruht” (*Central-Blatt für das Deutsche Reich* (Berlin, 1912), S. 277).

³⁹² Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

³⁹³ Bundesarchiv (BArch), R 901/6320, S. 1-16.

³⁹⁴ *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137. Опрацювання матеріалів відповідних довідкових видань за кілька десятиліть дає підстави стверджувати, що цим роком там і обмежуються дані про німецьке представництво в Бердянську наприкінці 19 – на початку 20 ст.: консульство Німецької імперії тут не згадується як з 1890 по 1913 р., так і після 1914 р. (**Додаток 1**). Втім, це не означає, що в даному випадку “Памятная книжка Таврической губернии” адекватно відбила історичну реальність.

³⁹⁵ Про те, що такий факт мав місце у німецькому генеральному консульстві в Одесі, свідчить і повідомлення посольства США у Берліні від 27 грудня 1914 р. (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141227).

³⁹⁶ Вовчук Людмила. “Консули європейських країн у Миколаєві (друга половина XIX – початок XX ст.)”, *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*: міжвід. зб. наук. пр. Київ. – 2017. – Вип. 26. – С. 391.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

розгортались по-іншому. У справі німецького віце-консульства у Бердянську серед документів за 1918 р. виявлені оригінальний випуск “Norddeutsche Allgemeine Zeitung” від 20 серпня 1918 р., а також переказ публікації “Ein deutscher Konsul in russischer Verbannung”³⁹⁷, в яких повідомлялося, що тоді як більшість німецьких консульських службовців завдяки посередництву іспанських, американських та інших колег змогла залишити територію Російської імперії раніше, один із консулів повернувся на батьківщину з російського заслання тільки кілька тижнів тому. І цією особою був саме віце-консул у Бердянську Александр Зуккау. Як писала газета, ця шляхетна людина, німецький землевласник був призначений на посаду у 1912 р. і користувався заслуженим авторитетом, піклуючись про захист прав німецьких колоністів, при цьому будучи лояльним до Російської імперії. Коли розпочалась війна, Зуккау було 64 роки, і він вчинив деякі дії для допомоги родинам своїх співвітчизників, що коштувало йому 4 років страждань. Тож газета помістила розповідь про жахи, які Александру Зуккау довелося пережити, і про його дивовижний порятунок.

Отже, ще у 1907 р. Зуккау із ще кількома однодумцями-німцями заснував німецьке товариство, яке зайнялося створенням середньої школи з німецькою мовою викладання. Тодішній уряд затвердив навчальну програму цієї школи, хоча Зуккау і довелося при цьому врахувати “побажання” влади щодо розширення сфери використання російської мови. Втім, невдовзі настав період реакції, який прийнято йменувати “третьочервневою монархією”, дозвіл на створення школи було відкликано, а натомість “запропоновано” створити суто російську школу. Тоді церковна рада євангельсько-лютеранської конгрегації, членом якої Зуккау перебував більше 30 років, вирішила влаштувати чотирикласну церковну школу, і Зуккау пожертвував на це чималі кошти. Ця школа була відкрита незадовго до початку Першої світової війни.

Невдозі відкриття німецькомовної школи стало приводом для того, аби Зуккау був визнаний особою, яка заподіює шкоду інтересам Російської імперії. Як тільки розпочалась війна, віце-консул Зуккау вчинив активні дії з метою забезпечення

³⁹⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

збереженості консульського архіву. Користуючись своїм статусом, він намагався отримати паспорти для від'їзду до Німеччини. Втім, російська влада зірвала ці наміри. Тоді був створений фонд допомоги німцям, що залишились. Одразу поширились чутки, що нібито Зуккау зібрав на потреби цього фонду величезну суму, 65000 карбованців, і переправив їх літаком до Німеччини. І це при тому, сам Александр Зуккау в поясненнях поліції заявив, що зібрана сума не перевищувала 100 карбованців. Skorиставшись цим як приводом, російська влада спочатку обмежила Зуккау в правах, а невдовзі кинула за ґрати. Після чотирьохтижневого ув'язнення, впродовж якого дружина Зуккау піддавалась шантажу, віце-консула випустили з-за ґрат, але лише для того, аби відправити на заслання на північ Російської імперії, до Архангельська. І це при тому, що ніяких доказів його провини знайти не вдалось. З губерньського Архангельська наказом тамтешнього губернатора Александр Зуккау був відправлений за 220 км, до селища Пінега, а звідти, через деякий час – у ще дальшу глухомань. Добиратись довелося саньми по тундрі, коли температура повітря спускалась до -50 С°.

Облаштувавшись як-так на місці заслання, де він орендував квартиру, Зуккау перебував під наглядом поліція, яка, за його спостереженням, прагнула всіляко принижувати засланих як морально, так і фізично. Наприкінці січня 1915 р. Александру Зуккау було оголошено, що його бердянська справа розглядається військовим трибуналом. Тож віце-консул, який не мав можливості внести заставу, був переведений до в'язниці, де його утримували у жахливих умовах.

Після тривалих поневірянь, з підірваним здоров'ям, Зуккау, нарешті, посміхнулася доля: побачивши важкий стан віце-консула, місцевий фельдшер посприяв переведенню його до лікарні. А згодом з'явилась надія на возз'єднання із родиною, яка залишалась у Бердянську. Втім, на перешкоді стала необхідність отримання спеціального дозволу від Архангельського губернатора. Зуккау багато разів звертався за допомогою до різноманітних інстанцій, включно із американським посольством у Петрограді³⁹⁸. Нарешті, стараннями Міністерства іноземних справ Німеччини і особисто

³⁹⁸ "Ein deutscher Konsul in russischer Verbannung", *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, № 424 (20.08.1918), S. 3.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

посла Німецької імперії при уряді РРФСР у Москві графа Вільгельма фон Мірбаха-Харфа³⁹⁹ Александру Зуккау було дозволено залишити місця заслання, де він поневірявся майже 4 роки⁴⁰⁰. Вже у липні 1918 р. Александр Зуккау відправляв свою кореспонденцію з Кенігсфельду (Шварцвальд)⁴⁰¹.

Цуй же населений пункт згадується і в книзі Гельмута Т. Хуберта: згідно з нею, Александр Зуккау, який свого часу був віце-консулом (щоправда, Гельмуту Т. Хуберту невідомо, якої самої держави), після остаточного встановлення у місті більшовицької влади втік до Німеччини, де був вже в лютому 1921 р. У Німеччині він оселився за адресою Königsfeld in Baden, Schwarzwald⁴⁰². З ним був і його син, який народився 20 квітня 1904 р. і якого на честь батька назвали Александром.

В період відсутності Александра Зуккау у Бердянську, згідно з “Памятной книжкой Таврической губернии”, станом на 1917 р. офіційні представництва Німеччини та її союзників у місті зі зрозумілих причин не діяли: натомість тут продовжували працювати французький і бельгійський консул Іван Францович Бонне, італійський консульський агент Маріо Михайлович Доллорсо, британський віце-консул Джон Едуардович Грієвз, іспанський віце-консул Анджело Степанович Сангвінеті, датський віце-консул Генріх Абрамович Едігер і грецький віце-консул Георгій Іванович Пападакі⁴⁰³.

При цьому Бердянськ продовжував відігравати важливу роль для менонітів всієї держави. Достатньо згадати, що саме у Бердянську у відповідь на повідомлення про намір Тимчасового уряду прийняти новий закон, що регулює релігійні питання, в

³⁹⁹ Winfried Baumgart, “Die Mission des Grafen Mirbach in Moskau April-Juni 1918”, *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 16. Jahrg., 1. H. (Jan., 1968), S. 66-96.

⁴⁰⁰ “Ein deutscher Konsul in russischer Verbannung”, *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*, № 424 (20.08.1918), S. 3.

⁴⁰¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

⁴⁰² Helmut T. Huebert, *Mennonites in the Cities of Imperial Russia. Vol. 1: Barvenkovo, Berdyansk, Melitopol, Millerovo, Orechov, Pologi, Sevastopol, Simferopol* (Winnipeg: Springfield Publishers, 2006), p. 142.

⁴⁰³ *Памятная книжка Таврической губернии, 1917* / Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г.Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 94.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

червні 1917 р. зібралась Комісія з церковних справ. Як наслідок, до Петрограда була направлена делегація, яка отримала запевнення, що меноніти будуть мати такий же статус, що й інші протестанти, і що вони будуть залучені до розробки нового закону⁴⁰⁴.

У місті продовжувала діяти і лютеранська кірха, чії німецькомовні “Відомість сум, зібраних та витрачених на управління майном” та інші господарські документи за 1916 р. зберігаються нині в Російському державному історичному архіві (*Ілюстрація Господарські документи лютеранської кірхи в Бердянську за 1916 р.*). Ще донедавна до цієї кірхи, яка була центром створеної у 1865 р. лютеранської парафії Нойштутгарт-Бердянськ, належало 1118 осіб, 1090 з яких були саме німцями. Щоправда, тільки 436 з них мешкали безпосередньо в Бердянську, решт ж – у колоніях Нойштутгарт, Нойгофнунгсталь, Розенфельд і у Ногайську. (*Ілюстрація Статистичні дані щодо лютеранської парафії Нойштутгарт-Бердянськ*)

В наслідок підписання так званого Брестського миру Бердянськ був зайнятий німецькими та австро-угорськими військами (квітень-листопад 1918 р.). 27 липня 1918 р. німецькомовна газета “Friedensstimme”, що видавалась у менонітській колонії Гальбштадт на річці Молочній, повідомила: 16 липня 1918 р. у своїх будинках були заарештовані чотири почесні консули, які представляли у Бердянську ворожі Німеччині держави. Йшлося про представника Великої Британії Грієвза, Франції Бонне, Італії Доллорсо (Далл’Орсо) та Греції Пападакі. Троє з них, за виключенням Грієвза, 17 липня 1918 р. були посаджені на поїзд, що відправлявся у бік Мелітополя. Грієвзу ж через хворобу тоді було дозволено залишитись у Бердянську⁴⁰⁵, але невдовзі і його інтернували до Німеччини⁴⁰⁶. Це був вже другий арешт Джона Грієвза німцями: до того він перебував у німецькому полоні на початку Першої світової, у 1914-1915 рр. Тож колишні партнери по бізнесу, німець Александр Зуккау і британець Джон Грієвз, обидва неабияк постраждали під час війни за те, що офіційно представляли інтереси своїх імперій.

⁴⁰⁴ James Urry, *Mennonites, politics, and peoplehood: Europe, Russia, Canada, 1525-1980* (University of Manitoba Press, 2006), p. 134.

⁴⁰⁵ *Friedensstimme* (Juli 27, 1918), S. 6.

⁴⁰⁶ Heinrich Ediger. *Erinnerungen aus meinem Leben* (Karlsruhe, 1927), S. 32.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Щодо нерухомості Александра Зуккау, то збереглися відомості, де саме в Бердянську знаходився його одноповерховий будинок. Він стояв біля нині вцілілого будинку із червоної цегли, першим власником якого був Генчо Греков. Отже, будинок Зуккау розташовувався на правій стороні вулиці Гостинної (тепер – Італійської), де вона перетиналась із Міщанською вулицею (нині – Центральною)⁴⁰⁷, тобто на території нинішнього Бердянського медичного коледжу.

Разом із тим, місцевий краєзнавець І. Червенко писав, що у селі Дмитрівка, що на відстані близько 20 км від Бердянська, “два капіталісти німці А.Р. Зуккау і Фридріх Шоль скупили більше 1000 десятин землі, створили хутірські господарства на березі Азовського моря [...] Десятки батраків гнули свої спини на полях цих мироїдів”⁴⁰⁸. Видання “Немецкие населенные пункты в Российской империи: География и население. Справочник” стверджує, що станом на 1915 р. на території Дмитрівської волості Бердянського повіту існував хутір А. Зуккау із населенням у 8 мешканців⁴⁰⁹.

Цікаво, що прізвище Зуккау донині збереглося в топоніміці Північного Приазов'я: неподалік від Бердянська, на території Дмитрівської сільської ради розташовується урочище Зук[к]алова балка (*Ілюстрація Урочище Зук[к]алова балка на території Бердянського району, назване на честь А. Зуккау*). За твердженням місцевого краєзнавця Івана Короткого, там ще й досі збереглося свідцтво господарської діяльності німецького поміщика-колоніста Адольфа Зуккау – земляний вал-плотина через урочище для утворення ставка. У середині 1950-х на пляжній зоні цього ставка

⁴⁰⁷ Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н. *Бердянск. Взгляд через столетия.* – Бердянск: Південна зоря; Запорожжє: Дикое Поле, 2010. – С. 41-42.

⁴⁰⁸ Червенко И.Д. *Краткий очерк истории села Дмитровка Бердянского района Запорожской области* [Електронний ресурс] // URL: <https://www.proza.ru/2015/01/22/777> (Дата звернення: 25.08.2017).

⁴⁰⁹ *Немецкие населенные пункты в Российской империи: География и население. Справочник.* Сост. В.Ф. Дизендорф. – М.: Обществeнная академия наук российских немцев, 2006. – С. 134.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

були відкриті золотоносні піски і там певний час навіть працювала старательська артіль, яка мила це золото⁴¹⁰.

⁴¹⁰ Смирнова Катерина. *Дмитровка: історія і легенди* // pro.berdyansk.biz [Електронний ресурс] // URL: <http://pro.berdyansk.biz/content.php?id=38736> (Дата звернення: 24.08.2017).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї **Матіас (Матвій) Ковачевич**

Про віце-консула Ковачевича на сьогодні відомо досить небагато. Достатньо сказати, що складаючи список іноземних консулів в Маріуполі⁴¹¹ в рамках великого міжнародного проекту “Чорне море і його портові міста, 1774-1914. Розвиток, конвергенція та зв’язки зі світовою економікою”, маріупольські дослідники його навіть не згадали (як вони не включили до цього списку і Івана Деспота – другого з трьох консулів, що представляли в Маріуполі інтереси німецьких земель).

Згідно з підрахунками Людмили Вовчук, серед 66 німецьких консулів у чорноморсько-азовських портах Російської імперії 57 осіб, тобто 86 %, “були представниками або підданими німецьких міст (з 1870 р. Північонімецького союзу, а потім Німецької імперії)”⁴¹². Попри не дуже вдале формулювання “представниками або підданими” і некоректність твердження про 1870 р. як про нижню межу дії офіційних представників Північонімецького союзу, наведена цитата є вельми цікавою в тому плані, що вона дає деяке уявлення про ступінь поліетнічності складу німецьких консулів у регіоні. “Деяке” – тому, що в поясненні до цих підрахунків не згадуються представники як Бердянська, так і Маріуполя, та й у всій дисертації Людмила Вовчук наводить (причому із посиланням на нашу статтю) прізвище лише одного німецького консула у цих містах; в упорядкованому нею “Списку іноземних консульств, відкритих у чорноморсько-азовських портах Російської імперії та підвідомчих їм округів” згадка про німецьке представництво в Бердянську взагалі відсутня, а щодо Маріуполя не зазначені ні його статус, ні межі консульського округу.

Так от, якщо звертатись до наведених вище спостережень щодо рівня поліетнічності складу німецьких консулів, то віце-консул

⁴¹¹ Пономарева Ирина. *Маріуполь. Консули* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

⁴¹² Вовчук Людмила Анатоліївна. *Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.02 – всесвітня історія. – Миколаїв, 2013. – С. 79.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Ковачевич належав до тієї меншості, що ні етнічно, ні за підданством німцями не була.

Старший науковий співробітник Маріупольського краєзнавчого музею Рена Саєнко свого часу так описала історичні умови, в яких Ковачевич почав працювати в Маріуполі: “Розширення закордонної торгівлі призвело до створення в Маріуполі митної застави (в 1799 р.) і портового управління (в 1808 р.). До початку 19 століття відноситься поселення в місті перших іноземців – грецьких та італійських купців, пізніше з’явилися купці з балканських провінцій Австро-Угорщини⁴¹³. Вони скуповували в Маріуполі і в навколишніх селах зерно, вантажили його на парусні судна, що приходили з баластом, та відправляли на батьківщину. Іноземці будували в місті житлові будинки, а на пристані в гирлі Кальміусу – комори для зберігання зерна. Жителями міста вони не вважалися. Тільки після прийняття російського громадянства деякі з них зараховувалися до купецького стану: це стало можливим в 40-50 роки 19 століття. Тоді ж в місті виникають перші іноземні торгові компанії братів Мімбеллі і Деспота, Матвія Ковачевича і Олександра Трінковича”⁴¹⁴.

За часів діяльності Ковачевича вже існував Маріупольський менонітський округ. За характеристикою, поданою в коментарях до щоденників Джакоба (Якова) Еппа, поселення цього округу були ізольованими від модернізаційних процесів, які відбувались у Хортицькій і Молочанських колоніях, і залишалися вельми консервативними, побоюючись будь яких змін⁴¹⁵. Наприкінці 1860-х рр. материнські колонії Бердянського колоністського округу Нойгофнунг і Нойгофнунгсталь купили землю на річці Кальміус, де заснували дочірні колонії Остгейм і Корнталь. Представники материнської колонії Бердянського колоністського округу

⁴¹³ Ясно, що тут йшлося не про Австро-Угорську імперію, яка виникла тільки в 1867 р., а про Австрійську імперію.

⁴¹⁴ Саєнко Рена. “Маріупольские купцы не только хорошо торговали, но и еще более хорошо занимались благотворительностью”, *Приазовский Рабочий*. – № 9. – 21.01.2006.

⁴¹⁵ *A Mennonite in Russia: The Diaries of Jacob D. Epp, 1851-1880* (University of Toronto Press, 2013); William Schroeder, *The Bergthal Colony*, rev. ed. (Winnipeg, Man., 1986).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Розенфельд купили ділянку на схід від Маріуполя і заклали там Александерфельд⁴¹⁶.

Основним джерелом інформації про Ковачевича (а точніше – Ковачевичів, оскільки в Маріуполі одночасно діяли два консули-брати) для маріупольських краєзнавців залишається видання “Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии”, опубліковане в 1892 р. Саме там повідомлялось, що серед перших католиків, які з'явилися у Маріуполі в 1820-х рр., наряду з італійцями були італізовані слов'яни з території австрійських провінцій узбережжя Адріатичного моря (Далмації, Берегової лінії). Серед них був присутній і носій “чисто слов'янського прізвища” Ковачевич. Але і безпосередньо італійці, і ці італізовані слов'яни розмовляли італійською, а тому маріупольцями всі йменувались італійцями⁴¹⁷. Ці “італійці”, у тому числі і Ковачевич, відкрили в Маріуполі торгові фірми, які швидко стали відомі не тільки в регіоні, але і далеко поза його межами⁴¹⁸.

Наприкінці 1860-х років обсяги відпускнуї торгівлі через Маріупольський порт суттєво зросли, тільки для зернових культур становлячи 1 мільйон 200 тисяч четвертей, чому, згідно із Д. Хараджасвим, суттєво сприяв саме торговий дім братів Ковачевичів. На чолі цього дому стояла “дуже енергійна і ділова людина, яка через підприємливість свою не обмежилась тільки домом у Маріуполі, але відкрила відділення свого дому в Генічеську, куди направлялись зернові продукти

⁴¹⁶ Брандес Д. “Бердянскій колонистскій округ, Таврическая губернія”, *Енциклопедія немцев России* [Електронний ресурс] // URL: <http://www.enc.rusdeutsch.ru/articles/83> (Дата звернення: 4.02.2018)).

⁴¹⁷ *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: типо-литография А.А. Франтова, 1892. – С. 141-142.

⁴¹⁸ *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: типо-литография А.А. Франтова, 1892. – С. 143.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Константиноградського, Павлоградського і Олександрівського повітів”⁴¹⁹.

Цікаво, що згадки про Ковачевича у виданні “Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии” містяться як у підрозділі “Католицька община. Католицька церква”, так і в підрозділі “Духовне училище”, в якому йдеться про православний навчальний заклад, у якому купець М. Ковачевич був почесним блюстителем. Тут мається на увазі вперше відкрите на місцеві кошти ще в 1825 р. у селищі Сартана училище, в якому мали навчатись діти православних священно- та церковнослужителів. У 1831 р. училище було переведене до спеціально зведеної для нього будівлі у Маріуполі. До 1847 р. цей будинок, який жодного разу не ремонтувався, прийшов у занепад, і навчальний заклад був змушений його залишити, перебравшись у наймані приміщення. Під час Кримської війни училище залишило вразливий для англо-французької флотилії Маріуполь і номінально рік продовжувало існувати у Карані, а 15 березня 1856 р. розпорядженням обер-прокурора Синоду взагалі було офіційно закрите. Наново воно відкрилось у 1857 р., тепер маючи офіційний статус духовного повітового училища. Для нього аж до 1880 р. винаймався будинок Ю. Попова. Приміщення тут були затісними, через що в будівлі училища мешкало лише 15 осіб. І 5 з них утримувались саме на кошти М. Ковачевича⁴²⁰. У виданні “Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии” повідомлялось, що цей будинок розташовувався на розі Торгової та Митрополитської вулиць.

Ковачевич став одним із ініціаторів створення Маріупольського комерційного зібрання, статут якого був затверджений Міністром внутрішніх справ 12 січня 1870 р. У § 1 цього зібрання пояснювалось: “постійний розвиток торгівлі м. Маріуполя породив в громаді думку про влаштування такого громадського зібрання, де

⁴¹⁹ *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: типо-литография А.А. Франтова, 1892. – С. 313.

⁴²⁰ *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: типо-литография А.А. Франтова, 1892. – С. 205-207.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

був би можливий більш приватний і більш загальний обмін думками стосовно торгівлі. Ця обставина і є головною причиною запровадження в місті Маріуполі комерційного зібрання". Щоправда, далеко не всі вірили в щирість такого формулювання. Адже на той момент в місті вже 25 років діяв інший клуб, Маріупольське громадське зібрання, і саме в середовищі його членів виникла ідея про розкол і виокремлення в нову організаційну структуру. Разом із Ковачевичем, такими "розкольниками" стали комерсанти Трипкович, Кюцца (Кюццо), Раллі, Іванович, Суслич, Пелагаті та деякі інші. Взагалі ситуація із виокремленням Маріупольського комерційного зібрання стала тільки одним із проявів загальної тенденції сварок в середині маріупольської громади: в місті паралельно діяли не тільки два конкуруючі клуби, а і два театри, два сади для гулянь, якими користувались представники двох "ворогуючих партій". Серед 40 засновників клубу, у витоків якого стояв Ковачевич, 18 були комерсантами; річний членський внесок попервах становив 25 карбованців, причому статутом спеціально обумовлювалось, що "членами Маріупольського комерційного зібрання можуть бути особи всіх станів, крім простолюдинів". Окрім головної мети, задекларованої в § 1, метою закладу проголошувалось також "надавати громаді можливість приємного проведення часу в розмовах, читанні журналів, газет, законом дозволених ігор і деяких розвагах"⁴²¹.

Тоді як щодо Бердянська у виданнях початку 1860-х фіксувалась наявність консулів Пруссії, то з Маріуполем справи були інші. Зокрема, "Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861" констатував присутність у Маріуполі, поміж іншими, консула Риму і одночасно віце-консула Тоскани Етьєна Мамбеллі (Etienne Mambelli), австрійського консульського агента і одночасно віце-консула Швеції та Норвегії Джованні Драсковіча (Giovanni Drascowitch), віце-консула Сардинії П'єра Шиаффіно (Pierre Schiaffino), який одночасно був і віце-консулом Сицилії, і

⁴²¹ *Маріуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Маріупольской Александровской гимназии.* – Маріуполь: типо-литография А.А. Франтова, 1892. – С. 282-283.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

консульського агента Сардинії Ланфранко (Lanfranco)⁴²², але в поданому тут списку консульств Пруссії в Російській імперії представництво у Маріуполі не значилось⁴²³. Як відсутній Маріуполь і у відповідних списках, що подавались берлінським виданням за 1862⁴²⁴, 1863⁴²⁵, 1864⁴²⁶, 1866⁴²⁷ і 1867 рр.⁴²⁸

Натомість у згаданому виданні 1861 р. фіксується присутність у Маріуполі віце-консула Мекленбург-Шверіна Ковачевича⁴²⁹. Ім'я при цьому не уточнюється (*Ілюстрація Перелік офіційних представників Мекленбург-Шверіна у Російській імперії в 1861 р. із зазначенням прізвища Ковачевича*). Але тут же в списку консулів Бельгії значиться Франсуа Ковачевич (Francois Cowacewitch) у Маріуполі⁴³⁰ (*Ілюстрація Перелік офіційних представників Бельгії у Російській імперії в 1861 р. із зазначенням прізвища Ковачевича*), якій фігурував у цьому статусі у всіх щорічних збірках рапортів бельгійських консулів за 1861-1868 рр.⁴³¹

Тут варто звернути увагу, що у без перебільшення знаковий для Російської імперії 1861 р., який знаменував початок “Великих Реформ” у цій країні, що мали вести її шляхом модернізації за “західним” зразком, з-поміж складових майбутньої єдиної

⁴²² *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 49, 54, 64, 65, 67.

⁴²³ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 63-64.

⁴²⁴ *Preussischen Handelsarchiv*, № 3 (17 Januar 1862), Beilage, S. 5.

⁴²⁵ *Preussischen Handels-Archiv*, № 1 (1863), Beilage, S. 5.

⁴²⁶ *Preussischen Handels-Archiv*, № 21 (1864), Beilage, S. 5.

⁴²⁷ *Preussischen Handels-Archiv*, № 4 (1866), Beilage, S. 5.

⁴²⁸ *Preussischen Handels-Archiv*, № 3 (1867), Beilage, S. 5.

⁴²⁹ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 60.

⁴³⁰ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 51.

⁴³¹ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 51; *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1862), Tome VIII, p. XIII, 194; *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1863), Tome IX, p. XIII, 253; *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1864), Tome X, p. XIII; *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1865), Tome XI, p. 272; *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1866), Tome XII, p. 13; *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1867), Tome XIII, p. 13; *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1868), Tome XIV, p. 132

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Німеччини своє офіційне представництво у Маріуполі мав тільки Мекленбург-Шверін, а у Бердянську – Мекленбург-Шверін і Пруссія (*Ілюстрація Герб великого герцогства Мекленбург-Шверін*)

І це в той час, коли в Одесі, крім цих двох, були представлені Ангальт-Дессау, Баден, Баварія, Бремен, Франкфурт-на-Майні, Гамбург, Ганновер, Гессен-Кассель, Гессен-Дармштадт, Любек, Ольденбург, Саксонія і Вюртемберг. Причому всі вони були представлені не консульськими агентами чи віце-консулами, а саме консулами.

В іншій частині басейну Азовського моря, у Ростові-на-Дону у 1861 р. діяли офіційні представництва Гамбурга (консул) і Ольденбурга (консул).

У Таганрозі в цей же час функціонували віце-консул Мекленбург-Шверіна та консул Ольденбурга.

У Керчі ж у 1861 р. діяв тільки консульський агент Пруссії⁴³².

Цікаво, що у списках суден торгового флоту Російської імперії на 1 січня 1858 р. знаходимо дані про те, що “іноземний гість І. Ковачевич” був власником приписаного до Бердянського порту спорудженого із сосни і дубу требаку “Св. Николай”, який був придбаний ним у 1856 р. (28 1/3 ластів, шкіпер З. Хайджи-Георгі, екіпаж 4 матроси)⁴³³, а маріупольський купець М. Ковачевич – власником одразу 4 суден, приписаних до Маріупольського порту. Йдеться про побудовані в 1847 р. шхуну “Св. Елена” (47 ластів, шкіпер І. Груша, екіпаж 4 матроси), у 1841 р. тендер “Св. Николай” (19 1/3 ластів, шкіпер Ф. Ктіченко, екіпаж 2 матроси), у 1840 р. гальяс “Св. Николай” (33 1/3 ластів, шкіпер І. Голубович, екіпаж 3 матроси) і у 1854 р. ще один тендер із тією ж назвою “Св. Николай” (20 1/2 ластів, шкіпер Л. Корело, екіпаж 2 матроси)⁴³⁴.

⁴³² *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F. Bellizard, 1861), p. 49-68.

⁴³³ Мельницький Всеволод Петрович. *Русский коммерческий флот по 1-е января 1858 года (По офиц. источникам)*. – СПб.: типография Морского ведомства, 1859. – С. 25.

⁴³⁴ Мельницький Всеволод Петрович. *Русский коммерческий флот по 1-е января 1858 года (По офиц. источникам)*. – СПб.: типография Морского ведомства, 1859. – С. 31.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

А у “Відомості про російське торговельне суднобудування і мореплавання при Бердянському порту за 1866 р.” ми натрапляємо на згадку про те, що керч-єнікольські міщани Петро Ковачевич і Франческо Періо купили у єйського купця Миколи Парісі шхуну в 25 $\frac{3}{4}$ ластів⁴³⁵.

У 1865 р. бельгійський консул у Маріуполі Франсуа Ковачевич повідомив у своєму консульському рапорті до Брюсселю (*Ілюстрація Фрагмент рапорта бельгійського консула у Маріуполі Ф. Ковачевича за 1864 р.*) такі подробиці: хоча впродовж 1864 р. жодне бельгійське судно не відвідало Маріуполь, торговий дім братів Ковачевичів доставив каботажними із Маріуполя до Керчі чималі вантажі, які вже звідти бельгійським пароплавом “Джон Давид” були вивезені до Антверпена⁴³⁶.

8 листопада 1867 р. прусський король Вільгельм підписав закон, який визначав статус консулів Північнонімецького союзу (“Gesetz betreffend die Organisation der Bundeskonsulate, sowie die Amtsrechte und Pflichten der Bundeskonsuln”)⁴³⁷. Коли ж наступного року король Пруссії підписав указ з переліком осіб, які призначались офіційними представниками Північнонімецького союзу в містах Російської імперії, відповідну посаду в Маріуполі зайняв Матіас Ковачевич, який до того у цьому ж місті Північного Приазов'я був віце-консулом Мекленбург-Шверіна⁴³⁸ (*Ілюстрація Текст*

⁴³⁵ *Памятная книга Таврической губернии, изданная Таврическим губернским статистическим комитетом / Сост. под ред. секр. стат. ком. К.В. Ханацкого. Вып. 1. – Симферополь: Типография Губернского Правления, 1867. – С. 493.*

⁴³⁶ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1865), Tome XI, p. 271.

⁴³⁷ Arnold Steinmann-Bucher, *Die Reform des Konsulwesens aus dem volkswirtschaftlichen Gesichtspunkte* (Berlin: R. von Deckers Verlag, 1884), S. 165-168.

⁴³⁸ “...Seine Majestät der König von Preußen haben im Namen des Norddeutschen Bundes zu Konsuln des Norddeutschen Bundes zu ernennen geruht, und zwar:

zu *Generalkonsuln*:

den Preußischen Generalkonsul für Kur- und Liefland *Christian Heinrich v. Wöhrmann* in Riga,

den Preußischen Generalkonsul *Ernst Mahs* in Odessa;

zu *Konsuln*:

den Preußischen und Hamburgischen Konsul *Johannes Gernet* in Archangel,

den Preußischen Konsul *Franz Johan Franzén* in Uleåborg,

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

повідомлення про призначення у 1868 р. королем Пруссії офіційних представників Північнонімецького союзу в містах Російської імперії, згідно з яким відповідну посаду в Маріуполі зайняв Матіас Ковачевич).

У липні того ж 1868 р. вже у статусі віце-консула Північнонімецького союзу Матіас Ковачевич письмово звернувся до канцлера Отто фон Бісмарка. Ковачевич повідомляв про кроки, зроблені ним при вступі на нову посаду, включаючи отримання відповідних документів, печаток і складання присяги. Тут же Ковачевич писав, що архів і кореспонденція віце-консульства Мекленбург-Шверіна відтепер стали складовою архіву

den Lübeckischen Konsul *Carl Grundfeldt* in Ny Karleby,
den Lübeckischen Konsul *Carl Gustaf Wolff* in Wasa,
den Lübeckischen Konsul *Carl Emil Carlström* in Christinestadt,
den Lübeckischen Konsul *Georg Wentzel* in Björneborg,
den Lübeckischen Konsul *Christian Friedrich Voß* in Åbo,
den Lübeckischen Konsul *Carl Julius Harff* in Helsingfors,
den Preußischen Konsul *Frithiof Hultmann* in Ekenäs,
den Lübeckischen Konsul *Carl Eugène Aberg* in Borgo,
den Preußischen Konsul *Johann Friedrich Hackmann* in Wiburg,
den Preußischen Konsul *Ed. Sutthoff* in Narva,
den Preußischen Konsul *Andreas Christian Koch* in Reval,
den Preußischen Konsul *Nikolai Michael Bremer* in Pernau,
den Preußischen Konsul *Carl Ernst Mahler* in Windau,
den Preußischen Konsul *Carl Friedrich Ulrich Schneider* in Libau,
den Preußischen Konsul *Johann Hämmerle* in Berdjansk,
den Hamburgischen Konsul *Jean Emmanuel Scaramanga* in Rostoff,
den Preußischen Konsul *Walter Ferdinand Siemens* in Tiflis;
zu Vizekonsuln:
den Fabrikbesitzer *Dr. A. Hoyer* in Moskau,
den Preußischen, Mecklenburgischen, Oldenburgischen und Hanseatischen
Vizekonsul *Wilhelm Lüders* in Kronstadt,
den Preußischen Konsular-Agenten *Theodor Hoffmann* in Odessa,
den Mecklenburgischen Vizekonsul *Jean Salatich* in Kertsch,
den Mecklenburgischen Vizekonsul *Mathias Kowacewicz* in Marioupol und
den Preußischen und Oldenburgischen Vizekonsul *Alexander Hämmerlé* in
Taganrog" (*Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes Band, Nr. 19 (Juni 1868), S. 341-342).*

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

новоствореного віце-консульства Північнонімецького союзу у Маріуполі⁴³⁹.

Показово, що і згаданий вище, і низка інших листів Ковачевича до берлінського керівництва були написані не німецькою, а французькою.

У виданні “*Annuaire Diplomatique de l’Empire de Russie*” за наступний, 1869 р. знов, як і у 1861 р. віце-консулом Мекленбург-Шверіна у Маріуполі значився Ковачевич (Covacevitch) без зазначення імені⁴⁴⁰, а Ф. Ковачевич (F. Covacevitch) фігурував як консул Бельгії у Таганрозі⁴⁴¹. Там же як прусський віце-консул у Маріуполі значився поданий без імені Kovacevicz⁴⁴², а Kovacevitch – як віце-консул Швеції і Норвегії⁴⁴³.

Показово, що у 1869 р., крім перелічених вище країн, мали свої представництва у Маріуполі тільки Австро-Угорщина, Римська держава, Італія та Франція. Так що прізвище Ковачевич носили представники половини консульств іноземних держав у Маріуполі.

Звернемо увагу і на те, що у 1869 р. німецькі землі у Маріуполі вже були представлені консульськими установами не тільки Мекленбург-Шверіна, як у 1861 р., але і Пруссії.

У інших містах Північного Причорномор'я і Приазов'я у 1869 р. складові майбутньої єдиної Німеччини були представлені так: в Одесі працювали консульські установи Бадена, Баварії, Гамбурга, Гессен-Дармштадта, Мекленбург-Шверіна, Пруссії, Саксонії і Вюртемберга; у Ростові-на-Дону діяли консул Гамбурга і консул Пруссії; у Керчі – віце-консул Мекленбург-Шверіна і віце-консул Пруссії; у Таганрозі – віце-консул Пруссії; у Бердянську – віце-консул Мекленбург-Шверіна і консул Пруссії.

Що ж до Ковачевича, то його прізвище вже невдовзі не було представлене серед іноземних консулів в Маріуполі: на початку 1870-х рр. від Німеччини тут вже був віце-консул Іван Деспот,

⁴³⁹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212.

⁴⁴⁰ *Annuaire Diplomatique de l’Empire de Russie, pour l’année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 83.

⁴⁴¹ *Annuaire Diplomatique de l’Empire de Russie, pour l’année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 75.

⁴⁴² *Annuaire Diplomatique de l’Empire de Russie, pour l’année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 86.

⁴⁴³ *Annuaire Diplomatique de l’Empire de Russie, pour l’année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 88.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Бельгії – консул Іванович (J. Ivanovich)⁴⁴⁴, Швеції і Норвегії – віце-консул Поп(п)ович⁴⁴⁵.

Розгадку знаходимо у франкомовному листі брата Матіаса Ковачевича Франсуа на ім'я канцлера Отто фон Бісмарка від 9 (21) лютого 1869 р. Франсуа писав, що замість брата саме йому останнім часом було доручено виконувати обов'язки віце-консула Північнонімецького союзу у Маріуполі. Тепер же, плануючи залишити територію держави, Франсуа Ковачевич пропонував Отто фон Бісмарку призначити на віце-консульську посаду в Маріуполі німця за походженням, працюючого у Російській імперії медика Фрідріха Гампера⁴⁴⁶.

А вже за 6 днів, 15 лютого сам Фрідріх Гампер, підписавшись як міський лікар і судовий експерт, написав французькою ж мовою листа, в якому зазначав, що для нього було б за честь зайняти вакантну посаду. Тут же Гампер запевняв, що у випадку призначення буде докладати всіх зусиль для захисту інтересів Північнонімецького союзу⁴⁴⁷.

Цікаво, що прізвище доктора Гампера відоме в Маріуполі досі. На вулиці Земській збереглась стилізована під готику споруда, яку продовжують йменувати “будинок Гампера” (*Ілюстрація Будинок Гампера в Маріуполі*), а узвіз поруч із цим будинком – “Гамперівський”. Йдеться про Сергія Федоровича Гампера – напевно, сина особи, яку Франсуа Ковачевич пропонував на посаду віце-консула Північнонімецького союзу. Батько С.Ф. Гампера був судмедекспертом у Маріуполі, згодом – лікарем і викладачем тамтешньої чоловічої гімназії, паралельно займаючись лікуванням не тільки гімназистів, але й інших маріупольців. Згідно з результатами дослідження маріупольського лікаря Т.Ф. Криворотька, С.Ф. Гампер народився у Маріуполі в 1859 р., отримав освіту в Харківській гімназії і на медичному факультеті Харківського університету, через два роки повернувся до міста на узбережжі Азовського моря і зайняв місце батька. Згодом поїхав до Петербурга, де впродовж двох років займався науковими

⁴⁴⁴ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1872), Tome XVIII, p. 180.

⁴⁴⁵ *Rigaische Stadtblätter*, № 23 (11. Juni 1870), S. 220.

⁴⁴⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212.

⁴⁴⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

дослідженнями при кафедрі терапії Військово-медичної академії. На основі цих досліджень захистив докторську дисертацію “Про оправлення шлунка під впливом сірчанокислового стрихніну”, причому одним із офіційних опонентів при захисті був сам майбутній Нобелівський лауреат фізіолог Іван Павлов (який, між іншим, бував у сусідньому із Маріуполем Бердянську в статусі зятя тамтешньої очільниці гімназії Корчевської). Після захисту Гампер повернувся до Маріуполя, де і працював до самої смерті у 1911 р. Його останньою посадою було місце головного лікаря Маріупольської повітової земської лікарні. Саме Гамперу приписують започаткування бальнеології в Маріуполі, пов'язане із використанням ним морської рапи і грязей для лікування порушень опорно-рухового апарату⁴⁴⁸.

Прізвище ж Ковачевича фігурувало в маріупольській пресі і початку 20 ст. Зокрема, 13 червня (31 травня) 1912 р. “Мариупольская жизнь” писала про проведені 27 травня на іподромі місцевого бігового товариства кінні перегони, в першому заїзді яких брали участь коні Христофорова і Ковачевича. Повідомлялось, що перегони зібрали досить велику кількість глядачів; все скакуни були нагороджені грошовими призами⁴⁴⁹.

⁴⁴⁸ Буров Сергей. *Дом на Гамперовском спуске* // Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: <http://old-mariupol.com.ua/dom-na-gamperovskom-spuske/> (Дата звернення: 2.05.2018).

⁴⁴⁹ “Скачки”, *Мариупольская жизнь*. 13.06.1912.

Як і віце-консул Ковачевич, Іван Деспот був серед тієї меншості німецьких консулів, яка етнічно не належала до німців, а за підданством – до представників якогось із державних утворень на території майбутньої Німецької імперії.

Батько Івана Деспота Антоніо Деспот народився у Генуї. Згодом він перебрався до Північного Приазов'я і в 1837 р. відкрив там свій торговий дім, який займався експортом зерна через місцевий порт. За даними Світлани Новікової, Антоніо Деспот належав до італізованих слов'ян⁴⁵⁰. Щоправда, викликає сумнів твердження про те, що його прізвище було суто слов'янським (“Окрім власне італійських фірм, в місті почали працювати контори італізованих слов'ян з Адріатики, в основному – австрійських підданих. У місті їх теж називали італійцями, рідше – далматинцями, хоча власники цих фірм носили суто слов'янські прізвища Видович, Вучетич, Деспот, Ковачевич, Попович, Фіскович”)⁴⁵¹. Адже Деспот – від грецького *Δεσπότης*, тобто “владика”, “володар”. Це прізвище дійсно було присутнє і у мешканців Балкан, але – аж ніяк не виключно серед тамтешніх слов'ян. Напевно, у своєму спостереженні Світлана Новікова була інспірована такою, що стала класичною роботою “Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии”. Але там у відповідному переліку зустрічаємо майже всіх, окрім саме Деспота: “поруч з італійськими прізвищами: Джербуліні, Пініоні Галлеано, Пеллагаті, Сангвінетті, Мерелло, Де-Мартіно і т. п. зустрічаються і суто слов'янські прізвища: Видович, Ковачевич, Опоренович, Павлович, Трипкович, Фіскович та ін.”⁴⁵² Дуже близький за змістом текст від свого імені навів і Лев Яруцький,

⁴⁵⁰ Новікова С.В. “Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.)”, *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 52.

⁴⁵¹ Новікова С.В. “Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.)”, *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 49.

⁴⁵² *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Маріуполь: типо-литографія А.А. Франтова, 1892. – С. 141-142.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

який теж не вмістив прізвище Деспота до списку “італіанізованих слов’ян”⁴⁵³.

Із відповідним застереженням варто сприймати і твердження сучасної маріупольської дослідниці про те, що завдяки слов’янському походженню цих (Видович, Вучетич, Деспот, Ковачевич, Попович, Фіскович) підприємців уряд Російської імперії та місцева адміністрація “ставилися до них з особливою прихильністю”; а також що багато хто з цих підприємців розпочинав кар’єру з роботи капітанами на торговельних судах великих іноземних фірм, саме так заробивши стартові капітали; “ці люди відрізнялись наполегливістю, мали підприємницький хист, тому могли швидко підняти свій бізнес і вивести його на міжнародний рівень. У їх конторах в основному працювали родичі і співвітчизники, які з часом або замінювали своїх хазяїв, або відкривали нові фірми”⁴⁵⁴. Адже і у виданні “Мариуполь и его окрестности...” після того самого списку, в якому знову ж таки не знаходимо Деспота, читаємо, що переселенці з Адріатичного узбережжя Австро-Угорщини були найбільш бажаними через їхнє слов’янське походження, і що перші переселенці були головним чином капітанами суден, які часто по торгових справах відвідували місто⁴⁵⁵.

⁴⁵³ Яруцкий Лев. *Мариупольская старина*. – М.: Советский писатель, 1991. – С. 101.

⁴⁵⁴ Новікова С.В. “Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.)”, *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія*. – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 49.

⁴⁵⁵ І далі: “Знайомлячись на Азовському узбережжі і з іншими містами, вони тим не менш передбачували ту роль, яку судилося відігравати деякий час на цьому узбережжі Маріуполі, і, по залишенню служби на судах, оселялись в ньому, з метою зайнятись торгівлею; саме тому головний потік поселенців і був спрямований до Маріуполя. Хоча ці поселенці здебільшо з’являлись без усяких коштів, тим не менш, відрізняючись промисловим торговим духом, як всі загалом мешканці узбережжя Середземного моря, вони встигли швидко освоїтися зі станом справ нової для них країни, і, захоплюючи постійно в свої руки торгівлю хлібом, стали швидко найголовнішими двигунами її. Такі, що виникали одна за іншою, торгові фірми: Видовича, Джербуліні, Галлеано, Мембелі, Ковачевича та ін. стали відомі не тільки в цій місцевості, але і далеко за її межами. В конторах їх служили здебільшо вихідці із тих самих місцевостей і в подальшому або замінювали своїх хазяїв, або засновували

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Із превеликою долею скепсису варто сприймати і твердження мариупольського краєзнавця Лева Яруцького про те, що саме родичами мариупольських Деспотів були ті Деспоти, які у 1400 р. перебрались із Сербії до Польщі, там служили королю Сигизмунду I, приєднали до свого прізвища Зенович і залишили слід в “російській історії”⁴⁵⁶.

Того самого 1837 р., коли Антоніо Деспот відкрив у Маріуполі торговий дім, до міста завітав наслідник російського престолу Великий Князь Олександр Миколайович (майбутній Олександр II). Саме цю поїздку імператор і згадував у Лівадії в розмові із німецьким консулом у Бердянську Іоганном Фрідріхом Геммерле. Збереглися документи про підготовку Маріуполя місцевою владою до візиту наслідника престолу, які дають уявлення, яким побачив це місто Антоніо Деспот. А вигляд цей був не надто привабливий. Як і в кожному тогочасному місті, важливою складовою міського простору Маріуполя був собор, але огорожа навколо нього розвалилась, а “в огороді всякі нечистоти і неохайності”. Майдан біля собору був в ямах і горбах, а вулиці Маріуполя вкриті вибоїнами і непотрібом. Багато будинків потребувало ремонту, їхні дахи і димарі розвалювались, стіни були не обмазані, вікна – без скла, а натомість забиті дошками або ж заліплені папіром. Не в кращому стані були паркани: кам'яні розвалились і були не обмазані, дерев'яні завалились або ж у них була відсутня половина дошок, а біля них все позаростало бур'янами; часто воріт не було взагалі, а якщо і були, то такі самі поламані і не пофарбовані, як і паркани. Старі лави поряд “загрожували

нові фірми” (*Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: типо-литография А.А. Франтова, 1892. – С. 142-143).

⁴⁵⁶ “А.І. Деспот був губернатором в Кяхті, а Станіслав Ярославович Деспот-Зенович – письменник, драматург, служив у Тобольську, Одесі. Одна з представниць цього роду була провидицею, вона передбачила долю Миколі I, листувалась із ним. А Н.В. Деспот-Зенович став професором хімії, викладав у Вільнюському університеті, похований на Новодевічому кладовищі в Петербурзі” (Яруцький Лев. *Фамільная гордость и честь* // Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: <http://old-mariupol.com.ua/familnaya-gordost-i-chest/> (Дата звернення: 27.08.2017)).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

падінням”, а біля них стояли діжки з дьогтем, дрючки та “та інша нечистота і неприємність”⁴⁵⁷.

Доволі скоро Деспот увійшов до п'ятірки провідних торгових домів Маріуполя, яку склали дома Галеано, Деспота, Видовича, братів Мембелі і братів Поповичів⁴⁵⁸. Цікаво, що останні значто більше зробили для розвитку Бердянська, аніж Маріуполя⁴⁵⁹.

⁴⁵⁷ *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: типо-литография А.А. Франтова, 1892. – С. 84-85.

⁴⁵⁸ Новікова С.В. “Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок ХХ ст.)”, *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 49.

⁴⁵⁹ Купець 1-ї гільдії Микола Христофорович Попович отримав освіту в Одесі (у ліцеї, який згодом отримав назву Рішельєвський), і, за бажанням батьків, зайнявся комерцією. В Одесі підтримував контакти з Дюком де Рішельє. Торгуючи із портами Середземного моря, вивчав їхню діяльність, що згодом використав при нагадодженні закордонної торгівлі через Бердянський порт. Декілька років мав торгові контори в Одесі і Маріуполі. Саме Микола Попович став першим клопотати перед Новоросійським і Бессарабським генерал-губернатором про відкриття Бердянського порту. В 1835 р. першим, отримавши відповідний дозвіл, відправив вантаж із Бердянська за кордон. У 1836 р. став одним із перших купців, які оселились у Бердянську. Підтримував тісні контакти з Новоросійським і Бессарабським генерал-губернатором М.С. Воронцовим, клопотав перед ним про влаштуванні в Бердянську соляного складу, про запровадження комерційного зівбрання, відкриття в Бердянську училища, митної застави і поштової контори. Збудував у бердянську будинок, який був копією будинку Рішельє в Одесі. Займався благодійністю. Користувався великим авторитетом серед бердянців. Помер у Бердянську в грудні 1841 р., залишивши після себе великі борги. Торговий дім Поповича продовжив діяти у Бердянську під керівництвом його рідного брата Драго Христофоровича (Константинова В.М. “Попович Микола Христофорович”, *Славенні запоріжці* [Електронний ресурс] // URL: http://sites.znu.edu.ua/news_details.php?news_id=6914&lang=ukr (Дата звернення: 27.08.2017); Константинова Вікторія. “Попович Драго Христофорович”, *Енциклопедія Бердянська.* – Мелітополь: ООО “Издательский дом Мелитопольской городской типографии”, 2014. – Т. 2: М-Р. – С. 520).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Торговий дім Деспота, експортуючи зерно до портів Середземномор'я, тісно взаємодіяв з домами Галеано і Мембелі, відкритими з ним приблизно в той самий час⁴⁶⁰.

У 1844 р. А. Деспот продовжував фігурувати як “іноземний гість”, який мав Маріуполь як місце торгівлі, експортувавши у 1843 р. звідти товарів на 132087 карбованців⁴⁶¹.

За даними видання “Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии”, коли на середину 1840-х рр., в наслідок стрімко зростаючої конкуренції з боку молодого Бердянська, Маріуполь у порівнянні з серединою 1830-х рр. суттєво занепав за показниками вартості експортованих товарів і кількості іноземних суден, які його відвідали, в місті діяли два торгові дома: Галеано, який був перейменований на “Джузеппе Пініоне і К^о”, і Мембелі, до якого входили “Лука Мембелі, Іван і брати Мембелі і Антон Деспот”. Ці торгові дома займались експортною торгівлею виключно на власних суднах, що теж ставило Маріуполь в не вигідне становище в порівнянні з Бердянськом, де домінували комісійні будинки⁴⁶².

Майно Деспота постраждало під час Кримської війни 1853-1856 рр. Коли до Маріуполя у травні 1855 р. підійшла англо-французька ескадра (та сама, яка за кілька днів до того у Бердянську знищила судна Іоганна Фрідріха Геммерле), вона і тут спалила багато купецьких суден, а потім, обстрілявши місто, висадила десант. Останній прийнявся палити на біржі амбари, в яких зберігались запаси солі, а також хлібні склади і деякі житлові

⁴⁶⁰ Новікова С.В. “Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.)”, *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 52.

⁴⁶¹ *Государственная внешняя торговля в разных видах ея за 1843 год.* – Санкт-Петербург: типография Департамента внешней торговли, 1844. – С. 166.

⁴⁶² *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Маріуполь: типо-литография А.А. Франтова, 1892. – С. 312.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

будинки. Керував підпалами французький офіцер. Поміж інших тоді були спалені і хлібні склади Деспота⁴⁶³.

Бізнес батька, Антоніо Деспота, був продовжений і Іваном Деспотом, який у записах у метричній книзі⁴⁶⁴ фігурував як іноземець і австрійсько-підданий⁴⁶⁵.

Коли у 1869 р. місце віце-консула Північнонімецького союзу в Маріуполі залишилось вакантним і офіційний Берлін вже розглядав кандидатуру лікаря Фрідріха Гампера, Іван Деспот звернувся до консула Північнонімецького союзу в Бердянську Іоганна Фрідріха Геммерле, пропонуючи свої послуги. У франкомовному листі, написаному в Маріуполі 25 листопада 1869 р., Деспот, між іншим, уточнював, що з початку року він вжив кроків для набуття російського підданства, яке тепер розраховував одержати найближчим часом⁴⁶⁶. Геммерле підтримав Деспота, оперативно звернувшись листом до офіційного Берліна. Іван Деспот таки посів відповідну посаду і отримав печатки віце-консульства Північнонімецького союзу в Маріуполі з рук Іосифа Івановича (Joseph Ivanovich), який тимчасово опікувався цією установою⁴⁶⁷. Цікаво, що через 2 роки Іосиф Іванович фігурував як консул Бельгії у Маріуполі⁴⁶⁸.

З утворенням же у 1871 р. Німецької імперії Іван Деспот був призначений її віце-консулом у Маріуполі⁴⁶⁹ (*Глюстрація*

⁴⁶³ *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: типо-литография А.А. Франтова, 1892. – С. 90.

⁴⁶⁴ Державний архів Донецької області. – Ф. 215 (Соборная Харлампиевская церковь Екатеринославской духовной консистории г. Мариуполь Мариупольского уезда Екатеринославской губернии). – Оп. 1 – Спр. 32 (Метрическая книга о рождении, браке и смерти, 1913 г.). – Арк. 51.

⁴⁶⁵ Новікова С.В. “Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.)”, *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 52.

⁴⁶⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212.

⁴⁶⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212.

⁴⁶⁸ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1872), Tome XVIII, p. 180.

⁴⁶⁹ “Seine Majestät der Kaiser und König haben im Namen des Deutschen Reichs

den bisherigen Generalkonsul des Norddeutschen Bundes, Legationsrath *Julius Freiherrn v. Rechenberg* zu Warschau

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Розпорядження про призначення Деспота віце-консулом Німецької імперії у Мариуполі). Вже того ж року були оприлюднені списки всіх консулів Німецької імперії, в якому значиться і Деспот⁴⁷⁰

zum Generalkonsul des Deutschen Reichs für Polen,
den bisherigen Generalkonsul des Norddeutschen Bundes *Christian Heinrich v. Wöhrmann* zu Riga

zum Generalkonsul des Deutschen Reichs für Kur- und Livland,
den bisherigen Königlich Bayerischen Konsul *Josaphat Etlinger* zu Odessa

zum Generalkonsul des Deutschen Reichs daselbst,
den Legationssekretair bei der Kaiserlich Deutschen Gesandtschaft zu St. Petersburg und bisherigen Konsul des Norddeutschen Bundes,
Legationsrath Dr. jur. *Victor Ernst Richard v. Bojanowski* zu St. Petersburg,
sowie die bisherigen Konsuln des Norddeutschen Bundes

Christian Friedrich Voß zu Åbo,
Alexander Rigler zu Akkiermann (Chotin),

Johannes Gernet zu Archangel,
Johann Haemmerlé zu Berdiansk,

Georg Wentzel zu Björneborg,
Karl Emil Carlström zu Christinestad,

Frithiof Hultman zu Ekenäs,
Karl Friedrich Ulrich Schneider zu Libau,

Eduard Alexander Sutthoff zu Narva,
Karl Grundfeldt zu Ny Karleby,

Nicolai Michael Bremer zu Pernau,
Andreas Christian Koch zu Reval,

Jean Emmanuel Scaramanga zu Rostoff,
Alexander Haemmerlé zu Taganrog,

Dr. *Georg Otto Siemens* zu Tiflis,
Frans Johan Franzén zu Uleåborg,

Johann Friedrich Hackman zu Wiborg und
Karl Ernst Mahler zu Windau

zu Konsuln, ferner
die bisherigen Vizekonsuln des Norddeutschen Bundes,

Wilhelm Lüders zu Kronstadt,
Jean Despot zu Mariupol und

Paul Robert Christian Koch zu Reval

zu Vizekonsuln des Deutschen Reichs zu ernennen geruht" (*Deutsches Reichsgesetzblatt Band, Nr. 39 (1871), S. 338-339*).

⁴⁷⁰ *Jahresberichte der Handels- und Gewerbekammern in Württemberg für Das Jahr 1870, mit einem statistischen Unhang* (Stuttgart, 1871), S. 271.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

(Ілюстрації Список німецьких консулів у Російській імперії в 1871 р. із зазначенням прізвища Деспота; Карта розташування німецьких консульств у Європі в 1872 р.). Як німецький віце-консул у Маріуполі Деспот фігурував і у 1872 р.⁴⁷¹

На час консульства Деспота прийшлося становлення Німеччини як єдиної держави, і він долучився до цього в межах своєї компетенції. Зокрема, в 1872 р. у канцелярії Новоросійського і Бессарабського генерал губернатора велася справа “Про дії німецьких консулів із перепису німецьких підданих в краї для забезпечення їх національними паспортами”⁴⁷².

За консульства Деспота, у лютому 1873 р. в німецькій пресі були надруковані дані про визначення меж консульських округів. Згідно з ними, під юрисдикцією віце-консульства у Маріуполі мали перебувати у Катеринославській губернії Олександрівський, Бахмутський і Маріупольський повіти, а на території Облaсті Війська Донського – землі вздовж Міусу, до впадіння цієї річки в море. За консульством у Бердянську залишались землі Бердянського повіту, німецькі колонії на річці Молочній, а також Мелітополь *(Ілюстрація Фрагмент експозиції Мелітопольського міського краєзнавчого музею, присвяченої німецьким колоністам краю)*. При цьому значна частина Катеринославської губернії, включно з Верхньодніпровським, Катеринославським, Павлоградським і Новомосковським повітами, а також Харківська, Полтавська і Херсонська губернії знаходились під юрисдикцією безпосередньо німецького консульства в Одесі⁴⁷³ *(Ілюстрація Дані про межі німецьких консульських округів у 1873 р.)*.

Натомість вже у виданні 1874 р. “Handbuch für das Deutsche Reich” у списку німецьких консулів і консульств у Російській імперії ми зустрічаємо дані про консульство у Бердянську і його

⁴⁷¹ *Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preussischer Staats-Anzeiger*, № 27 (Berlin, 31 Januar 1872), S. 595.

⁴⁷² Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 174. – Спр. 23 (1872 р.) (О действиях германских консулов по переписи германских подданных в крае для снабжения их национальными паспортами). – 22 арк.

⁴⁷³ *Central-Blatt für das Deutsche Reich*, № 5 (Berlin, 7 Februar 1873), S. 35.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

очільника, але там немає нічого про наявність німецького представництва у Маріуполі⁴⁷⁴.

Пояснення цього знаходимо в повідомленні за листопад того ж 1874 р. про те, що віце-консульство у Маріуполі на Азовському морі закривається, а його консульський округ приєднується до консульського округу Бердянська⁴⁷⁵. Листування 1874 р. щодо підготовки закриття віце-консульства у Маріуполі і передачі повноважень німецькому консулу в Бердянську Іоганну Геммерле виявлено в Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes⁴⁷⁶.

Того ж 1874 р. Маріуполь, який у середині 19 ст. входив до складу Таганрозького градоначальства⁴⁷⁷, вже мав статус повітового міста Катеринославської губернії, не належачи до градоначальства.

Тож і у виданні 1876 р. межі консульських округів у Північному Приазов'ї суттєво різнились із тими, що вказувались станом на 1873 р. Тепер під юрисдикцією консулату в Бердянську були не тільки землі Бердянського повіту, німецькі колонії на річці Молочній і місто Мелітополь (все вищеперелічене – в межах Таврійської губернії), але і ті території, які раніше були під віце-консульством у Маріуполі, тобто Олександрівський, Бахмутський і Маріупольський повіти Катеринославської губернії та частина земель Області Війська Донського вздовж Міусу до його гирла. При цьому межі консулату в Таганрозі визначались як саме це місто і землі Області Війська Донського на північ від Дону, за виключенням території вздовж Міусу; межі компетенції віце-консульства в Керчі – територія самого Кримського півострова; юрисдикція Одеського консульства (з підпорядкованим йому консульським агентом у Миколаєві) поширювалась на Харківську, Полтавську, Херсонську губернії, а також на Верхньодніпровський, Катеринославський, Павлоградський і Новомосковський повіти

⁴⁷⁴ *Handbuch für das Deutsche Reich* (Berlin, 1874), S. 72.

⁴⁷⁵ *Central-Blatt für das Deutsche Reich*, № 46 (Berlin, 13 November 1874), S. 414.

⁴⁷⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes, R 141212.

⁴⁷⁷ *Городские поселения в Российской империи*. – Т. 2. – СПб.: Тип. т-ва “Общественная польза”, 1861. – С. 186-196.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Катеринославської губернії⁴⁷⁸. Відсутні відомості про наявність німецького представництва у Маріуполі у виданні того ж 1876 р. “Berliner Adreß-Buch”, тоді як там наводяться дані про німецького консула у Бердянську⁴⁷⁹.

Не зустрічаємо даних про наявність німецького представництва у Маріуполі і у виданні 1879 р., згідно з яким відповідні території продовжували значитись під юрисдикцією консульства у Бердянську⁴⁸⁰. У справі ж останнього зберігся звіт німецького консула у Бердянську Карла Оссенкопа за той самий 1879 р. про стан справ у Маріуполі (*Ілюстрація Фрагмент звіту німецького консула у Бердянську Карла Оссенкопа за 1879 р. про стан справ у Маріуполі*).

Те саме становище, коли частина Катеринославської губернії включно із Олександрівськом, Бахмутом, Слов'яносербськом і Маріуполем залишалась під юрисдикцією німецького консула у Бердянську, фіксувалось і у німецьких виданнях 1881⁴⁸¹, 1885⁴⁸² і 1889⁴⁸³ рр.

Коли ж у 1890 р. німецьке консульство у Бердянську наказом імператора було ліквідоване, Маріуполь був переданий під юрисдикцію генерального консульства Німеччини в Одесі⁴⁸⁴. Відповідні документи відклались у Politisches Archiv des Auswärtigen Amts як у справі німецького консульства в Керчі⁴⁸⁵, (*Ілюстрація Повідомлення про ліквідацію німецького консульства у Бердянську і передачу Маріуполя під юрисдикцію генерального консульства Німеччини в Одесі*), так і у справі самого генерального консульства Німеччини в Одесі⁴⁸⁶.

⁴⁷⁸ B.W. König, *Die Deutschen Konsuln in ihren Beziehungen zu den Reichsangehörigen, namentlich zu dem Handels- und Schifferstande* (Bremen: Verlag von C. Schönemann, 1876), S. 151-153.

⁴⁷⁹ *Berliner Adreß-Buch für das Jahr 1876* (Berlin, 1876), S. 19.

⁴⁸⁰ *Handbuch für die deutsche Handels-Marine* (Berlin, 1879), S. 84.

⁴⁸¹ *Handbuch der internationalen Nachlassbehandlung mit besonderer Rücksicht auf das Deutsche Reich und die einzelnen Bundesstaaten einschliesslich Elsass-Lothringen* (Gebr. Reichel, 1881), S. 403.

⁴⁸² *Deutsches Handels-Archiv* (E.S. Mittler, 1885), S. 449.

⁴⁸³ *Handbuch für das Deutsche Reich* (Berlin, 1889), S. 77.

⁴⁸⁴ *Central-Blatt für das Deutsche Reich* (Berlin, 1890), S. 347.

⁴⁸⁵ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252127, S. 118.

⁴⁸⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252143, S. 49.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Ліквідація німецького офіційного представництва у Маріуполі припала на часи, коли регіон втратив значний відсоток німецького населення. Саме тоді, у 1870-х рр. зник Маріупольський менонітський округ, фактичне все населення якого, тобто близько 3 тисяч осіб, емігрувало у Манітобу (Канада). Щоправда, “зникнувши з менонітської історії”, господарства поселень цього округу були скуплені німецькими колоністами інших деномінацій⁴⁸⁷. Зокрема, колишні вюртемберзькі сепаратисти в 1876 р. купили Гейбуден і Шенталь. Крім того, неподалік від заснованих поселеннями Бердянського колоністського округу колоній біля річки Кальміус Остгейм і Корнталь у 1880 р. німці заснували колонію Гоффенталь, а в 1884 р. – Гнаденфельд. Того ж року була заснована колонія Массерівка в 25 верстах на північний схід від Маріуполя. Ще раніше, у 1874 р. вже не поселенські громади, а заможні німецькі родини Веккер і Клепфер заснували поселення Штейнталь на ділянці, купленій ними спеціально для цього біля Остгейма⁴⁸⁸.

Попри ліквідацію німецького представництва, сам Іван Деспот залишався мешкати в Маріуполі. Він одружився із Луїзою (яку місцеві йменували Луїзою Рафаїлівною), і в цього подружжя народились два сини і донька (Родіо, Антон і Фанні)⁴⁸⁹.

Родина тепер вже колишнього німецького віце-консула Деспота володіла нерухомістю у Маріуполі. Зокрема, Луїзі Рафаїлівні належали великий будинок на вулиці Константинівській і

⁴⁸⁷ *A Mennonite in Russia: The Diaries of Jacob D. Epp, 1851-1880* (University of Toronto Press, 2013); William Schroeder, *The Bergthal Colony*, rev. ed. (Winnipeg, Man., 1986).

⁴⁸⁸ Брандес Д. “Бердянський колоністський округ, Таврическая губернія”, *Енциклопедія немцев России* [Електронний ресурс] // URL: <http://www.enc.rusdeutsch.ru/articles/83> (Дата звернення: 4.02.2018)).

⁴⁸⁹ Яруцкий Лев. *Фамильная гордость и честь* // Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: <http://old-mariupol.com.ua/familnaya-gordost-i-chest/> (Дата звернення: 27.08.2017); Новікова С.В. “Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.)”, *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 52.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

домоволодіння на вулиці Митрополитській⁴⁹⁰. Коли до Маріуполя добралось таке диво науково-технічного прогресу як телефон, абонент у цьому будинку отримав телефонний номер 90⁴⁹¹. Після смерті дружини Івана Деспота в 1900 р. на гроші, які вона заповіла, родина придбала ще 10 тисяч десятин землі. Це на додачу до хутора, яким володів старший син Івана Деспота Родіо⁴⁹².

На відміну від тих закордонних купців, які дбали тільки про збагачення, не піклуючись про облаштування міста, в якому працювали (а таких було достатньо як у Маріуполі, так і в Бердянську), Іван Деспот і його родина зробили помітний внесок у громадське і культурне життя Північного Приазов'я. Зокрема, сам колишній німецький віце-консул придбав колишній хлібний амбар на Торговій вулиці (*Ілюстрація Торгова вулиця у Маріуполі, на якій І. Деспот придбав будинок для проведення театральних вистав*) в Маріуполі, перепрофільований ще одним з попередніх власників, М.К. Поповим, під проведення театральних вистав⁴⁹³. У цьому театрі Деспота виступала відома в місті театральна трупа Василя Леонтійовича Шаповалова. Щоправда, згідно з сучасниками, через велику кількість незручностей і старість будівлі Деспот Шаповалов планував залишити її, звівши в Маріуполі спеціальну споруду під театр. Це згодом і було зроблено, а Іван Деспот продав свою будівлю Лечинському і Левіну, які, зламавши театр, на його місці збудували квартири⁴⁹⁴.

⁴⁹⁰ Адрес-календарь “Весь Мариуполь и его уезд”. 1910 г. 1-й год издания. – Мариуполь: типография С.А. Копкина, 1910. – С. 171.

⁴⁹¹ Адрес-календарь “Весь Мариуполь и его уезд”. 1910 г. 1-й год издания. – Мариуполь: типография С.А. Копкина, 1910. – С. 118.

⁴⁹² Яруцкий Лев. *Фамильная гордость и честь* // Старый Мариуполь. История Мариуполя [Электронный ресурс] // URL: <http://old-mariupol.com.ua/familnaya-gordost-i-chest/> (Дата звернення: 27.08.2017); Новікова С.В. “Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.)”, *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 52.

⁴⁹³ Новікова С.В. “Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.)”, *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 53.

⁴⁹⁴ *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: типо-литография А.А. Франтова, 1892. – С. 291-296.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

До того ж, Іван Деспот був скарбником Товариства допомоги вихованкам Маріупольської Маріїнської жіночої гімназії, відзначився на ниві доброчинності⁴⁹⁵. Купець 2-ї гільдії Іван Деспот, разом із Івановим і Аморетті, станом на 1892 р. був ще й директором створеного у 1845 р. Маріупольського громадського зібрання⁴⁹⁶. Статут цього клубу передбачав: “Мета установи – зближення між собою осіб місцевої громади і розважання розмовами, читанням книг і періодичних видань, танцями і дозволеними іграми”⁴⁹⁷. Щоправда, за часів Деспота клуб, який налічував 64 члени і розміщувався на Катерининській вулиці (*Ілюстрація Катерининська вулиця, на якій розташовувався клуб “Маріупольське громадське зібрання” із директором І. Деспотом*) в будинку І. Найдьонова (*Ілюстрація Нapis на могилі І. Найдьонова*) з орендною платою в 1000 карбованців на рік, існував “при обставинах не дуже завидних”⁴⁹⁸.

За даними маріупольського краєзнавця Лева Яруцького, повтореними (щоправда, без згадки про Яруцького) Світлоною Новіковою, Іван Деспот мешкав у Маріуполі до 1900 р., а тоді виїхав до Італії⁴⁹⁹. Втім, ми зустрічаємо згадки про його присутність у Маріуполі і в наступні роки.

⁴⁹⁵ Новікова С.В. “Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.)”, *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 53.

⁴⁹⁶ *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: типолитография А.А. Франтова, 1892. – С. 282; Пономарева Ирина. “Мариуполь этнический (конец XVIII – начало XX века)”, *Матеріали до української етнології.* – 2016. – Вип. 15. – С. 64.

⁴⁹⁷ *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: типолитография А.А. Франтова, 1892. – С. 281; “Аркадий Проценко: улицами старого Мариуполя...”, *Приазовский Рабочий.* – № 15. – 8.02.2017.

⁴⁹⁸ *Мариуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: типолитография А.А. Франтова, 1892. – С. 282.

⁴⁹⁹ Яруцкий Лев. *Фамильная гордость и честь // Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: <http://old-mariupol.com.ua/familnaya-gordost-i-chest/>* (Дата звернення: 27.08.2017); Новікова С.В. “Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX –

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Так, і у виданні “Русский торговый флот. Список судов к 1 января 1903 г.”⁵⁰⁰, і в “Отчете о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 год” у списку суден, приписаних до Бердянського порту, поміж іншими значиться і збудована в 1891 р. в Олешках Таврійської губернії однопалубна двощоглова бригантина “Красавица”, власником якої був “мариупольський купець Іван Деспот”⁵⁰¹. (*Ілюстрація Фрагмент списку суден, приписаних до Бердянського порту у 1908 р., із даними про бригантину “Красавица” І. Деспота*)

У 1916 р. купець 2-ї гільдії Іван Антонович Деспот був присутнім у якості одного з трьох свідків при складанні мариупольським нотаріусом Василем Петровичем Ларіоновим заповіту купця 1-ї гільдії єврея Ісає Єхиліовича Матецького, який, за однією з версій, був прадідом відомого композитора Володимира Матецького⁵⁰², автора у тому числі і чисельних хітів Софії Ротару.

Вже коли розпочались бурхливі події 1917 р., І.А. Деспот продовжував мешкати в Маріуполі. Газета “Мариупольское слово” за 26 червня 1917 р. повідомляла, що двома днями раніше, між 13.00 і 14.00 його квартира на Італійській вулиці (*Ілюстрація Італійська вулиця в Маріуполі, на якій знаходилась квартира І. Деспота*) була зухвало пограбована. До двору І.А. Деспота увійшли двоє чоловіків у солдатській формі і попрямували до кухні, де тоді перебувала жінка з прислуги і її подруга, що заглянула до своєї товарки в гості. Візитери направили на жінок

початок ХХ ст.)”, *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 52.

⁵⁰⁰ *Русский торговый флот. Список судов к 1 января 1903 г.* – СПб., 1903. – С. 144.

⁵⁰¹ Державний архів Одеської області. – Ф. 324 (Управление главного инженера Новороссийских коммерческих портов). – Оп. 1. – Спр. 9 (Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 г. Журналы заседаний Бердянского присутствия по портовым делам и др. 1909 г.). – Арк. 43 зв.; *Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 год.* – Бердянск: типография К.Н.Безсонова, 1909. – С. 32.

⁵⁰² Яруцкий Лев. *Богатый еврей Исай Матецкий* // Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: <http://old-mariupol.com.ua/bogatuj-evrej-isaj-mateckij/> (Дата звернення: 27.08.2017).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

револьвери, кричали “Ни с места!” і заявили, що шукають дезертира-вбивцю. У цей момент до двору Деспота увійшли ще двоє невідомих у солдатській формі, схопили двірника і, погрожуючи револьверами, примусили його провести їх до спальні брата І.А. Деспота (в російськомовній статті ініціали цього брата, який теж мав прізвище Деспот, позначені як “Н.А.”). Напевно, цей брат тоді саме насолоджувався червневою сієстою, прилігши поспати, адже в статті повідомлялося, що грабіжники його, такого, що прокинувся, як і всю прислугу, зв’язали і притягли до кладової. Чоловікам всунули до ротів ганчірки, аби ті не могли кричати. При цьому грабіжники насміхались із них, а часом і “грубо, цинічно знущались”. Десь із 15.00 до 22.00 Деспота і прислугу протримали у кладовій під наглядом одного із грабіжників, поки інші “хазяйнували” в квартирі: ламали меблі, били посуд, розкидали речі і безуспішно намагались відімкнути вогнетривку шафу, яка і була метою їхнього нальоту. У перервах між цими активностями грабіжники досхочу їли і випивали. Напевно, вони чекали власника квартири, який носив ключі від шафи із собою.

Близько 22.00 до квартири повернувся сам І.А. Деспот і, відчувши, що щось не так, витяг із кишені браунінг, з яким у руках і увійшов до кімнати з грабіжниками. Побачивши останніх, він натиснув на гачок, але браунінг не вистрілив, оскільки власник забув зняти його із запобіжника. Натомість один із грабіжників не схибив і пострілом поранив І.А. Деспота в груди. Після цього власника квартири притягли до спальні, де стояла вогнетривка шафа, стали з нього знущатись, зірвали каблучку з діамантом і золотий годинник із ланцюжком, а також відібрали ключі від шафи. Звідти вони, нарешті, змогли витягти 2 тисячі карбованців готівкою і чимало коштовностей, після чого і зникли у невідомому напрямку, але насамкінець свого візиту ще встигли перетягти пораненого Деспота до кладової, де ще міцніше зв’язали всіх там присутніх. Перед бранцями вони поставили будильник і наказали не рухатись 3 години, погрожуючи в разі не виконання всіх перестріляти.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

У наслідку такого зухвалого пограбування квартири була розгромлена вщент. Поранення ж І.А. Деспота виявилось не небезпечним⁵⁰³.

Що стосується родичів колишнього представника Німеччини у Маріуполі, то у метричній книзі католицької церкви Маріуполя є запис про хрещення у 1909 р. Юлія-Павла-Луки Шиллінга, сина барона фон Шиллінга, свідками на якому були Микола Деспот і Марія Вальтон⁵⁰⁴.

Про дітей колишнього німецького віце-консула у Маріуполі відомо, то Родіо помер у 1909 р.

Народжений у 1876 р. Антон, середній син Івана Деспота, навчався у Бахмутській гімназії, після чого поїхав до своєї бабусі в Геную, здобув вищу освіту в Італійському королівському міжнародному інституті в Турині, після чого отримав ліцензію на право займатись агрономічною комерцією (у дипломі він йменується Антоніо Деспот ді Джованні) і повернувся до Маріуполя, де став працювати у фірмі його батька. При цьому він досконало володів як російською, так і італійською та французькою⁵⁰⁵.

Напевно, невдовзі Антон Деспот молодший залишив Маріуполь і перебрався до Оренбурга, придбавши на Південному Уралі маєток Гусево. Після 1917 р. цей маєток був розгромлений,

⁵⁰³ Яруцкий Лев. *Ограбление А.И.(sic!) Деспота* // Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: <http://old-mariupol.com.ua/ograblenie-a-i-despota/> (Дата звернення: 27.08.2017).

⁵⁰⁴ Державний архів Донецької області. – Ф. 465 (Маріупольська римсько-католицька церква Тираспольської римсько-католицької духовної консисторії, м. Маріуполь Маріупольського повіту Катеринославської губернії). – Оп. 1. – Спр. 2 (Метрическая книга о родившихся). – Арк. 85.

⁵⁰⁵ Яруцкий Лев. *Фамильная гордость и честь* // Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: <http://old-mariupol.com.ua/familnaya-gordost-i-chest/> (Дата звернення: 27.08.2017); Новікова С.В. “Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.)”, *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 53; Новікова С.В. “Італійська громада Маріуполя у XIX ст.”, *Актуальні проблеми науки та освіти: Збірник матеріалів XVII підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ / За заг. ред. К.В. Балабанова.* – Маріуполь: МДУ, 2015. – С. 361.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

родинний будинок у Маріуполі реквізований. Антон Деспот служив у Білій армії, у Колчака, а згодом він разом із дружиною, Марією Архипівною Догадіною, опинився в Південному Сибіру, в місті Мінусінську, де у подружжя народилась донька Зоя. За радянської влади Антон Деспот став працювати в Мінусінську в технікумі, потім – агрономом, а невдовзі перебрався до Владикавказу. Але радянські каральні органи відкрили, що Деспот приховав свою службу “білим” офіцером, і у 1926 р. він був засланий на три роки до Бурятії. Тільки-но повернувшись звідти, вже у 1930 р. Деспот був знов заарештований, тепер вже за обвинуваченням у “свідомій агітації з використанням службового становища проти заходів влади по колективізації сільського господарства”. Вирок передбачав розстріл, який і був приведений у виконання 4 травня 1931 р.

Донька Івана Деспота і, відповідно, сестра Антона Деспота молодшого Фанні ще у 1902 р. виїхала до Італії⁵⁰⁶, але після розстрілу брата якимось чином примудрилась надавати матеріальну допомогу його родині (така допомога була дозволена тільки через 3 роки після його розстрілу).

Донька Антона Деспота Зоя вийшла заміж за бойового льотчика, народивши у 1941 р. в одному з військових гарнізонів Читинської області доньку Ларису. Втім, батько її не побачив – на початку війни 1941-1945 рр., за 4 місяці до народження Лариси, він загинув у повітряному бою. Зоя Антонівна ж стала працювати у військовому шпиталі, згодом переїхала із військовою частиною до Калінінграду (до 1945 р. – німецького Кенігсбергу). Там її донька Лариса пішла до школи, закінчила історико-філологічний факультет педагогічного інституту, стала шкільною вчителькою і вийшла заміж за військового моряка, якому народила двох синів. Згодом вона перебралась до Ленінграду. Де і зайнялась вивченням історії свого роду.

⁵⁰⁶ Яруцкий Лев. *Фамильная гордость и честь* // Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: <http://old-mariupol.com.ua/familnaya-gordost-i-chest/> (Дата звернення: 27.08.2017); Новікова С.В. “Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.)”, *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 52.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Саме Лариса Леонідівна Малишева, правнучка німецького віце-консула у Маріуполі Івана Деспота, у 1993 р. змогла домогтися реабілітації свого діда, Антона Івановича Деспота. В КДБ вона ознайомилась із слідчою справою її діда, звідки і дізналась викладені вище подробиці.

Показово, що у тій же слідчій справі містився опис Антоном Івановичем Деспотом його зустрічі близько 1925 р. зі своїм старим знайомим, онуком знаменитого декабриста, генерал-майора, героя війни 1812 р., який належав до ХХVІ коліна роду Рюриковичів, Сергія Григоровича Волконського і Марії Миколаївни Раєвської – доньки генерала від кавалерії, ще одного героя війни 1812 р. і безпосередньо Бородинської битви. Так от, у рік відзначення 100-річчя повстання декабристів Деспот зустрів цього нащадка знаменитих предків, юриста за освітою, на вулиці, де той жебракував, просячи милостиню. Колишні представники вершків суспільства Російської імперії тоді поспілкувались, обмінявшись думками щодо повстання декабристів.

У тій же слідчій справі згадувався і родинний будинок Деспотів на Константинівській вулиці в Маріуполі, що був націоналізований.

Схопившись за цю нитку, Лариса Леонідівна Малишева поїхала із Петербурга до Маріуполя шукати цей будинок – розпитувала старожилів, замовляла справи в архівах Маріуполя і Донецька. Але з'ясувати, який саме з будинків на тоді вже колишній Константинівській вулиці (вже давно перейменованій на вулицю Енгельса) колись належав Деспотам, так і не змогла.

І саме на замовлення Лариси Леонідівни Малишевої у архіві Генуї були відшукані документи про її прапрадіда, Антона Деспота старшого і її прапрапрабабусі (а відповідно, матері Антона Деспота) Луїджі Брунетті⁵⁰⁷.

Показово, що попри цікавість до персони Івана Деспота, ані професійні історики, ані місцеві краєзнавці-аматори, ані родичі не згадують про те, що цей купець був німецьким віце-консулом у Маріуполі.

⁵⁰⁷ Яруцкий Лев. *Фамильная гордость и честь* // Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: <http://old-mariupol.com.ua/familnaya-gordost-i-chest/> (Дата звернення: 27.08.2017).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї **Евальд (Еван) Карлович Бремер**

На відміну від двох попередніх представників німецьких земель у Маріуполі, Евальд Бремер був етнічним німцем і німецьким підданим. Разом із тим, із Матіасом Ковачевичем та Іваном Деспотом у нього було спільним у статусі те, що Евальд Бремер теж був не “Consul de carriere” (“non-trading”), а “Consul honoraire” (“trading”).

Це зовсім не означало, що, як і Ковачевич та Деспот, Бремер займався безпосередньо торгівлею і належав до купецтва. Він за освітою був інженером і поєднував діяльність на посаді німецького віце-консула із виконанням функцій власника заводу металургійних виробів у Маріуполі (*Ілюстрації Завод Бремера (будівля з червоної цегли з високим димарем) на фото із видом з собору на Базарну площу (Маріуполь, початок 20 ст.); Листівка “Маріуполь. Загальний вид” із будівлею заводу Бремера*).

Як зафіксовано у паперах німецького консульства, що зберігаються у Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Евальд Бремер народився в родині Карла Бремера і Оттілії Бремер (у дівоцтві Мергін) 24 лютого 1870 р. у Дортмунді, що тоді належав до складу пруської провінції Вестфалія (*Ілюстрація Дортмунд – мала батьківщина Евальда Бремера*), за сповіданням був католиком, отримав освіту в Шарлоттенбурзі (Берлін) і Мюнхені, у військових кампаніях участі не брав, володів п'ятьма мовами, був одружений із Єлизаветою, донькою Хрїстофа Бернарда Шрулле та Анни (в дівоцтві – Аллендорф), яка походила з Беккума (Вестфалія)⁵⁰⁸.

Родина дружини Евальда Бремера була знаною у Беккумі. Батько Єлизавети Бремер, який обирався до органів міського самоврядування Беккума⁵⁰⁹, мав у місті броварню⁵¹⁰ і ресторан⁵¹¹ (*Ілюстрації Броварня Хрїстофа Бернарда Шрулле в Беккумі*

⁵⁰⁸ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213.

⁵⁰⁹ “Europäische Nachrichten”, *Indiana Tribune*, № 221 (9.05.1903), S. 6.

⁵¹⁰ Landesarchiv Nordrhein-Westfalen. Abteilung Westfalen, L 101 Nr. 461. 1894.

⁵¹¹ Günter Buchwald, Josef Schumacher, *Beckum auf alten Postkarten* (Sutton Verlag GmbH, 1998), S. 57.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

(1890); *Броварня і ресторан Хріштофа Бернарда Шрулле в Беккумі (зліва)*), продовжуючи бізнес свого батька, відомого в Беккумі бровара Вільгельма Бернарда Шрулле⁵¹². Прізвище Шрулле і нині представлене серед мешканців Беккума⁵¹³.

Свою діяльність у Маріуполі Евальд Бремер розпочав у 1897 р. (у грудні 1912 р. він писав, що знаходиться в Маріуполі впродовж 16 років), до того кілька років працюючи на фірму “F. J. Collin” з Дортмунду⁵¹⁴.

Коли у тому ж 1897 р. був проведений Перший загальний перепис населення Російської імперії, він зафіксував наступну картину щодо присутності німців у Маріуполі (при підрахунках тут була врахована і статистика щодо пригородів Слобода, Біржа, Хутір, Сади, Каменоломні, Карасьовськ, порту Маріуполь, Запланного місця, слободи Новоселівки, гірничо-металургійного заводу і Клинової балки).

За мовною ознакою як німці фігурували 0,80 % населення Маріуполя, як росіяни – 63,22 %, євреї – 15,14 %, українці – 10,04 %, греки – 5,11 %, турки – 2,96 %, татари – 0,73 %, поляки – 0,70 %, білоруси – 0,55 %. Разом із тим, тоді ж відсоток німців серед мешканців Маріупольського повіту був майже на порядок більшим – 7,52 %⁵¹⁵.

⁵¹² Hugo Schürbüscher, “Wilhelmshöhe ein Ort der Gastlichkeit” (28.03.1998) // [Електронний ресурс] // URL: [http://www.heimatverein-beckum.de/files/Heimatverein-Beckum/Presse/Beckumer%20Geschichte\(n\)/1998_03_28_Beckumer%20Geschichten%20-%20Brauerei%20Schrulle%20-%20an%20der%20Stromberger%20Str.pdf](http://www.heimatverein-beckum.de/files/Heimatverein-Beckum/Presse/Beckumer%20Geschichte(n)/1998_03_28_Beckumer%20Geschichten%20-%20Brauerei%20Schrulle%20-%20an%20der%20Stromberger%20Str.pdf) (Дата звернення: 2.06.2018).

⁵¹³ *Das Telefonbuch* [Електронний ресурс] // URL: <https://www.dastelefonbuch.de/Personen/Schrulle/Beckum> (Дата звернення: 2.06.2018).

⁵¹⁴ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212.

⁵¹⁵ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. XIII. Екатеринославская губерния* / Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. – СПб.: Тип. Э.Л. Пороховщиковой, 1904. – С. 3, 74.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

У 1897 р. католики становили 1,36 % населення Маріуполя, протестанти – 0,67 %, при 81,41 % православних, 16,11 % іудеїв, 0,27 % мусульман і 0,04 % старообрядців⁵¹⁶.

Для порівняння, у 1864 р. серед населення Маріуполя католиками були 1,6 %, протестантами – 0,1 %, при 91,4 % православних, 6,9 % іудеїв і 0,04 % вірмено-григоріан⁵¹⁷.

Серед міст Південної України Маріуполь посідав доволі скромну позицію за відсотком населення, народженим за кордоном. Тоді як для Маріуполя ця цифра становила тільки 1,05 %, вищими були показники Ялти (10,45 %); Балаклави (6,17 %), Керчі (5,18 %), Старого Криму (4,29 %), Євпаторії (3,89 %), Феодосії (3,59 %), Севастополя (3,27 %), Одеси (2,54 %), Сімферополя (2,21 %), Бердянська (2,08 %), Карасубазара (1,57 %) і Єнікале (1,18 %). Усі інші міста регіону мали в своєму населенні менше 1 % народжених в інших державах.

Загалом дуже показово, що з часу появи у Маріуполі офіційних представників німецьких земель це місто стало одним із лідерів (будучи другим одразу після Катеринослава) Катеринославської губернії, до складу якої воно належало, за темпами приросту населення. У 1897 р. у порівнянні з 1858 р. чисельність мешканців Маріуполя становила 588 %, у 1897 р. у порівнянні з 1861 р. – 522 %, у 1904 р. порівняно з 1858 р. – 608 % і в 1904 р. порівняно з 1861 р. – 540 %⁵¹⁸. Згідно з підрахунками, зробленими В.П. Семеновим-Тян-Шанським, “за останні 40 років 19 ст.” населення Маріуполя зросло в 7,2 рази, і саме Маріуполь у цей період був на першому місці в губернії за темпами приросту населення⁵¹⁹.

⁵¹⁶ *Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. XIII. Екатеринославская губерния* / Издание Центрального статистического комитета Министерства внутренних дел. – СПб.: Тип. Э.Л. Пороховщиковой, 1904. – С. 3.

⁵¹⁷ *Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1864 год.* – Екатеринослав: Тип. Я. Чаусского, 1864. – С. 73-77.

⁵¹⁸ Константинова Вікторія. *Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861-1904 роки)*. – Запоріжжя: АА Тандем, 2010. – С. 390-391.

⁵¹⁹ Семенов-Тян-Шанский В.П. *Город и деревня в Европейской России.* – СПб.: Тип. В.Ф. Киршбаума, 1910. – С. 150-156, 165-166, 173-176.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

В самому Маріуполі одним із центрів, навколо якого продовжували гуртуватись місцеві німці⁵²⁰, залишалась католицька церква, настоятелем якої був Георгій Михайлович Байер, який мешкав у будинку католицької громади на вулиці Італійській⁵²¹. Підростаюче покоління маріупольців вивчало німецьку мову в місцевій чоловічій Олександрівській гімназії, де німецьку викладав Іван Германович Іозефі, Марійнській жіночій гімназії і приватному реальному училищі Гіацинтова (учитель німецької Едвін-Рудольф Карлович Пуфаль)⁵²².

Що стосується Маріупольського повіту, то станом на початок 1909 р. при загальній його площі в 814170 ½ десятин у володінні німецьких колоністів знаходились 58274 десятини, окремих німецьких власників – ще 22915 десятин⁵²³.

У 1899 р. видання “Central-Blatt für das Deutsche Reich” повідомило, що інженер Евальд Бремер призначений імператором на пост німецького віце-консула в Маріуполі⁵²⁴. 28 червня (10 липня) 1899 р. він склав присягу⁵²⁵. (*Ілюстрація Шляпа та шабля – складові уніформи німецького консула (1913 р.)*) Цим документам не відповідає наведена І. Пономарьовою інформація про те, що

⁵²⁰ Одним із найвідоміших німців Маріуполя цього періоду був Петро Петрович Регір (1851-1919 (?)) – виходець з родини німецьких колоністів, який став підприємцем і створив одну з найбільших в Російській імперії судноплавних компаній (Новикова Светлана, Волонец Вера. “Петр Петрович Регир”, *Black Sea Project Port Cities* [Електронний ресурс] URL: <https://cities.blacksea.gr/tu/mariupol/4-1-3-1/> (Дата звернення: 12.03.2018); Людин П. “Маріупольський судовладелец Петр Регир”, *Азовский морской альманах*. – Маріуполь, 1996. – С. 38).

⁵²¹ *Адрес-календарь “Весь Мариуполь и его уезд”. 1910 г.* 1-й год издания. – Маріуполь: типография С.А. Копкина, 1910. – С. 127.

⁵²² *Адрес-календарь “Весь Мариуполь и его уезд”. 1910 г.* 1-й год издания. – Маріуполь: типография С.А. Копкина, 1910. – С. 101-103.

⁵²³ *Адрес-календарь “Весь Мариуполь и его уезд”. 1910 г.* 1-й год издания. – Маріуполь: типография С.А. Копкина, 1910. – С. 79-80.

⁵²⁴ “Seine Majestät der Kaiser haben im Namen des Reichs den Ingenieur Ewald Bremer zum Vize-Konsul in Mariupol (Rußland) zu ernennen geruht” (*Central-Blatt für das Deutsche Reich* (Berlin 1899), S. 249).

⁵²⁵ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Бремер був офіційним представником Німеччини в Маріуполі вже у 1895 р.⁵²⁶

Отже, представництво Німеччини у Маріуполі було відновлене на 12 років раніше, ніж у Бердянську. При цьому перерва у діяльності установи в Маріуполі тривала 25 років, тоді як у Бердянську – 22.

Е. Бремер фігурує як віце-консул Німеччини в Маріуполі у виданні “*Annuaire Diplomatique de l’Empire de Russie*” 1900 р.⁵²⁷, як консул у виданні “*Annalen der Hydrographie und maritimen Meteorologie*” 1902 р.⁵²⁸, як віце-консул – у “*Der Pilote: Beiträge zur Küstenkunde*” 1904 р.⁵²⁹ При цьому у “*Deutsches Handels-Archiv*” звіти Бремера за 1901⁵³⁰ і 1902 рр.⁵³¹ фігурують як звіти консульства, а за 1903⁵³², 1904⁵³³, 1905⁵³⁴ і 1907 рр.⁵³⁵ – віце-консульства у Маріуполі. Наявність у місті німецького віце-консульства відмічена і в короткій, на 15 строчок, статті про Маріуполь у “*Brockhaus’ Konversations Lexikon*” лейпцизького видання 1908 р.⁵³⁶

⁵²⁶ Пономарева Ирина. *Маріуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

⁵²⁷ *Annuaire Diplomatique de l’Empire de Russie pour l’année 1900* (Saint-Petersbourg, 1900), p. 68.

⁵²⁸ *Annalen der Hydrographie und maritimen Meteorologie* (Gedruckt und in Kommission bei E.S. Mittler und Sohn, 1902), S. 505.

⁵²⁹ *Der Pilote: Beiträge zur Küstenkunde* (Eckardt & Messtorff, 1904), S. 111.

⁵³⁰ Bremer, “Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Konsulats für das Jahr 1901”, *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1903), S. 167-168.

⁵³¹ Bremer, “Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Konsulats für das Jahr 1902”, *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1903), S. 671-672.

⁵³² Bremer, “Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Vizekonsulats für das Jahr 1903”, *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1904), S. 498-499.

⁵³³ Bremer, “Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Vizekonsulats für das Jahr 1904”, *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1905), S. 649-651.

⁵³⁴ Bremer, “Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Vizekonsulats für das Jahr 1905”, *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1906), S. 599-601.

⁵³⁵ Bremer, “Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Vizekonsulats für das Jahr 1907”, *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1908), S. 525-528.

⁵³⁶ *Brockhaus’ Konversations Lexikon*. Elfter Band (Leipzig: Brockhaus, 1908), S. 596.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

У Bundesarchiv (Берлін) нами були виявлені та скопійовані звіти Бремера з Маріуполя, складені у 1901-1914 рр.⁵³⁷ Щоправда, написаний у 1911 р. рапорт за 1910 р. підписаний не Бремером, а Шрулле⁵³⁸.

Е.О. Хряпін і Д.Ю. Михайличенко пишучи, що у період між 1900 і 1914 рр. на землях Донецько-Криворізького басейну була заснована і продовжувала діяти низка машинобудівних заводів і майстерень, що мали іноземних власників “або їх участь у цих підприємствах”, як один із прикладів наводять саме завод металевих виробів Е.К. Бремера в Маріуполі⁵³⁹. Із посиланням на публікацію в “Известиях горных инженеров” 1904 р. “Технічне Бюро для розробки проектів гірничозаводських печей Е.К. Бремер, Маріуполь, Кат. губ.”⁵⁴⁰ ці автори уточнюють, що Бремер був німецьким підданим, віце-консулом Німеччини у Маріуполі, і одночасно – представником у Російській імперії дортмундської фірми Ф.І. Коллен, яка спеціалізувалась на виготовленні технічного устаткування для підприємств металургійної, хімічної і гірничорудної промисловості⁵⁴¹.

Адрес-календар “Весь Мариуполь и его уезд” на 1910 р. зафіксував, що технічна контора Евана Карловича Бремера розміщувалась у його власному будинку на вулиці Торговій⁵⁴².

⁵³⁷ ВArch, R 901/53518, S. 3-54; ВArch, R 901/6337, S. 2-64.

⁵³⁸ ВArch, R 901/6337, S. 46-48.

⁵³⁹ Хряпін Е.О., Михайличенко Д.Ю. “Іноземні підприємства та інвестиції у металообробній, електротехнічній, електроенергетичній галузях Донецько-Криворізькому басейні в період економічної кризи та піднесення (1900-1914 рр.)”, *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. “Історія та географія”*. – 2012. – Вип. 46. – С. 167-175.

⁵⁴⁰ “Техническое Бюро для разработки проектов горнозаводских печей Э.К. Бремер, Мариуполь, Екат. губ.”, *Известия горных инженеров*. – 1904. – № 12. – С. XII.

⁵⁴¹ Хряпін Е.О., Михайличенко Д.Ю. “Іноземні підприємства та інвестиції у металообробній, електротехнічній, електроенергетичній галузях Донецько-Криворізькому басейні в період економічної кризи та піднесення (1900-1914 рр.)”, *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. “Історія та географія”*. – 2012. – Вип. 46. – С. 167-175.

⁵⁴² *Адрес-календарь “Весь Мариуполь и его уезд”. 1910 г. 1-й год издания*. – Мариуполь: типография С.А. Копкина, 1910. – С. 145.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Коли у Маріуполі стали облаштовувати телефонний зв'язок, абонент Е.К. Бремер отримав телефонний номер 72⁵⁴³. Тут він дещо “пас задніх” у порівнянні із кількома іншими іноземними консулами в Маріуполі: іспанський віце-консул Йосип Миколайович Видович мав номер 2, італійський консульський агент Еммануїл Спиридонович Ді-Поллоне – 3, британський віце-консул Вільям Фомич Вальтон – 28, французький консульський агент Іван Якович Дюран – 61. Натомість грецький консул Фотій Костянтинович Звороно отримав телефонний номер 96⁵⁴⁴.

У “Адрес-Календаре Екатеринославской губернии на 1910 год” міститься згадка про завод металічних виробів німецького підданого Евальда Карловича Бремера, розташований у Маріуполі на Торговій вулиці у власному будинку⁵⁴⁵. У цьому ж виданні Бремер називається в числі іноземних віце-консулів у Маріуполі (наряду з офіційними представниками Іспанії, Франції, Італії, Австро-Угорщини, Великобританії та Греції)⁵⁴⁶. При цьому зрозуміло, що наявність німецьких, як і інших іноземних консулів, не зафіксована щодо інших повітових центрів Катеринославської губернії – Бахмутського, Верхньодніпровського, Новомосковського, Олександрівського, Павлоградського і Слов'яносербського.

У червні 1911 р. генеральний консул Німеччини в Одесі Онессайт писав про Бремера до Берліна, що той є багатим інженером, який має вищу освіту і спеціалізується на доменних пічах. Коли Бремер перебрався до Російської імперії, він намагався заробляти різними способами і облаштував разом із своїм родичем із Німеччини невеликий завод у Маріуполі. Головною проблемою тепер був пошук ринків збуту для продукції цього заводу. Онессайт відзначав, що оскільки Маріупольський порт відіграє роль морських воріт великого промислового регіону, є дуже важливим,

⁵⁴³ *Адрес-календарь “Весь Мариуполь и его уезд”. 1910 г.* 1-й год издания. – Мариуполь: типография С.А. Копкина, 1910. – С. 118.

⁵⁴⁴ Яруцкий Лев. *Первый звонок* // Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: <http://old-mariupol.com.ua/pervuj-zvonok/> (Дата звернення: 27.08.2017).

⁵⁴⁵ *Адрес-Календарь Екатеринославской губернии на 1910 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1910. – С. 264.

⁵⁴⁶ *Адрес-Календарь Екатеринославской губернии на 1910 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1910. – С. 246.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

аби Бремер зміг налагодити добрі стосунки з місцевими промисловцями⁵⁴⁷.

Як “німецький віце-консул, німецькопідданий Ів. Кар. Бремер” інженер і промисловець фігурує і в списках іноземних консулів у Маріуполі, розміщених у виданнях “Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г.”⁵⁴⁸, “Вся Россия. Справочная книга”⁵⁴⁹ і “Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год”⁵⁵⁰ (*Ілюстрація Список іноземних консулів у Маріуполі в 1912 р.*). На цей час німецький офіційний представник, віце-консул Вільгельм Якович Абермет, діяв і у губернському центрі, Катеринославі⁵⁵¹ (він же значився на цій посаді і в 1910 р.⁵⁵²).

В роки віце-консульства Евальда Бремера суттєво зросли показники чисельності суден під німецьким прапором, що відвідували порт Маріуполя. Якщо впродовж 1893-1897 рр. сюди щорічно заходило лише 1 німецько судно⁵⁵³, то у 1899 р. їх було

⁵⁴⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141226.

⁵⁴⁸ *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г.* Издание губернского статистического комитета. – Екатеринослав: типо-литография губернского правления, 1911. – С. 159.

⁵⁴⁹ *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: издание т-ва Л.М. Фиша, 1911. – Кол. 366.

⁵⁵⁰ *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

⁵⁵¹ *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г.* Издание губернского статистического комитета. – Екатеринослав: типо-литография губернского правления, 1911. – С. 87; *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 56.

⁵⁵² *Адрес-Календарь Екатеринославской губернии на 1910 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1910. – С. 148.

⁵⁵³ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1893 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типография В. Киришбаума, 1895. – С. 43; *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1894 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типография В. Киришбаума, 1896. – С. 60; *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1895 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типо-литография наследников И.А. Фролова, 1897. – С. 60; *Обзор внешней*

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

вже 8⁵⁵⁴, 1900 – 12⁵⁵⁵, 1901 – 8⁵⁵⁶, 1902 – 8⁵⁵⁷, 1903 – 6⁵⁵⁸, 1904 – 7⁵⁵⁹, 1905 – 10⁵⁶⁰, 1906 – 6⁵⁶¹, 1907 – 8⁵⁶², 1908 – 11⁵⁶³, 1909 – 12⁵⁶⁴, 1910 –

торговли России по европейской и азиатской границам за 1896 год. Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типо-литография М.П. Фроловой, 1898. – С. 60; *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1897 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типо-литография М.П. Фроловой, 1899. – С. 55.

⁵⁵⁴ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1899 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типо-литография М.П. Фроловой, 1901. – С. 14-15.

⁵⁵⁵ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1900 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типо-литография М.П. Фроловой, 1902. – С. 14-15.

⁵⁵⁶ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1901 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типо-литография М.П. Фроловой, 1903. – С. 716-717.

⁵⁵⁷ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1902 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типо-литография М.П. Фроловой, 1904. – С. 718-719.

⁵⁵⁸ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1903 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типо-литография М.П. Фроловой, 1905. – С. 720-721.

⁵⁵⁹ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1904 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типо-литография М.П. Фроловой, 1906. – С. 724-725.

⁵⁶⁰ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1905 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типо-литография М.П. Фроловой, 1907. – С. 734-735.

⁵⁶¹ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1906 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типо-литография М.П. Фроловой, 1908. – С. 1018-1019.

⁵⁶² *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1907 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типо-литография М.П. Фроловой, 1909. – С. 998-999.

⁵⁶³ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1908 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типо-литография М.П. Фроловой, 1910. – С. 1014-1015.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

21⁵⁶⁵, 1911 – 18⁵⁶⁶. (Ілюстрація Фрагмент Атласу 1906 р. із зображенням Азово-Чорноморського регіону).

В останній перед Першою світовою війною мирний рік маріупольська преса повідомила про інцидент, що стався на заводі Е. Бремера: там було навмисно зламане зубчате колесо головної машини: хтось із робітників затягнув гвинти підшипника. Через цю поломку завод “на тривалий час” (реально йшлося не більше ніж про пару днів) був зупинений. На час вимушеного простою Бремер розрахував 30 робітників свого заводу. Невдовзі німецький віце-консул з’явився до поліції із заявою, що підозрює у цьому шкідництві маріупольського міщанина С. Харченка, який служив на його заводі машиністом і який напередодні аварії отримав від заводської контори повідомлення про звільнення. За твердженням Бремера, на момент поломки С. Харченко був єдиним, хто перебував у машинному відділенні. Власник заводу підрахував, що тільки прямі збитки від інциденту становили 1000 карбованців, не рахуючи можливих збитків від призупинення виробництва. Показово, що у газетній статті, яка інформувала читачів про цю подію, власник заводу фігурує саме як німецький віце-консул⁵⁶⁷.

У метричній книзі католицької церкви Маріуполя, що нині зберігається в Державному архіві Донецької області, вміщена ціла низка записів, що стосуються родини німецького віце-консула інженера Бремера⁵⁶⁸. Зокрема, 21 січня 1907 р. народилась і 4 лютого була хрещена Карола Бернардина Паула Бремер, донька німецьких підданих Евальда та Єлизавети; хресними батьками при цьому стали Христофор Бернгард Шрулле і Отілія Бремер; на

⁵⁶⁴ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1909 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типолитография М.П. Фроловой, 1911. – С. 494-495.

⁵⁶⁵ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1910 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типолитография М.П. Фроловой, 1912. – С. 500-501.

⁵⁶⁶ *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1911 год.* Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типолитография М.П. Фроловой, 1912. – С. 502-503.

⁵⁶⁷ “На заводе Бремера”, *Мариупольская жизнь*. – 27.VI.1913.

⁵⁶⁸ Ці записи виявлені нами в зошитах із виписками із відповідних метричних книг, люб’язно наданих нам заступницею директора Маріупольського краєзнавчого музею Раїсою Божко.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

тайнстві була присутня Паула Шрулле⁵⁶⁹. 9 листопада 1909 р. народився і того ж дня був хрещений Евальд Вільгельм Бремер, син Евальда та Єлизавети Бремерів; хресними батьками новонародженого стали Вільгельм Шрулле і Марія Шерер⁵⁷⁰. 20 лютого 1911 р. народився і 6 березня був хрещений ще один син Евальда та Єлизавети Бремерів, Іосиф Генріх; хресними батьками стали Генріх Швінг і Анна Шрулле⁵⁷¹. 23 лютого 1913 р. у цього ж подружжя народився і 17 березня був хрещений син Вільгельм Георг, хресними батьками якого стали вже згадувані Вільгельм Шрулле і Марія Шерер⁵⁷².

З початком Першої світової війни хвиля ура-патріотичних дій не оминула і Маріуполь. Зрозуміло, що тепер в фаворі у місцевої публіки були консульства країн-союзниць Російської імперії. Натомість для представників Німеччини і її союзників настали важкі часи⁵⁷³. Зокрема, в неділю 20 липня 1914 р. пройшла

⁵⁶⁹ Державний архів Донецької області. – Ф. 465 (Маріупольська римсько-католицька церква Тираспольської римсько-католицької духовної консисторії, м. Маріуполь Маріупольського повіту Катеринославської губернії). – Оп. 1. – Спр. 2 (Метрическая книга о родившихся). – Арк. 43 зв.

⁵⁷⁰ Державний архів Донецької області. – Ф. 465 (Маріупольська римсько-католицька церква Тираспольської римсько-католицької духовної консисторії, м. Маріуполь Маріупольського повіту Катеринославської губернії). – Оп. 1. – Спр. 2 (Метрическая книга о родившихся). – Арк. 99.

⁵⁷¹ Державний архів Донецької області. – Ф. 465 (Маріупольська римсько-католицька церква Тираспольської римсько-католицької духовної консисторії, м. Маріуполь Маріупольського повіту Катеринославської губернії). – Оп. 1. – Спр. 2 (Метрическая книга о родившихся). – Арк. 120 зв.

⁵⁷² Державний архів Донецької області. – Ф. 465 (Маріупольська римсько-католицька церква Тираспольської римсько-католицької духовної консисторії, м. Маріуполь Маріупольського повіту Катеринославської губернії). – Оп. 1. – Спр. 2 (Метрическая книга о родившихся). – Арк. 143.

⁵⁷³ При цьому ставлення підданих Російської і Німецької імперії один до одного і до Першої світової війни було сповнене міфів і стереотипів, які тепер стали благодатний ґрунтом для конфронтації (Paddock Troy R. E. *Creating the Russian peril: education, the public sphere, and national identity in imperial Germany, 1890-1914* (Rochester, New York: Camden House, 2010). Безпосередньо ж про політику Німеччини щодо українських земель

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

“патріотична маніфестація”, що почалась біля Олександрівського скверу. Натовп із портретом російського імператора, російськими прапорами вирушив, співаючи “Боже, Царя храни!”, у бік Олександрівського парку, де до нього приєднався оркестр цього парку. Лунали крики “Ура!”, “Да здравствует Государь Император!”, “Да здравствует русская армия!”, “Да здравствует Сербия!” і “Долой Австрию!”

З парку натовп рушив до будинку французького віце-консула, те той виступив із промовою, а маніфестанти відповіли на неї криками “Ура!”, “Да здравствует Франция!”, “Да здравствует Государь Император!” і вигуками на честь Сербії. Французький віце-консул передав їм французький прапор.

Далі маніфестанти рушили до офіційного представництва Великої Британії, де з балкону до них звернувся британський віце-консул. У відповідь залунало “Да здравствует Англия!”, “Да здравствует Государь Император!”, “Да здравствует русская армия!”, “Да здравствует Франция!”, “Да здравствует Сербия!”, “Долой Австрию!” Як до того зробив француз, тепер і британець передав маніфестантам свій національний прапор. У цьому ж дусі маніфестація продовжилась, триваючи загалом 3 години⁵⁷⁴.

Наступні “патріотичні маніфестації” у Маріуполі не забарились, будучи організованими вже 21 і 22 липня. Їхній сценарій суттєво не відрізнявся від попередньої: знову похід до будинку французького, а звідти – британського віце-консула, знов слухання їхніх вітальних промов. Тільки тепер французького віце-консула маніфестанти підняли на руки і качали, а після виступу якогось студента, який “закликав протестувати проти агресивних дій німців”, натовп кричав “Долой немцев!”⁵⁷⁵

В неділю 26 жовтня 1914 р. в Маріуполі була організована одна з чергових маніфестацій, цього разу у зв'язку з початком бойових дій проти Туреччини. Все проходило “у кращих традиціях”: після

у 1914-1918 рр. див., зокрема: Кураєв Олексій Олексійович. *Український фактор у політиці Німеччини та Австро-Угорщини періоду Першої світової війни*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність: 07.00.02 – всесвітня історія. – К., 2006. – 499 с.; Кураєв О.О. *Політика Німеччини й Австро-Угорщини в Першій світовій війні: український напрям*. – К., 2009. – 456 с.

⁵⁷⁴ “Патриотическая манифестация”, *Мариупольская жизнь*. – 4.VIII.1914.

⁵⁷⁵ *Мариупольская жизнь*. – 5.VIII.1914.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

молебню на площі біля собору зібрались маніфестанти, які несли портрет російського імператора Миколи II, російські ж прапори, а також прапори союзних держав – Франції, Великої Британії, Японії, Бельгії, Сербії та Чорногорії. Маніфестантів супроводжували оркестри місцевих чоловічої гімназії та реального училища. Кількатисячний натовп рушив Катерининською вулицею, продовжуючи збільшуватись у розмірах. Постійно лунали крики “Ура!”, “Да здравствует Россия!”, “Да здравствует Государь Император!”, “Да здравствует Верховный Главнокомандующий!” Після привітання міського голови маніфестація попрямувала до будинку, де розміщувався французький віце-консул Дюран. На його привітання натовп відповів вигуками “Да здравствует Франция!”, а два оркестри виконали гімни Франції, Бельгії та Росії. Далі натовп попрямував до будинку британського віце-консула Вальтона, де все повторилось, але тут виступав вже британець і оркестри грали гімни Російської та Британської імперій. При подальшому просуванні маніфестанти кричали “Ура!” і “Долой Турцию!”⁵⁷⁶

Втім, самими маніфестаціями справа далеко не обмежилась.

В Російській імперії набирала обертів широкомасштабна компанія, спрямована одразу проти трьох категорій населення: 1) безпосередньо підданих Німеччини і її союзників; 2) російських підданих німецького походження; 3) представників релігійних вчень, які ідентифікувались у Російській імперії як “німецькі”⁵⁷⁷.

Ще 28 липня 1914 р. до всіх жандармських округів надійшов шифрований циркуляр № 1793, який передбачав: “всі німецькі й австрійські піддані, які знаходяться на військовій службі, вважаються військовополоненими та підлягають негайному арешту, та надалі з ними слід вчинити за вказівкою військового

⁵⁷⁶ “Манифестация”, *Мариупольская жизнь*. – 10.XI.1914; Victoria Konstantinova, Igor Lyman, Anastasiya Ignatova, *European Vector of the Northern Azov in the Imperial Period: British Consular Reports about Italian Shipping* (Berdyansk: Tkachuk O.V., 2016), p. 43.

⁵⁷⁷ Алишина Галина Николаевна. “Антинемецкая кампания в годы Первой мировой войны в “Центре” и “На местах” Российской империи: реализация мер по борьбе с немецким засильем в Томской губернии”, *Вестник Томского государственного университета. История*. – 2016. – № 2 (40). – С. 15.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

начальства; запасні чини також визнаються військовополоненими та висилаються з місцевостей Європейської Росії до Кавказької, Вологодської, В'ятської й Оренбурзької губерній, а з Сибіру до Якутської області; заарештовані з доказами шпигунства передаються до суду, заарештовані лише за підозрою шпигунства, але без передчасних доказів негайно висилаються у згадані губернії". Що ж до безпосередньо консулів Німеччини і Австро-Угорщини, то цей же документ передбачав, що їм "дозволяється виїжджати на батьківщину, якщо проти них немає вказівки на участь у шпигунстві; в останньому випадку вони не випускаються, а відомості про них збираються МВС для належних зносин; всі питання про консульські повноваження вирішуються МЗС, куди і належить звертатися при виникненні непорозуміння"⁵⁷⁸. Щоправда, наводячи відповідні цитати, Людмила Вовчук чомусь посилається на статтю "Німецький шпигун" у виданні "Русское слово" за 27 (14) червня 1912 р.⁵⁷⁹ Тобто вищенаведені формулювання були надруковані нібито ще за два роки до початку Першої світової війни, що, звичайно, є нонсенсом.

За даними Людмили Вовчук, вже до початку вересня 1914 р. практично всі дипломатичні представники як Німеччини, так і Австро-Угорщини, Османської імперії і Болгарії були інтерновані з Ростова-на-Дону, Таганрога, Миколаєва та Одеси (як бачимо, Маріуполь у цьому списку пропущений). Більшість з цих консулів була вислана до внутрішніх губерній Російської імперії. Зокрема, з Миколаєва 4 вересня 1914 р. у супроводі двох поліцейських потягом до міста Котельнич В'ятської губернії відправили німецького віце-консула Августа Фішера і ще шістьох консулів⁵⁸⁰.

⁵⁷⁸ Вовчук Людмила Анатоліївна. *Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.02 – всесвітня історія. – Миколаїв, 2013. – С. 177-178.

⁵⁷⁹ Вовчук Людмила Анатоліївна. *Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.)*. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.02 – всесвітня історія. – Миколаїв, 2013. – С. 203.

⁵⁸⁰ Вовчук Людмила Анатоліївна. *Діяльність консулів іноземних держав у чорноморсько-азовських портах Російської імперії (кінець XVIII –*

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

7 вересня 1914 р. у Маріуполі була оприлюднена обов'язкова постанова Катеринославського губернатора, якою заборонялось розмовляти німецькою мовою у всіх публічних місцях, а також накладалась заборона на вивіски, плакати і оголошення німецькою мовою. За порушення цієї постанови передбачалось тримісячне ув'язнення або ж штраф до 3000 карбованців⁵⁸¹.

У 1915 р. в столиці Російської імперії, нещодавно перейменованій у рамках все тієї ж антинімецької компанії з Петербурга на Петроград, була видана книга “Золото Рейна: О немцах в России”, де при описі “німецького засилля” в промисловості згадувався і завод Бремера: “Маса німців сиділи і сидять донині в Юзівці в Новоросійському товаристві, на Гартманівському паровозобудівельному заводі, на нижньодніпровському заводі Гантке, в Маріуполі на цементному заводі Шенвельдер, на ливарному заводі Бремера, на руднику “Пиролозит”...”⁵⁸².

А 6 березня того ж 1915 р. “Мариупольская жизнь” опублікувала повідомлення про ліквідацію нерухомого майна німецьких підданих Евальда Карловича Бремера і Марти Іванівни Шенвельдер (*Ілюстрація Плитка для покриття підлоги. Продукція заводу цементних виробів О.Г. Шенвельдера. Маріуполь, початок 20 ст.*)⁵⁸³. Ця нерухомість була секвестрована на підставі пунктів 18 і 19 “Положения о местностях, объявленных на военном положении”, і вже в 20-х числах лютого 1915 р. була передана у завідування Таврійсько-Катеринославського управління землеробства та державного майна. Відтепер із всіх питань, які стосувались колишньої нерухомості Евальда Бремера, зацікавлені

початок XX ст.). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.02 – всесвітня історія. – Миколаїв, 2013. – С. 178.

⁵⁸¹ *Весь Мариуполь*. – Мариуполь: РА “Витязь”, 2003. – С. 76.

⁵⁸² Селитренников Андрей Митрофанович. *Золото Рейна: О немцах в России*. – Петроград: тип. т-ва А.С. Суворина “Новое время”, 1915. – С. 309.

⁵⁸³ *Мариупольская жизнь*. – 6.03.1915. – С. 1; Божко Р. “Демографические зарисовки из истории Мариуполя 1914-1916 гг.”, *Мариупольський краєзнавчий збірник. 2017 р.* – Тернопіль: видавництво “Терно-граф”, 2017. – С. 44.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

мали звертатись до канцелярії завідувача казенними землями (вул. Італійська, 71)⁵⁸⁴.

Наприкінці того ж березня 1915 р. постановою Катеринославської губернської присутності німецькі назви низки населених пунктів Маріупольського повіту були замінені на російські: Луїзенталь став “Семенівським”, Фальзенберг – “Казенною”, Шенвізе – “Луговим”⁵⁸⁵.

Цілком зрозуміло, що в розпал Першої світової війни (*Ілюстрації Кухоль часів Першої Світової війни в експозиції Маріупольського краєзнавчого музею; Акт Катеринославського губернського земства про відкриття в Маріуполі губернського земського учбово-ремісничого будинку-притулку для інвалідів I Світової війни*), у 1916 р. німецьке віце-консульство в Маріуполі вже не діяло. У 1916 р. тут продовжували функціонувати тільки віце-консул Великої Британії Вільям Фомич Вальтон, французький консульський агент Іван Якович Дюран, віце-консул Італії Емануїл Спиридонович Ді-Поллоне, віце-консул Іспанії Йосип Миколайович Видович і консул Греції Фотій Костянтинівич Звороно. Точно в тому ж складі іноземні консули були присутні в Маріуполі і в 1917 р.⁵⁸⁶ (Додаток 2).

В будинку, який належав Бремеру, у 1915 р. вже розміщувався військовий лазарет на 35 ліжок. Шпитальна адреса, вказана в довіднику “Список госпиталей, состоящих на учете Всероссийского земского союза (на 1-ое июня 1915 года)”, була така: “м. Маріуполь, б. Бремера, лазарет”. При цьому зазначалось, що відстань від цієї будівлі до залізниці (пристані) становить 1 ½ версти⁵⁸⁷ (*Ілюстрація Інформація про лазарет в будинку Бремера під час Першої світової війни*).

⁵⁸⁴ *Маріупольская жизнь*. – 6.03.1915. – С. 1.

⁵⁸⁵ “Переименование поселений”, *Маріупольская жизнь*. – 31.03.1915. – С. 3; Божко Р. “Демографические зарисовки из истории Мариуполя 1914-1916 гг.”, *Маріупольський краєзнавчий збірник. 2017 р.* – Тернопіль: видавництво “Терно-граф”, 2017. – С. 44.

⁵⁸⁶ *Екатеринославский адрес-календарь на 1917 год*. – Екатеринослав: Губернская типография, 1917. – С. 319.

⁵⁸⁷ *Список госпиталей, состоящих на учете Всероссийского земского союза (на 1-ое июня 1915 года) / Всероссийский земский союз помощи больным и раненым воинам. Отдел эвакуации*. – 2-е изд. – М., 1915. – С. 70-71.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Що стосується самого колишнього власника цього будинку, то коли ще восени 1914 р. така собі фрау А. Зтакліз із Гамбурга намагалась його розшукати, Міністерство закордонних справ Німеччини 6 жовтня відповіло, що консул Бремер залишив територію Російської імперії ще в середині серпня і деякий час тимчасово перебував у Берліні. Втім, на момент складання відповіді на запит Міністерство закордонних справ не володіло інформацією про місце перебування Бремера і радило фрау А. Зтакліз навести довідки через вугільну компанію в Дюссельдорфі, з якою Бремер знаходився у ділових стосунках⁵⁸⁸.

Руслан Пиріг пише, що у 1918 р., за глави німецької дипломатичної місії в Україні барона Альфонса Мумма, “німецькі консульські установи діяли в Одесі, Харкові, Катеринославі, Миколаєві, Маріуполі”⁵⁸⁹. Втім, жодної іншої згадки про консульство в Маріуполі в його монографії немає. Як немає такої згадки за 1918 р. і в справі німецького консульства в Маріуполі у Politisches Archiv des Auswärtigen Amts.

Натомість у цій архівній справі знаходимо свідчення того, що згодом, із грудня 1919 р. по вересень 1921 р., Евальд Бремер листувався із Міністерством закордонних справ, вже проживаючи на малій батьківщині своєї дружини, у Беккумі (Вестфалія)⁵⁹⁰ (*Ілюстрація “Gutschein über Zwei Mark. Beckum. 1. November 1918”*). У відповідь на чергове його звернення 2 червня 1921 р. у Міністерстві закордонних справ був складений лист, в якому, зокрема, наголошувалось, що німецьке віце-консульство у Маріуполі, яке Евальд Бремер очолював із 1899 р., припинило існування через війну Німецької і Російської імперій. Користуючись нагодою, Міністерство висловило Бремеру подяку за його тривалу консульську діяльність⁵⁹¹. Втім, вже в чернетці листа від 22 червня того ж 1921 р. Міністерство уточнювало, що,

⁵⁸⁸ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213.

⁵⁸⁹ Пиріг Р.Я. *Відносини України і Центральних держав: нетипова окупація 1918 року* / НАН України. Інститут історії України. – К.: Інститут історії України, 2018. – С. 251.

⁵⁹⁰ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213.

⁵⁹¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

попри визнання колишніх заслуг Бремера на консульській посаді, це не є підставою для визнання за ним статусу “Konsul a. D.”⁵⁹².

У тому ж 1919 р., коли розпочалось це листування, Евальд Бремер купив у Беккумі у вдови Шленкофф віллу Катаріненхоф (Katharinenhof)⁵⁹³. Принаймні до 1921 р. родина Бремера мешкала на цій віллі – листи до Міністерства закордонних справ колишній німецький віце-консул у Маріуполі надсилав саме звідти⁵⁹⁴. Згодом кілька десятиліть ця нерухомість здавалась родиною Бремерів у оренду, і за цей час там встигло змінитись багато помешканців. Дещо згодом після Другої світової війни Бремери повернулись до Катаріненхофу і мешкають там донині. У 1980 р. Катаріненхоф був внесений до списку пам'яток Беккума. Величну споруду із вельми примітною зубчастою баштою нині можна бачити якщо їхати із Беккума в напрямку міста Алена, неподалік від автобану⁵⁹⁵ (*Ілюстрація Вілла Катаріненхоф (Беккум), придбана Е. Бремером у 1919 р.*). Щоправда, адреса саме як Катаріненхоф нині зазначається рідко. Натомість, згідно з останніми телефонними довідниками, Маркус, Сабіна та Моніка Бремери мешкають у Беккумі за адресою Werse 24, а Клаус-Дітер Бремер – Wiethagen 20⁵⁹⁶. Тож у 2019 р. виповниться сторіччя з того моменту, як Бремери вселились до Катаріненхофу.

У Маріуполі ж донині вціліла споруда, що традиційно йменуються “будинок Бремера”. Вона розташована за адресою вулиця Італійська, 67 (*Ілюстрація Колишній будинок Бремера у*

⁵⁹² Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213.

⁵⁹³ Hugo Schürbüscher, “Entstehung und Entwicklung des Beckumer Katharinenhofs” (25.03.2006) // [Електронний ресурс] // URL: [http://www.heimatverein-beckum.de/files/Heimatverein-Beckum/Presse/Beckumer%20Geschichte\(n\)/2006_03_25_Beckumer%20Geschichten%20-%20Der%20Katharinenhof.pdf](http://www.heimatverein-beckum.de/files/Heimatverein-Beckum/Presse/Beckumer%20Geschichte(n)/2006_03_25_Beckumer%20Geschichten%20-%20Der%20Katharinenhof.pdf) (Дата звернення: 2.06.2018).

⁵⁹⁴ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213.

⁵⁹⁵ Hugo Schürbüscher, “Entstehung und Entwicklung des Beckumer Katharinenhofs” (25.03.2006) // [Електронний ресурс] // URL: [http://www.heimatverein-beckum.de/files/Heimatverein-Beckum/Presse/Beckumer%20Geschichte\(n\)/2006_03_25_Beckumer%20Geschichten%20-%20Der%20Katharinenhof.pdf](http://www.heimatverein-beckum.de/files/Heimatverein-Beckum/Presse/Beckumer%20Geschichte(n)/2006_03_25_Beckumer%20Geschichten%20-%20Der%20Katharinenhof.pdf) (Дата звернення: 2.06.2018).

⁵⁹⁶ *Das Telefonbuch* [Електронний ресурс] // URL: <https://www.dastelefonbuch.de/Personen/Bremer/Beckum> (Дата звернення: 1.06.2018).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Маріуполі; Ілюстрація Колишній будинок Бремера у Маріуполі). Цей будинок є однією з архітектурних пам'яток старого Маріуполя, тож його зображення присутнє в цілій низці видань. Зокрема, у кольоровому фотоальбомі “Старый Мариуполь сегодня”, виданому В.М. Веренікіним у 2012 р., де під відповідним фото так і читаємо: “Будинок, що належав німецькому консулу Бремеру. Вулиця Італійська, 67”⁵⁹⁷. Щоправда, заступник директора Маріупольського краєзнавчого музею з наукової роботи Раїса Божко висловлює сумнів з приводу того, що ця нерухомість належала саме Бремеру. Адже у адрес-календарі “Весь Мариуполь и его уезд” за 1910 р. зазначалось, що імператорське німецьке віце-консульство у Маріуполі, що працювало з 10 до 12 години дня, розташовувалось у власному будинку віце-консула Евана Карловича Бремера (“Бреммера”) на вулиці Торговій⁵⁹⁸.

⁵⁹⁷ Веренікін В.Н. *Старый Мариуполь сегодня. Фотоальбом.* – Мариуполь, 2012. – С. 25.

⁵⁹⁸ *Адрес-календарь “Весь Мариуполь и его уезд”. 1910 г.* 1-й год издания. – Мариуполь: типография С.А. Копкина, 1910. – С. 134.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї **Післямова**

Такою була історія німецьких консулів у Північному Приазов'ї. Її вивчення дозволяє побачити вельми цікаві аспекти європейського вектору регіону в імперську добу. В біографіях офіційних представників Німеччини в Бердянську і Маріуполі відбилися ті геополітичні процеси, що визначали європейську і світову історію 19 – початку 20 ст.; складні траєкторії взаємин німецьких держав, а згодом – і безпосередньо Німецької імперії з імперією Російською; колонізаційні процеси, які були визначальним трендом історії Північного Причорномор'я і Приазов'я 18 – першої половини 19 ст. і важливою складовою яких виступала німецька колонізація; непослідовні і суперечливі модернізаційні та урбанізаційні процеси в Російській імперії другої половини 19 – початку 20 ст., в яких південноукраїнський регіон і безпосередньо його міста-порти відігравали вельми помітну роль...

При всіх наших прагненнях зробити монографію “Німецькі консули в Північному Приазов'ї” якомога багатоаспектнішою і актуалізувати в ній якомога більш представницьку джерельну базу, цілком природно, що в процесі подальших пошуків, навіть при зверненні до зовсім інших проблематик, нас чекають нові відкриття, які дадуть можливість додати нові штихи до біографій героїв цієї книги.

Нашим першим досвідом звернення до біографій консулів у Північному Приазов'ї була стаття “Бердянські коріння “Шерлока Холмса” (Бенедикта Камбербетча)”⁵⁹⁹, і вже після її опублікування ми з'ясували, що її герой, британський консул у Бердянську Роберт Вільям Камбербетч, був не тільки прапрадідом сучасної кінозірки, але і близьким другом представника інтересів Пруссії та великого герцогства Мекленбург-Шверін у Бердянську Корнеліуса Янцена.

⁵⁹⁹ *Льман И.И., Константинова В.Н.* Бердянские корни “Шерлока Холмса” (Бенедикта Камбербетча) // URL: <http://pro.berdyansk.biz/content.php?id=27171> (Дата звернення: 28.07.2015); *Льман И.И., Константинова В.М.* “Бердянские корни “Шерлока Холмса” (Бенедикта Камбербетча) // Науково-дослідний інститут історичної урбаністики // URL: <http://ri-urbanhistory.org.ua/home/9-news/293-berdyanski-korinnya-sherloka-kholmsa-benedikta-kamberbetcha> (Дата звернення: 28.07.2015).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Після публікації монографії “Британський консул і промисловець Джон Грієвз”⁶⁰⁰, вже в процесі підготовки цього видання, в берлінському архіві ми натрапили на документи, які свідчать, що її герой, засновник найбільшого в Європі заводу з виготовлення жниварок, спочатку мав намір стати консулом зовсім не Великої Британії, але Німеччини. Та й багато сюжетів про зв’язки Грієвза і його родини з Німеччиною, присутні у тій монографії, отримали продовження в процесі пошуку джерел для книги “Німецькі консули в Північному Приазов’ї”. Цікаво, що монографія про Грієвза у травні 2018 р. зовсім несподівано для нас увійшла до Топ-10 Всеукраїнського бібліотечного “Біографічного рейтингу – 2017” у номінації “Життєпис” (*Ілюстрація Диплом учасника Топ-10 Всеукраїнського бібліотечного “Біографічного рейтингу – 2017” за дослідження “Британський консул і промисловець Джон Грієвз”*), а також стала першим лауреатом спеціальної відзнаки “За внесок у розвиток досліджень із історії дипломатії”, започаткованої Науковим товариством історії дипломатії та міжнародних відносин. Це сприятиме популяризації у тому числі і історії німецького населення регіону.

Ми аж ніяк не збираємось зупинятись у вивченні проблематики. І після книги “Німецькі консули у Північному Приазов’ї” плануємо взятись за її логічне продовження – монографію “Німецькі консули у Північному Причорномор’ї”. Далі буде...

⁶⁰⁰ Лиман Ігор, Константінова Вікторія, Данченко Євген. *Британський консул і промисловець Джон Грієвз*. – Бердянськ: Видавець Ткачук О.В., 2017. – 200 с. Текст англ., укр.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї
Додаток 1.
Списки іноземних консулів у Бердянську
в 19 – на початку 20 ст.

Ім'я консула	Країна, яку представляв	Роки служби
Розоалі (Федеріко Регоалі) (віце-консул)	Сардинія	1836 ⁶⁰¹ , 1839 ⁶⁰² , 1845 ⁶⁰³ , 1850 ⁶⁰⁴ , 1852 ⁶⁰⁵
Яків (Джакомо) Тальяф(ф)еро (консул)	Сицилія	1842 ⁶⁰⁶ , 1843 ⁶⁰⁷
Сімон Тальяф(ф)еро (віце-	Сицилія	1848 ⁶⁰⁸

⁶⁰¹ Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 107.

⁶⁰² Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 267.

⁶⁰³ Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 160.

⁶⁰⁴ Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 107.

⁶⁰⁵ Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 112.

⁶⁰⁶ Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 107.

⁶⁰⁷ Михайличенко В., Денисов Е., Тишаков Н. *Бердянск. Взгляд через столетия.* – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 136.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

консул)		
Луїджи Кулізіч (віце-консул)	Сардинія	1850 ⁶⁰⁹
Лоренцо Тубіно (Tubino) (віце-консул)	Сардинія	1854 ⁶¹⁰ , 1861 ⁶¹¹
Ніколас Лучич (Nicolas Lucich) (віце-консул)	Данія	1856 ⁶¹² , 1861 ⁶¹³ , 1869 ⁶¹⁴
Ян Гаспар Іванчич (Jean Gaspar Ivancitsch) (консул,	Австрія	1857 ⁶¹⁵ , 1861 ⁶¹⁶ , 1862 ⁶¹⁷ , 1866 ⁶¹⁸

⁶⁰⁸ Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 270.

⁶⁰⁹ Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 107.

⁶¹⁰ Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 107.

⁶¹¹ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 65.

⁶¹² *The Edinburgh Gazette* (June 6, 1856), p. 511.

⁶¹³ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 53.

⁶¹⁴ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1869), p. 77.

⁶¹⁵ Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 195. – Спр. 894 (1857 р.) (По представлению Таврического губернского правления об имуществе, оставшемся после смерти Бердянского 3-й гильдии иностранного гостя Христофора Перановича и о взятии этого имущества в заведование Австрийским консульским агентом Иванчичем, также о денежной претензии казенных крестьян Притула и Резуна на имущество). – 198 арк.

⁶¹⁶ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 49.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

консульський агент)		
Михайло Єгорович (Григорович, Георгійович) Пайкос (консул, віце-консул)	Греція	1857 ⁶¹⁹ , 1865 ⁶²⁰ , 1866 ⁶²¹ , 1872 ⁶²²
Франсуа Бонне (François Bonnet) (консул)	Бельгія	1858 ⁶²³ , 1859 ⁶²⁴ , 1860 ⁶²⁵ , 1861 ⁶²⁶ , 1862 ⁶²⁷ , 1863 ⁶²⁸
Роберт Вільям Камбербетч (Cumberbatch)	Велика Британія	1858 ⁶²⁹ , 1860 ⁶³⁰ , 1861 ⁶³¹ , 1862 ⁶³² , 1863 ⁶³³ і 1864 ⁶³⁴

⁶¹⁷ Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 42. – Спр. 114 (1862 р.) (Об освобождении от постоянной повинности дома, принадлежащего Австрийскому консульскому агенту в Бердянске Иванчичу). – 8 арк.

⁶¹⁸ Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 142.

⁶¹⁹ Крыжановский Василий. “11-го марта”, *Одесский Вестник.* – № 33. – 21.Ш.1857. – С. 160.

⁶²⁰ Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 76, 109.

⁶²¹ Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 126.

⁶²² *Новороссийский календарь на 1873 г.* / Под ред. В. Михневича. – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97.

⁶²³ Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 94. – Спр. 19: Спр. 210 (1858 р.) (О междуособиях портового начальника г. Бердянска и порта с тамошним Бельгийским консулом Бонне). – [Справа не зберіглась].

⁶²⁴ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1859), Tome V, p. VII.

⁶²⁵ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1860), Tome VI, p. IX.

⁶²⁶ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 51.

⁶²⁷ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1862), Tome VIII, p. XIII.

⁶²⁸ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1863), Tome IX, p. XIII.

⁶²⁹ “Foreign-Office, January 12, 1858”, *The London Gazette* (January 22, 1858), p. 310; “Postscript.”, *The Spectator* (January 23, 1858), p. 87; “Foreign Office”, *Morning Advertiser* (January 23, 1858), p. 2; *Commercial Reports*

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

(консул)		
Ч. Сандріні (Ch. Sandrini) (віце-консул)	Тоскана	1858 ⁶³⁵ , 1861 ⁶³⁶
Корнеліус Янцен (консульський агент)	Пруссія	1859 ⁶³⁷ , 1861 ⁶³⁸ , 1862 ⁶³⁹ , 1869 ⁶⁴⁰

received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London, 1860), p. 41.

⁶³⁰ *FO 65/559 – Consuls Michele and Cumberbatch* // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254405> (Дата звернення: 18.05.2015).

⁶³¹ *FO 65/590 – Consuls at Berdiansk, Soukhoun-Kalé, Poti; Cumberbatch, Dickson, Lloyd* // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254436> (Дата звернення: 18.05.2015).

⁶³² *FO 65/617 – Consuls at Berdiansk, Helsingfors, Taganrog; Cumberbatch, Crowe, Carruthers* // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254463> (Дата звернення: 18.05.2015); *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1862), p. 225; *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1863), p. 342.

⁶³³ *FO 65/645 – Consuls at St. Petersburg, Berdiansk; Michele, Hill, Cumberbatch* // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254491> (Дата звернення: 18.05.2015); *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1864), p. 262.

⁶³⁴ *FO 65/670 – Consuls at St. Petersburg, Berdiansk; Michele, Hill, Cumberbatch, Zohrab, Wagstaffe* // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254516> (Дата звернення: 18.05.2015).

⁶³⁵ *Rigaische Stadtblätter*, № 7 (13. Februar 1858.), S. 55.

⁶³⁶ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 67.

⁶³⁷ GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 124-125.

⁶³⁸ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 64; *Preussischen Handels-Archiv*, № 3 (1861), Beilage, S. 56.

⁶³⁹ GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 145, 147.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Корнеліус Янцен (віце-консул)	Мекленбург-Шверін	1861 ⁶⁴¹ , 1869 ⁶⁴²
Ян Гаспар Іванчич (Jean Gaspar Ivancitsch) (віце-консул)	Швеція і Норвегія	1861 ⁶⁴³ , 1869 ⁶⁴⁴
Франсуа Бонне (François Bonnet) (віце-консул)	Франція	1861 ⁶⁴⁵
Луї Граффані (Louis Graffagni) (віце-консул)	Сицилія	1861 ⁶⁴⁶
Михайло Єгорович (Григорович, Георгійович) Пайкос (Paicos) (віце-консул, консул)	Нідерланди	1861 ⁶⁴⁷ , 1869 ⁶⁴⁸ , 1872 ⁶⁴⁹
Іван Федорович Геммерле (Johan, Jean Haemmerle) (консул)	Пруссія	1861 ⁶⁵⁰ , 1862 ⁶⁵¹ , 1863 ⁶⁵² , 1864 ⁶⁵³ , 1866 ⁶⁵⁴ , 1867 ⁶⁵⁵ , 1868 ⁶⁵⁶ , 1869 ⁶⁵⁷

⁶⁴⁰ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 83.

⁶⁴¹ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 60; *Regierungs-Blatt für das Großherzogthum Mecklenburg-Schwerin* (Schwerin, 1861), S. XX; *Rigaische Stadtblätter*, № 44 (2. November 1861.), S. 404.

⁶⁴² *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 83.

⁶⁴³ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 67.

⁶⁴⁴ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 88.

⁶⁴⁵ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 56.

⁶⁴⁶ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 54.

⁶⁴⁷ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 62.

⁶⁴⁸ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 84.

⁶⁴⁹ *Новоросійський календарь на 1873 г.* / Под ред. В. Михневича. – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97.

⁶⁵⁰ GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 132, 133; *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 64.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Вільям Георг Вагстафф (Wagstaff) (консул, віце-консул)	Велика Британія	1864 ⁶⁵⁸ , 1865 ⁶⁵⁹ , 1874 ⁶⁶⁰ , 1875 ⁶⁶¹ , 1876 ⁶⁶²
Л. Кауфман (Kauffmann) (консул)	Бельгія	1864 ⁶⁶³ , 1865 ⁶⁶⁴ , 1866 ⁶⁶⁵ , 1869 ⁶⁶⁶

⁶⁵¹ GStA PK, III, HA MdA II Nr. 456: Konsulate in Kertsch auf der Krim und in Berdjansk, S. 148-151, 164-165; *Preussischen Handelsarchiv*, № 3 (17 Januar 1862), Beilage, S. 5; *Königlich Preussischer Staats-Anzeigen*, № 273 (November 21, 1862), S. 2007.

⁶⁵² *Preussischen Handels-Archiv*, № 1 (1863), Beilage, S. 5.

⁶⁵³ *Preussischen Handels-Archiv*, № 21 (1864), Beilage, S. 5.

⁶⁵⁴ *Preussischen Handels-Archiv*, № 4 (1866), Beilage, S. 5.

⁶⁵⁵ *Preussischen Handels-Archiv*, № 3 (1867), Beilage, S. 5.

⁶⁵⁶ *Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes Band*, № 19 (Juni 1868), S. 341-342; *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, R 252115.

⁶⁵⁷ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 86.

⁶⁵⁸ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1865), p. 118.

⁶⁵⁹ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1865), p. 13-14; *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1866), p. 13.

⁶⁶⁰ FO 65/892 – *Consuls at Berdiansk, Kertch, Viborg, Helsingfors, Archangel; Zohrab, Wagstaff, Barrow, Lorrentz, Campbell, Birse, Vice-Consul at Theodosia; Barker, Political, Consular and Commercial* // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254738> (Дата звернення: 18.05.2015).

⁶⁶¹ FO 65/918 – *Consuls at St. Petersburg, Taganrog; Michell, Acting-Consul Michell, Carruthers, Vice-Consuls at Berdiansk, Poti; Wagstaff, Gardner, Consular and Commercial* // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254764> (Дата звернення: 18.05.2015); *Rigaische Stadtblätter*, № 7 (20. Februar 1875), S. 80.

⁶⁶² *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1875), p. 1288; *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1876), p. 1557.

⁶⁶³ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1864), Tome X, p. XIII.

⁶⁶⁴ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1865), Tome XI, p. 13, 270.

⁶⁶⁵ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1866), Tome XII, p. 13.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Джеймс Ернест Наполеон Зораб (Zowrob, Zohrob, Zohrab) (консул)	Велика Британія	1865 ⁶⁶⁷ , 1866 ⁶⁶⁸ , 1867 ⁶⁶⁹ , 1868 ⁶⁷⁰ , 1869 ⁶⁷¹ , 1870 ⁶⁷² , 1871 ⁶⁷³ , 1872 ⁶⁷⁴ , 1873 ⁶⁷⁵ , 1874 ⁶⁷⁶
Іван Федорович Геммерле (Johan, Jean Haemmerle, Hemmerle) (консул, консульський агент)	Бельгія	1867 ⁶⁷⁷ , 1868 ⁶⁷⁸ , 1869 ⁶⁷⁹ , 1872 ⁶⁸⁰

⁶⁶⁶ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1869), p. 75.

⁶⁶⁷ *FO 65/689 – Consuls at Odessa, Kherson, Berdiansk, Taganrog; Murray, Stevens, Wagstaff, Zohrab, Carruthers* // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254535> (Дата звернення: 18.05.2015); Баханов К.А., Лыман И.И. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 105.

⁶⁶⁸ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1866), p. 51.

⁶⁶⁹ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1867), p. 119.

⁶⁷⁰ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1868), p. 125.

⁶⁷¹ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1869), p. 500; *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1869), p. 80.

⁶⁷² *FO 65/810 – Consuls at Warsaw, Helsingfors, Berdiansk, Poti; Mansfield, Campbell, Zohrab, Wilkinson* // The National Archives [Електронний ресурс] // URL: <http://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/C254656> (Дата звернення: 18.05.2015).

⁶⁷³ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1872), p. 487.

⁶⁷⁴ *Новороссийский календарь на 1873 г.* / Под ред. В. Михневича. – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97.

⁶⁷⁵ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1873), p. 1002.

⁶⁷⁶ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1874), p. 853.

⁶⁷⁷ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1867), Tome XIII, p. 13.

⁶⁷⁸ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1868), Tome XIV, p. 13.

⁶⁷⁹ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1869), p. 75.

⁶⁸⁰ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1872), Tome XVIII, p. 754.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Іван Федорович Геммерле (Johan, Jean Haemmerle) (консул)	Північнонімецький союз	1868 ⁶⁸¹ , 1869 ⁶⁸² , 1870 ⁶⁸³ , 1871 ⁶⁸⁴
Луї Граффані (Louis Graffagni) (віце-консул)	Римська держава	1869 ⁶⁸⁵
Л. Кауфман (Kaufmann) (консульський агент)	Франція	1869 ⁶⁸⁶
Ансальді (Ansaldo) (консул)	Італія	1869 ⁶⁸⁷ , 1870 ⁶⁸⁸ , 1872 ⁶⁸⁹
Л. Тубіно (L. Tubino) (віце-консул)	Італія	1869 ⁶⁹⁰
Ян Гаспар Іванчич (Jean Gaspar Ivancitsch) (консул, консульський агент)	Австро-Угорщина	1869 ⁶⁹¹ , 1872 ⁶⁹²
Іванчич (? – отримав пропозицію)	Туреччина	1870 ⁶⁹³

⁶⁸¹ *Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes Band, № 19 (Juni 1868), S. 341-342; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.*

⁶⁸² *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.*

⁶⁸³ *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.*

⁶⁸⁴ *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.*

⁶⁸⁵ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869 (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1869), p. 78.*

⁶⁸⁶ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869 (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1869), p. 79.*

⁶⁸⁷ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869 (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1869), p. 82.*

⁶⁸⁸ Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 181.

⁶⁸⁹ *Новороссийский календарь на 1873 г. / Под ред. В. Михневича.* – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97.

⁶⁹⁰ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869 (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1869), p. 82.*

⁶⁹¹ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1869 (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1869), p. 73.*

⁶⁹² *Новороссийский календарь на 1873 г. / Под ред. В. Михневича.* – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97.

⁶⁹³ Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 166.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Иванчич (? – отримав пропозицію)	Іспанія	1870 ⁶⁹⁴
Драшкович (E. Draskowitsch) (віце-консул)	Данія	1870 ⁶⁹⁵ , 1872 ⁶⁹⁶
Іван Федорович Геммерле (Jean Haemmerle) (консул)	Німеччина	1871 ⁶⁹⁷ , 1872 ⁶⁹⁸ , 1873 ⁶⁹⁹ , 1874 ⁷⁰⁰ , 1875 ⁷⁰¹ , 1876 ⁷⁰² , 1877 ⁷⁰³
Іван Францович (Жан Франсуа, Jean) Бонне (Bonnet)	Франція	1872 ⁷⁰⁴ , 1877 ⁷⁰⁵ , 1880 ⁷⁰⁶ , 1885 ⁷⁰⁷ , 1890 ⁷⁰⁸ , 1892 ⁷⁰⁹

⁶⁹⁴ Баханов Константин, Лыман Игорь. *Бердянск в дневниках титулярного советника В.К. Крыжановского. Крыжановский В.К. Дневники.* – Запорожье: Просвіта, 2002. – С. 166.

⁶⁹⁵ *Rigaische Stadtblätter*, № 23 (11. Juni 1870), S. 220.

⁶⁹⁶ *Новороссийский календарь на 1873 г.* / Под ред. В. Михневича. – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97.

⁶⁹⁷ *Deutsches Reichsgesetzblatt Band*, № 39 (1871), S. 338-339; Berlin - Da Archiv: Preußisches Geheimes Staatsarchiv Berlin-Dahlem Rep. XI, Rußland D: Intercessionalia 1817 I. AA II Rep. 6, Preuß. Consuln Rußl. 8 II Rep. 96 Rußl. 56 L. Rep. XI, Rußland D: Intercessionalia 1770-74; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.

⁶⁹⁸ *Новороссийский календарь на 1873 г.* / Под ред. В. Михневича. – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97; *Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preussischer Staats-Anzeiger*, № 27 (Berlin, 31 Januar 1872), S. 595; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115; *Verzeichniss der Kaiserlich Deutschen Consulate. Januar 1872. Auswärtiges amt des Deutschen Reiches* (Berlin, 1872), S. 25.

⁶⁹⁹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115; *Verzeichniss der Kaiserlich Deutschen Consulate. Januar 1873. Auswärtiges amt des Deutschen Reiches* (Berlin, 1873), S. 28.

⁷⁰⁰ *Handbuch für das Deutsche Reich* (Berlin, 1874), S. 72; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.

⁷⁰¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.

⁷⁰² *Berliner Adreß-Buch für das Jahr 1876* (Berlin, 1876), S. 19; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.

⁷⁰³ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.

⁷⁰⁴ *Новороссийский календарь на 1873 г.* / Под ред. В. Михневича. – Одесса: Тип. П. Францова, 1872. – С. 97.

⁷⁰⁵ *Bulletin consulaire français* (Paris, 1877), p. 22.

⁷⁰⁶ *Bulletin consulaire français* (Paris, 1880), p. 26.

⁷⁰⁷ *Bulletin consulaire français* (Paris, 1885), p. 26.

⁷⁰⁸ *Bulletin consulaire français* (Paris, 1890), p. 25.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

(консульський агент, консул)		1896 ⁷¹⁰ , 1897 ⁷¹¹ , 1898 ⁷¹² , 1899 ⁷¹³ , 1900 ⁷¹⁴ , 1901 ⁷¹⁵ , 1902 ⁷¹⁶ , 1903 ⁷¹⁷ , 1904 ⁷¹⁸ , 1905 ⁷¹⁹ , 1908 ⁷²⁰ , 1910 ⁷²¹ , 1911 ⁷²² , 1912 ⁷²³ , 1913 ⁷²⁴ ,
------------------------------	--	---

⁷⁰⁹ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

⁷¹⁰ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1896 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1896. – С. 73.

⁷¹¹ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1897 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1897. – С. 74; *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: издание А.С. Суворина. – Кол. 2163.

⁷¹² *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1898 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1898. – С. 81.

⁷¹³ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1899 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1899. – С. 94.

⁷¹⁴ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1900 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1900. – С. 103.

⁷¹⁵ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1901 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1901. – С. 103.

⁷¹⁶ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

⁷¹⁷ *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

⁷¹⁸ *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1904 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 134.

⁷¹⁹ Иванов Я.М. *Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянского порта.* – СПб., 1905. – С. 48-49; *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1905 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 211.

⁷²⁰ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. На 1908 год.* – Симферополь: 1908. – С. 146.

⁷²¹ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1910 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1910. – С. 165.

⁷²² *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: типо-лит. Звенигородского П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 38; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: издание т-ва Л.М. Фиша, 1911. – Кол. 701.

⁷²³ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1912 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1912. – С. 170.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

		1914 ⁷²⁵ , 1915 ⁷²⁶ , 1916 ⁷²⁷ , 1917 ⁷²⁸ , 1918 ⁷²⁹
Іван Францович (Жан Франсуа) Бонне (консул, віце-консул)	Бельгія	1872 ⁷³⁰ , 1897 ⁷³¹ , 1905 ⁷³² , 1913 ⁷³³ , 1916 ⁷³⁴ , 1917 ⁷³⁵
Домініко Палумбо (Dominico Palumbo) (віце-консул)	Італія	1875 ⁷³⁶ , 1877 ⁷³⁷
Харві Роберт Лоу (Лове, Лоуе, Ло) (Lowe) (віце-	Велика Британія	1877 ⁷³⁸ , 1878 ⁷³⁹ , 1879 ⁷⁴⁰ , 1880 ⁷⁴¹ , 1881 ⁷⁴² , 1882 ⁷⁴³

⁷²⁴ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1913. – С. 175; *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1148.

⁷²⁵ *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

⁷²⁶ *Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1915. – С. 94.

⁷²⁷ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1916 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1916. – С. 87.

⁷²⁸ *Памятная книжка Таврической губернии, 1917* / Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г.Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 94.

⁷²⁹ *Friedensstimme* (Juli 27, 1918), S. 6.

⁷³⁰ *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1147.

⁷³¹ *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: издание А.С. Суворина. – Кол. 2163.

⁷³² Иванов Я.М. *Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянского порта.* – СПб., 1905. – С. 48-49.

⁷³³ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1913. – С. 175; *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1147.

⁷³⁴ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1916 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1916. – С. 87.

⁷³⁵ *Памятная книжка Таврической губернии, 1917* / Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г.Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 94.

⁷³⁶ *Rigaische Stadtblätter*, № 39 (2. October 1875), S. 350.

⁷³⁷ *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, R 252115, S. 81.

⁷³⁸ *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, R 252115, S. 81; Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярія Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 26564 (О назначении Великобританским вице-консулом в г. Бердянске Гарвей-Роберта Лове (Lowe). 27 ноября

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

КОНСУЛ)		1883 ⁷⁴⁴ , 1884 ⁷⁴⁵ , 1885 ⁷⁴⁶ , 1886 ⁷⁴⁷ , 1887 ⁷⁴⁸ , 1888 ⁷⁴⁹ , 1889 ⁷⁵⁰ , 1890 ⁷⁵¹ , 1891 ⁷⁵² ,
---------	--	---

1876 г. – 20 января 1877 г.). – 8 арк.; *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1877), p. 825.

⁷³⁹ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1878), p. 725.

⁷⁴⁰ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls*. London, 1879, p. 1431.

⁷⁴¹ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls*. London, 1880, p. 845.

⁷⁴² *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls*. London, 1881, p. 1038.

⁷⁴³ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls*. London, 1882, p. 1099.

⁷⁴⁴ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls*. London, 1883, p. 381.

⁷⁴⁵ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls*. London, 1884, p. 351.

⁷⁴⁶ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls*. London, 1885, p. 593.

⁷⁴⁷ *Foreign Office. 1887. Annual Series. № 80. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1886 on the Trade of the Ports of the Sea of Azoff* (London: Harrison and Sons, 1887), p. 17.

⁷⁴⁸ *Foreign Office. 1888. Annual Series. № 346. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1887 on the Trade of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1888), p. 1, 15-17.

⁷⁴⁹ *Foreign Office. 1889. Annual Series. № 536. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1888 on the Trade of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1889), p. 20-24.

⁷⁵⁰ *Foreign Office. 1890. Annual Series. № 675. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1889 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1890), p. 21-24.

⁷⁵¹ *Foreign Office. 1891. Annual Series. № 821. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1890 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1891), p. 7-8; *Foreign Office. 1891. Annual Series. № 841. Diplomatic and*

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

		1892 ⁷⁵³ , 1894 ⁷⁵⁴ , 1896 ⁷⁵⁵ , 1897 ⁷⁵⁶ , 1898 ⁷⁵⁷ , 1899 ⁷⁵⁸ ,
--	--	--

Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1890 on the Trade of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1891), p. 22-27.

⁷⁵² *Foreign Office. 1892. Annual Series. № 1002. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1891 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1892), p. 7; *Foreign Office. 1892. Annual Series. № 1042. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1891 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1892), p. 29-34.

⁷⁵³ *Foreign Office. 1893. Annual Series. № 1155. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1892 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1893), p. 8; *Foreign Office. 1893. Annual Series. № 1234. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1892 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1893), p. 27-32.

⁷⁵⁴ *Foreign Office. 1895. Annual Series. № 1511. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1894 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1895), p. 8; *Foreign Office. 1895. Annual Series. № 1620. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1894 on the Trade & c., of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1895), p. 17-22.

⁷⁵⁵ *Foreign Office. 1897. Annual Series. № 1948. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1896 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1897), p. 21-25.

⁷⁵⁶ *№ 2076. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1897 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1898), p. 23-27; *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: издание А.С. Суворина. – Кол. 2163.

⁷⁵⁷ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1898), p. 23.

⁷⁵⁸ *№ 2447. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1900), p. 23-25.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

		1900 ⁷⁵⁹ , 1901 ⁷⁶⁰ , 1902 ⁷⁶¹ , 1903 ⁷⁶² (?)
Карл Оссенкоп (Karl Ossenkop) (консул)	Німеччина	1879 ⁷⁶³ , 1880 ⁷⁶⁴ , 1881 ⁷⁶⁵ , 1882 ⁷⁶⁶ , 1883 ⁷⁶⁷ , 1884 ⁷⁶⁸ , 1885 ⁷⁶⁹ , 1886 ⁷⁷⁰ , 1887 ⁷⁷¹ , 1888 ⁷⁷² , 1889 ⁷⁷³ , 1890 ⁷⁷⁴

⁷⁵⁹ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1900), p. 23; № 2613. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1901), p. 21-24

⁷⁶⁰ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1901), p. 21; *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

⁷⁶¹ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

⁷⁶² *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

⁷⁶³ Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 1. – Спр. 26994 (О назначении в г. Бердянск германским консулом доктора Карла Осенкопа); *Handbuch für die deutsche Handels-Marine* (Berlin, 1879), S. 84; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.

⁷⁶⁴ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115.

⁷⁶⁵ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 252115; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

⁷⁶⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

⁷⁶⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204; Arnold Steinmann-Bucher, *Die Reform des Konsulatswesens aus dem volkswirtschaftlichen Gesichtspunkte* (Berlin: R. von Deckers Verlag, 1884), S. 198.

⁷⁶⁸ Arnold Steinmann-Bucher, *Die Reform des Konsulatswesens aus dem volkswirtschaftlichen Gesichtspunkte* (R. von Deckers verlag, 1884), S. 198; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

⁷⁶⁹ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1885* (Saint-Petersbourg, 1885), p. 71; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

⁷⁷⁰ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

⁷⁷¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

⁷⁷² Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Фелікс (Феліче) Фомич Порро (віце-консул, консульський агент)	Італія	1885 ⁷⁷⁵ , 1892 ⁷⁷⁶
Андронік Михайлович Пайкос (віце-консул)	Швеція і Норвегія	1890 ⁷⁷⁷ , 1892 ⁷⁷⁸ , 1896 ⁷⁷⁹ , 1897 ⁷⁸⁰ , 1898 ⁷⁸¹ , 1899 ⁷⁸² , 1900 ⁷⁸³ , 1901 ⁷⁸⁴ , 1902 ⁷⁸⁵

⁷⁷³ *Der Einjährig-Freiwillige im deutschen Heere und in Der marine: Ein Handbuch zunächst für Einjährig* (Liebelsche buchhandlung, 1889), S. 48; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

⁷⁷⁴ “Бердянск”, *Одесский Вестник*. – № 252. – 25.IX.1890. – С. 3; *Central-Blatt für das Deutsche Reich* (Berlin, 1890), S. 347; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204.

⁷⁷⁵ Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 26 (Канцелярия Таврического губернатора). – Оп. 2. – Спр. 2106 (По отношению департамента Внутренних сношений Министерства иностранных дел о назначении Феликса Порро итальянским консульским агентом в Бердянске. 1885); Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку ХХ ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 147.

⁷⁷⁶ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

⁷⁷⁷ “Бердянск”, *Одесский Вестник*. – № 65. – 10.III.1890. – С. 3.

⁷⁷⁸ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

⁷⁷⁹ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1896 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1896. – С. 73.

⁷⁸⁰ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1897 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1897. – С. 74; *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: издание А.С. Суворина. – Кол. 2163.

⁷⁸¹ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1898 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1898. – С. 81.

⁷⁸² *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1899 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1899. – С. 94.

⁷⁸³ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1900 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1900. – С. 103.

⁷⁸⁴ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1901 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1901. – С. 103.

⁷⁸⁵ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

		1903 ⁷⁸⁶ , 1904 ⁷⁸⁷ , 1905 ⁷⁸⁸ , 1908 ⁷⁸⁹ , 1910 ⁷⁹⁰ , 1911 ⁷⁹¹
Петро Скуфас (Скуфос) (консул)	Греція	1891 ⁷⁹²
Едуард Якович Ерам-Ефенді (віце-консул)	Туреччина	1892 ⁷⁹³ , 1896 ⁷⁹⁴ , 1897 ⁷⁹⁵ , 1898 ⁷⁹⁶ , 1899 ⁷⁹⁷ , 1900 ⁷⁹⁸ , 1901 ⁷⁹⁹
Олександр Какос (віце-	Греція	1892 ⁸⁰⁰

⁷⁸⁶ Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

⁷⁸⁷ Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1904 год. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 134.

⁷⁸⁸ Иванов Я.М. Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянского порта. – СПб., 1905. – С. 49; Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1905 год. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 211.

⁷⁸⁹ Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. На 1908 год. – Симферополь: 1908. – С. 146.

⁷⁹⁰ Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1910 год. – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1910. – С. 165.

⁷⁹¹ Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга. – Симферополь: типо-лит. Звенигородского П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 38; Вся Россия. Справочная книга. – К.: издание т-ва Л.М. Фиша, 1911. – Кол. 701.

⁷⁹² “Бердянск”, Одесский Вестник. – № 191. – 24.VII(5.VIII).1891. – С. 3.

⁷⁹³ Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год. – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

⁷⁹⁴ Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1896 год. – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1896. – С. 73.

⁷⁹⁵ Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1897 год. – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1897. – С. 74; Вся Россия. 1897. – Т. 2. – СПб.: издание А.С. Суворина. – Кол. 2163.

⁷⁹⁶ Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1898 год. – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1898. – С. 81.

⁷⁹⁷ Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1899 год. – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1899. – С. 95.

⁷⁹⁸ Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1900 год. – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1900. – С. 103.

⁷⁹⁹ Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1901 год. – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1901. – С. 103.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

консул)		
Михайло Іванович Орсеро (віце-консул)	Данія	1892 ⁸⁰¹ , 1896 ⁸⁰² , 1897 ⁸⁰³ , 1898 ⁸⁰⁴ , 1899 ⁸⁰⁵ , 1900 ⁸⁰⁶ , 1901 ⁸⁰⁷ , 1902 ⁸⁰⁸ , 1903 ⁸⁰⁹
Андрій Йосипович (Анджело Степанович) Сангуїнетті	Іспанія	1892 ⁸¹⁰ , 1896 ⁸¹¹ , 1897 ⁸¹² , 1898 ⁸¹³ , 1899 ⁸¹⁴ , 1900 ⁸¹⁵ ,

⁸⁰⁰ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

⁸⁰¹ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

⁸⁰² *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1896 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1896. – С. 73.

⁸⁰³ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1897 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1897. – С. 74; *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: издание А.С. Суворина. – Кол. 2163.

⁸⁰⁴ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1898 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1898. – С. 81.

⁸⁰⁵ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1899 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1899. – С. 94.

⁸⁰⁶ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1900 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1900. – С. 103.

⁸⁰⁷ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1901 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1901. – С. 103.

⁸⁰⁸ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

⁸⁰⁹ *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

⁸¹⁰ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

⁸¹¹ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1896 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1896. – С. 73.

⁸¹² *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1897 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1897. – С. 74; *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: издание А.С. Суворина. – Кол. 2163.

⁸¹³ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1898 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1898. – С. 81.

⁸¹⁴ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1899 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1899. – С. 94.

⁸¹⁵ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1900 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1900. – С. 103.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

(Сангвінеті, Сангвінеті) (віце-консул)		1901 ⁸¹⁶ , 1902 ⁸¹⁷ , 1903 ⁸¹⁸ , 1904 ⁸¹⁹ , 1905 ⁸²⁰ , 1908 ⁸²¹ , 1910 ⁸²² , 1911 ⁸²³ , 1912 ⁸²⁴ , 1913 ⁸²⁵ , 1914 ⁸²⁶ , 1915 ⁸²⁷ , 1916 ⁸²⁸ , 1917 ⁸²⁹
Наталій Матвійович Луппі	Австро-	1892 ⁸³⁰ , 1897 ⁸³¹

⁸¹⁶ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1901 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1901. – С. 103.

⁸¹⁷ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

⁸¹⁸ *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

⁸¹⁹ *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1904 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 134.

⁸²⁰ Иванов Я.М. *Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянского порта.* – СПб., 1905. – С. 49; *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1905 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 211.

⁸²¹ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. На 1908 год.* – Симферополь: 1908. – С. 146.

⁸²² *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1910 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1910. – С. 166.

⁸²³ *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торговно-промышленная книга.* – Симферополь: типо-лит. Звенигородского П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 38; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: издание т-ва Л.М. Фиша, 1911. – Кол. 701.

⁸²⁴ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1912 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1912. – С. 170.

⁸²⁵ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1913. – С. 175.

⁸²⁶ *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

⁸²⁷ *Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1915. – С. 94.

⁸²⁸ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1916 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1916. – С. 87.

⁸²⁹ *Памятная книжка Таврической губернии, 1917* / Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г.Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 94.

⁸³⁰ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1892 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1892. – С. 104.

⁸³¹ *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: издание А.С. Суворина. – Кол. 2163.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

(Лупі-Натале) (консульський агент)	Угорщина	
Грін (Greene) (в. о. віце-консула)	Велика Британія	1893 ⁸³²
Антоніо (Андрій) Сангвінетті	Греція	(?)
Михайло Іванович Орсеро (консульський агент, віце-консул)	Австро-Угорщина	1896 ⁸³³ , 1897 ⁸³⁴ , 1898 ⁸³⁵ , 1899 ⁸³⁶ , 1900 ⁸³⁷ , 1901 ⁸³⁸ , 1902 ⁸³⁹ , 1903 ⁸⁴⁰
Спиридон Габріеле (Gabrielli, Gabriele, Gabroellen) (в. о. віце-консула)	Велика Британія	1896 ⁸⁴¹ , 1898 ⁸⁴² , 1902 ⁸⁴³
Йоанн Йоакимович Іозеф	Греція	1896 ⁸⁴⁴ , 1897 ⁸⁴⁵ , 1899 ⁸⁴⁶

⁸³² *Foreign Office. 1894. Annual Series. № 1375. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1893 on the Trade & c. of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1894), p. 24-29.

⁸³³ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1896 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1896. – С. 73.

⁸³⁴ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1897 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1897. – С. 74.

⁸³⁵ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1898 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1898. – С. 82.

⁸³⁶ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1899 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1899. – С. 95.

⁸³⁷ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1900 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1900. – С. 103.

⁸³⁸ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1901 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1901. – С. 103.

⁸³⁹ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

⁸⁴⁰ *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

⁸⁴¹ *Foreign Office. 1896. Annual Series. № 1736. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1895 on the Trade and Commerce of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1896), p. 19-24.

⁸⁴² *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1899), p. 26.

⁸⁴³ *№ 2842. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1901 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1902), p. 29-31.

⁸⁴⁴ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1896 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1896. – С. 73.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

(Госіф) (віце-консул)		
Енріко (Генріх, Маріо) Михайлович Даллорсо (Далл'Орсо, Доллорсо) (консульський агент)	Італія	1896 ⁸⁴⁷ , 1897 ⁸⁴⁸ , 1898 ⁸⁴⁹ , 1899 ⁸⁵⁰ , 1900 ⁸⁵¹ , 1901 ⁸⁵² , 1902 ⁸⁵³ , 1903 ⁸⁵⁴ , 1904 ⁸⁵⁵ , 1905 ⁸⁵⁶ , 1906 ⁸⁵⁷ , 1908 ⁸⁵⁸ ,

⁸⁴⁵ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1897 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1897. – С. 74.

⁸⁴⁶ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1899 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1899. – С. 94.

⁸⁴⁷ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1896 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1896. – С. 73.

⁸⁴⁸ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1897 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1897. – С. 74; *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: издание А.С. Суворина. – Кол. 2163.

⁸⁴⁹ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1898 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1898. – С. 82.

⁸⁵⁰ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1899 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1899. – С. 95.

⁸⁵¹ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1900 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография: 1900. – С. 103.

⁸⁵² *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1901 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1901. – С. 103.

⁸⁵³ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

⁸⁵⁴ *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

⁸⁵⁵ *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1904 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 134.

⁸⁵⁶ *Иванов Я.М. Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянского порта.* – СПб., 1905. – С. 49; *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1905 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 211.

⁸⁵⁷ *Денисов Е., Михайличенко В., Киосев А. Бердянский морской торговый порт: Его история от основания в 1830 году до наших дней, главные события на 180-летнем пути, рассказ о людях, оставивших заметный след в биографии порта.* – Бердянск: Південна зоря; Запорожье: Дикое Поле, 2010. – С. 117.

⁸⁵⁸ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. На 1908 год.* – Симферополь: 1908. – С. 146.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

		1910 ⁸⁵⁹ , 1911 ⁸⁶⁰ , 1912 ⁸⁶¹ , 1913 ⁸⁶² , 1914 ⁸⁶³ , 1915 ⁸⁶⁴ , 1916 ⁸⁶⁵ , 1917 ⁸⁶⁶ , 1918 ⁸⁶⁷
Хронопулос (консул)	Греція	1897 ⁸⁶⁸
Андронік Михайлович Пайкос (віце-консул)	Нідерланди	1897 ⁸⁶⁹
Ламбро Георгійович Амбанопуло (Амбонопуло) (віце-консул)	Греція	1898 ⁸⁷⁰ , 1902 ⁸⁷¹ , 1903 ⁸⁷²
Антон Дмитрович Ксантос	Греція	1900 ⁸⁷³ , 1901 ⁸⁷⁴

⁸⁵⁹ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1910 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1910. – С. 166.

⁸⁶⁰ *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: типо-лит. Звенигородского П. Ф. Вересотской и Брахман, 1911. – С. 38; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: издание т-ва Л.М. Фиша, 1911. – Кол. 701.

⁸⁶¹ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1912 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1912. – С. 170.

⁸⁶² *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1913. – С. 175.

⁸⁶³ *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

⁸⁶⁴ *Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1915. – С. 94.

⁸⁶⁵ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1916 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1916. – С. 87.

⁸⁶⁶ *Памятная книжка Таврической губернии, 1917 /* Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г.Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 94.

⁸⁶⁷ *Friedensstimme* (Juli 27, 1918), S. 6.

⁸⁶⁸ *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: издание А.С. Суворина. – Кол. 2163.

⁸⁶⁹ *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: издание А.С. Суворина. – Кол. 2163.

⁸⁷⁰ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии. На 1898 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1898. – С. 81.

⁸⁷¹ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

⁸⁷² *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

⁸⁷³ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1900 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1900. – С. 103.

⁸⁷⁴ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1901 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1901. – С. 103.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

(віце-консул)		
Ромелло Лаврентійович (Іларіонович) Тубіно (консульський агент, віце- консул)	Австро- Угорщина	1900 ⁸⁷⁵ , 1904 ⁸⁷⁶ , 1905 ⁸⁷⁷ , 1906 ⁸⁷⁸ , 1908 ⁸⁷⁹ , 1910 ⁸⁸⁰ , 1911 ⁸⁸¹ , 1912 ⁸⁸² , 1913 ⁸⁸³ , 1914 ⁸⁸⁴
Дмитракі Ефенді-Іонідіс (віце-консул)	Туреччина	1902 ⁸⁸⁵ , 1903 ⁸⁸⁶
Григорій (Георгій, Георгіс) Іванович Пападакі (Papadakis)	Греція	1903 ⁸⁸⁷ , 1904 ⁸⁸⁸ , 1905 ⁸⁸⁹ , 1908 ⁸⁹⁰ , 1910 ⁸⁹¹ , 1911 ⁸⁹² ,

⁸⁷⁵ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1900* (Saint-Petersbourg, 1900), p. 70.

⁸⁷⁶ *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1904 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 134.

⁸⁷⁷ Иванов Я.М. *Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянского порта.* – СПб., 1905. – С. 49; *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1905 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 211.

⁸⁷⁸ Денисов Е., Михайличенко В., Киосев А. *Бердянский морской торговый порт: Его история от основания в 1830 году до наших дней, главные события на 180-летнем пути, рассказ о людях, оставивших заметный след в биографии порта.* – Бердянск: Південна зоря; Запоріжжє: Дикое Поле, 2010. – С. 117.

⁸⁷⁹ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. На 1908 год.* – Симферополь: 1908. – С. 146.

⁸⁸⁰ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1910 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1910. – С. 166.

⁸⁸¹ *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: типо-лит. Звенигородского П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 38; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: издание т-ва Л.М. Фиша, 1911. – Кол. 701.

⁸⁸² *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1912 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1912. – С. 170.

⁸⁸³ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1913. – С. 175.

⁸⁸⁴ *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

⁸⁸⁵ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1902 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1902. – С. 89.

⁸⁸⁶ *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1903 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 127.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

(консул, віце-консул)		1912 ⁸⁹³ , 1913 ⁸⁹⁴ , 1914 ⁸⁹⁵ , 1915 ⁸⁹⁶ , 1917 ⁸⁹⁷ , 1918 ⁸⁹⁸
Іван Францович (Жан Франсуа) Бонне (в.о. віце-консула)	Данія	1904 ⁸⁹⁹ , 1905 ⁹⁰⁰ , 1908 ⁹⁰¹ , 1910 ⁹⁰² , 1911 ⁹⁰³ , 1912 ⁹⁰⁴ , 1913 ⁹⁰⁵

⁸⁸⁷ *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1149.

⁸⁸⁸ *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1904 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 134.

⁸⁸⁹ Иванов Я.М. *Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянского порта.* – СПб., 1905. – С. 49; *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1905 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 211.

⁸⁹⁰ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. На 1908 год.* – Симферополь: 1908. – С. 146.

⁸⁹¹ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1910 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1910. – С. 165.

⁸⁹² *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: типо-лит. Звенигородского П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 38; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: издание т-ва Л.М. Фиша, 1911. – Кол. 701.

⁸⁹³ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1912 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1912. – С. 170.

⁸⁹⁴ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1913. – С. 175; *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1149.

⁸⁹⁵ *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

⁸⁹⁶ *Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1915. – С. 94.

⁸⁹⁷ *Памятная книжка Таврической губернии, 1917* / Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г.Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 94.

⁸⁹⁸ *Friedensstimme* (Juli 27, 1918), S. 6.

⁸⁹⁹ *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1904 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 134.

⁹⁰⁰ Иванов Я.М. *Труды отдела торговых портов. Выпуск XVII. Описание Бердянского порта.* – СПб., 1905. – С. 48-49; *Адрес-календарь служащим в Таврической губернии на 1905 год.* – [Б. м.: Б. г.]. – С. 211.

⁹⁰¹ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии. На 1908 год.* – Симферополь: 1908. – С. 146.

⁹⁰² *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1910 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1910. – С. 165.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Джон Едуардович Грієвз (Greaves) (віце-консул)	Велика Британія	1907 ⁹⁰⁶ , 1908 ⁹⁰⁷ , 1909 ⁹⁰⁸ , 1910 ⁹⁰⁹ , 1911 ⁹¹⁰ , 1912 ⁹¹¹ , 1913 ⁹¹² , 1914 ⁹¹³ , 1915 ⁹¹⁴ , 1916 ⁹¹⁵ , 1917 ⁹¹⁶ , 1918 ⁹¹⁷
---	--------------------	--

⁹⁰³ *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 38; *Вся Россия. справочная книга.* – К.: издание т-ва Л.М. Фиша, 1911. – Кол. 701.

⁹⁰⁴ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1912 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1912. – С. 170.

⁹⁰⁵ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1913. – С. 175.

⁹⁰⁶ *The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book, 1917* (London: Harrison and Sons, 1917), p. 295.

⁹⁰⁷ № 4295. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1909), p. 68-75.

⁹⁰⁸ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1909), p. 68.

⁹⁰⁹ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1910), p. 47.

⁹¹⁰ *Весь Бердянск и его уезд. Адресно-справочная и торгово-промышленная книга.* – Симферополь: типо-лит. Звенигородскаго П. Ф. Вересотской и Брахтман, 1911. – С. 38; *Вся Россия. справочная книга.* – К.: издание т-ва Л.М. Фиша, 1911. – Кол. 701.

⁹¹¹ *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1912), p. 37.

⁹¹² *Commercial Reports received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls* (London, 1913), p. 37.

⁹¹³ *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

⁹¹⁴ *Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1915. – С. 94.

⁹¹⁵ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1916 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1916. – С. 87.

⁹¹⁶ *Памятная книжка Таврической губернии, 1917* / Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г.Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 94.

⁹¹⁷ *Friedensstimme* (Juli 27, 1918), S. 6.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Андронік Михайлович Пайкос (віце-консул)	Швеція	1912 ⁹¹⁸
Александр Романович Зуккау (Alexander Sukkau) (віце- консул)	Німеччина	1912 ⁹¹⁹ , 1913 ⁹²⁰ , 1914 ⁹²¹
Генріх Фоміч Туржанський (віце-консул)	Швеція	1913 ⁹²² , 1914 ⁹²³ , 1915 ⁹²⁴ , 1916 ⁹²⁵
Генріх Абрамович Едігер (віце-консул)	Данія	1914 ⁹²⁶ , 1915 ⁹²⁷ , 1917 ⁹²⁸

⁹¹⁸ *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1912 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1912. – С. 170.

⁹¹⁹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204; *Central-Blatt für das Deutsche Reich* (Berlin, 1912), S. 277.

⁹²⁰ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204; *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1146.

⁹²¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141204; *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

⁹²² *Адрес-календарь и справочная книга Таврической губернии на 1913 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1913. – С. 175.

⁹²³ *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

⁹²⁴ *Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1915. – С. 94.

⁹²⁵ *Календарь и памятная книжка Таврической губернии на 1916 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1916. – С. 87.

⁹²⁶ *Памятная книжка Таврической губернии на 1914 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1914. – С. 137.

⁹²⁷ *Памятная книжка Таврической губернии на 1915 год.* – Симферополь: Таврическая губернская типография, 1915. – С. 94.

⁹²⁸ *Памятная книжка Таврической губернии, 1917* / Изд. Тавр. ГСК; Под ред. секр. ком. Г.Н. Часовникова. – [Б. м.: Б. г.]. – С. 94.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Додаток 2.

Списки іноземних консулів у Маріуполі в 19 – на початку 20 ст.

Ім'я консула	Країна, яку представляв	Роки служби
Густаво Джерболіні (віце-консул)	Сардинія	1836 ⁹²⁹
Мікеле Акаме (віце-консул)	Сицилія	1842 ⁹³⁰
П'єтро Ск'яффіно (віце-консул)	Сицилія	1844 ⁹³¹
П'єтро Ск'яффіно (віце-консул)	Сардинія	1850 ⁹³²
Джерболіні (Джербуліні,	Італія	Друга пол. 19 ст. ⁹³³

⁹²⁹ Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 107.

⁹³⁰ Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 107.

⁹³¹ Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 270.

⁹³² Феденко Олена Олексіївна. *Роль італійської громади Одеси в соціально-економічному житті Наддніпрянської України наприкінці XVIII – початку XX ст.* Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Спеціальність – 07.00.01 – історія України. – Одеса, 2018. – С. 107.

⁹³³ *Маріуполь и его окрестности. Отчет об учебных экскурсиях Мариупольской Александровской гимназии.* – Мариуполь: типо-литография А.А. Франтова, 1892. – С. 144; Пономарева Ирина. *Маріуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017); Новікова С.В. “Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.)”, *Вісник Маріупольського державного*

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Джербулліні (консул)		
Етьєн Мамбеллі (Etienne Mambelli, Mimbelli) (консул, віце-консул)	Тоскана	1858 ⁹³⁴ , 1861 ⁹³⁵
Етьєн Мамбеллі (Etienne Mambelli) (консул)	Римська держава	1861 ⁹³⁶ , 1869 ⁹³⁷
Джованні Драсковіч (Giovanni Drascowitch) (консульський агент)	Австрія	1861 ⁹³⁸
Джованні Драсковіч (Giovanni Drascowitch) (віце-консул)	Швеція та Норвегія	1861 ⁹³⁹
П'єр Шиаффіно (Pierre Schiaffino) (віце-консул)	Сардинія	1861 ⁹⁴⁰
Ланфранко (Lanfranco) (консульський агент)	Сардинія	1861 ⁹⁴¹
П'єр Шиаффіно (Pierre Schiaffino) (віце-консул)	Сицилія	1861 ⁹⁴²
Матіас Ковачевич	Мекленбург	1861 ⁹⁴³ , 1869 ⁹⁴⁴

університету. Серія: Історія. Політологія. – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 50.

⁹³⁴ “Распоряжения правительства”, *Екатеринославские губернские ведомости*. – 8.02.1858. – № 6; *Rigaische Stadtblätter*, № 7 (13. Februar 1858), S. 55.

⁹³⁵ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 67.

⁹³⁶ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 64.

⁹³⁷ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 78.

⁹³⁸ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 49.

⁹³⁹ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 67.

⁹⁴⁰ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 65.

⁹⁴¹ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 65.

⁹⁴² *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 54.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

(Covacevitch) (віце-консул)	-Шверін	
Франсуа Ковачевич (Francois Cowacewitch, Covacevitch) (консул)	Бельгія	1861 ⁹⁴⁵ , 1862 ⁹⁴⁶ , 1863 ⁹⁴⁷ , 1864 ⁹⁴⁸ , 1865 ⁹⁴⁹ , 1866 ⁹⁵⁰ , 1867 ⁹⁵¹ , 1868 ⁹⁵² , 1869 ⁹⁵³
Матіас Ковачевич (віце-консул)	Північній союз	1868 ⁹⁵⁴
Франсуа Ковачевич (віце-консул)	Північній союз	1868 ⁹⁵⁵ , 1869 ⁹⁵⁶
Ковачевич (віце-консул)	Пруссія	1869 ⁹⁵⁷
М. Поппович (M. Poprovitch) (консульський агент)	Австрія (Австро-Угорщина)	1869 ⁹⁵⁸
Ковачевич (Kovacevitch)	Швеція і	1869 ⁹⁵⁹

⁹⁴³ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 60.

⁹⁴⁴ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 83.

⁹⁴⁵ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 51.

⁹⁴⁶ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1862), Tome VIII, p. XIII, 194.

⁹⁴⁷ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1863), Tome IX, p. XIII, 253.

⁹⁴⁸ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1864), Tome X, p. XIII.

⁹⁴⁹ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1865), Tome XI, p. 272.

⁹⁵⁰ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1866), Tome XII, p. 13.

⁹⁵¹ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1867), Tome XIII, p. 13.

⁹⁵² *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1868), Tome XIV, p. 13.

⁹⁵³ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 75.

⁹⁵⁴ *Bundesgesetzblatt des Norddeutschen Bundes Band, № 19* (Juni 1868), S. 341-342; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212.

⁹⁵⁵ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212.

⁹⁵⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212.

⁹⁵⁷ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 86.

⁹⁵⁸ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 73.

⁹⁵⁹ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 88.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

(віце-консул)	Норвегія	
Пелагутті (Пелагатті, Пеллагатті, Н. Pelagutti) (консульський агент)	Франція	1869 ⁹⁶⁰ , 1897 ⁹⁶¹
П'єр Шиаффіно (Schiaffino) (віце-консул)	Італія	1869 ⁹⁶²
Пелагутті (Пелагатті, Пеллагатті, Н. Pelagutti, Pelagotti) (консульський агент)	Італія	1869 ⁹⁶³
Петрос Калогера (Калеїрі)	Греція	Кінець 1860-х ⁹⁶⁴
Марк Поппович (Mark Poprowitsch)	Швеція і Норвегія	1870 ⁹⁶⁵
Іван Деспот (Jean Despot) (віце-консул)	Північнонімецький союз	1871 ⁹⁶⁶
Іван Деспот (Jean Despot) (віце-консул)	Німеччина	1871 ⁹⁶⁷ , 1872 ⁹⁶⁸ , 1873 ⁹⁶⁹ , 1874 ⁹⁷⁰

⁹⁶⁰ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 79.

⁹⁶¹ *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: издание А.С. Суворина. – Кол. 606.

⁹⁶² *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 82.

⁹⁶³ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie, pour l'année 1869* (Saint-Petersbourg: Imprimerie du Journal de St-Petersbourg, 1869), p. 82.

⁹⁶⁴ Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

⁹⁶⁵ *Rigaische Stadtblätter*, № 23 (11. Juni 1870), S. 220.

⁹⁶⁶ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; *Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1871*, № 39, S. 338-339.

⁹⁶⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; *Deutsches Reichsgesetzblatt Band*, № 39 (1871), S. 338-339; *Jahresberichte der Handels- und Gewerbekammern in Württemberg für Das Jahr 1870, mit einem statistischen Unhang* (Stuttgard, 1871), S. 271.

⁹⁶⁸ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; *Deutscher Reichs-Anzeiger und Königlich Preussischer Staats-Anzeiger*, № 27 (Berlin, 31 Januar 1872), S. 595; *Verzeichniss der Kaiserlich Deutschen Consulate. Januar 1872. Auswärtiges amt des Deutschen Reiches* (Berlin, 1872), S. 26.

⁹⁶⁹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; *Central-Blatt für das Deutsche Reich*, № 5 (Berlin, 7 Februar 1873), S. 35; *Verzeichniss der*

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Іванович (Joseph Ivanovich) (консул)	Бельгія	1872 ⁹⁷¹
Еммануїл Спиридонович Ді-Поллоне (Ді Полоне, Ді-Поллоні, де-Поллоні) (віце-консул)	Австро-Угорщина	1895 ⁹⁷² , 1900 ⁹⁷³ , 1910 ⁹⁷⁴ , 1911 ⁹⁷⁵ , 1912 ⁹⁷⁶
Еммануїл (Номіс) Спиридонович Ді-Поллоне (Ді Полоне, де-Поллоні)	Італія	1895 ⁹⁷⁷ , 1897 ⁹⁷⁸ , 1899 ⁹⁷⁹ , 1900 ⁹⁸⁰ , 1910 ⁹⁸¹ , 1911 ⁹⁸² , 1912 ⁹⁸³ , 1916 ⁹⁸⁴ , 1917 ⁹⁸⁵

Kaiserlich Deutschen Consulate. Januar 1873. Auswärtiges amt des Deutschen Reiches (Berlin, 1873), S. 28.

⁹⁷⁰ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; *Central-Blatt für das Deutsche Reich*, № 46 (Berlin, 13 November 1874), S. 414.

⁹⁷¹ *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1872), Tome XVIII, p. 180.

⁹⁷² Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

⁹⁷³ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1900* (Saint-Petersbourg, 1900), p. 70.

⁹⁷⁴ *Весь Мариуполь и его уезд. Адрес-календарь*. – Мариуполь: типография С.А. Копкина, 1910. – С. 134; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

⁹⁷⁵ *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г. Издание губернского статистического комитета*. – Екатеринослав: типо-литография губернского правления, 1911. – С. 159; *Вся Россия. Справочная книга*. – К.: издание т-ва Л.М. Фиша, 1911. – Кол. 366.

⁹⁷⁶ *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год*. – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

⁹⁷⁷ Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

⁹⁷⁸ *Вся Россия. 1897*. – Т. 2. – СПб.: издание А.С. Суворина. – Кол. 606.

⁹⁷⁹ *Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь на 1900 г.* Издание Екатеринославского губернского статистического комитета, под редакцією секретаря Комитета Я.Г. Гололобова. – Выпуск первый. – Екатеринослав: типо-литография губернского правления, 1899. – С. 53.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

(віце-консул, консульський агент)		
Йосип Миколайович Видович (Widovitch) (віце-консул)	Іспанія	1895 ⁹⁸⁶ , 1910 ⁹⁸⁷ , 1911 ⁹⁸⁸ , 1912 ⁹⁸⁹ , 1913 ⁹⁹⁰ , 1916 ⁹⁹¹ , 1917 ⁹⁹²

⁹⁸⁰ Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

⁹⁸¹ *Весь Мариуполь и его уезд. Адрес-календарь*. – Мариуполь: типография С.А. Копкина, 1910. – С. 134; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

⁹⁸² *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г.* Издание губернского статистического комитета. – Екатеринослав: типо-литография губернского правления, 1911. – С. 159; *Вся Россия. Справочная книга*. – К.: издание т-ва Л.М. Фиша, 1911. – Кол. 366.

⁹⁸³ *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год*. – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

⁹⁸⁴ *Адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1916 год*. – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1916.

⁹⁸⁵ *Екатеринославский адрес-календарь на 1917 год*. – Екатеринослав: Губернская типография, 1917. – С. 319.

⁹⁸⁶ Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

⁹⁸⁷ *Весь Мариуполь и его уезд. Адрес-календарь*. – Мариуполь: типография С.А. Копкина, 1910. – С. 135; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

⁹⁸⁸ *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г.* Издание губернского статистического комитета. – Екатеринослав: типо-литография губернского правления, 1911. – С. 159; *Вся Россия. Справочная книга*. – К.: издание т-ва Л.М. Фиша, 1911. – Кол. 366; *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1148.

⁹⁸⁹ *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год*. – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

⁹⁹⁰ *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1148.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Фотій Костянтинович Звороно (Зворонов, Ph. Svoronos) (консул, віце- консул)	Греція	1895 (?) ⁹⁹³ , 1906 ⁹⁹⁴ , 1910- 1917 ⁹⁹⁵ (1910 ⁹⁹⁶ , 1911 ⁹⁹⁷ , 1912 ⁹⁹⁸ , 1913 ⁹⁹⁹ , 1916 ¹⁰⁰⁰ , 1917 ¹⁰⁰¹)
Вільям Фомич Вальтон (William Sherrington Walton)	Велика Британія	1896 ¹⁰⁰² , 1897 ¹⁰⁰³ , 1898 ¹⁰⁰⁴ , 1899 ¹⁰⁰⁵ ,

⁹⁹¹ *Адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1916 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1916; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

⁹⁹² *Екатеринославский адрес-календарь на 1917 год.* – Екатеринослав: Губернская типография, 1917. – С. 319.

⁹⁹³ Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

⁹⁹⁴ *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1149.

⁹⁹⁵ Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

⁹⁹⁶ *Весь Мариуполь и его уезд. Адрес-календарь.* – Мариуполь: типография С.А. Копкина, 1910. – С. 135.

⁹⁹⁷ *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г.* Издание губернского статистического комитета. – Екатеринослав: типо-литография губернского правления, 1911. – С. 159; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: издание т-ва Л.М. Фиша, 1911. – Кол. 366.

⁹⁹⁸ *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

⁹⁹⁹ *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1149.

¹⁰⁰⁰ *Адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1916 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1916.

¹⁰⁰¹ *Екатеринославский адрес-календарь на 1917 год.* – Екатеринослав: Губернская типография, 1917. – С. 319.

¹⁰⁰² “Mr. Vice-Consul Walton reports as follows”, *Foreign Office. 1897. Annual Series. № 1948. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1896 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1897), p. 15-21.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

(віце-консул)		1900 ¹⁰⁰⁶ , 1901 ¹⁰⁰⁷ , 1902 ¹⁰⁰⁸ , 1903 ¹⁰⁰⁹ , 1905 ¹⁰¹⁰ , 1906 ¹⁰¹¹ ,
---------------	--	---

¹⁰⁰³ “Mr. Vice-Consul Walton reports as follows”, № 2076. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1897 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1898), p. 15-23.

¹⁰⁰⁴ “Mr. Vice-Consul Walton reports as follows”, № 2265. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1898 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1899), p. 16-25.

¹⁰⁰⁵ “Mr. W. S. Walton reports as follows”, № 2447. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1900), p. 15-23; *Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь на 1900 г.* Издание Екатеринославского губернского статистического комитета, под редакцию секретаря Комитета Я.Г. Гололобова. – Выпуск первый. – Екатеринослав: типо-литография губернского правления, 1899. – С. 53.

¹⁰⁰⁶ “Mr. Vice-Consul Walton reports as follows”, № 2613. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce of Taganrog and District* (London: Harrison and Sons, 1901), p. 15-21.

¹⁰⁰⁷ “Mr. Vice-Consul Walton reports as follows”, № 2842. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1901 on the Trade of the Consular District of Taganrog* (London: Harrison and Sons, 1902), p. 15-25.

¹⁰⁰⁸ “Mr. Vice-Consul Walton reports as follows”, № 3115. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1902 on the Trade and Commerce of the Consular District Rostov-on-Don* (London: Harrison and Sons, 1904), p. 9-20.

¹⁰⁰⁹ “Mr. Vice-Consul Walton reports as follows”, № 3173. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1903 on the Trade of Rostov-on-Don and District* (London: Harrison and Sons, 1904), p. 24-35.

¹⁰¹⁰ “Mr. Vice-Consul Walton reports as follows”, № 3610. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1905 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don* (London: Harrison and Sons, 1906), p. 10-21.

¹⁰¹¹ “Mr. Vice-Consul Walton reports as follows”, № 3792. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1906 on the*

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

		1907 ¹⁰¹² , 1908 ¹⁰¹³ , 1909 ¹⁰¹⁴ , 1910 ¹⁰¹⁵ , 1911 ¹⁰¹⁶ , 1912 ¹⁰¹⁷ , 1914 ¹⁰¹⁸ , 1916 ¹⁰¹⁹ , 1917 ¹⁰²⁰
--	--	--

Trade of the Consular District of Rostov-on-Don (London: Harrison and Sons, 1907), p. 10-22.

¹⁰¹² “Mr. Vice-Consul Walton reports as follows”, № 4027. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1907 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don* (London: Harrison and Sons, 1908), p. 20-35.

¹⁰¹³ “Mr. Vice-Consul W. S. Walton reports as follows”, № 4295. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1909), p. 86-102.

¹⁰¹⁴ “Mr. Vice-Consul W. S. Walton reports as follows”, № 4537. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1909 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1910), p. 88-102.

¹⁰¹⁵ *Весь Мариуполь и его уезд. Адрес-календарь*. – Мариуполь: типография С.А. Копкина, 1910. – С. 134; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

¹⁰¹⁶ “Mr. Vice-Consul W. S. Walton reports as follows”, № 4965. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1911 on the Trade and Agriculture of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1912), p. 61-77; *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г.* Издание губернского статистического комитета. – Екатеринослав: типо-литография губернского правления, 1911. – С. 159; *Вся Россия. Справочная книга*. – К.: издание т-ва Л.М. Фиша, 1911. – Кол. 366.

¹⁰¹⁷ “Mr. Vice-Consul Walton reports as follows”, № 5114. *Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1912 on the Trade of the Consular District of Odessa* (London: Harrison and Sons, 1913), p. 65-79; *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год*. – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

¹⁰¹⁸ “Патриотическая манифестация”, *Мариупольская жизнь*. – 4.VIII.1914; *Мариупольская жизнь*. – 5.VIII.1914; “Манифестация”, *Мариупольская жизнь*. – 10.XI.1914.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Кюццо (віце-консул)	Швеція і Норвегія	1897 ¹⁰²¹
Пеллагатті (віце-консул)	Іспанія	1897 ¹⁰²²
Микола Лук'янович Трипкович (консульський агент, віце-консул)	Австро-Угорщина	1897 ¹⁰²³ , 1899 ¹⁰²⁴ , 1900 ¹⁰²⁵
Давід Олександрович Хараджаєв (віце-консул)	Греція	1898 ¹⁰²⁶ , 1899 ¹⁰²⁷
П. Боначич (консул)	Австро-	? ¹⁰²⁸

¹⁰¹⁹ *Адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1916 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1916; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

¹⁰²⁰ С.Е.W.Petersson, *How to Do Business with Russia. Hints and Advice to Business Men Dealing with Russia* (London, Bath, New York and Melbourne: Sir Issac Pitman & Sons, Ltd, 1917), p. 198; Robert L. Jarman, R. Jarman, *Soviet Union Political Reports 1917-1970*, vol. 1 (Cambridge Archive Editions, 2004), p. 63; *Екатеринославский адрес-календарь на 1917 год.* – Екатеринослав: Губернская типография, 1917. – С. 319.

¹⁰²¹ *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: издание А.С. Суворина. – Кол. 606.

¹⁰²² *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: издание А.С. Суворина. – Кол. 606.

¹⁰²³ *Вся Россия. 1897.* – Т. 2. – СПб.: издание А.С. Суворина. – Кол. 606.

¹⁰²⁴ *Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь на 1900 г.* Издание Екатеринославского губернского статистического комитета, под редакцією секретаря Комитета Я.Г. Гололобова. – Выпуск первый. – Екатеринослав: типо-литография губернского правления, 1899. – С. 53.

¹⁰²⁵ Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

¹⁰²⁶ Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

¹⁰²⁷ *Екатеринославская губерния. Памятная книжка и адрес-календарь на 1900 г.* Издание Екатеринославского губернского статистического комитета, под редакцією секретаря Комитета Я.Г. Гололобова. – Выпуск первый. – Екатеринослав: типо-литография губернского правления, 1899. – С. 53.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

	Угорщина	
Евальд (Еван, Іван) Карлович Бремер (Бреммер) (Ewald Bremer) (віце-консул, консул)	Німеччина	1899 ¹⁰²⁹ , 1900 ¹⁰³⁰ , 1901 ¹⁰³¹ , 1902 ¹⁰³² , 1903 ¹⁰³³ , 1904 ¹⁰³⁴ , 1905 ¹⁰³⁵ , 1906 ¹⁰³⁶ , 1907 ¹⁰³⁷ , 1908 ¹⁰³⁸ , 1910 ¹⁰³⁹ , 1911 ¹⁰⁴⁰ ,

¹⁰²⁸ Новікова С.В. “Діяльність італійських підприємців в Маріуполі (XIX – початок XX ст.)”, *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія.* – Вип. 11. – Маріуполь, 2014. – С. 48.

¹⁰²⁹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213; *Central-Blatt für das Deutsche Reich* (Berlin 1899), S. 249; *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1146.

¹⁰³⁰ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1900* (Saint-Petersbourg, 1900), p. 68.

¹⁰³¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; Bremer, “Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Konsulats für das Jahr 1901”, *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1903), S. 167-168.

¹⁰³² Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141212; *Annalen der Hydrographie und maritimen Meteorologie* (Gedruckt und in Kommission bei E.S. Mittler und Sohn, 1902), S. 505.

¹⁰³³ Bremer, “Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Konsulats für das Jahr 1902”, *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1903), S. 671-672.

¹⁰³⁴ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213; *Der Pilote: Beiträge zur Küstenkunde* (Eckardt & Messtorff, 1904), S. 111; Bremer, “Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Vizekonsulats für das Jahr 1903”, *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1904), S. 498-499.

¹⁰³⁵ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213; Bremer, “Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Vizekonsulats für das Jahr 1904”, *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1905), S. 649-651.

¹⁰³⁶ Bremer, “Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Vizekonsulats für das Jahr 1905”, *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1906), S. 599-601.

¹⁰³⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213.

¹⁰³⁸ Bremer, “Mariupol. Handelsbericht des Kaiserlichen Vizekonsulats für das Jahr 1907”, *Deutsches Handels-Archiv* (Berlin, 1908), S. 525-528.

¹⁰³⁹ *Адрес-Календарь Екатеринославской губернии на 1910 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1910. – С. 246; *Весь Мариуполь и его уезд. Адрес-календарь.* – Мариуполь: типография

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

		1912 ¹⁰⁴¹ , 1913 ¹⁰⁴² , 1914 ¹⁰⁴³
Іван Якович Дюран (віце-консул, консульський агент)	Франція	1900 ¹⁰⁴⁴ , 1910 ¹⁰⁴⁵ , 1911 ¹⁰⁴⁶ , 1912 ¹⁰⁴⁷ , 1914 ¹⁰⁴⁸ , 1916 ¹⁰⁴⁹ , 1917 ¹⁰⁵⁰

С.А. Копкина, 1910. – С. 134; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/tu/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

¹⁰⁴⁰ *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г. Издание губернского статистического комитета.* – Екатеринослав: типолитография губернского правления, 1911. – С. 159; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: издание т-ва Л.М. Фиша, 1911. – Кол. 366.

¹⁰⁴¹ *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

¹⁰⁴² *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1146; “На заводе Бремера”, *Мариупольская жизнь.* – 27.VI.1913.

¹⁰⁴³ Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, R 141213.

¹⁰⁴⁴ *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1900* (Saint-Petersbourg, 1900), p. 72.

¹⁰⁴⁵ *Весь Мариуполь и его уезд. Адрес-календарь.* – Мариуполь: типография С.А. Копкина, 1910. – С. 134; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/tu/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

¹⁰⁴⁶ *Памятная книжка Екатеринославской губ. на 1911 г.* Издание губернского статистического комитета. – Екатеринослав: типолитография губернского правления, 1911. – С. 159; *Вся Россия. Справочная книга.* – К.: издание т-ва Л.М. Фиша, 1911. – Кол. 366.

¹⁰⁴⁷ *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

¹⁰⁴⁸ “Патриотическая манифестация”, *Мариупольская жизнь.* – 4.VIII.1914; *Мариупольская жизнь.* – 5.VIII.1914; “Манифестация”, *Мариупольская жизнь.* – 10.XI.1914.

¹⁰⁴⁹ *Адрес-календарь Екатеринославской губернии на 1916 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1916; Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/tu/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Телемак Какулідіс (Кукуліді) (віце-консул)	Туреччина	1910 ¹⁰⁵¹ , 1912 ¹⁰⁵²
T. Kasoulides	Уругвай	1911 ¹⁰⁵³ , 1913 ¹⁰⁵⁴

¹⁰⁵⁰ *Екатеринославский адрес-календарь на 1917 год.* – Екатеринослав: Губернская типография, 1917. – С. 319.

¹⁰⁵¹ Пономарева Ирина. *Мариуполь. Консулы* // Black Sea Project Port Cities [Електронний ресурс] // URL: <https://cities.blacksea.gr/ru/mariupol/1-8-2/> (Дата звернення: 27.08.2017).

¹⁰⁵² *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113.

¹⁰⁵³ *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1151.

¹⁰⁵⁴ *Almanach de Gotha. Annuaire genealogique, diplomatique et statistique. 1913* (Gotha, 1913), p. 1151.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Додаток 3.

**Висвітлення діяльності німців у Північному Приазов'ї в
рапортах британських консулів у Бердянську**

BERDIANSK.

**Report by Mr. Cumberbatch, British Consul at Berdiansk, upon the
trade of that port for the year 1858.**

[...]

The cultivation of the land is carried on in a very slow and slovenly manner, chiefly on account of want of capital and proper agricultural implements. A great desire has been displayed by the German colonists to have some of the late improved machinery from England, and I am endeavouring to make arrangements for assisting them to obtain these instruments. I have no doubt that after a short experience of their great utility, particularly those for assisting in gathering in the harvest and preparing it for the market, will convince others of the necessity of providing themselves with such assistance.

[...]

December 31, 1858.

Accounts and Papers: Thirty Five Volumes (27). Statistic Tables. Colonial and Other Possessions; Foreign Countries. Session 24 January – 28 August 1860. VolumeLXV (London: George Edward Eyre and William Spottiswoode, 1860), p. 41-42.

BERDIANSK.

**Report by Mr. Consul Cumberbatch upon the Trade, &c. of Berdiansk for
the year 1861.**

[...]

The foreign vessels, including seven Ionian vessels, of 1,340 tons, which loaded from this port, are as follows, viz.:

No. of Vessels	Tonnage	Value of Cargoes
277	69,418	£781,104
added to which British vessels		
No. of Vessels	Tonnage	Value of Cargoes
16	4,750	£64,229
make a total of		
No. of Vessels	Tonnage	Value of Cargoes
293	73,988	£845,333

There is a decrease, therefore, in comparison with the year 1860 in the number of vessels of 17 vessels, and in the amount of tonnage of 2,274 tons.

The navigation and trade for the last few years have been as follows, viz.:

Vessels	Tonnage	Imports	Exports
---------	---------	---------	---------

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

			£	s.	d.	£	[...]
1857	228	61,915	17,621	0	0	746,250	VES
1858	394	96,203	30,238	0	0	892,566	
1859	388	86,253	35,113	0	0	714,997	SEL
1860	310	76,262	19,875	0	0	960,211	S
1861	293	73,988	23,512	19	0	845,333	ENT

ERED DURING 1861:

Nationality				Vessels		Tons
British	36	..	11,545
French	16	..	3,035
Ionian	9	..	1,820
Austrian	46	..	16,052
Sardinian	and	166	..	40,439
Neapolitan	4	..	1,067
Greek	33	..	8,561
Norwegian	6	..	1,541
Dutch	1	..	100
Prussian	4	..	2,100
Mecklenburg	5	..	960
Ottoman	12	..	424
Russian	5	..	1,168
28 Russian	”	..	”
		steamers
		Total		343		88,812

[...]

Berdiansk, February 8th, 1862.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between January 1st and June 30th, 1862 (London: Harrison and Sons, 1862), p. 225-229.

BERDIANSK.

Report by Mr. Consul Cumberbatch on the Trade of Berdiansk for the Year 1862.

[...]

VESSELS ENTERED DURING 1862.

Nationality.					Vessels.	Tons.
British	39	11,816
French	9	1,667
Ionian	5	975
Austrian	14	5,160
Italian	143	29,337
Greek	14	3,419
Norwegian	3	677
Russian	9	1,635
Mecklenburghian	6	1,269
Ottoman	6	420

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Samian	1	202
Belgian	1	576
Prussian	2	660
Total	252	57,813

[...]

Berdiansk, December 31, 1862.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, 1862, and June 30th, 1863 (London: Harrison and Sons, 1863), p. 342-344.

BERDIANSK.

Report by Mr. Consul Cumberbatch on the Trade of Berdiansk for the Year 1863.

[...]

VESSELS ENTERED DURING 1863.

Nationality.	Vessels.	Tons.
British	27	7,671
Ionian	4	848
Greek	20	4,090
Italian	102	22,643
French	6	3,209
Hanoverian	1	135
Mecklenburgian	4	718
Turkish	10	441
Russian	9	1,854
Austrian	9	2,793
Total	202	44,402

[...]

Berdiansk, December 31, 1863.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, 1863, and June 30th, 1864 (London: Harrison and Sons, 1864), p. 262-265.

BERDIANSK.

Report by Mr. Acting Consul Wagstaff on the Trade of Berdiansk, for the Year 1863.

[...]

Berdiansk formerly only possessed one church in town, and a small one at the cemetery, one mile distant. This was found very inadequate to the wants of the increasing population, and last year two other churches were commenced,

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

which will soon be completed. Besides the above, there is one Roman Catholic church, one Lutheran, and one Menonite chapel, and one synagogue.

[...]

Population and Industries. The population of Berdiansk may be estimated at 11,000, including both resident and temporary inhabitants. It is composed of Russians, Jews, Germans, Armenians, and foreigners.

[...]

Colonies: German. In this district there are 60 German colonies, containing 23,295 inhabitants. Formerly the land occupied by them was very productive, and the quantity and quality of wheat raised was much superior to that of their Russian neighbours. A decline, however, has been observed for some years past, and the causes are mainly attributable to the fertility of the soil being exhausted, the long droughts of the last few years, and the imperfect state of agricultural implements. These colonies present a striking contrast with the surrounding country. On entering their precincts a different style of agriculture is at once remarked. The allotment of the land, the uniform buildings and methodical arrangement of same, together with the fruit trees that are planted, all prove their superiority to Russian agriculturists. The principal productions of these colonies are wheat, wool, butter, cheese, fruits, and silk. There has been a great falling off in this last article for the past five years, owing to the general loss of the silkworm in a manner totally inexplicable. Fresh seed has last year been brought from France, and there is every prospect of this branch regaining its former activity. In the colony of Halpstadt there is a dyeing and cloth manufactory; the latter has thirteen looms at work, which turn out annually about 10,000 yards of cloth. A large number of the inhabitants of these colonies are tradesmen, whose work is much appreciated in this part of Russia.

[...]

The following is a Return of the number of vessels of all nations, showing their total tonnage, which have cleared from this port with cargoes since the year 1856:

Nationality.	1856.		1857.		1858.		1859.	
	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.
Austrian	48	15,513	36	11,364	47	16,148	20	6,471
American	1	287
British	27	8,453	11	3,462	21	6,290	16	3,770
Belgian	2	813	3	1,466
Danish	5	703	2	692	2	503	2	207
French	38	6,745	14	3,097	12	2,671	16	3,100
Finland	1	451
Greek	23	5,982	33	9,687	45	12,212	58	13,679
Hanoverian ..	1	39	1	268	3	474
Haytian
Ionian	6	1,186	11	2,252
Mecklenburghian	2	573	2	600	2	676	4	861

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Moldavian	..	1	350	1	338	1	300	1	203
Norwegian	..	1	230	1	126	3	697	5	1,209
Neapolitan	..	8	2,455	5	1,490	7	1,989	13	3,730
Prussian	..	3	801	4	1,482	1	306	2	704
Papal States	..	2	489	1	296	2	635
Russian	..	3	183	1	72	10	1,249	14	2,711
Sardinian	..	70	16,775	90	24,825	147	33,884	110	24,312
Spanish	1	69
Samaritan	..	1	70	1	126	1	150
Servian	..	2	710	1	179
Tuscan	..	14	4,621	5	2,174	18	4,452	40	7,952
Turkish	..	3	94	20	1,655	24	1,244	33	903
Wallachian	..	1	260	3	709	4	783
Total	..	253	65,046	228	61,915	355	86,159	358	75,567

Nationality.	1860.		1861.		1862.		1863.		
	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.	
Austrian	..	51	18,209	46	16,052	16	5,345	9	2,793
American	..	1	266
British	..	28	7,451	16	4,570	14	4,212	6	1,601
Belgian	..	1	353	1	576
Danish	1	100
French	..	10	1,938	16	3,035	9	1,667	16	3,209
Finland	..	1	442
Greek	..	44	10,423	24	6,416	7	1,846	13	2,610
Hanoverian	1	135
Haytian	135	27,637	85	19,193
Ionian	..	12	2,725	6	1,259	3	704	4	848
Mecklenburghian	..	6	1,267	5	961	6	1,269	3	538
Moldavian
Norwegian	..	5	1,624	6	1,541	2	476
Neapolitan	..	5	1,418	4	1,067
Prussian	..	2	772	4	2,100	2	660
Papal States
Russian	..	15	3,074	5	1,168	5	1,360
Sardinian	..	105	23,645	148	35,294	9	1,854
Spanish
Samaritan	..	3	790
Servian
Tuscan	..	2	498
Turkish	..	19	1,367	12	425	7	438	10	441
Wallachian
Total	..	310	76,262	293	73,988	207	46,190	156	33,222

[...]

Berdiansk, July 14, 1864.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, and December 31th, 1864 (London: Harrison and Sons, 1865), p. 118-127.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

BERDIANSK.

Report by Mr. Acting Consul Wagstaff on the Trade of Berdiansk for the Year 1864.

[...]

The German colonies are well stocked with cattle; besides which, they possess a large number of sheep, and wool merinos is a product of considerable importance; but, owing to the want of wool-washeries, this article is not available for export. It is sent in the grease for sale to the Kharkoff and Poltawa wool fairs.

[...]

Berdiansk, January 16, 1865.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1865), p. 13-18.

BERDIANSK.

Report by Mr. Consul Zowrab on the Trade of Berdiansk for the Year 1865.

[...]

The only mishap that occurred to the German colonies was a visitation of locusts in one part of the country, which has caused to agriculturists severe loss. Except this the harvest was considered highly satisfactory.

Hitherto the German colonies possessed grazing lands to the extent of 35,000 acres. Last summer it was decided that this land should be apportioned out to the farm labourers in the colonies, each labourer receiving 80 acres. This arrangement will add largely to the quantity of wheat grown in those parts.

[...]

Sousliks at one time infested the German colonies, but of late years they have comparatively disappeared. The cause is attributed to the manner of ploughing. With the Germans no space is left between the furrows, while Russian farmers do not pay strict attention that the ploughshare cuts through each time. Some of the animals are thus left undisturbed, and in the spring they make their appearance. It is calculated that a pair of these animals increase to seventy-two in one year.

[...]

Berdiansk, January 6, 1866.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1866), p. 51-57.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

BERDIANSK.

Report by Mr. Consul Zohrab on the Trade and Navigation of the Ports of Berdiansk and Mariopol for the Year 1867.

[...]

Silk. Silk is produced by the German colonists, more as a pastime for the women than as an article of commerce. The climate is not adapted to the successful cultivation of the worm in considerable quantities.

[...]

The construction of a railway from Berdiansk to Halpstadt, about 120 versts inland, has been determined on by the Municipality, and the line it is intended to pursue has been marked out by an able engineer; but when this necessary project will be realised it is impossible to conjecture. At present the projectors cannot even say when it will be commenced.

[...]

Berdiansk, January 24, 1868.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1868), p. 125-129.

BERDIANSK AND MARIOPOL

Report by Mr. Consul Zohrab, on the Trade and Navigation of the Ports of Berdiansk and Mariopol during the year 1868.

[...]

The railway between this town and Halpstadt, which was determined on by the Municipality in 1867, has made no progress beyond a superficial survey of the country through which it is to pass, and a public luncheon at Berdiansk, which followed the blessing of the undertaking. It is very probable that the works will not, at least for some years to come, make further progress.

[...]

Berdiansk, 28th January, 1869.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1869), p. 500-502.

BERDIANSK.

Report by Consul Zohrab on the Commerce and Navigation of Berdiansk for the Year 1870.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

[...]

The spring shipments have very handsome returns, and up to the end of June merchants were very active, and a brisk export trade in cereals was carried on. The menacing condition of affairs engendered by the dispute between France and Prussia regarding the succession to the Spanish Crown created hesitation, and caused a lull in speculation. The declaration of war did further harm; trade with Marseilles, whither much grain is annually sent, ceased. Orders from Italy did not meet with ready acceptance, and the United Kingdom alone remained with which commercial transactions could be freely carried on; but even in this market two influences were at work to check a generous trade – a steady decline in prices, and the belief that England would soon be involved in the war as the ally of France.

The cessation of trade with France, it was believed, would be of very short duration; public opinion was undivided as to the speedy result of the war; the French would soon be in Berlin, peace would follow and commerce be renewed with increased energy. The repeated defeats of the French armies, terminating in the Sedan catastrophe, were regarded with consternation here, and for the first time serious fears were entertained that not only would trade with France long remain closed, but that the many cargoes bound for French ports and sold to French houses would not be paid for; a result which must have compelled many houses in this sea to suspend payment. The course pursued by the Government of National Defence in assisting the Marseilles houses to meet their liabilities re-assured exporters, and so far restored confidence that towards the close of the season cargoes were again sent to Marseilles.

[...]

Berdiansk, March 16, 1871.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls in 1869-70 (London: Harrison and Sons, 1871), p. 732-735.

BERDIANSK.

Report by Consul Zohrab.

[...]

Countries.	Entered.				Cleared.				Value of		No. of Subjects.
	Sailing.		Steam.		Sailing.		Steam.		Imports.	Exports.	
	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.	No.	Tons.			
Austrian	63	20,979	63	20,979	*	**	90

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

British	88	29,069	6	3,246	87	29,003	6	3,246	24
French	5	823	1	666	5	823	1	666	15
Greek	73	17,620	73	17,620	200
Italian	277	58,752	277	58,752	25
North German	17	6,018	17	6,018	2,000
Norwegian	20	7,614	20	7,614	Nil
Russian	14	2,729	1	627	14	2,729	1	627	..
Russian Fin	3	1,061	3	1,061
Swedish	1	257	1	257	Nil
Turkish	22	795	22	795	50
Wallachian	2	343	2	343

*The annual direct imports are very small in value, and it has been impossible to obtain the separate values from each country; the average total alone can be given, which amounts to 33,397*l*.

** The value of exports to each country cannot be obtained; the average total is 1,309,985*l*.

[...]

Consular Establishments.

Consular Establishments.	Rank.	Non-Trading or Trading.	Staff.	Salaries.	Allowances.
Austrian	Consular Agent	Trading	1	Nil.	Fees 3 <i>l</i> .
Belgian	Consul	do...	..	do.	do. 2 <i>l</i> .
Danish	Vise-Consul	do...	..	do.	Nil.
French	Consular Agent	do...	2	do.	Fees 5 <i>l</i> .
Greek	Consul	do...	2	do.	do. 100 <i>l</i> .
Holland	do.	do...	2	do.	Nil.
Italian	do.	Non-trading	2	180 <i>l</i> .	Personal allowance, 400 <i>l</i> .; share of fees, 140 <i>l</i> .=540 <i>l</i> .
North German	do.	Trading	1	Nil.	Fees 6 <i>l</i> .
Norwegian	Vise-Consul	do.	1	do.	do. 2 <i>l</i> .
Swedish	do.	do.	1	do.	do. 2 <i>l</i> .
Spanish	do.	do.	1	do.	Nil.
Turkish	do.	do.	1	do.	Fees 8 <i>l</i> .

[...]

There are two non-trading Consuls at Berdiansk, myself and the Consul of Italy; the other five, in number representing ten countries, are trading or honorary officers.

The honorary rank is accepted generally for the official position it confers, but not for any special privilege it might bring with it, seeing it brings none with the exception of exemption from billeting.

[...]

(Signed)

JAS. ZOHRAБ.

British consulate, Berdiansk, November 30, 1871.

Accounts and Papers. Consular Establishments. Session 6 February – 10 August 1872, Volume LX (London: Harrison and Sons, 1872), p. 71-79.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

BERDIANSK.

Report by Consul Zohrab on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1871.

[...]

Silk is produced by the German colonists, but the climate is too severe for the cultivation of the mulberry, and the production of silk on a large scale cannot be thought of. At present it is but an amusement for the girls of the German villages.

[...]

Shipping. This port was visited by a large fleet of ships during the season. 706 vessels, of a tonnage of 22,1160 tons, were entered at the Custom-house, as shown in the following Table:

Nationality.	Entered.		Cleared.	
	No.	Tons.	No.	Tons.
Italian	341	126,334	340	125,798
Greek	124	29,122	121	28,586
British	72	23,842	72	23,842
Austrian	54	17,992	54	17,992
North German	51	17,434	51	17,434
Turkish	45	1,718	45	1,718
Russian	12	2,144	12	2,144
Norwegian	3	926	3	926
Russian Fin	2	908	2	908
Dutch	1	196	2	196
Swedish	1	544	1	544
Totals	706	221,160	702	220,088

[...]

The country is threatened with a serious loss in the emigration of the German agricultural colonists. The new laws which have been passed by the Emperor abrogate the privileges under which the German have hitherto lived in this country, and which originally induced them to immigrate. They will in future be placed on the same footing as the Russian agricultural classes, and they will have to submit to the conscription. Their schools are to be under the supervision of Russian inspectors, and the teaching of the Russian language is to be compulsory. To these conditions it appears the Germans will not submit, and they will probably take advantage of a clause in the Imperial ukase which permits them to leave the country should they desire to do so, and seek a new home. Though the Germans have not succeeded at all as regards improving by their example the moral condition and agricultural ability of the Russian peasant, a failure due entirely to a defect in the laws which effectually kept the German and Russian separate. To the wealth of the country they have added considerably, for they have brought large tracts of land, hitherto waste, under cultivation, and they produce finer crops and of better quality than the Russians.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

The Government may at last be induced to make a change in the law, and thus prevent the departure of more than 100,000 industrious, thrifty people. If no change is made, and they leave, the loss to the agricultural interests of the country will be very severe. A wound will be inflicted which it will take very many years to heal. Even the departure of the Nogais Tartars is still felt as a severe loss, though sixteen years have passed since they emigrated, and their place is occupied by quite as many, if not more, Russians, but they have not replaced them.

[...]

Berdiansk, February 27, 1872.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1872), p. 487-492.

BERDIANSK

Report by Consul Zohrab on the Trade of Berdiansk for the year 1872.

[...]

NAVIGATION.

556 vessels of various flags visited this port during past year. Of these, 427 left with cargoes. The operations in which these vessels were engaged are detailed in the subjoined table:

Flag.	Sailed for Foreign Countries.		Sailed for Russian Ports.	
	With Cargoes.	In Ballast.	With Cargoes.	In Ballast.
Austrian	29	17
Belgian steamers	1
British	21	..	1	8
Ditto sailing vessels	14	36
French steamers	1
Greek sailing vessels	66	8
Italian	195	27
Mecklenburgh sailing vessels	1
N. German	7	6
Norwegian	2
Russian	43	9
Ditto, Fin	1	..	3	..
Turkish	44	2	1	3
Total	442	2	5	117

Total sailing vessels, 533: steamers, 23.

[...]

MENONITE EMIGRATION.

It appears to be a nearly settled question that the German Menonite colonists will quit Russia.

I stated in my report for 1871 the causes which led to this movement. This statement attracted the attention of the Russian press, and translation of it

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

appeared in some of the papers.

As yet it is only among the Menonites that departure from Russia is openly discussed, but Germans of other denominations are keenly watching the course pursued by the Menonites, with the object, evidently, of following it if successful.

Last summer four Menonites went from this to the United States and to Canada to examine those countries and furnish reports to their co-religionists here. In the reports received up to the present Canada is favourably regarded and Manitoba is highly spoken of.

Delegates elected to represent officially several of the Memonite Colonies will leave this shortly for Canada and the United States to enter into arrangements with the Government of the country they select for the reception of their countrymen.

The departure of the Germans will, as I stated in my report for 1871, be a heavy blow to the agricultural interests of this province, they cannot be immediately replaced, simply because there does not exist amongst the Russian peasantry a class possessing the ability and capital to replace them. It will take many years to find men who possess the knowledge and patience necessary to make the soil yield her wealth and still retain her productive powers. In the meantime it appears as if the abandoned lands will be taken up by speculators whose probable object is to work it till its productive powers are exhausted and then leave it. These speculators will, undoubtedly, realise large fortunes, but at what future cost to the agricultural interests of the country can be easily divined.

The best and cleanest wheat is produced by the Germans, and they bring large quantities to the markets. Hence their departure must for some time decrease the exports, and the quality will be inferior.

[...]

Berdiansk, February 19, 1873.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1873), p. 1002-1009.

BERDIANSK.

Report by Consul Zohrab on the Bituminous Cost-field of Ekaterinoslav, Southern Russia.

[...]

PROBABILITY OF COAL BECOMING AN ARTICLE OF EXPORT.

[...]

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

I was particular in my inquiries regarding the labour question, and the evident disinclination I found in those interested to enter upon it strengthened my opinion that it was the great obstacle to the development of the trade. Men might be brought from Finland or from Germany, and they would probably in time become good colliers, but they would certainly demand wages too high to make it possible to bring sufficient to work the mines profitably. The idea is, I believe, entertained.

[...]

Berdiansk, October 14, 1873.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons), p. 225-230.

BERDIANSK

Report by Consul Zohrab on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1873.

[...]

SHIPPING.

In 1872, 419 sailing vessels and 23 steam vessels left Berdiansk for foreign countries with cargoes. In 1873 the numbers were 206 sailing and 8 steam vessels.

The following table shows the share each flag had in the trade:

	Nationality.	Number.	Ton.
Austrian	20	7,200
British	7	2,512
„	steamers	7	4,896
German	„	1	774
Greek	40	9,602
Italian	118	41,020
Norwegian	1	403
Prussian	20	4,838
Totals	214	71,245

[...]

The following tables detail the trade done in steamers at this port:

ENTERED.

Flag.	In Ballast.	Tons.	With General Cargoes.	Tons.
British	7	4,632	6,699
German	1	774	..
Norwegian	936
Russian	462

CLEARED.

Flag.	In Ballast.	Tons.	With General Cargoes.	Tons.	With General Cargoes.	Tons.
British	1	661	6	3,971	6,699

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

German		1	774
Norwegian	1	936
Russian	1	462

[...]

MENONITE EMIGRATION.

The contemplated Menonite emigration has attracted attention in Russia and America during the past year, and the question has been discussed in the papers. What was considered an idle threat to extort exemptions and privileges will shortly be shown to have been a firm resolve. A large number of Menonite families from the neighbouring districts and from the Crimea have completed all their preparations for departure, and they purpose leaving next spring. They are all well off, and being good agriculturists, thrifty, and hard working, they will prove a valuable acquisition to the country they adopt as their new home. Without doubt their departure will be followed by other bands of emigrants, and there will soon be a steady exodus. As his Imperial Majesty generally gives these people six years' time to elect to submit to the new laws and remain or to quit the country, the movement will not be hurried, and the emigration will be gradual but steady, and by the end of 1879 it is very probable that most of the Menonites will have left this country.

[...]

Indirect or Carrying Trade in British Vessels from and to other Countries.

Countries whence arrived.	Number of vessels.			Entered. Tonnage.			Number of Crews.	Value of Cargoes. £
	With Cargoes.	In Ballast.	Total.	With Cargoes.	In Ballast.	Total.		
Austria		1	1		688	688	21	
Egypt		6	6		2,612	2,612	86	
Italy		2	2		708	708	22	
Russia	1	4	5	850	2,594	3,444	109	Completed cargo from Taganrog
„(re-entered)		2	2		693	693	24	
Turkey		3	3		1,066	1,066	35	
Total	1	18	19	850	8,361	9,211	297	
Countries to which departed.	Number of vessels.			Cleared. Tonnage.			Number of Crews.	Value of Cargoes. £
	With Cargoes.	In Ballast.	Total.	With Cargoes.	In Ballast.	Total.		
Belgium	1	...	1	850	...	850	20	Shipped at Taganrog
Hamburg	1	...	1	362	...	362	12	3,600
Russia	9 part cargoes	5	14	6,699	2,008	8,709	281	Unknown
Remained to winter here	...	2	2	...	693	693	24	...
Total	11	7	18	7,911	2,701	10,612	337	...

Berdiansk, February 11, 1874.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1874), p. 853-860.

BERDIANSK.

Report by Vice-Consul Wagstaff on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1874.

[...]

The following table shows the share each flag took in the carrying trade of 1873:

Flag.	1873.		1874.	
	Number.	Tons.	Number.	Tons.
American	1	420
Austrian	20	29	10,484
„ steamers	1	1,356
Belgium „	„	1	1,148
British „	„ .. .	7	8	5,117
„	7	10	3,013
French	1	232
German steamers	1
Greek „	„	1	830
„	40	84	23,122
Italian steamers	1	694
„	118	161	59,260
Norwegian	1	2	424
Russian	20	12	2,390
„ steamers	2	1,372
Turkish	8	23	2,322
Total	222	334	112,184

[...]

Cattle Plague. By the statistical returns of this distress from the 1st September, 1873, to the 1st September, 1874, there were 1,250 cases of animals attacked by the cattle plague, out of which number only 148 recovered. Fortunately the disease was principally confined to the German colonies, where greater care is taken of the cattle. The only preventive measure generally used is quarantine, as there are no veterinary surgeons in this district. A large percentage of the cows belonging to this town died during the summer. They are driven out to graze on the steppe, and as the season was rainy, it appears they were allowed to drink from the pools of stagnant water full of decomposed vegetable matter, and to this is attributed their dying off.

MENONITES.

About 380 families of German Menonites have left this district during the past year for the United States of America. It is to be hoped, however, that the conciliatory offers made to the colonists by the Imperial Government will induce the bulk of them to remain in a country which

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

offers so many advantages to the intelligent agriculturist, and where so great religious liberty exists. The letters received from their co-religionists in America detailing their hardships, together with last year's bountiful harvest in Russia, appear to have checked the tide of immigration. The wealthy Menonites who have sons, and can, in selling off, afford to lose a third and sometimes one-half of the value of their stock, and who also have the means of living a year or two in America before settling down, will probably leave Russia, but the working mass will remain; they were born here, and consequently are accustomed to the country.

[...]

Berdiansk, February 1, 1875.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1875), p. 1288-1295.

BERDIANSK.

Report by Vice-Consul Wagstaff on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1875.

[...]

The following table shows the share each flag took in the carrying trade of 1875:

	Flag.	Number.	Tons.
Austrian	19	7,472
Belgian steamers	1	1,134
British	15	12,050
British	5	1,523
German	2	936
Greek	116	27,962
Italian	177	68,046
Russian	13	3,354
Turkish	5	255
Total	353	122,732

[...]

The immense advantages the German colonists derived from using reaping machines in 1874 induced a great many farmers to purchase machines last season, and it is estimated that over 400 reapers were sold in this district. Indeed, until machinery is more generally used in this country, and the style of agriculture materially improved and irrigation attended to, it is to be feared that South Russia cannot maintain the trade which has been for many years exclusively her own. Yet the resources of Russia are immense, and with the gradual changes that are taking place in the country, doubtless the rising generation will see other administrative reforms, the want of which crippled the

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

efforts of the old race of serfs. Then the land will be cultivated by a more intelligent class, industries will spring up and the raw materials which are now exported will be manufactured at home.

[...]

Berdiansk, February 28, 1876.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1876), p. 1557-1562.

BERDIANSK.

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1876.

[...]

The following table shows the share each flag took in the carrying trade of 1876:

	Flag.	Number.	Tons.
British	8	5,921
Italian	147	57,106
Greek	113	28,986
Austrian	11	4,244
German	1	420
Russian	14	3,826
Wallachian	1	190
Turkish	7	366
Total	302	101,059

[...]

MENNONITES.

190 families of German Mennonites have left this district during the past year for the United States of America, and the letters received from their co-religionists in America give highly encouraging prospects.

[...]

Berdiansk, February 2, 1877.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1877), p. 825-828.

BERDIANSK.

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1877.

[...]

Attempts were made

to ship grain from this port by

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

lighters to Genitsck, a small but rising port at the west of Kertch, for conveyance by the Sebastopol line of railway to Königsberg, but the attempt proved an utter failure and great loss to the shipper; sufficient wagons could not be supplied by the railway company owing to the immense demand caused by the conveyance to Sebastopol of military stores and coal arriving by sea from Rostoff.

[...]

The German colonists are the principal buyers of machinery in this district, and are always well satisfied with their purchases, from which they obtain much valuable assistance.

[...]

MENONITES.

One hundred and ten families of German Menonites have left this district during the past year for the United States of America, each family numbers about five members; favourable reports continue to be received from their co-religionists already established in various parts of the States.

The term allowed by law to those colonists who are liable for military service to leave Russia will end in 1879, and one year more, viz., to 1880, is granted to all those who by age or other circumstances are not liable for service. After this date a new law will be promulgated regulating the conditions under which all colonists will be permitted to emigrate.

[...]

Berdiansk, January 30, 1878.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1878), p. 725-730.

BERDIANSK.

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1878.

[...]

BANKS.

During the past year the banks have found much difficulty in placing their funds advantageously; very little demand has been made for credit, probably owing to the new regulations of the banks, which past experience has clearly shown to be absolutely necessary.

The largely-increased deposits have caused the banks to lower their rate of interest; it is now only 3 per cent. per annum for money at call, and 4 per cent. at six months' notice, and the terms of discount for bills having two good

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

signatures are 8 per cent. per annum. The German farmers and others have made considerable investments in the last internal 5 per cent. loan in preference to making deposits in the banks at the above low rates of interest.

[...]

The following table shows the share each flag took in the carrying trade of 1878, and being compared with that of 1877, an increase of 396 vessels and 158,769 tons is shown:

Flag.	Number.	Tons.
British	47	34,881
Italian	251	108,714
Greek	109	28,298
Austrian	15	5,282
French	2	1,726
German	1	94
Russian	6	1,418
Turkish	33	1,220
Total	464	181,633

[...]

MENONITES.

104 families of German Menonites emigrated from this district during the past year to join their co-religionists in the United States of America – Kansas, Minnesota, and Nebraska being the provinces chosen.

These people having now had some few years experience in their new homes, a definite idea can be formed of the results of their farming operations as compared with those of their Russian homes.

With very few exceptions, the emigrants have not realised what they anticipated, the yearly profits not being equal to those on the Russian farms, and in consequence are not so satisfied with the change; perfect liberty, however, being the principal object of their lives, and having attained this in America, they look forward with good hopes for other advantages.

[...]

Sad proof has been experienced during the past year of the urgent necessity of some steps being taken towards this object, diphtheria having been fearfully prevalent, principally amongst children of tender age – the number of deaths amongst the Russian population of children under five years old having been 515, two-thirds of these being attributed to diphtheria. The total deaths of all ages amount to 824, against total births 789. These figures do not include the German, Jewish, and Catholic population; the disease was also prevalent amongst them.

Diphtheria has also been severely felt during the past year on the steppe amongst the colonists, where one would suppose the fine healthy atmosphere would counteract any defects of drainage, and it may fairly be questioned whether some other cause is not to be attributed to this disease.

[...]

Berdiansk, January

30, 1879.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1879), p. 1431-1437.

BERDIANSK.

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1879.

[...]

A most unfortunate occurrence took place during the summer at the German colony at Halbstadt in this district. Some ill-disposed persons poisoned several wells with arsenic, and a number of people died, many more being severely affected. No reasonable cause could be defined, and the guilty people were not found. The extremely loose restrictions regarding the sale of poisons in this part of Russia can hardly be believed; the above poison, for instance, being obtainable at the shops in the most undisguised manner at 10*d.* per pound.

Berdiansk, January 19, 1880.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1880), p. 845-850.

BERDIANSK.

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1880.

[...]

MENONITES.

The term granted to these people for deciding as to emigration or accepting the compulsory military service ends in June of the present year, 1881.

The total number of all ages belonging to this sect now estimated to be living within this and the Mariopol district is about 26,000, and nearly 10,000 have emigrated to America and other countries during the past five years.

Some interesting information has been obtained by this vice-consulate concerning the conditions upon which those who have elected to remain in Russia will be placed.

During the past summer representatives of the Government visited the principal Menonite colonies in this district, and, having called the inhabitants together, submitted to them the following conditions, viz.: those liable to serve will be four years' under surveillance, but entirely exempt from carrying arms

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

of any description, or being trained for military purposes; the largest colony, Halbstadt, has been chosen for the headquarters, where the colonists must provide barracks. The Government will appoint inspectors, and contribute 20 c. (5d.) per head per day towards the expenses of sustenance; and the only employment demanded of these colonists is to cultivate a portion of Government land in the neighbourhood, and carry on extensive tree-planting. The profits from this farming will go to a fund managed exclusively by members of the various Menonite colonies, who must provide all necessary implements, and carry on the cultivation under all circumstances.

It is stated that the usual rules of the service will be observed concerning those who are in any way unfitted for work, and at the expiration of four years the man will be entirely free, and not be included in any reserve.

The only apparent gain to the country will be the enhanced value of the land when planted with trees; and the greatest surprise is naturally felt by the colonists at the very easy conditions derided upon by the Government, and very general regret is expressed that these terms were not earlier known, when many hundreds would not have left the country of their adoption, in which they had prospered and lived happily.

The news received by those having friends and relatives who have emigrated to America is by no means encouraging, and it is thought that many will probably endeavour to return to Russia; but fears are entertained as to whether the Russian Government would accept them upon the same footing as those who elected to remain in the country.

[...]

Berdiansk, February 4, 1881.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1881), p. 1038-1043.

BERDIANSK.

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1882.

[...]

DOMESTIC TRADE.

This has been bad during the past year, and is likely to continue. Shopkeepers and dealers complain terribly, and have no intention of replenishing stocks until some improvement is noticed. In this district, attention is principally directed towards the production of agricultural machinery, every year the trade becomes larger and stocks are seldom left unsold; the sale, however, of the Russian-made reaper has been during the past season considerably affected in consequence of the bad

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

workmanship of a quantity made at a leading German colony; if once the small farmer (who is the principal buyer) becomes afraid of these machines for any reason, it may safely be predicted that the sale of them will gradually cease.

[...]

Berdiansk, February 1, 1883.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1883), p. 381-387.

BERDIANSK.

Report by Vice-Consul Lowe on the Trade and Commerce of Berdiansk for the Year 1883.

[...]

Agricultural machinery made only a middling sale in this district; the continued poverty of the peasant farmer prohibits him investing in a good foreign reaper for example, recourse has therefore been made to the local production, an old-fashioned cheap machine; vast numbers are made and sold and appear to give satisfaction, except to the unfortunate labourer who sits or stands on the platform and incessantly rakes off the cut grain, the machine being unprovided with the usual mechanism of rake, head, arms, &c. The cost of this reaper is now about 11*l.*, whereas a foreign machine cannot be sold for less than 28*l.* If manufacturers were to reduce their prices, there might be a chance of saving this fast disappearing business. The Johnston Reaper still holds superiority over all other foreign descriptions. This machine, although enquired for by Germans and others, could not be obtained in this district, the conditions offered by the sole agents not being sufficiently attractive to sub-agents.

[...]

Immense progress is being made amongst the German colonies in this district. Steam flour mills, starch factories, breweries, machinery works, foundries, and other industrial occupations employing thousands of hands are to be found, and the class of workmen and mechanics are vastly superior to those of a few years ago.

[...]

Berdiansk, February, 1884.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1884), p. 351-355.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

[...]

Judging from the numerous catalogues and other correspondence constantly arriving at this Vice-Consulate, English manufacturers appear now to be more desirous of bringing their goods before the foreign public. Every effort is made to place these papers before the interested parties, and business may, in course of time, result; but the chances are small, the frequent visits of travellers for German and Polish firms appear to be the means of supplying almost every want, and added to this their prices are always quoted in roubles.

[...]

Annex A.

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk in the Year 1887.

[...]

Cleared.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	47	42,432	47	42,432
Greek	98	26,637	12	9,930	110	36,567
Italian	67	25,345	67	25,345
Norwegian	8	6,495	8	6,495
Austrian	4	1,763	4	1,763
French	3	3,524	3	3,524
German	2	1,849	2	1,849
Turkish	9	941	9	941
Total	250	118,916
., for the year preceding	233	112,686

[...]

Foreign Office. 1888. Annual Series. № 346. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1887 on the Trade of the Consular District of Odessa (London: Harrison and Sons, 1888), p. 15-17.

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

[...]

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk in the Year 1888.

Entered.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	35	29,743	35	29,743
Greek	110	31,789	13	9,146	123	40,935
Italian	72	28,322	16	11,505	88	39,827
Norwegian	9	7,065	9	7,065
French	5	6,976	5	6,976
Austrian	10	3,481	1	444	11	3,925
German	3	2,496	3	2,496
Turkish	23	1,531	23	1,531
Total	215	65,123	82	67,375	297	132,498
„ for the year preceding	271	

Cleared.

Nationality.	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	35	29,743	35	29,743
Greek	96	27,664	13	9,146	109	36,810
Italian	67	26,028	16	11,505	83	37,533
Norwegian	9	7,065	9	7,065
French	5	6,976	5	6,976
Austrian	10	3,481	1	444	11	3,925
German	3	2,496	3	2,496
Turkish	23	1,531	23	1,531
Total	196	58,704	82	67,375	278	126,079
„ for the year preceding	250	

[...]

Foreign Office. 1889. Annual Series. № 536. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1888 on the Trade of the Consular District of Odessa (London: Harrison and Sons, 1889), p. 20-24.

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

[...]

The foreign reaper was found to be almost useless in the last harvest, not being able to cut low enough for the excessively short growth of straw.

An immense number of the farmers' light wagons ("britchki") are also made, and a large remunerative field is open for the production of a superior article in this line. Buyers come in increased numbers from the Caucasus and

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

other districts, who ship them by the coasting steamers to the opposite side of the Azoff, from whence they are sent up country.

The sale prices, 11*l.* to 19*l.*, have increased some 50 per cent. for no very great distances.

The centre of production is, amongst the German colonies, about 100 versts from this town.

[...]

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk in the Year 1889.

Nationality.	Entered.					
	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	46	40,254	46	40,254
Greek	73	31,246	14	10,458	87	41,704
Italian	38	14,162	13	9,113	51	23,275
Norwegian	26	21,864	26	21,864
German	8	6,838	8	6,838
Austrian	2	458	2	458
Turkish	24	1,650	24	1,650
Total	137	47,516	107	88,527	244	136,043
„ for the year preceding	297	132,498

Cleared.

Nationality.	Cleared.					
	Sailing.		Steam.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
British	46	40,254	46	40,254
Greek	73	31,246	14	10,458	87	41,704
Italian	38	14,162	13	9,113	51	23,275
Norwegian	26	21,864	26	21,864
German	8	6,838	8	6,838
Austrian	2	458	2	458
Turkish	24	1,650	24	1,650
Total	137	47,516	107	88,527	244	136,043
„ for the year preceding	297 ¹⁰⁵⁵	132,496 ¹⁰⁵⁶

[...]

Foreign Office. 1890. Annual Series. № 675. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1889 on the Trade of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1890), p. 21-24.

¹⁰⁵⁵ [sic!]

¹⁰⁵⁶ [sic!]

Німецькі консули в Північному Приазов'ї
BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

[...]

Imports. The anticipated improvement in the import of foreign goods does not appear to have taken place, the increased 20 per cent. duties having materially altered the position of a favourable exchange, all foreign goods arrive here via Odessa or other large port, so it is impossible for this port to figure in the list. I regret to notice a great scarceness of English goods in the shops or depots, and I believe the same applies to either the German, French, or Belgian goods.

[...]

Menonites. When these German colonists first came to Russia, the Government gave 65 dessiatines (178 acres) of land to each family, and in this district there are some 60 colonies containing from 70 to 90 families each; when the Government stopped making the grants of land, the colonists applied for permission to retain and cultivate the remaining unallotted land (between 4 and 5,000 dessiatines), the profits from which (arising from the annual letting), after paying the usual tax, should form a fund for the purchase of land in different parts of the country for the support of their people as the numbers increased, this concession was granted and continues up to the present time.

During the many years these colonists have been in the enjoyment of this right, large sums of money have accumulated, which have, from time to time, been invested in land, and as the families have increased so their needs of more land have been duly supplied.

The last purchase has recently been made at Orenburg, where some 20,000 dessiatines (55,000 acres) have been secured at 30 r. per dessiatine (1l. 8s. per acre), the land is well situated about 30 versts from the main line of railway, and is a good corn-growing province.

In the coming spring about 50 families from these colonies will take their departure, to be followed at intervals by others, each family will receive 40 dessiatines (110 acres) free, with the option of purchasing other 40 dessiatines at cost price, with easy terms of payment.

During the last 20 years these colonists have purchased upwards of 65,000 dessiatines (179,000 acres) of land, the original plan being adhered to at each purchase of retaining a certain portion for the purpose of accumulating a fund as before.

With the profitable farming of previous years all these colonists are well off, and many of them exceedingly rich. This is shown by the large estates some of them exceedingly rich. This is shown by the large estates some of them possess, and by the extensive purchases of land frequently made by individuals and syndicates; recently a large sugar factory has been bought with about 18,000 dessiatines (50,000 acres) of good beet growing land (outside the

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

limits of this district), at 55 r. per dessiatine (2l. 7s. per acre), by four of these colonists.

Had some similar arrangement been made for the Russian peasant farmer, as with these colonists, we should not probably hear so often the complaint of scarcity of land, and the impossibility, at present, of obtaining a living out of the small quantity originally allotted to them.

[...]

Foreign Office. 1891. Annual Series. № 841. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1890 on the Trade of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1891), p. 22-27.

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

[...]

It is reported that amongst some of the German colonies earlier rain has fallen, and that the winter wheat looks promising.

Foreign Office. 1892. Annual Series. № 1002. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1891 on the Agriculture of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1892), p. 7.

BERDIANSK.

Trade and Commerce.

Mr. Vice-Consul Lowe reports as follows:

[...]

More attention is being paid to pork curing, a German colonist having erected buildings adjoining his starch works for this purpose.

[...]

Foreign Office. 1892. Annual Series. № 1042. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1891 on the Trade of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1892), p. 29-34.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

BERDIANSK.

Mr. Acting Vice-Consul Greene reports as follows:

[...]

Industries. With regard to industries every year sees a rapid advance. In Halbstadt, one of the largest of the numerous German colonies in this district, we find a starch factory of importance filled with the best of modern machinery and appliances. Although it is not possible to ascertain the output, it is said to be very considerable, and the quality of the product according to all accounts leaving nothing to be desired, it finds a ready market. In the same colony we find a rice mill, two foundries and engineering works, two breweries, a tannery, a brisk and tile works, and a waggon works. Besides some 8 or 10 factories of importance, the whole of this district is now studded with small engineering works engaged chiefly in the manufacture of agricultural machines and implements, most of them having their own foundries. These have all sprung up within the last 8 or 10 years, and this branch of industry is advancing with rapid strides. The town of Berdiansk can now boast of the largest reaper manufactory in Europe, capable of turning out 3,000 machines annually. The bulk of the pig-iron used is Russian, and the same may be said of a great part of the bar-iron. Much of the steel and other materials in a raw or half finished state is imported from England, America, and Germany.

[...]

Foreign Office. 1894. Annual Series. № 1375. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1893 on the Trade & c. of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1894), p. 24-29.

BERDIANSK.

Mr. Acting Vice-Consul Gabriele reports as follows:

[...]

Imports. It is with much regret no opening for British goods can be suggested, although business is undoubtedly done by German travellers in several branches, and enquiries made at various shops confirm this, the principal advantage to the shopkeepers being that these travellers invariably speak Russian, and submit samples of goods duty free.

Various descriptions of rolled iron, still, reaper, knife, sections, &c., were imported from Germany, Belgium, and United States, but as all these imports came through Odessa it is impossible to give details.

[...]

Німецькі консули в Північному Приазов'ї
**№ 2265. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report
for the Year 1898 on the Trade and Commerce of Taganrog and District**
(London: Harrison and Sons, 1899), p. 26-29.

BERDIANSK.

Mr. Vice Consul Lowe reports as follows:

[...]

Return of all Shipping at the Port of Berdiansk during the Year 1900.

Entered and Cleared.

Nationality.	Steam.		Sailing.		Total.	
	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.	Number of Vessels.	Tons.
Italian	30	31,459	30	31,459
British	8	9,828	8	9,828
Greek	5	5,027	5	5,027
Austro-Hungarian	4	4,552	4	4,552
Turkish	1	1,131	22	1,568	23	2,699
German	1	1,017	1	1,017
Total	49	53,014	22	1,568	71	54,582
.. 1899	93	82,349

[...]

*№ 2613. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report
for the Year 1900 on the Trade and Commerce of Taganrog and District*
(London: Harrison and Sons, 1901), p. 21-24.

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul J. E. Greaves reports as follows:

[...]

It may here be noted that the holdings are, with a few exceptions, all small, ranging from 20 to 175 acres. There are in the district 96 villages inhabited by 295, 994 Russian peasant proprietors, 61 by 31,315 German colonists and 33 by 40,465 Bulgarian immigrants. The Russian were either exiled in former time from other parts on account of their [...] views or they were settled by the Government on the land, as the Tartars gradually emigrated; the Bulgarians came from Turkey to take the place of the last of the aboriginal Tartars at the close of the Crimean war. Of the 61 German colonies 57 are inhabited by Mennonites, a frugal, industrious and sober people, who were settled here at the beginning of last century by the Government with the idea of their teaching agriculture to their Russian neighbours and setting them a good example generally. In other parts of Russia colonies of Germans had been founded at

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

earlier dates and with similar intentions, but none have turned out so successful as these “Tavrichani” (men of Taurida) as they came to be called. Towards the middle of the century we find these “Tavrichani” buying up large estates from landed proprietors: to accomplish this they had amassed a large common fund. After buying a part of land they found a new colony and settled their younger sons in and these paying back the cost into the common fund by instalments. Here we see the reason why the population of the Berdiansk colonies remains almost stationary and the holdings are not split up. The example of the Germans was not entirely lost on their Russian neighbours, whom we find copying their German methods of cultivation and to a certain extent acquiring German habits and using similar implements and machines, and finally the more enterprising of these Russians began to hire or buy land and migrate into other districts where land was more plentiful, taking with them their wagons, implements and household goods; in their turn being looked up to and known as “Tavrichani”. If during the last 20 years the demand for agricultural machines has increased by leaps and bounds the enterprise of the pioneers from the Berdiansk district has been one of the main causes.

[...]

The manufacture of agricultural machinery of the latest patterns is now the staple industry of the town and district. Ploughs, sowers, reapers, mowers and horse threshers are the specialities produced, and they find a ready sale in all the grain producing districts of Russia, Asiatic as well as European. There are in all eight factories engaged in the trade. Of these one under British management, with 800 hands, and another managed by German colonists with 250 men are situated in the town itself. Their joint production for 1908 was 12,000 ploughs, 6,000 sowers and 5,000 reapers and mowers amounting in value to 1,500,000 r.

[...]

Return of British Shipping Engaged in the Carrying Trade of Foreign Countries and British Possessions at the Port of Berdiansk during the Year 1908.

CLEARED (with Cargo).

	Vessels.	Tonnage.
Russian ports	3	7,740
Spain	3	4,361
Germany	3	6,232
United Kingdom	2	3,023
Netherlands	2	4,816
France	1	1,331
Norway	1	2,084
Total	15	29,587

Німецькі консули в Північному Приазов'ї
**№ 4295. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report
for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of
Odessa** (London: Harrison and Sons, 1909), p. 68-75.

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul J. E. Greaves reports as follows:

[...]

Taking the decade 1898-1907, we find the United Kingdom's exports in agricultural machinery to Russia have changed as follows:

	Tons.		Tons.
Steam threshing machinery	4,980	to	5,292
Harvesting machinery	1,106		4,415
Horse threshing machinery	1,676		475
Food preparing machinery	998		187
M[...] machinery	398		408

During the same period the imports of steam threshing machinery from Germany increased from 741 to 3,541 tons and from Austria-Hungary from 145 to 1,236 tons, and during the last three years the United States are also competitors in the trade. It is now a matter of ancient history how British ploughmakers, who were the only purveyors of ploughs to Russia until about the middle of the eighties, allowed German makers to oust them from the market, so that since 1890 German ploughs are virtually the only ones imported. They now amount to about 225,000 per annum, valued at over 300,000*l.* At the time British plough makers pretended that they did not care about the Russian trade. Do our threshing machine people care about theirs? If so, then let them now begin to take more care of it and take a lesson from the plough trade. Although British trade in harvesting machinery during the period mentioned has increased nearly fourfold, still the demand has made much bigger strides and the importation of these machines from the United States has increased from 803 tons in 1898 to 26,243 tons, estimated at 642,570*l.* in 1907. Even Germany, which was nowhere in harvesting machines during the same year, sent in 4,591 tons.

How to trade. The success of the Germans and Americans cannot be put down to the superior quality of their goods, but simply to their enterprise; the old way of doing business is played out and they know it. They hunt up the buyers, try to meet him in all matters and strive to keep in touch with him, and they study his requirements, his prejudices and his idiosyncrasies. German commercial travellers are to be found everywhere and in all branches of trade, whereas anyone travelling here in the interests of British firms is quite a *rara avis*. It is this failure to keep in touch with the buyer that has been the cause of British firms losing the market. Sheffield and Birmingham goods have been gradually supplanted by Westphalian wares. Young Germans come round to

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

shopkeepers offering hardware from every part of the world. If British hardware is asked for, the German is too wise to refuse to deliver or even to hint that his own special wares are better. "Oh, I shall be most happy to take your order for files, tools or whatever it may be. I can deliver f. o. b. Hull in £ s. d. with trade discount. Credit? No, it can't be done, English makers require cash against bill of lading, for which they allow an extra discount of 5 per cent. But if you want credit you have Herr Deutscher's goods of equal quality delivered at your door, payable in roubles in six months after delivery".

The shopkeeper knows well enough that the "equal quality" is a snare, but under the circumstances he can make more money by the inferior goods and does not find it to his interest to stock British goods.

[...]

Annex A.

Cereals Shipped from Berdiansk during the Year 1909.

	Tons.
Wheat	311,028
Barley	81,578¼
Oats	6,765¾
Oil cake and other cereals	5,742¼
Total	405,114¼

Cereals Shipped from Berdiansk during the Year 1909 – contd.

	Tons.
Netherlands	96,463
France	88,424½
Italy	85,178½
Spain	52,251
United Kingdom	36,173½
Austria-Hungary	7,234¾
Germany	32,958¼
Belgium	3,215½
Greece	3,215½
Total	405,114¼

[...]

№ 4537. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1909 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa (London: Harrison and Sons, 1910), p. 47-52.

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul John Greaves reports as follows:

[...]

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

There are, however, some few machines which come in duty-free. Native makers naturally keep clear of these as unprofitable, and they enter the country in large quantities as follows:

Steam threshing machines and steam ploughs from the United Kingdom, Germany and Austria-Hungary, with a few from the United States.

Self-raking and self-binding reaping machines from the United States, the United Kingdom and Germany and Canada; the principal purveyor being the United States.

Horse rakes and haymaking machines from the United States, Germany and the United Kingdom.

Cream separators from Sweden, Germany and the United Kingdom.

Manure spreaders from Germany and Austria-Hungary.

The list of duty-free machines includes a few others of less importance, principally specialities, and besides the above-named countries, nearly all industrial States competed, but in a less degree.

[...]

Annex 3.

Cereals Shipped from Berdiansk during the Year 1911.

	Tons.
Wheat	249,676
Rye	7,777
Barley	112,513
Oats	8,184
Maize	2,752
Oil cake, linseed and rapeseed	7,515
Total	388,417

The shipments were made to:

	Tons.
Netherlands	124,382
France	87,417
Italy	57,025
United Kingdom	52,574
Germany	35,264
Spain	28,722
Denmark	3,033
Total	388,417

[...]

Annex 6.

Return of British Shipping which Entered and Cleared in the Foreign Trade of the Port of Berdiansk during the Year 1911.

Steam Vessels.

Cleared (with Cargo).

To:		Vessels.	Tonnage.
United Kingdom		6	9,297
Netherlands		9	17,409
Germany		4	8,569
Gibraltar (for orders)		4	6,146

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Denmark	1	1,643
Russian ports (to complete cargo for destination unknown)		2	3,965
Total	26	47,029

№ 4965. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1911 on the Trade and Agriculture of the Consular District of Odessa (London: Harrison and Sons, 1912), p. 37-43.

BERDIANSK.

Mr. Vice-Consul Greaves reports as follows:

[...]

Commerce in general. Germany's trade in Russia is ever on the increase; her geographical position and the enterprise of her manufacturers and merchants backed up by the banks are all in her favour. In electrical and other machinery, and in general hardware and ironmongery, she outdistances all rivals; she supplies nearly all the tools and machinery required by the agricultural implement makers, and at the same time competes with them in ploughs, seeders, threshers, engines, &c. Germans evidently know the importance of getting into close touch with their customers; travellers with a knowledge of the country, its language and customs make their calls regularly, and it is now getting quite common to find German firms corresponding in the Russian language with their buyers.

[...]

Education. The Berdiansk district is one of the foremost in Russia as regards the education of the masses, and primary schools are established at the expense of the Zemstvo in all the villages and towns. With regard to higher education in the town of Berdiansk there are, for boys, one classical gymnasium and two professional schools for boys, and for girls two secondary schools. The towns Nogaisk and Orechoff have each a professional school for boys, and a girls' secondary school. In the German colonies of Halbstadt, Orloff and Tiege there are three boys' professional schools and a school for deaf and dumb boys and girls.

[...]

Annex 3.

Cereals Shipped from Berdiansk during the Year 1912.

	Tons.
Wheat	113,322
Rye	1,863
Barley	40,904
Oats	1,375
Oil cake	2,684
Seeds	1,525

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Total 161,673

The shipments were made to:

	Tons.
France	88,810
Rotterdam	21,737
United Kingdom	20,413
Italy	16,021
Spain	9,356
Denmark	2,908
Hamburg	2,428
Total	161,673

[...]

Annex 5.

Return of Shipping of all Nationalities which Entered and Cleared in the Foreign Trade of the Port of Berdiansk during the Year 1912.

Steam Vessels.

Entered (in Ballast).

	Vessels.	Tonnage.
British	13	23,478
Greek	17	..
Italian	8	..
Austro-Hungarian	4	..
Russian	3	..
German	2	..
Isle of Samos	1	..
Dutch	1	..
Total	49	..

Cleared (with Cargo).

	Vessels.	Cargo. Chetverts.
British	13	299,557
Greek	17	332,775
Italian	8	92,752
Austro-Hungarian	4	81,490
Russian	3	59,990
German	2	32,490
Isle of Samos	1	19,555
Dutch	1	16,455
Total	49	935,064

[...]

№ 5114. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1912 on the Trade of the Consular District of Odessa (London: Harrison and Sons, 1913), p. 37-43.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Додаток 4.

**Висвітлення діяльності німців у Північному Приазов'ї в
рапортах британських консулів про Маріуполь**

MARIANOPEL.

**Report by Mr. Consul Cumberbatch on the Trade, &c., of Marianopol for
the Year 1861.**

[...]

The rates of freight were about the same as those of Berdiansk; sometimes
1s. per ton tallow extra would be given.

VESSELS ENTERED DURING 1861.

Nationality	Vessels	Tons
British	14	.. 3,868
French	2	.. 446
Ionian	3	.. 667
Austrian	31	.. 13,882
Sardinian	122	.. 33,386
Neapolitan	3	.. 910
Greek	11	.. 3,761
Norwegian	1	.. 341
Belgian	1	.. 454
Mecklenburg	6	.. 1,662
Ottoman	1	.. 23
Paraguaynian	1	.. 347
Russian	23	.. 7,377
Total ..	219	67,124

[...]

Marianopol, February 8th, 1862.

*Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's
Consuls between January 1st and June 30th, 1862* (London: Harrison and
Sons, 1862), p. 234-235.

MARIANOPOL.

**Report by Mr. Consul Cumberbatch, on the Trade of Marianopol for the
Year 1862.**

[...]

VESSELS ENTERED DURING 1862.

Nationality	Vessels	Tons
British	12	.. 3,304
Ionian	3	.. 835
Austrian	28	.. 11,328
Belgian	1	.. 470
French	3	.. 624

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Greek	9	..	2,680
Mecklenburgian	5	..	1,004
Norwegian	3	..	1,119
Prussian	1	..	452
Russian	17	..	5,330
Italian	97	..	25,465
Total	179		52,611

[...]

Berdiansk, December 31, 1862.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, 1862, and June 30th, 1863 (London: Harrison and Sons, 1863), p. 345-346.

MARIANOPOL

Report by Mr. Consul Cumberbatch on the Trade of Marianopol for the Year 1863.

[...]

The vessels entered during the year were as follows:

	Nationality	Vessels	Tons
British	12	.. 3,388
Italian	49	.. 11,609
Prussian	1	.. 216
French	1	.. 184
Mecklenburgian	2	.. 427
Russian	20	.. 6,873
Austrian	16	.. 5,828
Greek	5	.. 1,500
Total	106	30,095

[...]

Berdiansk, December 31, 1863.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls between July 1st, 1863, and June 30th, 1864 (London: Harrison and Sons, 1864), p. 271.

MARIANOPOL.

Report by Mr. Acting Consul Wagstaff on the Trade of Marianopol for the Year 1864.

[...]

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

The following Table exhibits the tonnage and number of vessels of all nations cleared at the port of Marianopol during the year 1864.

Nationality	Vessels	Tonnage
Austrian	25	8,690
British	13	3,594
French	1	144
Greek	17	4,519
Ionian	1	376
Italian	94	24,303
Mecklenburghian	7	1,650
Norwegian	2	732
Papal States	1	136
Prussian	5	1,637
Russian	20	5,017
Total	186	51,298

[...]

The inhabitants of this district confine themselves exclusively to agriculture, and they bring yearly a large extent of land under cultivation; the results of which, together with the products of the neighbouring German colonies, give to the trade of Marianopol continual activity.

[...]

Berdiansk, January 23, 1865.

Commercial Reports Received at the Foreign Office from Her Majesty's Consuls (London: Harrison and Sons, 1865), p. 19-21.

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[...]

Imports. [...] The bulk of the iron and steel came from Belgium and Germany, and a small quantity from the United Kingdom. Of the machinery, about half arrived from England, and the remainder from Belgium and Germany. [...] The fire-bricks were principally imported from Germany and Belgium, only about 10,000 tons falling to the share of Great Britain. Tiles were exclusively received from Marseilles, fire-clay from Germany, Belgium, United Kingdom, and the United States. [...]

The bulk of the iron and other works now being constructed in the Donetz basin are owned by Belgian companies, and naturally they order their machinery, iron, steel, and other materials from Belgium and Germany.

[...]

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

British shipping. The bulk of the carrying trade, about 80 per cent., fell to the share of the British flag, which heads the list with 136 steamers of 181,685 tons. [...] The clearances with cargoes include 41 steamers for the United Kingdom and Colonies, 14 to Germany, 12 to Holland, 30 to Russian ports for complement of cargo, and 16 for other countries.

[...]

Foreign Office. 1897. Annual Series. № 1948. Diplomatic and Consular Reports on Trade and Finance. Russia. Report for the Year 1896 on the Trade of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1897), p. 15-21.

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[...]

Imports. [...] It is impossible to obtain statistics giving the value of goods imported from the various countries, and I am only able to enumerate the shipping ports of the various articles: Cement was received from Belgium, France and Germany; fireclay from Scotland, Belgium, Germany and France, the bulk of the firebricks came from Scotland, but large quantities were also dispatched from England, Belgium and Germany. [...] The pig-iron consisted of a small parcel of ferro-manganese from the United Kingdom, and some 3,500 tons of spiegel-iron from Germany. Merchant iron and still came principally from Belgium and Germany, and a certain portion from England. The machinery was divided between Belgium, the United Kingdom, Germany, and the United States of America.

[...]

Cleared. The same vessels cleared from the port, viz.: With cargoes, 104 (37 to the United Kingdom, six to Belgium, three to Denmark, seven to France, 12 to Germany, 10 to Holland, two to Norway, and 27 to Russian ports for complement of cargo). The remaining 23 vessels cleared in ballast for other Azoff ports.

[...]

Annex A. Return of all Shipping at the Port of Mariupol during the Year 1897.

ENTERED.

Nationality	Sailing		Steam.		Total	
	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1	226	126	171,541	127	171,767
Russian	4	2,395	4	2,395
Austrian	2	2,026	2	2,026

294

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Belgian	1	1,249	1	1,249
Dutch	5	5,250	5	5,250
French	3	1,349	3	1,349
German	2	771	2	771
Greek	5	2,023	6	6,472	11	8,495
Italian	7	9,030	7	9,030
Norwegian	3	3,447	3	3,447
Turkish	2	424	2	424
Total	10	3,444	157	202,759	167	206,203
„ for the year preceding	12	4,423	177	224,934	189	229,357

CLEARED.

Nationality	Sailing		Steam.		Total	
	Number of	Tons	Number of	Tons	Number of	Tons
	Vessels		Vessels		Vessels	
British	1	226	126	171,541	127	171,767
Austrian	2	2,026	2	2,026
Belgian	1	1,249	1	1,249
Dutch	5	5,250	5	5,250
French	3	1,349	3	1,349
German	2	771	2	771
Greek	5	2,306	7	7,589	12	9,895
Italian	6	7,913	6	7,913
Norwegian	3	3,447	3	3,447
Turkish	2	424	2	424
Total	10	3,727	153	200,364	163	204,091
„ for the year preceding	12	4,423	177	224,934	189	229,357

[...]

№ 2076. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1897 on the Trade and Commerce of Taganrog and District
(London: Harrison and Sons, 1898), p. 15-23.

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[...]

Imports. [...] I have been unable to obtain statistics as to the value of the imports from the various countries, and I can only give the approximate arrivals according to the shipping ports: about 22,000 tons of fireclay arrived from the United Kingdom, principally Scotland, and remainder came from Germany and Belgium. [...] The iron and steel, with the exception of the about 200 tons from England, reached here from Belgium, Germany and France. About 3,000 tons

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

of the machinery was of British manufacture; the balance came from Belgium, Germany, France and the United States.

[...]

Machinery, tools, &c. Notwithstanding the rapid development in home industries and heavy import duties, there is still a large market in Russia for machinery, machine tools, leather belting, wire ropes, shovels, coke forks, mining and other tools. I prevailed upon some of the local dealers to pass some trial orders for shovels, coke forks, and tools to England, and they were much pleased with quality and finish of the goods they received, but informed me that the English prices were too high and they could have bought the same articles from Germany or the United States more cheaply. I can, in a measure, understand this remark as applying to Germany, which supplies goods of somewhat inferior quality and also gains on the cost of transport, owing to its more favourable geographical position, but I am at a loss to account for the American competition.

[...]

Industries. [...] As pointed out in previous reports, British capitalists for some unknown reason fight shy of the Donetz Basin, and Belgian, French, and German companies have things all their own way.

[...]

№ 2265. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1898 on the Trade and Commerce of Taganrog and District
(London: Harrison and Sons, 1899), p. 16-25.

MARIUPOL.

Mr. W. S. Walton reports as follows:

[...]

British shipping. The return of all shipping entered and cleaned at Mariupol during the year 1899 is given on page 22. As usual the British flag predominates, but its share of the entire trade which in 1898 stood at 80 per cent. has recorded to 80 per cent.

This is partly explained by the fact that a much larger proportion of the exports was destined to the Mediterranean, in which trade the British flag only shares to a slight extent, and also owing to the starting of the regular line of steamers under the German flag from Antwerp to the Azoff ports, which trade, theretofore, was carried on by chartered British steamers.

[...]

Annex A. Return of all Shipping at the Port of Mariupol during the Year 1899.

ENTERED.

Nationality	Sailing	Steam.	Total
-------------	---------	--------	-------

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

	Number		Number		Number	
	of	Tons	of	Tons	of	Tons
	Vessels		Vessels		Vessels	
British	77	102,670	77	102,670
Russian	1	144	6	6,676	7	6,820
Greek	7	2,161	21	21,923	28	24,084
German	8	10,558	8	10,558
Italian	9	9,575	9	9,575
Austro-Hungarian	7	5,492	7	5,492
Other flags	15	2,720	8	6,836	23	9,556
Total	23	5,025	136	163,730	159	168,755
„ for the year preceding	11	2,810	126	153,637	137	156,447

CLEARED.

Nationality	Sailing		Steam.		Total	
	Number	Tons	Number	Tons	Number	Tons
	of		of		of	
	Vessels		Vessels		Vessels	
British	77	102,670	77	102,670
Russian	5	5,763	5	5,763
Greek	7	2,161	21	21,923	28	24,084
German	8	10,558	8	10,558
Italian	9	9,575	9	9,575
Austro-Hungarian	7	5,492	7	5,492
Other flags	15	2,720	8	6,836	23	9,556
Total	22	4,881	135	162,817	157	167,698
„ for the year preceding	9	2,418	121	150,345	130	152,763

[...]

№ 2447. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of Taganrog and District
(London: Harrison and Sons, 1900), p. 15-23.

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[...]

The return of shipping of all nationalities entered and cleared at Mariupol during 1900 will be found on page 20. The British flag still heads the list, but at the same time shows a large falling-off on being compared with previous years; the percentage of the total tonnage, which in 1898 stood at 80 and in 1899 at 60, has now fallen to 45. This great decrease may be put down to the following causes: The import trade from Antwerp, which was formerly carried on almost exclusively under the British flag, has now been taken up by German and Belgian companies, who run regular lines to this port from Hamburg and

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Antwerp, occasionally taking goods from Newcastle-upon-Tyne and other ports in the United Kingdom.

[...]

Entered. Only 46 steamers of 63,781 tons, compared with 77 steamers of 102,670 tons in 1899, entered this port under the British flag during 1900, thus showing a decrease of 31 steamers and 38,889 tons. The arrivals include 16 steamers of 22,875 tons with cargoes (six from the United Kingdom, one from Portugal and nine from other Azoff ports with part cargoes), and 30 steamers of 40,906 tons in ballast from Malta, Italy, Egypt, France, and other Mediterranean ports.

Cleared. The same steamers cleared from this port: 43 steamers with cargoes from the United Kingdom, Holland, Germany, Belgium, France and Norway, and three steamers of 3,696 tons in ballast for other South Russian ports.

[...]

Firebricks. Firebricks and fireclay principally come from Scotland, Germany, and Belgium, and have declined from 83,316 tons in 1899, to 31,045 tons in 1900.

[...]

Machinery. Machinery also shows a decrease, and in 1900 only 2,559 tons were imported, as against 7,106 tons in 1899. [...] The bulk of the machinery was received from Germany and Belgium, and about 800 tons from the United Kingdom.

[...]

Dolomite, lead, and slag were not imported during 1900, and have been replaced in the list of imports by copper and nitrate from Antwerp, and fluorspar from Germany.

[...]

Annex A. Return of all Shipping at the Port of Mariupol during the Year 1900.

ENTERED.

Nationality	Sailing		Steam.		Total	
	Number	Tons	Number	Tons	Number	Tons
	of Vessels		of Vessels		of Vessels	
British	46	63,781	46	63,781
Russian	1	130	15	15,255	16	15,385
Greek	3	956	16	17,924	19	18,880
German	12	16,632	12	16,632
Italian	10	13,605	10	13,605
Belgian	7	6,871	7	6,871
Other flags ..	1	257	5	6,289	6	6,546
Total	5	1,343	111	140,357	116	141,700
.. 1899 ..	23	5,025	136	163,730	159	168,755

CLEARED.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Nationality	Sailing		Steam.		Total	
	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
	British	46	63,781	46
Russian	6	7,963	6	7,963
Greek	3	956	16	17,924	19	18,880
German	12	16,632	12	16,632
Italian	10	13,605	10	13,605
Belgian	7	6,871	7	6,871
Other flags ..	1	257	5	6,289	6	6,546
Total ..	4	1,213	102	133,065	106	134,278
„ 1899 22		4,881	135	162,817	157	167,698

[...]

№ 2613. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce of Taganrog and District (London: Harrison and Sons, 1901), p. 15-21.

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[...]

The general cargoes from Antwerp which were formerly brought here by British steamers are now carried by German and Belgian lines, which have regular sailings to this port.

[...]

Anthracite coal and coke. During the coming season some further trial shipments of anthracite coal will be made to Italy and Germany, but as the coal cannot be delivered under 1l. 8s. per ton in Italy and 1l. 10s. per ton in Germany, there is only a remote prospect of further business being feasible.

[...]

Annex A. Return of all Shipping at the Port of Mariupol during the Year 1901.

ENTERED.

Nationality	Sailing		Steam.		Total	
	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
	British	24	33,107	24
Russian	2	217	7	7,212	9	7,429
Greek	2	536	21	24,532	23	25,068
German	8	11,113	8	11,113
Italian	8	8,456	8	8,456
Other nationalities	1	258	7	8,587	8	8,845

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Total	5	1,011	75	93,007	80	94,018
„ 1900	5	1,343	111	140,357	116	141,700

CLEARED.

Nationality	Sailing		Steam.		Total	
	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
	British	24	33,107	24
Russian	7	9,427	7	9,427
Greek	2	536	21	24,532	23	25,068
German	8	11,113	8	11,113
Italian	8	8,456	8	8,456
Other nationalities	1	258	7	8,587	8	8,845
Total	3	794	75	95,222	78	96,016
„ 1900	4	1,213	102	133,065	106	134,278

[...]

№ 2842. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1901 on the Trade of the Consular District of Taganrog (London: Harrison and Sons, 1902), p. 15-25.

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[...]

Foreign shipping. About a third of the remaining foreign shipping falls to the share of the Greek flag, which is rapidly increasing its hold upon the Azov carrying trade. The flags next in importance were Austro-Hungarian, German and Italian. The Greek, Austro-Hungarian and Italian steamers were principally engaged in the grain trade to Mediterranean ports. The German boats all belonged to one company, which runs a regular line to the Azov ports from Hamburg and Belgium.

[...]

A market for the various goods and articles employed by the many metallurgical and other industries established in the Donetz Basin. [...] It is needless to say that business is most difficult, if not quite impossible, by correspondence, and the best plan for British manufacturers and exporters would be to have reliable representatives at such centres as Kharkoff and Ekaterinoslav, whence commercial travelers can call easily and often upon the various buyers. Many German and few British firms have adopted this measure and I believe do a fair amount of business.

British trade is somewhat handicapped, as compared with their German competitors, owing to lack of means of transport, whereas to the latter every facility is offered by the German Levant Line, which takes goods from any station in the interior of Germany at a through rate to

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

all Azov and Black Sea ports. The same line runs occasional steamers to these ports from Newcastle and Swansea, which, failing more direct communication, might be of some help to British shippers.

[...]

Annex A. Return of all Shipping Engaged in the Foreign Trade at the Port of Mariupol during the Years 1902-1901, and the Average for the Five Years 1897-1901.

ENTERED.							
Nationality	Year	Sailing		Steam.		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1902	59	90,492	59	90,492
	1901	24	33,107	24	33,107
	Average, 5 years	75	100,452	75	100,452
Russian	1902	1	180	17	18,991	18	19,171
	1901	2	217	7	7,212	9	7,429
	Average, 5 years	1	151	6	5,507	7	5,658
Greek	1902	1	164	21	27,876	22	28,040
	1901	2	536	21	24,532	23	25,068
	Average, 5 years	5	1,535	14	15,796	19	17,331
German	1902	8	10,777	8	10,777
	1901	8	11,113	8	11,113
	Average, 5 years	6	7,660	6	7,660
Italian	1902	6	8,925	6	8,925
	1901	8	8,456	8	8,456
	Average, 5 years	7	8,881	7	8,881
Austro-Hungarian	1902	9	12,781	9	12,781
	1901	2	2,925	2	2,925
	Average, 5 years	3	3,015	3	3,015
Other nationalities	1902	2	460	7	7,611	9	8,071
	1901	1	258	5	5,662	6	5,920
	Average, 5 years	4	1,017	6	7,405	10	8,422
Total	...	4	804	127	177,453	131	178,257
„ 1901	...	5	1,011	75	93,007	80	94,018
Average, 5 years	...	10	2,703	117	148,716	127	151,419

CLEARED.

Nationality	Year	Sailing		Steam.		Total	
		Number of	Tons	Number of	Tons	Number of	Tons

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

		Vessels	Vessels	Vessels	Vessels	Vessels	Vessels
British	1902	59	90,492	59	90,492
	1901	24	33,107	24	33,107
	Average, 5 years	75	100,452	75	100,452
Russian	1902	17	18,991	17	18,991
	1901	7	9,427	7	9,427
	Average, 5 years	4	4,790	4	4,790
Greek	1902	1	164	21	27,876	22	28,040
	1901	2	536	21	24,532	23	25,068
	Average, 5 years	5	1,535	14	15,796	19	17,331
German	1902	8	10,777	8	10,777
	1901	8	11,113	8	11,113
	Average, 5 years	6	7,660	6	7,660
Italian	1902	6	8,925	6	8,925
	1901	8	8,456	8	8,456
	Average, 5 years	7	8,881	7	8,881
Austro- Hungarian	1902	9	12,781	9	12,781
	1901	2	2,925	2	2,925
	Average, 5 years	3	3,015	3	3,015
Other nationalities	1902	2	460	7	7,611	9	8,071
	1901	1	258	5	5,662	6	5,920
	Average, 5 years	4	1,017	6	7,405	10	8,422
Total ,, 1901 Average, 5 years	...	3	624	127	177,453	130	178,077
	...	3	794	75	95,222	78	96,016
	...	9	2,552	115	147,999	124	150,551

[...]

№ 3115. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1902 on the Trade and Commerce of the Consular District Rostov-on-Don (London: Harrison and Sons, 1904), p. 9-20.

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[...]

All the steamers cleared hence with grain cargoes for the United Kingdom, Germany, Netherlands, Belgium, France, Norway and for Gibraltar for orders.

Foreign shipping. The Greek flag absorbs about 30 per cent. Of the foreign shipping and practically monopolises the

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Mediterranean trade, the Italians participating only to a small extent. The other vessels were under Russian, Austro-Hungarian, German, Belgian, Norwegian and Turkish flags.

[...]

Imports. [...] With Germany, France and Austria-Hungary a fair business is done by means of the parcel post. The principal articles imported are haberdashery, drapers' goods, perfumes, cosmetics, photographic appliances, cutlery &c.

[...]

Annex A. Return of all Shipping Engaged in the Foreign Trade at the Port of Mariupol during the Years 1903-1902, and the Average for the Five Years 1898-1902.

ENTERED.

Nationality	Year	Sailing		Steam.		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1903	50	75,056	50	75,056
	1902	59	90,492	59	90,492
	Average, 5 years	62	84,282	62	84,282
Russian	1903	1	115	22	20,374	23	20,489
	1902	1	180	17	18,991	18	19,171
	Average, 5 years	2	213	10	10,285	12	10,498
Greek	1903	2	355	24	28,631	26	28,986
	1902	1	164	21	27,876	22	28,040
	Average, 5 years	4	1,185	15	20,077	19	21,262
Austro-Hungarian	1903	8	14,393	8	14,393
	1902	9	12,781	9	12,781
	Average, 5 years	4	4,500	4	4,500
Italian	1903	8	12,385	8	12,385
	1902	6	8,925	6	8,925
	Average, 5 years	7	8,860	7	8,860
German	1903	6	8,466	6	8,466
	1902	8	10,777	8	10,777
	Average, 5 years	7	9,816	7	9,816
Other nationalities	1903	1	258	6	7,848	7	8,106
	1902	2	460	7	7,611	9	8,071
	Average, 5 years	4	1,271	6	6,097	10	7,368
Total 1903	...	4	728	124	167,153	128	167,881
„ 1902	...	4	804	127	177,453	131	178,257

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Average, 5 years ... 10 2,669 111 143,917 121 146,586

CLEARED.

Nationality	Year	Sailing		Steam.		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1903	50	75,056	50	75,056
	1902	59	90,492	59	90,492
	Average, 5 years	62	84,282	62	84,282
Russian	1903	20	19,077	20	19,077
	1902	17	18,991	18	19,171
	Average, 5 years	7	8,529	7	8,529
Greek	1903	2	355	24	28,631	26	28,986
	1902	1	164	21	27,876	22	28,040
	Average, 5 years	4	1,185	15	20,077	19	21,262
Austro-Hungarian	1903	8	14,393	8	14,393
	1902	9	12,781	9	12,781
	Average, 5 years	4	4,500	4	4,500
Italian	1903	8	12,385	8	12,385
	1902	6	8,925	6	8,925
	Average, 5 years	7	8,860	7	8,860
German	1903	6	8,466	6	8,466
	1902	8	10,777	8	10,777
	Average, 5 years	7	9,816	7	9,816
Other nationalities	1903	1	258	6	7,848	7	8,106
	1902	2	460	7	7,611	9	8,071
	Average, 5 years	4	1,271	6	6,097	10	7,368
Total 1903	...	3	613	122	165,856	125	166,469
„, 1902	...	3	624	127	177,453	130	178,077
Average, 5 years	...	8	2,456	108	142,161	116	144,617

[...]

№ 3173. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1903 on the Trade of Rostov-on-Don and District (London: Harrison and Sons, 1904), p. 24-35.

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul

Walton reports as follows:

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

[...]

British shipping. [...] According to law trading between Russian ports is restricted to the Russian flag, but in this instance permission was specially obtained from the Government by a steamship company on the ground that their own boats had been taken as transports. All the other steamers sailed with grain cargoes for the United Kingdom, the Netherlands, Belgium, Norway, Germany, France and Spain.

[...]

Annex A. Return of all Shipping Engaged in the Foreign Trade at the Port of Mariupol during the Years 1905-1904, and the Average for the Five Years 1900-1904.

ENTERED.

Nationality	Year	Sailing		Steam.		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1905	63	94,271	63	94,271
	1904	78	121,472	78	121,472
	Average, 5 years	51	76,782	51	76,782
Russian	1905	28	27,834	28	27,834
	1904	25	27,880	25	27,880
	Average, 5 years	1	128	17	17,940	18	18,068
Greek	1905	52	74,112	52	74,112
	1904	36	47,473	36	47,473
	Average, 5 years	2	402	24	29,287	26	29,689
Italian	1905	13	19,197	13	19,197
	1904	10	16,134	10	16,134
	Average, 5 years	8	11,901	8	11,901
Austro-Hungarian	1905	9	14,483	9	14,483
	1904	9	15,107	9	15,107
	Average, 5 years	6	9,721	6	9,721
German	1905	10	14,375	10	14,375
	1904	7	9,573	7	9,573
	Average, 5 years	8	11,312	8	11,312
Other nationalities	1905	2	297	3	4,230	5	4,527
	1904	1	258	10	13,750	11	14,008
	Average, 5 years	1	298	7	8,926	8	9,224
Total 1905	2	297	178	248,502	180	248,799	
„ 1904	1	258	175	251,389	176	251,647	

CLEARED.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Nationality	Year	Sailing		Steam.		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1905	63	94,271	63	94,271
	1904	78	121,472	78	121,472
	Average, 5 years	51	76,782	51	76,782
Russian	1905	22	23,630	22	23,630
	1904	22	26,991	22	26,991
	Average, 5 years	16	16,490	16	16,490
Greek	1905	52	74,112	52	74,112
	1904	36	47,473	36	47,473
	Average, 5 years	2	402	24	29,287	26	29,689
Italian	1905	13	19,197	13	19,197
	1904	10	16,134	10	16,134
	Average, 5 years	8	11,901	8	11,901
Austro-Hungarian	1905	9	14,483	9	14,483
	1904	9	15,107	9	15,107
	Average, 5 years	6	9,721	6	9,721
German	1905	10	14,375	10	14,375
	1904	7	9,573	7	9,573
	Average, 5 years	8	11,312	8	11,312
Other nationalities	1905	2	297	3	4,230	5	4,527
	1904	1	258	10	13,750	11	14,008
	Average, 5 years	1	298	7	8,926	8	9,224
Total 1905	...	2	297	172	244,298	174	244,595
„ 1904	...	1	258	172	250,500	173	250,758
Average, 5 years	...	3	700	120	164,419	123	165,119

[...]

№ 3610. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1905 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don
(London: Harrison and Sons, 1906), p. 10-21.

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[...]

Foreign shipping. Other shipping was represented by the Greek, Russian, German, Austro-Hungarian, Italian, Belgian

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

and Turkish flags in the order given. Altogether 73 steamers and 3 sailing vessels of 96,905 tons arrived, and, with the exception of 1 sailing vessel and 5 steamers under Russian flag, which cleared in the coasting trade, the same vessels sailed from this port in 1906.

On the foreign boats, the Germans and Belgians maintain a direct line between Hamburg and Antwerp and this port.

[...]

British trade in the Donetz Basin, as pointed out in previous reports, is seriously handicapped, by the absence of direct steamer communication, and shipments have to be made via Antwerp or Hamburg. [...] Another great factor against the importation of British goods is that most of the works are owned or managed by Belgians, Frenchmen or Germans, who, when ordering supplies, give preference to their own countries.

[...]

Oil cake, bran, phosphate. Oil cake also shows a falling-off, but bran, on the other hand, increased from 40 tons in 1905 to 606 tons in 1906. The whole of this quantity was taken by Germany, where a good demand still exists, and, notwithstanding the heavy railway freight, the local millers even find it profitable to send the stuff overland.

[...]

Ferro-manganese. Owing to the troubles in the Caucasus and the great difficulties attending the shipments of manganese ore from Poti, a large demand from abroad sprang up for ferro-manganese, and, as very good prices were offered, the Russian works entered the market, with the result that some 20,000 tons were exported, of which quantity 12,157 tons were shipped through Mariupol to the United States, the Continent and the United Kingdom; of the remainder, about 6,000 tons were shipped during the winter months via Odessa and Nicolaiev and the balance was sent to Germany and Austria-Hungary by rail.

[...]

Annex A. Return of all Shipping Engaged in the Foreign Trade at the Port of Mariupol during the Years 1906-1905, and the Average for the Five Years 1901-1905.

ENTERED.

Nationality	Year	Sailing		Steam.		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
		British	1906	47	79,210
	1905	63	94,271	63	94,271
	Average, 5 years	55	82,880	55	82,880
Russian	1906	1	115	27	33,033	28	33,148
	1905	28	27,834	28	27,834

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

	Average, 5 years	1	103	18	20,440	19	20,543
Greek	1906	26	36,102	26	36,102
	1905	52	74,112	52	74,112
	Average, 5 years	1	211	31	40,525	32	40,736
German	1906	6	8,433	6	8,433
	1905	10	14,375	10	14,375
	Average, 5 years	8	10,860	8	10,860
Austro- Hungarian	1906	4	6,446	4	6,446
	1905	9	14,483	9	14,483
	Average, 5 years	7	11,938	7	11,938
Italian	1906	4	6,177	4	6,177
	1905	13	19,197	13	19,197
	Average, 5 years	9	13,020	9	13,020
Other nationalities	1906	2	288	6	6,311	8	6,599
	1905	2	297	3	4,230	5	4,527
	Average, 5 years	2	306	6	7,820	8	8,126
Total 1906 ,, 1905	3	403	120	175,712	123	176,115	
Average, 5 years	2	297	178	248,502	180	248,799	
		4	620	134	187,483	138	188,103

CLEARED.

Nationality	Year	Sailing		Steam.		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1906	47	79,210	47	79,210
	1905	63	94,271	63	94,271
	Average, 5 years	55	82,880	55	82,880
Russian	1906	22	28,995	22	28,995
	1905	22	23,630	22	23,630
	Average, 5 years	18	19,623	18	19,623
Greek	1906	26	36,102	26	36,102
	1905	52	74,112	52	74,112
	Average, 5 years	1	211	31	40,525	32	40,736
German	1906	6	8,433	6	8,433
	1905	10	14,375	10	14,375
	Average, 5 years	8	10,860	8	10,860
Austro- Hungarian	1906	4	6,446	4	6,446
	1905	9	14,483	9	14,483

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

	Average, 5 years	7	11,938	7	11,938
Italian	1906	4	6,177	4	6,177
	1905	13	19,197	13	19,197
	Average, 5 years	9	13,020	9	13,020
Other nationalities	1906	2	288	6	6,311	8	6,599
	1905	2	297	3	4,230	5	4,527
	Average, 5 years	2	306	6	7,820	8	8,126
Total 1906 ,, 1905	2	288	115	171,674	117	171,962	
Average, 5 years	2	297	172	244,298	174	244,595	
	3	517	134	186,666	137	187,183	

[...]

№ 3792. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1906 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don
(London: Harrison and Sons, 1907), p. 10-22.

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[...]

Foreign shipping. Foreign shipping was represented by the Russian, Greek, Austro-Hungarian, Italian, German and other flags in the order named. The total arrivals in 1907 consisted of 119 vessels of 159,650 tons, compared with 76 vessels and 96,905 tons in 1906.

[...]

Only the German boats maintain a regular line; all the other steamers are of the usual tramp class.

[...]

Fire-bricks. Ordinary fire-bricks are now manufactured by local works, but the better qualities and known marks are still received from abroad. This is an article in which the United Kingdom could compete, as well as in silica, or dinas bricks, which are now exclusively imported from Germany.

[...]

A large trade is done between Germany and Russia by means of the parcel post, and British houses could also avail themselves of this mode of transport; the cost is small, and, at the same time, it allows of fulfillment of small orders.

[...]

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Annex A. Return of all Shipping Engaged in the Foreign Trade at the Port of Mariupol during the Years 1907-1906, and the Average for the Five Years 1902-1906.

ENTERED.							
Nationality	Year	Sailing		Steam.		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1907	46	79,184	46	79,184
	1906	47	79,210	47	79,210
	Average, 5 years	58	92,100	58	92,100
Russian	1907	2	262	62	83,803	64	84,065
	1906	1	115	27	33,033	28	33,148
	Average, 5 years	1	80	24	25,622	25	25,702
Greek	1907	2	297	23	28,906	25	29,203
	1906			26	36,102	26	36,102
	Average, 5 years	1	104	32	42,839	33	42,943
Austro-Hungarian	1907	8	16,208	8	16,208
	1906	4	6,446	4	6,446
	Average, 5 years	8	12,652	8	12,652
Italian	1907	8	12,445	8	12,445
	1906	4	6,177	4	6,177
	Average, 5 years	8	12,563	8	12,563
German	1907	8	11,522	8	11,522
	1906	6	8,433	6	8,433
	Average, 5 years	7	10,325	7	10,325
Other nationalities	1907	2	287	4	5,920	6	6,207
	1906	2	288	6	6,311	8	6,599
	Average, 5 years	2	312	6	7,950	8	8,262
CLEARED.							
Nationality	Year	Sailing		Steam.		Total	
		Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons	Number of Vessels	Tons
British	1907	46	79,184	46	79,184
	1906	47	79,210	47	79,210
	Average, 5 years	58	92,100	58	92,100
Russian	1907	58	80,684	58	80,684
	1906	22	23,386	22	23,386
	Average, 5 years	21	23,306	21	23,306
Greek	1907	21	28,313	21	28,313
	1906	26	36,102	26	36,102

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

	Average, 5 years	1	104	32	42,839	33	42,943
Austro- Hungarian	1907	8	16,208	8	16,208
	1906	4	6,446	4	6,446
	Average, 5 years	8	12,652	8	12,652
Italian	1907	8	12,445	8	12,445
	1906	4	6,177	4	6,177
	Average, 5 years	8	12,563	8	12,563
German	1907	8	11,522	8	11,522
	1906	6	8,433	6	8,433
	Average, 5 years	7	10,325	7	10,325
Other nationalities	1907	2	287	4	5,920	6	6,207
	1906	2	288	6	6,311	8	6,599
	Average, 5 years	2	312	6	7,950	8	8,262

[...]

№ 4027. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1907 on the Trade of the Consular District of Rostov-on-Don
(London: Harrison and Sons, 1908), p. 20-35.

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul W. S. Walton reports as follows:

[...]

Machinery. The bulk of the machinery imported was for electrical purposes and was of Belgian, German and French origin. This is an article in which the United Kingdom could of course compete and the same may be said of tools.

Tools. Files were received from the United States of America. Axes and various other tools were of German make.

Firebricks. Fire or rather silica bricks show an increase of some 1,650 tons and were received exclusively from Germany.

[...]

Openings for British trade. [...] On visiting many of the local shops one is astonished at the mass of foreign goods, principally German, which have replaced Russian made articles.

British cloth and hats are always in favour and maintain their position. The better class of sewing machines are also of British manufacture, but all the cheaper ones come from Germany. [...] Perfumes are principally received from Paris, London and Cologne, but Russian scents also find a ready sale. [...] In haberdashery the Germans also do a large trade, a portion of which could no doubt be captured.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

[...]

Shipping. [...] The total arrivals in 1908, under all flags, numbered 171 vessels, of 259,634 tons, as compared with 165 vessels, of 238,834 tons, in 1907. The British, Russian, German and Austro-Hungarian flags show slight increases, while fewer Greek and Italian ships arrived.

[...]

The German and Belgian flags were represented by steamers which keep up regular lines between Hamburg, Antwerp and this port.

[...]

Annex 3. Return of all Shipping which Entered and Cleared in the Foreign Trade of the Port of Mariupol during the Year 1908.

(a) Steam Vessels.

ENTERED.

Nationality	With Cargo		In Ballast		Total	
	Vessels.	Tonnage.	Vessels.	Tonnage.	Vessels.	Tonnage.
British	9	12,196	45	77,890	54	90,086
Russian	73	104,050	73	104,050
Austro-Hungarian	3	5,192	9	15,585	12	20,777
Greek	2	2,751	10	14,567	12	17,318
German	9	14,166	2	2,624	11	16,790
Italian	3	4,095	3	4,095
Belgian	2	3,317	2	3,317
Norwegian	1	2,340	1	2,340
Total	28	41,717	140	217,056	168	258,773

[...]

№ 4295. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1908 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa
(London: Harrison and Sons, 1909), p. 86-102.

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul W. S. Walton reports as follows:

[...]

Fire-bricks. Fire or silica bricks are imported principally from Germany and are used in the construction of steel furnaces. The United Kingdom could easily compete in this article.

Graphite comes from Austria-Hungary and Germany, but some is of Ceylon origin.

[...]

Machinery. The import of machinery through Mariupol continues to fall/ Some foreign machinery still reaches the Donetz Basin overland from

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Germany, but the largest orders are now secured by works (principally branches of German establishments) at Ekaterinoslav, Riga and other centres.

[...]

Sewing machines. Some cheap kinds of sewing machines have been imported from Germany, and they appear to find a ready sale.

[...]

Foreign shipping. [...] The only regular lines were under the German flag, and they run from Hamburg and Antwerp to the Levant.

[...]

Annex 3. Return of Shipping of all Nationalities which Entered and Cleared in the Foreign Trade at the Port of Mariupol during the Year 1909.

(a) Steam Vessels.

ENTERED.

Nationality	With Cargo		In Ballast		Total	
	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage
British	13	21,295	62	119,101	75	140,396
Russian	1	961	68	113,805	69	114,766
Greek	2	3,074	26	37,028	28	40,102
German	10	15,355	2	2,591	12	17,946
Austro-Hungarian	2	3,703	8	15,101	10	18,804
Italian	1	1,330	4	5,858	5	7,188
Norwegian	3	5,277	3	5,277
French	1	2,065	1	2,065
Danish	1	1,775	1	1,775
Turkish	2	595	2	595
Total	30	47,493	176	301,421	206	348,914

CLEARED.

Nationality	With Cargo		In Ballast		Total	
	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage
British	72	136,487	3	3,909	75	140,396
Russian	56	105,136	56	105,136
Greek	27	38,230	1	1,872	28	40,102
German	12	17,946	12	17,946
Austro-Hungarian	9	17,341	1	1,463	10	18,804
Italian	4	5,858	1	1,330	5	7,188
Norwegian	3	5,277	3	5,277
French	1	2,065	1	2,065
Danish	1	1,775	1	1,775
Turkish	2	595	2	595
Total	186	328,935	7	10,349	193	339,284

[...]

№ 4537. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1909 on the Trade and Commerce of the Consular District of Odessa
(London: Harrison and Sons, 1910), p. 88-102.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul W. S. Walton reports as follows:

[...]

Fire-bricks. Local fire-bricks manufacturers were also overrun with orders and were obliged to refuse contracts, which went abroad, principally to Germany.

[...]

Machinery. The receipts of machinery also increased from 465 to 861 tons. There were no direct shipments from the United Kingdom, but several parcels of British machinery were shipped from Antwerp. The bulk, however, was of German and Belgian origin, and consisted of coal-washing plant, mining machinery, machinery for the recovery of the by-products of the manufacture of coke and electrical machinery.

[...]

A fair direct trade is also done by Germany by means of the parcel post.

[...]

Shipping. [...] The German flag is represented by a regular line of steamers running to this port from Hamburg, Antwerp and occasionally Newcastle-on-Tyne and Middlesbrough.

[...]

Salt. A project is on foot to ship rock salt from the Donetz basin to Russian ports in the Far East, but as the cost of same would be about 2l 13s per ton c.i.f. Vladivostok against 2l 7s per ton for sale shipped from Hamburg, there does not appear to be much prospect of the business being brought to a successful issue.

[...]

Annex 4. Return of Shipping of all Nationalities which Entered and Cleared in the Foreign Trade of the Port of Mariupol (Sea of Azov) during the Year 1911.

(a) Steam Vessels.

ENTERED.

Nationality	With Cargo		In Ballast		Total	
	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage
British	1	1,488	48	88,316	49	89,804
Russian	69	119,736	69	119,736
Greek	2	3,173	34	50,566	36	53,739
German	17	29,904	1	1,744	18	31,648
Austro-Hungarian	4	9,293	9	20,353	13	29,646
Italian	2	2,844	6	7,940	8	10,784
Danish	1	1,621	3	3,963	4	5,584
Norwegian	3	5,270	3	5,270
French	1	1,583	1	1,583
Turkish	3	1,218	3	1,218
Total	27	48,323	177	300,689	204	349,012

CLEARED.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Nationality	With Cargo		In Ballast		Total	
	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage
British	49	89,804	49	89,804
Russian	66	116,992	66	119,992
Greek	34	50,566	2	3,173	36	53,739
German	6	10,763	12	20,885	18	31,648
Austro-Hungarian	12	27,379	1	2,267	13	29,646
Italian	5	5,909	3	4,875	8	10,784
Danish	3	3,963	1	1,621	4	5,584
Norwegian	3	5,270	3	5,270
French	1	1,583	1	1,583
Turkish	3	1,218	3	1,218
Total	182	313,447	19	32,821	201	346,268

[...]

№ 4965. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for the Year 1911 on the Trade and Agriculture of the Consular District of Odessa (London: Harrison and Sons, 1912), p. 61-77.

MARIUPOL.

Mr. Vice-Consul Walton reports as follows:

[...]

Cement. The cement “famine” continued throughout 1912, and in order to ease the market somewhat, the Cement Syndicate were again obliged to order foreign cement, and 7,888 tons of German, Austro-Hungarian and Belgian cement were distributed to the Donetz basin through Mariupol.

[...]

Fire-bricks. Russian fire-brick manufacturers were again unable to meet the demand and several large orders for fire-bricks for the construction of coke ovens were placed in Germany, and one fire-brick factory received 1,070 tons of these bricks from Glasgow, for the rebuilding of their kilns.

Silica bricks for steel furnaces, as hitherto, were all received from Germany. British manufacturers ought to be able to compete in this article.

Machinery, &c. Some 97 tons of boilers were received from Scotland, and some of the machinery was of British origin, but the bulk was from Belgium and Germany, and consisted principally of various appliances for coke ovens and for the recovery of by-products.

[...]

Openings for British trade. [...] That openings exist for British trade is an indisputable fact, but to work them the appointment of responsible local agents is imperative. Some of the German manufacturers dispense with agents and work directly with small dealers, shopkeepers, &c., but of late, on the various

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

bills becoming due, they have had a rude awakening, and are rapidly coming to the conclusion that selling to Russia on long credit is unwise.

[...]

Shipping. [...] In the arrivals the Russian flag heads the list with 107 steamers of 134,871 tons out of a total of 226 steamers of 334,993 tons. The British flag is second and is followed by the Greek, German, Austro-Hungarian and other flags. [...]

The only regular liners are under the German flag, and call at this port at least once in every month.

[...]

Annex 3. Return of Shipping of all Nationalities which Entered and Cleared in the Foreign Trade of the Port of Mariupol, Sea of Azoff, during the Year 1912.

(a) Steam Vesels.

ENTERED.

Nationality	With Cargo		In Ballast		Total	
	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage
British	3	4,371	30	59,598	33	63,969
Russian	4	1,736	103	133,135	107	134,871
Greek	1	1,421	31	42,072	32	43,493
German	19	35,344	2	3,506	21	38,850
Austro-Hungarian	3	6,229	12	25,845	15	32,074
Turkish	6	5,445	6	5,445
Italian	4	5,174	4	5,174
Norwegian	2	3,572	2	3,572
Danish	1	1,223	1	1,223	2	2,446
Dutch	1	1,877	1	1,877
Swedish	1	1,461	1	1,461
French	1	1,121	1	1,121
Roumanian	1	640	1	640
Total	32	51,445	194	283,548	226	334,993

CLEARED.

Nationality	With Cargo		In Ballast		Total	
	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage	Vessels	Tonnage
British	31	60,791	2	3,178	33	63,969
Russian	97	128,482	97	128,482
Greek	31	43,035	31	43,035
German	15	27,905	6	10,945	21	38,850
Austro-Hungarian	14	30,108	14	30,108
Turkish	6	5,445	6	5,445
Italian	4	5,174	4	5,174
Norwegian	2	3,572	2	3,572
Danish	2	2,446	2	2,446
Dutch	1	1,877	1	1,877
Swedish	1	1,461	1	1,461
French	1	1,121	1	1,121
Roumanian	1	640	1	640
Total	206	312,057	8	14,123	214	326,180

[...]

Німецькі консули в Північному Приазов'ї
№ 5114. Annual Series. Diplomatic and Consular Reports. Russia. Report for
the Year 1912 on the Trade of the Consular District of Odessa (London:
Harrison and Sons, 1913), p. 65-79.

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Додаток 5.

**Репринти документів німецьких консульських установ у
Бердянську і Маріуполі
з Politisches Archiv des Auswärtigen Amts**

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Додаток 6.

**Репринти документів німецьких консульських установ у
Бердянську і Маріуполі з Bundesarchiv**

Німецькі консули в Північному Приазов'ї Список ілюстрацій

1. Тігенхоф. Ринок. Поштова листівка;
2. Корнеліус Янцен. 1873 р. (Джерело: *Jansen, Cornelius (1822-1894)* // Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia Online [Електронний ресурс] // URL: [http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Cornelius_\(1822-1894\)](http://gameo.org/index.php?title=Jansen,_Cornelius_(1822-1894)) (Дата звернення: 3.09.2017));
3. Леонард Судерман (1821-1900) з дружиною (Джерело: Leonhard Sudermann, "Building a Mennonite Church in Berdyansk", Translated by John B. Toews, *Mennonite Life* (June, 1998), p. 17);
4. Експозиція приватного музею "Менонітська садиба" в с. Богданівка (у минулому – Гнаденфельд) (фото засновника і директора музею Миколи Єременка);
5. Будинок Джона Грієвза, перебудований з будинку Корнеліуса Янцена;
6. Фрагмент карти із зображенням Мекленбург-Шверіна (Джерело: *Brockhaus' Konversations Lexikon. Elfter Band* (Leipzig: Brockhaus, 1908), S. 696-697);
7. Луїза Грейс Камбербетч, дружина британського консула в Бердянську, на схилі років (Джерело: *Levantine Heritage. The story of a community* // URL: <http://levantineheritage.com/wrat.htm#2> (Дата звернення: 2.09.2017);
8. Корнеліус Янцен з родиною на ганку свого будинку в Бердянську. Перший ряд (зліва направо): діти Анна, Йоханнес, Хелена; другий ряд: син Петер, сестра дружини Анна, Генрі Корнеліус, Хелена (дружина), Корнеліус Янцен, донька Маргарета (Джерело: Gustav Eduard Reimer and Gustave Raymond Gaeddert, *Exiled by the Czar: Cornelius Jansen and the Great Mennonite Migration, 1874* (Newton: Mennonite Publication Office, 1956), p. 103; Royden Loewen, *From the Inside Out. The Rural Worlds of Mennonite Diaries, 1863 to 1929* (Winnipeg: The University of Manitoba Press, 1999), p. 39);
9. Джордж Юм у своєму саду (Джерело: George Hume, *Thirty-Five Years in Russia* (London: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., LTD, 1914), p. 144);
10. Обкладинка книги Леонарда Судермана (*Eine Deputationsreise von Rußland nach Amerika* (Elkhart: Mennonitische Verlagshandlung, 1897), 95 S.);
11. Отто фон Бісмарк у період, коли з ним тісно спілкувався Корнеліус Янцен (Джерело: *File: Bundesarchiv Bild 183-R15449, Otto von Bismarck.jpg* // Wikimedia Commons [Електронний ресурс] // URL: https://commons.wikimedia.org/wiki/File: Bundesarchiv_Bild_183-R15449,_Otto_von_Bismarck.jpg (Дата звернення: 2.09.2017));
12. Будинок Петера Янцена у Беатріс (Небраска)

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

(Джерело: Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 114);

13. Петер Янцен (Джерело: Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 80);

14. Корнеліус Янцен на схилі років (Джерело: Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921));

15. “Абрахам Судерман і його дружина, Бердянськ” (Джерело: Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), p. 78);

16. Петер Янцен на схилі років (Джерело: Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921));

17. Опис архівної справи “За скаргою австрійськопідданого Івана Мілашевича за невиконання указу Правлячого Сенату про очищення проїзного місця, яке забудоване іноземцями Боне і Гемерле в м. Бердянську” (Джерело: Державний архів Одеської області. – Ф. 1 (Управление Новороссийского и Бессарабского генерал-губернатора). – Оп. 42);

18. Острів Мердо (Норвегія), на якому народилась дружина німецького консула у Бердянську Геммерле Агата (Джерело: Southern Norway / Arendal. Visit on Merdø Island [Електронний ресурс] // URL: <https://www.visitnorway.com/places-to-go/southern-norway/arendal/listings-arendal/visit-on-merd%C3%B8-island/5146/> (Дата звернення: 16.08.2017);

19. Будинок, у якому, за сімейними переказами, зростала майбутня дружина Іоганна Геммерле (Джерело: Southern Norway / Arendal. Merdøgaard Museum [Електронний ресурс] // URL: <https://www.visitnorway.com/places-to-go/southern-norway/arendal/listings-arendal/merd%C3%B8gaard-museum/4383/> (Дата звернення: 16.08.2017);

20. Кораблі британського військового флоту “Lynx”, “Beagle”, “Arrow” і “Viper”, які у травні 1855 р. разом із французами потопили близько 70 бердянських суден;

21. Рапорт консула Бельгії у Бердянську І. Геммерле 1872 р. (Джерело: *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1872), Tome XVIII, p. 754);

22. Наслідник російського престолу, Великий Князь Микола Олександрович, урочисту зустріч якого в Бердянську в серпні 1863 р. організував Іоганн Геммерле (Джерело: Википедія [Електронний ресурс] // URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Николай_Александрович_\(сын_Александра_II\)#/media/File:Nyikolaj_Alekszandrovics_orosz_nagyherceg.jpg](https://ru.wikipedia.org/wiki/Николай_Александрович_(сын_Александра_II)#/media/File:Nyikolaj_Alekszandrovics_orosz_nagyherceg.jpg) (Дата звернення: 17.08.2017));

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

23. Новоросійський і Бессарабський генерал-губернатор Павло Євстафійович (Пауль Деметріус) Коцебу, який у травні 1865 р. проводив прийом на квартирі Іоганна Геммерле (Джерело: *Портреты лиц, отличившихся заслугами и командовавших действующими частями в войне 1853-1856 годов.* – Т. 1. – СПб., 1858-1861);

24. Дані про купівлю бердянським купцем І. Геммерле суден у “бердянського іноземного гостя” Франца Бонне (Джерело: *Памятная книга Таврической губернии, изданная Таврическим губернским статистическим комитетом* / Сост. под ред. секр. стат. ком. К.В. Ханацкого. Вып. 1. – Симферополь: Типография Губернского Правления, 1867. – С. 494);

25. Бюст російського імператора Олександра II у Бад Емсі (Німеччина) (фото В. Константинової, липень 2016);

26. Будівля Бердянської чоловічої гімназії, членом комісії з влаштування якої був І. Геммерле (19 століття);

27. Будівля колишньої чоловічої гімназії, нині – БДПУ (поч. 21 століття);

28. Будинок німецького консула Александра Геммерле у Таганрозі (Джерело: Таганрог. Дом Александра Фёдоровича Геммерле [Електронний ресурс] // URL: <http://www.panoramio.com/photo/133521293> (Дата звернення: 18.08.2017));

29. Військовик заводу І.І. Гена із фотографією А.І. Геммерле над портретом директора заводу (Джерело: Краснова Ева, Дроздовский Анатолий. “Новые” новости фотографической коллекции. С. 81 [Електронний ресурс] // URL: https://www.odessitclub.org/publications/almanac/alm_58/alm_58-75-88.pdf (Дата звернення: 18.08.2017));

30. Син Іоганна Геммерле Альфред із сином Анатолем і дружиною Емі. Близько 1917 р. (Джерело: Elisabeth Shapiro, “Notes and Comments. The Haemmerle Archive”, *Fontanus: from the collections of McGill University*, Vol. 5 (1992), p. 219);

31. Доньки німецького консула у Бердянську Іоганна Геммерле, близнючки Альма та Ірма. Англія, 1960-ті рр. (Джерело: Elisabeth Shapiro, “Notes and Comments. The Haemmerle Archive”, *Fontanus: from the collections of McGill University*, Vol. 5 (1992), p. 221);

32. Анатоль Геммерле, онук німецького консула у Бердянську. Близько 1926 р. (Джерело: Elisabeth Shapiro, “Notes and Comments. The Haemmerle Archive”, *Fontanus: from the collections of McGill University*, Vol. 5 (1992), p. 220);

33. Значок Королівських канадських гусарів, до яких належав Анатоль Геммерле у 1929-1939 рр. (Джерело: *Cap badge of the Royal Canadian Hussars* // Wikipedia [Електронний ресурс] // URL:

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

[https://en.wikipedia.org/wiki/The_Royal_Canadian_Hussars_\(Montreal\)#/media/File:Cap_badge_of_the_Royal_Canadian_Hussars.jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/The_Royal_Canadian_Hussars_(Montreal)#/media/File:Cap_badge_of_the_Royal_Canadian_Hussars.jpg) (Дата звернення: 17.08.2017));

34. Матеріали про Анатоля Геммерле в архіві Університету Макгілла (Канада) (Джерело: Попова Н. Архивы семьи Хеммерль [Електронний ресурс] // URL: <http://natpopova.livejournal.com/378375.html> (Дата звернення: 18.08.2017));

35. Фрагмент карти митних закладів Російської імперії станом на 1 січня 1887 р. (Джерело: *Обзор внешней торговли России по европейской и азиатской границам за 1886 год*. Издание Департамента таможенных сборов. – СПб.: типография В. Киришаума, 1887. – Вкладка);

36. Дані про Бердянську зернову торгівлю у 1894 р. із статистикою товарообігу з Німеччиною (Джерело: Державний архів Одеської області. – Ф. 307 (Управление Одесского почтово-телеграфного округа). – Оп. 7. – Спр. 636 (Переписка с Бердянской и Мелитопольской почтово-телеграфными конторами и другими об изменении почтовых трактов с проведением железнодорожной линии до г. Бердянска. 26.08.1895 – 20.12.1902). – Арк. 18);

37. Джон Грієвз (Джерело: колекція Віктора Михайличенка);

38. Завод “Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К^о в Бердянську” (Джерело: колекція Віктора Михайличенка);

39. Реклама заводу “Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К^о в Бердянську” (Джерело: колекція Віктора Михайличенка);

40. Лист від “Джон Грієвз і К^о” до редакції газети “Курский листок” (26 лютого 1897 р.) (Джерело: Склярук В. Архив газеты “Курский листок” [Електронний ресурс] // URL: <http://old-kursk.ru/book/sklyaruk/sk110803.html> (Дата звернення: 19.03.2017);

41. Дані про завод Грієвза в рубриці “Машины и орудия земледельческие” по Таврійській губернії (Джерело: *Вся Россия: Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации: Адрес-календарь Российской империи*. – СПб.: А.С.Суворин, 1899. – Т. 1. – С. 494);

42. Умови діяльності в Російській імперії Бельгійського акціонерного товариства, що йменувалось “Торгово-промислове анонімне товариство Джон Грієвз і К^о в Бердянську” (21 січня 1900 р.) (Джерело: *Полное собрание законов Российской империи*. – СПб.: Государственная Типография, 1902. – Собр. III. – Т. XX. – Отд. I. – С. 36-37);

43. Сторінка “Указателя действующих в империи акционерных предприятий” 1903 р. з даними про “Торгово-промислове анонімне товариство Джон Грієвз і К^о в Бердянську” (Джерело: *Указатель*

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

действующих в империи акционерных предприятий. Издание А.И. Дмитриева-Мамонова. – СПб.: тип. И.Гольдберга, 1903. – С. 1751);

44. Акція “Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К^о в Бердянську” (“Etablissements Industriels de Berdiansk John Greaves et Co, Société anonyme”);

45. Фрагмент акції “Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К^о в Бердянську” (“Etablissements Industriels de Berdiansk John Greaves et Co, Société anonyme”);

46. Обласна сільськогосподарська, промислова і кустарна виставка у Катеринославі. Павільйон “Джон Грієвз і К^о” у центрі фотографії (Джерело: *Южно-Русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе.* Издание Екатеринославского губернского земства под общей редакцией инженер-технолога А.Ф. Родзевича-Белевича. – Екатеринослав: Густав Берс, 1912. – С. 51);

47. Павільйон “Джон Грієвз і К^о” (Джерело: *Южно-Русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе.* Издание Екатеринославского губернского земства под общей редакцией инженер-технолога А.Ф. Родзевича-Белевича. – Екатеринослав: Густав Берс, 1912. – С. 128);

48. Плуг сакківського типу заводу Джона Грієвза і К^о (Джерело: *Южно-Русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе.* Издание Екатеринославского губернского земства под общей редакцией инженер-технолога А.Ф. Родзевича-Белевича. – Екатеринослав: Густав Берс, 1912. – С. 137);

49. Сінокошарка “Ластівка” заводу Джона Грієвза і К^о (Джерело: *Южно-Русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе.* Издание Екатеринославского губернского земства под общей редакцией инженер-технолога А.Ф. Родзевича-Белевича. – Екатеринослав: Густав Берс, 1912. – С. 183);

50. Самоскидна жниварка “Ластівка ідеал” заводу Джона Грієвза і К^о (Джерело: *Южно-Русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе.* Издание Екатеринославского губернского земства под общей редакцией инженер-технолога А.Ф. Родзевича-Белевича. – Екатеринослав: Густав Берс, 1912. – С. 185);

51. Жниварка “Ластівка” з ручним скидачем заводу Джона Грієвза і К^о (Джерело: *Южно-Русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе.* Издание Екатеринославского губернского земства под общей редакцией инженер-технолога А.Ф. Родзевича-Белевича. –

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Екатеринослав: Густав Берс, 1912. – С. 188);

52. Підйомний буккер заводу Джона Грієвза і К^о (Джерело: *Южно-Русская областная сельскохозяйственная, промышленная и кустарная выставка 1910 года в Екатеринославе*. Издание Екатеринославского губернского земства под общей редакцией инженер-технолога А.Ф. Родзевича-Белевича. – Екатеринослав: Густав Берс, 1912. – С. 194);

53. Плуг сакківського типу заводу Джона Грієвза і К^о (Джерело: *Каталог земледельческих машин и орудий складов Елисаветградского уездного земства* (Елисаветград));

54. Реклама продукції заводу Джона Грієвза і К^о;

55. Павільйон Бельгійського товариства “Джон Грієвз і К^о в Бердянську” на Першій Західно-Сибірській сільськогосподарській, лісовій і торгово-промислової виставці в Омську. 1911 р. (Джерело: <http://omchanin.livejournal.com/1809509.html> (Дата звернення: 12.03.2017))

56. Місце в Брюсселі, де розташовувався офіс “Торгово-промислового анонімного товариства Джон Грієвз і К^о в Бердянську”;

57. Оголошення в “Gesetz- und Verordnungsblatt für die okkupierten Gebiete Belgiens” (Джерело: *Gesetz- und Verordnungsblatt für die okkupierten Gebiete Belgiens*, № 163 (Januar 8, 1916), S. 1495);

58. Метричний запис про вінчання Клеопатри Грієвз і Олександра Рудого, свідком при якому був Петро Судерман (Джерело: Державний архів Запорізької області. – Ф. 5593 (Покровская церковь г. Бердянска Бердянского уезда Таврической губернии). – Оп. 1. – Спр. 51 (Метрическая книга регистрации актов гражданского состояния за 1902, 1903, 1904 и 1905). – Арк. 304 зв.-305);

59. Будівля заводоуправління, в якому працював Александр Зуккау;

60. Колишня будівля заводоуправління, в якій працював Александр Зуккау;

61. Джон Грієвз із дружиною, німкеню Джейн Грієвз (уродженою Спенгрубер) (Джерело: колекція Віктора Михайличенка);

62. Могила Джейн Грієвз (уродженої Спенгрубер) у Бердянську;

63. Напис на могилі Джейн Грієвз (уродженої Спенгрубер) у Бердянську, із зазначенням Мюнхена як місця народження;

64. Сторінка реєстру народжень м. Бреслау за 1874 р. з даними про Клеопатру Грієвз (Джерело: *Archiwum Państwowe we Wrocławiu. Geburts-Register, Breslau II. 1874. Vol. 2. № 601 bis 1097. № 1084*);

65. Джон Грієвз із донькою, меноніткою Емілі Судерман і онуком, Йоханом Судерманом (Джерело: *Petkau Viktor. История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки*. – С. 13 [Електронний ресурс] // URL: <http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf> (Дата звернення: 30.08.2017);

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

66. Проект лютеранської кірхи у Бердянську (Джерело: Державний архів Автономної Республіки Крим. – Ф. 27 (Таврическое губернское правление). – Оп. 13. – Спр. 3061);

67. Будівля лютеранської кірхи у Бердянську. Листівка початку 20 ст.;

68. Будівля лютеранської кірхи у Бердянську. Сучасний вигляд;

69. Картка із даними про Емілі Судерман і її дітей (Джерело: Canadian Mennonite Board of Colonization [Електронний ресурс] // http://www.mennonitechurch.ca/programs/archives/holdings/organizations/CMBoC_Forms/1800s/cmboc1801a.jpg (Дата звернення: 12.03.2017)). Посилання надане Віктором Петкау (Дортмунд));

70. Донька Джона Грієвза, менонітка Амі Евелін (Джерело: Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки.* – С. 8 [Електронний ресурс] // URL: <http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf> (Дата звернення: 30.08.2017);

71. Метричний запис про шлюб Амі Евелін Грієвз і Якова Судермана (Джерело: Державний архів Донецької області). Копія надана Олександром Тедеєвим;

72. “Чаювання у Бердянську”. 1900 (Джерело: Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), р. 18). Девід П. Судерман надіслав нам такий опис: “Люди на фотографії такі, зліва направо: Генріх Едігер (?); троє дітей у білому – діти Едігера; Емілія Фрізен Едігер; невідомий, але, можливо, Герхард Классен (подорожній компаньйон Янцена); Абрахам Судерман (торговець вином); Петер Янцен; Анна Дік Судерман (моя прабабуся); Йоганна (Джинні) Грієвз; Джон Едвард Грієвз. Дитина у темному одязі позаду не ідентифікована. Це може бути одним з онуків Грієвза”;

73. “Група працівників хутору Якова Судермана” (Джерело: Peter Jansen, *Memoirs of Peter Jansen: The Record of a Busy Life: an Autobiography* (Beatrice: Jansen, 1921), р. 80);

74. Реклама жнивальної машини “Нова ластівка” заводу Джона Грієвза і К^о (Джерело: “Южная Россия”: *Путеводитель, справочная книга и календарь.* – Николаев, 1896. – С. 34);

75. Реклама складу в Миколаєві з жнивальними машинами “Нова ластівка” заводу Джона Грієвза і К^о (Джерело: “Южная Россия”: *Путеводитель, справочная книга и календарь.* – Николаев, 1896. – С. 45);

76. Сівалка “Ластівка” заводу Джона Грієвза і К^о (Джерело: *Каталог земледельческих машин и орудий складов Елисаветградского уездного земства* (Елисаветград));

77. 11-рядна сівалка “Ластівка” зі спрощеним передком заводу Джона Грієвза і К^о (Джерело: *Каталог земледельческих машин и орудий складов Елисаветградского уездного земства* (Елисаветград));

78. Сівалка “Ластівка” заводу Джона Грієвза і К^о (Джерело: *Каталог земледельческих машин* и *орудий складов*

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Елисаветградського уездного земства (Елисаветград));

79. Фрагмент сівалки з написом “Джон Грієвз и К°. Бердянск” (Джерело: <https://reibert.info/threads/litjo-dzhon-grievz.367305/> (Дата звернення: 12.03.2017));

80. *Прейскурант машин и орудий “Ласточка”*. – Бердянск: типография Г.А. Эдигера, 1896. – 4 с.;

81. Меноніти Амі Евелін і Яків Ісаакович Судермани з дітьми Мері Евелін, Георгом Туртоном і Джоанною. 1904 (Джерело: Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки*. – С. 10 [Електронний ресурс] // URL: <http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf> (Дата звернення: 30.08.2017));

82. Сидять: Джоанна Судерман, Амі Евелін Грієвз-Судерман-Енс, Джустин Еліза Енс, Яків Судерман, Георг Туртон Грієвз; стоять: Георг Туртон Судерман, Дороті Гертруда Грієвз, Густав Генріх Енс, Етель Мері Грієвз, Мері Евелін Судерман (Берлін, 1913) (Джерело: Petkau Viktor. *История и родословная семьи Исаака Яковлевича Зудермана из Бердянска – Константиновки*. – С. 12 [Електронний ресурс] // URL: <http://chort.square7.ch/kb/petkau1.pdf> (Дата звернення: 30.08.2017));

83. Вулиця Розенхаймер у Берліні, на якій кілька років мешкала Амі Евелін Грієвз-Судерман-Енс із родиною (фото І. Лимана, 16 листопада 2017 р.);

84. Німецька лютеранська колонія Ейгенфельд;

85. Німецька колонія в Північному Приазов'ї;

86. Віце-консул Александр Зуккау з родиною (Джерело: Standing: the Vice-Consul in Berdjansk, Alexander Sukkau (the brother-in-law of my brother). Seated you see Mrs Anna Maria, née Müller, with the baby, Alexander. In the foreground [sic] [Mr & Mrs] Müller. Four further Müller daughters probably. Judging by the age of the baby this photo was taken in the summer of 1904 // USC Libraires [Електронний ресурс] URL: <http://digitallibrary.usc.edu/cdm/ref/collection/p15799coll123/id/38432> (Дата звернення: 26.08.2017));

87. Господарські документи лютеранської кірхи в Бердянську за 1916 р. (Джерело: Российский государственный исторический архив. Копія надана Гаррі Ернестовичем Це-Кононенком);

88. Статистичні дані щодо лютеранської парафії Нойштуггарт-Бердянськ (Джерело: Российский государственный исторический архив. Копія надана Гаррі Ернестовичем Це-Кононенком);

89. Урочище Зук[к]алова балка на території Бердянського району, назване на честь А. Зуккау (Джерело: “Тропами родного края”, *Південна зоря*. – № 64. – 17.11.2015. – С. 4);

90. Перелік офіційних представників Мекленбург-Шверіна у Російській імперії в 1861 р. із зазначенням прізвища Ковачевича

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

(Джерело: *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 60);

91. Перелік офіційних представників Бельгії у Російській імперії в 1861 р. із зазначенням прізвища Ковачевича (Джерело: *Annuaire Diplomatique de l'Empire de Russie pour l'année 1861* (Saint-Petersbourg: imprimerie de F.Bellizard, 1861), p. 50-51);

92. Герб великого герцогства Мекленбург-Шверін;

93. Фрагмент рапорта бельгійського консула у Маріуполі Ф. Ковачевича за 1864 р. (Джерело: *Recueil Consulaire Belge* (Bruxelles, 1865), Tome XI, p. 272);

94. Текст повідомлення про призначення у 1868 р. королем Пруссії офіційних представників Північнонімецького союзу в містах Російської імперії, згідно з яким відповідну посаду в Маріуполі зайняв Матіас Ковачевич (Джерело: *Amts-Blatt der Königlichen Regierung zu Oppeln*, № 27 (3 Juli 1868), S. 155);

95. Будинок Гампера в Маріуполі (Джерело: Буров Сергей. *Дом на Гамперовском спуске* // Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: <http://old-mariupol.com.ua/familnaya-gordosti-chest/> (Дата звернення: 2.05.2018));

96. Розпорядження про призначення Деспота віце-консулом Німецької імперії у Маріуполі (Джерело: *Umtsblatt der Königlichen Regierung zu Erfurt. Jahrgang 1871* (Erfurt, 1871), S. 225);

97. Список німецьких консулів у Російській імперії в 1871 р. із зазначенням прізвища Деспота (Джерело: *Jahresberichte der Handels- und Gewerbekammern in Württemberg für Das Jahr 1870, mit einem statistischen Unhang* (Stuttgart, 1871), S. 271);

98. Карта розташування німецьких консульств у Європі в 1872 р. (Джерело: *Kartographische Übersicht der Kaiserlich Deutschen Consulate. Aufgestellt im Auswärtigen Amte des Deutschen Reiches. April 1872* (Berlin: Verlag von Dietrich Reimer, 1872));

99. Фрагмент експозиції Мелітопольського міського краєзнавчого музею, присвяченої німецьким колоністам краю (фото І. Лимана, 5 травня 2018 р.);

100. Дані про межі німецьких консульських округів у 1873 р. (Джерело: *Central-Blatt für das Deutsche Reich*, № 5 (Berlin, 7 Februar 1873), S. 35);

101. Фрагмент звіту німецького консула у Бердянську Карла Оссенкопа за 1879 р. про стан справ у Маріуполі (Джерело: *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, R 252115, S. 144);

102. Повідомлення про ліквідацію німецького консульства у Бердянську і передачу Маріуполя під юрисдикцію генерального консульства Німеччини в Одесі. 1890 р. (Джерело: *Politisches Archiv des Auswärtigen Amts*, R 252127, S. 118);

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

103. Торгова вулиця у Маріуполі, на якій І. Деспот придбав будинок для проведення театральних вистав;

104. Катерининська вулиця, на якій розташовувався клуб “Маріупольське громадське зібрання” із директором І. Деспотом;

105. Напис на могилі І. Найдьонова (Джерело: Иванова Яна. *В центре Мариуполя на старом городском кладбище обнаружены уникальные захоронения и скелы (фото)* // <http://mrpl.city> [Електронний ресурс] URL: <http://mrpl.city/news/view/v-tsentre-mariupolya-na-starom-gorodskom-kladbishhe-obnaruzheny-unikalnye-zahoroneniya-i-sklepy-foto> (Дата звернення: 26.08.2017));

106. Фрагмент списку суден, приписаних до Бердянського порту у 1908 р., із даними про бригантину “Красавица” І. Деспота (Джерело: Державний архів Одеської області. – Ф. 324 (Управление главного инженера Новороссийских коммерческих портов). – Оп. 1. – Спр. 9 (Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 г. Журналы заседаний Бердянского присутствия по портовым делам и др. 1909 г.). – Арк. 43 зв.; *Отчет о состоянии и деятельности Бердянского торгового порта за 1908 год.* – Бердянск: типография К.Н.Безсонова, 1909. – С. 32);

107. Італійська вулиця в Маріуполі, на якій знаходилась квартира І. Деспота;

108. Завод Бремера (будівля з червоної цегли з високим димарем) на фото із видом з собору на Базарну площу (Маріуполь, початок 20 ст.);

109. Листівка “Маріуполь. Загальний вид” із будівлею заводу Бремера;

110. Дортмунд – мала батьківщина Евальда Бремера (фото І. Лимана, 7 липня 2017 р.);

111. Броварня Хрїштофа Бернарда Шрулле в Беккумі (1890);

112. Броварня і ресторан Хрїштофа Бернарда Шрулле в Беккумі (зліва);

113. Шляпа та шабля – складові уніформи німецького консула (1913 р.) (Експозиція Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Бремера (фото І. Лимана, листопад 2017 р.);

114. Список іноземних консулів у Маріуполі в 1912 р. (Джерело: *Адрес-Календарь и Памятная книжка Екатеринославской губернии на 1912 год.* – Екатеринослав: Типография Губернского Правления, 1912. – С. 113);

115. Фрагмент Атласу 1906 р. із зображенням Азово-Чорноморського регіону (Джерело: *Andrees Allgemeiner Handatlas in 139 Haupt- und 161 Nebenkarten* (Bielefeld, Leipzig: Velhagen & Klasing, 1906), S. 132);

116. Плитка для покриття підлоги. Продукція заводу цементних виробів О.Г. Шенвельдера. Маріуполь, початок 20 ст. (Експозиція Маріупольського краєзнавчого музею. Фото І. Лимана, 10 січня 2018 р.);

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

117. Кухоль часів Першої світової війни в експозиції Маріупольського краєзнавчого музею (фото І. Лимана, 10 січня 2018 р.);

118. Акт Катеринославського губернського земства про відкриття в Маріуполі губернського земського учбово-ремісничого будинку-притулку для інвалідів Першої світової війни. 15 лютого 1916 р. (Експозиція Маріупольського краєзнавчого музею. Фото І. Лимана, 10 січня 2018 р.);

119. Інформація про лазарет у будинку Бремера під час Першої світової війни (Джерело: *Список госпиталей, состоящих на учете Всероссийского земского союза (на 1-ое июня 1915 года)* / Всероссийский земский союз помощи больным и раненым воинам. Отдел эвакуации. – 2-е изд. – М., 1915. – С. 70-71);

120. Gutschein über Zwei Mark. Beckum. 1. November 1918;

121. Вілла Катаріненхоф (Беккум), придбана Е. Бремером у 1919 р.;

122. Колишній будинок Бремера у Маріуполі (Джерело: Руденко Николай. *Мариуполь на фоне украинской архитектуры* // Старый Мариуполь. История Мариуполя [Електронний ресурс] // URL: <http://old-mariupol.com.ua/mariupol-na-fone-ukrainskoj-arxitektury/> (Дата звернення: 28.08.2017));

123. Колишній будинок Бремера у Маріуполі (фото І. Лимана, 10 січня 2018 р.);

124. Диплом учасника Топ-10 Всеукраїнського бібліотечного “Біографічного рейтингу – 2017” за дослідження “Британський консул і промисловець Джон Грієвз”;

125. Автори книги під час роботи у Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Берлін, липень 2018).

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Ігор Лиман – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії та філософії, координатор міжнародної діяльності Бердянського державного педагогічного університету.

Сфери наукових зацікавлень: історична регіоналістика, історична урбаністика, релігійна історія, археографія, усна історія, історія дипломатії та міжнародних відносин, морська історія, історія освіти, модернізація освітньої системи України.

Сторінки в Інтернеті: <http://www.i-lyman.name/>
<http://ri-urbanhistory.org.ua/en/biobibliography/11-personalni-storinki/50-igor-i-lyman>

<https://i-lyman.academia.edu/IgorLyman>

Електронна пошта: Lyman@ukr.net

Вікторія Константінова – доктор історичних наук, професор Бердянського державного педагогічного університету, директор Науково-дослідного інституту історичної урбаністики.

Сфери наукових зацікавлень: історична урбаністика, історична регіоналістика, гендерні студії, археографія, усна історія, історія дипломатії та міжнародних відносин, морська історія, історія освіти, інтернаціоналізація освіти.

Сторінка в Інтернеті:

<http://ri-urbanhistory.org.ua/en/biobibliography/11-personalni-storinki/49-konstantinova-victoria-m>

Електронна пошта: VNKonst@ukr.net

Наукове видання

Ігор Лиман
Вікторія Константінова

Німецькі консули в Північному Приазов'ї

Комп'ютерний набір: Ігор Лиман, Вікторія Константінова

Обробка ілюстрацій: Яна Савченко

Переклад **передмови** англійською: Михайло Бакалінський

Підписано до друку **06.09.2018.**

Гарн. Times New Roman.

Формат 60x84/16. Папір офсетний.

Умов. друк. арк.

Зам. . Наклад прим.

Надруковано: